

Sociologie a její dluh principu stranickosti

KAREL RYCHTAŘÍK

Dějiny společnosti jsou prostoupeny tendencí k uvolňování rozumu od iracionality. Lidé dobře vědí, jak potřebují dobré lékaře, architekty, inženýry i další odborníky. U nemocničního lůžka, při stavbě domu, při montáži lokomotivy i jinde odmítají spoléhat na instinkt. Ne tak jednoznačně tomu bývá ve světě společenských vztahů. Výsledky výzkumu společenského života a s nimi spojený efekt vědeckých poznatků jsou méně zřetelné a zdaleka ne tak bezprostřední jako u přírodních a technických věd. Proto i obrana humanitních věd je někdy sisypsovskou prací.

A přece lidstvo trpí tragédiemi, které jsou produktem právě světa sociálních vztahů. Např. dvacáté století poskytuje „zákonitě“ právo přivlastňovat si výsledky práce jiného, právo vykořisťovat člověka člověkem, třídu třídou. Dává možnost rozpoutat a vést války, v nichž utrpení člověka se nevejde do žádného kalichu hořkosti, zřizovat tábory hrůzy, před kterými blednou středověké mučírny, shazovat atomové bomby na města, v nichž žijí lidé.

Šance lidstva je v možnosti společenských věd učinit tento svět humánním, překonat živelnou zkušenost a nahradit ji vědeckou expertizou, která umožňují poznávat a měnit svět vztahů, věcí a jevů. ve kterém se lidé pohybují a pracují. *Užitečnost společenských věd spočívá ve schopnosti být prostředkem společenské expertizy a nástrojem změn.* Teoretická hodnota každé společenskovědní disciplíny je zpravidla určena její teoretickopoznávací a praktickoaplikační funkcí.

Do soustavy společenských věd vstupuje u nás v posledním desetiletí marxistická sociologie. Postupně získává povahu teoretického systému, který v dané předmětné oblasti tvoří adekvátní soustavu kategorií a realizuje se ve svých základních funkcích. Po dlouholeté stagnaci společenskovědní teorie, kdy deduktivní vyvozování se stalo hlavní metodou analýzy, se

zdá, že sociologický přístup k empirickému materiálu bude tou lázní, která povede k teoretické inovaci. Ověčena očekáváním a představami, které byly zpravidla větší než reálné možnosti, prochází sociologie bouřlivým rozvojem, pro nějž se jen těžko nachází srovnání. Nese s sebou bolesti zrodu i nemoci rychlého růstu a také mnohé z toho, čím je v posledních letech poznamenána společenskovědní fronta vůbec. Zůstaňme však u naší sociologie.

*

Demarkační čarou, která odděluje marxistickou sociologii od ostatních sociologických škol a směrů, je filosofie. Dialektický a historický materialismus je filosofickým základem marxistické sociologie, je její základní teorií a všeobecnou metodou. Toto spojení zabezpečuje marxistické sociologii základní a bezpečnou orientaci ve dvou rovinách.

V *ontologické rovině* nutí sociologii, aby svůj předmět zkoumání, charakter společenských jevů, chápala jako objektivní. To je otázka, které se sociologie nemůže vyhnout. V odpovědi se diametrálně odlišují sociologický idealismus a sociologický materialismus. Každý pokus zbavit sociologii jejího filosofického základu je nejen nevědecký, ale i nebezpečný především proto, že pašování idealistických směrů do sociologie se provádí v rouše teoretického brokátu, který obsahuje jak prvky sociologického materialismu, tak prvky sociologického idealismu. Takové pokusy o spojení sociologického idealismu a sociologického materialismu nebývají vyhlašovány jako program, nejsou na odiv stavěným manifestem, ale existují jako vědomý, či nevědomý sebeklam.

Gnoseologická rovina je spojením, ve kterém marxistická sociologie přijímá postulát, že svět je poznatelný, že existují možnosti poznat podstatu společenských jevů. Filosofický agnosticismus v sociolo-

gii popírá možnost poznání a tím i zákonitost společenského pohybu.

V boji proti tendenci zaměnit sociologii za sociograficko-deskriptivní disciplínu se sociologové na celém světě obracejí k filosofii. Význam filosofického základu pro sociologii dnes zdůrazňuje kdekdo. Problém je však v tom, jaká filosofie se stává onou základní teorií a všeobecnou metodou sociologie. Pro marxistickou sociologii to může být jen dialektický a historický materialismus.

V pokusu naznačit, v čem jsou slabiny rozvoje sociologie v Československu, musíme na prvním místě uvést oslabené spojení s dialektickým a historickým materialismem. V. I. Lenin už v roce 1894, v práci *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům*, ukazuje, že to byla Marxova idea materialismu, která povýšila sociologii na vědu. Jeho geniální hypotéza „poprvé vytvořila možnost vědecké sociologie“.

„Předmarxovská »sociologie« a historiografie byly v nejlepším případě kupou neuspořádaných, namátkou sebraných faktů a popisovaly jednotlivé stránky historického procesu.“¹

Na této skutečnosti nelze nic měnit ani dnes. Bez filosofického rámce celkové problematiky člověka a světa a bez analýzy všeobecných zákonů vývoje společnosti by sociologie nebyla vědou. Marxistická sociologie, má-li být teoreticko-empirickou vědou o zákonech struktury a vývoje společnosti, má-li realizovat své teoreticko-poznávací a praktickoaplikační funkce, se může rozvíjet jen na pevných vědeckých základech, na materialistickém chápání dějin a společenského vývoje, na dialektice, na uznání objektivnosti zákonů společenského vývoje.²

Základní rozdíl mezi marxistickou a nemarxistickou sociologií není v předmětu zkoumání, ale ve všeobecné metodě, která je základní teorií společnosti. Filosofické prvky v sociologii mají tedy v podstatě metodologický charakter. Historický materialismus je teoreticko-metodologickým základem marxistické sociologie. V historickém materialismu získává marxistická sociologie základní teoretickou a metodologickou orientaci pro výzkumy a analýzu lidské společnosti. A naopak: historický

materialismus zůstane živým, revolučním učením jen tehdy, budou-li jeho základní teze neustále ověřovány, prohlubovány ve výsledcích výzkumu a analýz marxistické sociologie a ve všech ostatních společenských vědách.

Filosofický aspekt umožňuje včlenit zkoumané společenské jevy do širších dějinných (ale i přírodních) souvislostí a ukázat, že jsou určitým momentem celkového společenského dění. I tady platí, že každé oslabení spojení s marxistickou filosofií znamená, chtě nechtě, opouštění třídních zájmů a ideologie dělnické třídy. *V marxistické sociologii bude vždycky zvlášť výrazné spojení teorie s prací, s třídními zájmy, s ideologií dělnické třídy. Oslabit nebo rušit spojení sociologie s marxistickou filosofií znamená rušit a oslabit spojení s bojem proletariátu.*

Pokusy přistupovat k sociologii více či méně nezávisle na dosavadním vývoji marxistické filosofie mají dalekosáhlé důsledky. Vedou k plochému empirismu, který při kvantitativním popisování izolovaných společenských jevů může „dokázat“ věčnost kapitalismu, stejně jako nezbytnost jeho vylepšení či zániku. Negace teorie tu vždycky byla a je negací teorie, která je pro svět kapitalismu zvlášť nebezpečná — teorie marxismu. Sociografické shromažďování a popisování konkrétních faktů bez teoretického zevšeobecňování a objasnění podstatných problémů struktury a dynamiky společnosti je pak příležitostí pro pašování novopozitivistických teorií. To jsou cesty, které nevedou jinam než k přejímání postulátů a základních teoretických poznatků buržoazní sociologie.

*

Kdo se dnes v sociologii hlásí k leninskému odkazu, nemůže přehlédnout, že základem interpretace společenského a politického vývoje bylo u Lenina vždycky třídní hledisko. Tento fakt, stejně jako známá pravda, že poznání ve společenských vědách bylo a je spojeno se stanoviskem třídy, se v posledních letech ztratil kdesi za horizontem vědecké práce.

Vědecká objektivita nebyla nikdy projevem „nadstranického přístupu“. Ve společenských vědách najdeme mnoho geniálních myšlenek, ale život potvrzuje, že jen

¹ V. I. Lenin, *Spisy* 21, s. 51.

² Viz A. Sirácky, *Sociologia*, Bratislava 1966, s. 35–36.

ten teoretik a praktik sociální problematiky, jenž vychází ze stranickosti, může podat příklad vědeckého poznání a předvidání.

Leninův postoj je jednoznačný. Hodnotí a interpretuje společenské jevy a procesy z hlediska třídních zájmů proletariátu, v souvislosti a jednotě s teorií a praxí revolučního hnutí proletariátu. Významným znakem Leninova teoretického systému je nekompromisní vědecká principiálnost. Principiálnost marxistického teoretika není v tom, že „nabíflované“ poučky „pasuje“ na situaci, která se od smrti V. I. Lenina značně změnila. *Leninská principiálnost je v tom, že na rozdíl od autorů některých teoretických prací nedávného údobí Lenin nikdy neakceptoval teoretické ústupky, nepřipouštěl relativizaci základního na úkor dílčího. Je to principiálnost, která vede boj proti všem formám oportunismu a maloburžoazní revolučnosti, proti podceňování ideologičnosti a angažovanosti.*

Vědecká neprinciálnost, teoretické ústupky a kompromisnictví vedou ve společenských vědách k opouštění třídních a internacionálních hledisek, zavádějí teoretickou frontu do oportunismu a antisovětismu. Mohou být projevem morální povrchnosti; tak je tomu u těch, kteří stáli na straně leninismu jako „sezónní lyrikové“. Jsou však i defektem intelektuálním, protože leninská principiálnost není závislá na aktivitě okamžiku, není založena na patosu proklamací a manifestů. Leninská principiálnost a revolučnost spočívají v revolučnosti samého způsobu analýzy, v přístupu ke společenské skutečnosti, který by měl být u vědeckého pracovníka spojen s osobně uvědomělým chápáním podstaty a perspektiv našeho i světového hnutí.

Právě na Leninovi lze nejlépe demonstrovat principiálnost vědce, který se nezpronevěřil své pravdě ani v těch situacích a dobách, jež nedávají žádná privilegia a kdy se vůdce hnutí musí postavit na hradby jako první. Je známo, že Lenin byl velmi citlivý, jemný a ohleduplný člověk. V ideologickém boji však postupoval neoblomně a nekompromisně. Pokud šlo o zásadní postuláty marxistické teorie, nepřipouštěl sebemenší kompromisy.

Plody, které dnes sklízíme za nedostatek zásadovosti a principiálnosti, jsou draze

placenou zkušeností. Kompromisy v politice, bez kterých se neobejde žádný praktik společenské problematiky, nelze zaměňovat s ideologickými ústupky a s čachrováním se základními teoretickými postuláty marxismu. Jsem přesvědčen, že v určitých, základních obsahových otázkách, v základních teoretických a metodických postulátech, bychom měli být tak říkajíc jednostranní a nekompromisní.

*

Pokusy zakrýt ve společenských vědách princip stranickosti jsou vždy svým způsobem determinovány. Nejinak tomu je i v sociologii. Ve sféře teoretickopoznávací plní buržoazní sociologie svoji ideologickou angažovanost akceptováním daného, kapitalistického systému a přijetím jeho zásad jako „přirozených“. Tento přístup bývá spojován se snahou vytvářet ahistorická a konkrétnosti zbavená společenská schémata, jakým je např. Parsonsova teorie.

V oblasti praktickoaplikační vystupuje sociolog na západě nejčastěji v postavení „reformátora“, který vymýšlí změny v uspořádání a fungování jednotlivých institucí a zařízení. Takzvané sociální inženýrství nemá mnoho společného se změnou, přestavbou kapitalistického systému vůbec, spíše významně přispívá k využití výsledků společenských věd při řešení jednotlivých, dílčích, konkrétních problémů tohoto systému. „Politická neutralita“ speciálních sociologických disciplín se tak stává ideologií svého druhu právě tím, že se ztotožňuje se stávajícím statem quo a že jej vylepšuje.

Typické je tu např. programové zřeknutí se zkoumání vztahu mezi dělnickou třídou a třídou kapitalistů. Místo něho se nastolí problém vztahu mezi vedoucím personálem a dělníky závodu. Třídní motivace je právě v tom, že od základního konfliktu společnosti se přenesou pozornost do oblasti vzájemného porozumění mezi dělníky a vedoucími závodu.

S deklaracemi o „politické neutralitě“, nestrannické, objektivní, neangažované sociologii, se setkáváme téměř u všech představitelů minulých i soudobých sociologických škol západního světa. U nás nebyly sice útoky proti principu stranickosti deklarovány manifestem, ale měly své zcela konkrétní projevy. Tak např. potřeba dialogu s nemarxistickou sociologií byla zaměňována s nepřipustnými kom-

promisy a toleranci k teoretickým koncepcím marxismu nepřátelským. Leninský dialog s buržoazními teoriemi, který předpokládá principiální kritiku, byl nahrazen neprincipiálními ústupky z pozic marxismu.

V sociologii může mít deformace principu stranickosti dvě krajní polohy.

Stranickost, zvláště u některých představitelů oborových sociologických disciplín a často i u těch, kteří se věnují metodologii sociologického výzkumu, je redukována na bezprostřední službu dne. Sociologie se tu realizuje nejčastěji cestou výzkumu veřejného mínění a námětů sociotechnické povahy. Toto konstatování samozřejmě vůbec neznamená, že bychom neměli rozvíjet výzkum veřejného mínění nebo že bychom zavrhovali oblast tzv. sociotechniky.

U jiných se princip stranickosti vyčerpává tím, že „seznamují“ s čelnými představiteli buržoazních sociologických škol, a jak se říkalo, „otevírají československé sociologii okna do světa“, rozuměj, okna na západ, protože SSSR a svět socialismu tu zpravidla neměly potřebnou atraktivitu.

Jinde se rozvíjí kategoriální aparát disciplíny ne pro věc samu, ale spíše pro vědeckost sociologie „o sobě“. Vládne zde mylná představa, že pracovat v sociologii a usilovat o rozvoj její logické struktury a systému kategorií je samo o sobě projevem angažované stranickosti.

*

V Československu jsme vždycky měli blízko k polské sociologii. Na podzim roku 1969 na IV. sjezdu polských sociologů byly odsouzeny revizionistické tendence v sociologii a provedena některá administrativní opatření v souvislosti s tím, že např. Z. Bauman si kdesi v Tel Avivu otevřel tribunu „nové sociologie“. Sociologové na tomto setkání kriticky a sebekriticky posoudili stav své disciplíny, slabá i silná místa rozvoje sociologie v Polsku. Ukázali, pro co se marxistická sociologie musí angažovat, od čeho distancovat a k čemu se chce kriticky a sebekriticky vrátit. Jednání IV. sjezdu se zúčastnili i reprezentanti Československé sociologické společnosti. Škoda, že československá veřejnost nebyla o tomto jednání vůbec informována. Československá sociologická společnost musí najít odvahu podívat se podobným způsobem na vývoj sociologie u nás.

Jestliže se dnes určitá část českosloven-

ské sociologické fronty pokouší o kritické a sebekritické přehodnocení dosavadního vývoje, pak si uvědomujeme, že jde o složitý, těžký, dlouhodobý a u jednotlivců i bolestivý proces. Při střizlivé a racionální analýze se musíme vrátit tam, kde začínají teoretické deformace.

Nikdo z nás sociologů nesejme odpovědnost za formování základních funkcí sociologie v posledním období, zvláště pak před srpnem 1968 a po něm. Jestliže sociologie v tomto období nesplnila své teoretickopoznávací a praktickoaplikační úkoly, pak to má své příčiny. Několikaleté narušení spojení s marxistickou filosofií, plochý empirismus a novopozitivistické tendence, nepřipustná tolerance a kompromisní postoj k buržoazní sociologii přivádějí v tomto období sociologii v Československu na hranici mezi oportunismem a marxismem. V kritické situaci ohrožení socialismu, v atmosféře politických pochyb, emocionálních vln, velikášských gest a destrukce hodnot, se pak kdesi ztratil i princip stranickosti.

Tak jako v politice nám vůbec nejde o to, vrátit se k ovzduší padesátých let, nebude dnes ve světě společenskovední teorie nikdo označovat sociologii za buržoazní pavědu, usilovat o její likvidaci a bránit sociologické publikační činnosti. Naopak — krizový stav naší společnosti jen násobí rozsah společenské objednávky na sociologická šetření a potřeby sociologické analýzy. Tato společnost, má-li být optimálně řízena, potřebuje jako sůl, aby vědomě angažovaná marxistická sociologie dala své síly do služeb společné věci.

Marxistická sociologie je schopna tvorby poznatků, má schopnost se teoreticky zmocňovat zákonů a tendencí vývoje společnosti i jednotlivých oblastí společenského života. Tato schopnost je však podmíněna myšlenkovou aktivitou, která má výsostně ideový charakter a která je spojena s revoluční přestavbou společenských vztahů. Sociolog podstupuje zápas neustálého poznávání, sebehledání, ve kterém je důležité nezklamat ani ve vědě, ani jako člověk. Proto i dnes, v složitém procesu politické konsolidace naší společnosti, nacházíme smysl principu stranickosti ve spojení s revoluční teorií marxismu, s revoluční praxí strany. Tam, kde se ztrácí tento princip, ztrácí se i smysl sociologie jako vědy.

Oslavy 100. výročí narození Vladimíra Iljiče Lenina mají být mimo jiné podnětem k zamyšlení nad aktuálním smyslem celého Leninova díla, veškeré jeho praktické, politické i teoretické činnosti. Jistě nejde a nemůže jít o opakování a formální zdůraznění aktuálnosti těch či oněch problémů či otázek, které Lenin řešil a rozvinul. Leninovo dílo patří do řady těch děl, která neztrácejí smysl, význam i aktuálnost ani po uplynutí dlouhé řady let od doby jejich vzniku. Vůbec v oblasti společenskovedního myšlení, asi stejně jako v umění, nerozhoduje o kvalitě díla vždy doba vzniku — podle zásady čím pozdější, tím hlubší, modernější nebo podnětnější. Teoretické dílo a mnohdy i praktická činnost velkých osobností (dokonalá jednota teoretické a praktickopolitické činnosti, organizátorské každodenní činnosti v politických zápasech, jak ji nacházíme u Lenina, není tak běžná a častá), k nimž Lenin patří bez jakékoli pochyby, neztrácí svůj význam a smysl nikdy. Hluboké a všestranné dílo takových osobností, jako je Lenin, s odstupem doby spíše ještě získává na významu. Teprve postupně s odstupem si další generace uvědomují všechny hluboké souvislosti, zásadní a všestranný význam Leninova praktického i teoretického díla. S dalším vývojem vystupují do popředí nové a nové významné souvislosti, s překvapením objevujeme nové stránky a nové významy. Sebekriticky zjišťujeme, že jsme mnohé otázky a hluboká řešení Leninova nedocenili, přisuzovali jsme jim jen dobový význam nebo jsme na ně v určitých souvislostech zapomněli. Je povinností všech, kdo se hlásí k marxistickému světovému názoru, k marxistické metodologii, znovu a znovu se vracet k Leninovi — nikoli proto, aby se k němu vnějším, formálním, okázalým způsobem přihlásili, ale proto, aby objevovali další podněty a získávali hluboká poučení pro současnou práci ve společenských vědách, při rozvíjení marxistických

společenskovedních disciplín a v neposlední řadě i při teoretickém a ideologickém boji. V dané souvislosti bych se chtěl záměrně omezit především na určitý okruh problémů a otázek, které se dotýkají Leninova vztahu k sociologii, jeho koncepce marxistické sociologie. Půjde zejména o Leninovu koncepci marxistické sociologie a o jeho vztah k sociologii, jak je vyložen a načrtnut zvláště v jeho raných pracích *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálnímu demokratům, Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v díle P. Struva a Jakého dědictví se zřikáme*. Kromě uvedených prací budou ještě v určité souvislosti analyzovány některé Leninovy kratší stati a studie z devadesátých let a z počátku století, v nichž Lenin rozebírá a rozvíjí základní kategorie marxistické sociologie.

Soustředění pozornosti především na Leninovy rané práce a na studie z počátku 20. století je podmíněno několika okolnostmi. Především ne vždy byly tyto práce v teoretické činnosti naší filosofie a sociologie dostatečně využity a oceněny. Studium raných Leninových prací nám dále ukáže, jak hluboce, promyšleně a s jak velkou znalostí přistupuje Lenin k aplikaci a rozvíjení základních myšlenek Marxova odkazu, s jakou udivující suverenitou vystupuje tento velmi mladý marxista při obhajobě, rozvíjení a uplatňování Marxovy metody a Marxových základních teoretických přínosů. V Leninově teoretickém díle vládne vzácná kontinuita; těžko by bylo možné vykonstruovat zásadní rozdíl mezi mladým a pozdějším Leninem, pokud jde o jeho vztah k Marxovi, jak se o to pokoušejí mnozí buržoazní teoretikové.

Omezení této stati především na rané práce je tedy úmyslné a odpovídá jejímu možnému rozsahu. Není dáno tím, že by se Lenin zabýval sociologií jako disciplínou nebo sociologickou problematikou jen v těchto raných spisech. Vždyť značná část celého Leninova teoretického přínosu

patří především do oblasti klasických i soudobých sociologických problémů. Jedna Leninova stať dokonce nese název *Statistika a sociologie*. I mnozí autoři, kteří nejsou marxisty, neopomenou zdůraznit, že Lenin patří svou koncepcí revoluční marxistické strany mezi zakladatele sociologie politických stran a sociologie politiky (například M. Duverger). Nakonec i klasická Leninova práce *Stát a revoluce* s proslulým sešitem o státu (*Marxismus o státu*) patří mezi nejhlubší a neaktuálnější Leninovy práce, které se zabývají problematikou povýtce sociologickou. Ve svých raných pracích se však Lenin jednak zabývá problémy sociologie poprvé a jednak se zvláště zabývá poměrem marxismu k sociologii a pojetím marxistické sociologie. Nejde zde tedy jen o analýzu problémů, které jsou tradičně i dnes do sociologie zařazovány, jde také o otázky obecné sociologie, o její obecná teoretická i metodologická východiska. Shodou okolností se teprve u Lenina výslovně konstatuje, že marxismus je sociologickou teorií a že existuje marxistická sociologie. Je známo, že Marx a Engels nikdy výslovně o sociologii nemluvili a termínu sociologie nepoužívali. Existují marxisté, které bych nazval slovními, pro něž sociologie neexistuje potud, pokud o ní nenajdou výslovnou zmínku u Marxe a Engelse. Neberou v úvahu, že Marx a Engels svým materialistickým pojetím dějin vytvořili teprve předpoklady pro vědeckou sociologii, že v další své činnosti také kromě těchto předpokladů vytvořili řadu děl, která jsou dodnes uznávána jako klasická sociologická díla. (To se týká např. Engelsovy práce *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Marxových děl o revoluci atřídnicích bojích ve Francii, Engelsova *Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu* apod.) Každá solidní učebnice dějin sociologie zařazuje Marxe i Engelse samozřejmě do řad předchůdců či vlastních zakladatelů sociologie a nikdo kromě některých svérázných marxistů nepochybuje, že marxismus má svou vlastní sociologickou koncepci a že existuje marxistická sociologie. Nakonec sám fakt, že Marx a Engels nepoužili výslovného výrazu sociologie a že své pojetí dějin a společnosti nazvali materialistickým pojetím dějin, má své určité historické, dobové a snad i osobní důvody a příči-

ny. Marx a Engels vytvářejí základy materialistického pojetí dějin v době, kdy se pojem sociologie ještě vůbec nerozšířil a nebyl proto také znám. O institucionální bázi sociologie, jak ji známe z dnešní doby, nebylo tehdy potuchy. Comtovo dílo sice Marx a Engels znali, ale seznámili se s ním relativně pozdě. Ke Comtovi neměli nikdy zvlášť vřelý vztah. O jeho díle se vyjadřovali kriticky, odpuzoval je Comtův pozitivismus, jeho úzkoprsý, šosácký světo- názor, i když mu přiznávali určité zásluhy v tom, že prokázal smysl pro syntézu a encyklopedičnost. Marx dokonce použil v korespondenci ostřejšího výrazu a mluví v souvislosti s Comtem o podělaném pozitivismu.¹ Více však oceňovali Marx a Engels Saint-Simona, od něhož stejně většinu geniálních podnětů Comte jako Saint-Simonův žák převzal.

Leninovo pojetí sociologie

Jinak se vytváří Leninův vztah k pojmu sociologie i k sociologii jako disciplíně. Leninovy rané práce se objevují koncem 19. století, tj. v době, kdy je již sociologie rozvinutá a kdy ruští představitelé takzvané subjektivní sociologie se opírají mimo jiné o výsledky vývoje sociologie v 19. století. Ve svých raných spisech Lenin výslovně mluví o sociologii, ukazuje, v čem je podstata Marxova převratu ve společenských vědách a zdůrazňuje, že Marx mimo jiné svým materialistickým pojetím dějin vlastně poprvé vytvořil základy vědecké sociologie. Vytvoření materialistického pojetí dějin považuje Lenin za počátek marxistické sociologie a za začátky vědecké sociologie vůbec. Byl to právě Lenin, který se zejména ve svých raných spisech kromě ekonomie zabývá především sociologickou problematikou a v této souvislosti interpretuje základní metodologické a teoretické předpoklady marxistické sociologie a současně rozpracovává řadu základních sociologických kategorií. V Leninových pracích se setkáváme s kategorií metody, třídy, skupiny, interesu, byrokracie, zákona, determinismu, vztahu historické zákonitosti k dějinné aktivitě živých, jednajících individuí. Lenin dále rozvíjí problematiku ekonomické struktury, opakovatelnosti, společenskoekonomické formace (v této

¹ V Marxově a Engelsově korespondenci se zmínky o Comtovi objevují až v šedesátých letech minulého století, v roce 1895 se v dopise F. Tönnie-

sovi ještě Engels dosti obšírně vrací k posouzení Comta; viz Marx, Engels, *Vybrané dopisy*, s. 164 a 239, Svoboda, Praha 1952.

souvislosti je zajímavé uvést fakt, že Stalin Marxův pojem společenskoekonomické formace ani jednou neuvádí) a vývoje společnosti jako přírodně historického procesu, jako zákonitého procesu vzniku, vývoje a zániku společenských organismů. Již v raných pracích Lenin hluboce zdůvodňuje princip stranickosti, materialistické objektivity proti objektivismu na jedné straně a subjektivní metodě na straně druhé.

Lenin výslovně pojednává o sociologii a rozvíjí řadu základních sociologických kategorií zejména v pracích *Kdo jsou přátelé lidu* a *Ekonomický obsah národnictví*. Důležité je, jak již bylo naznačeno, že materialistické pojetí dějin je podle Lenina marxistickou sociologií. Podle Lenina byla základní Marxova „idea materialismu v sociologii geniální ideou“. Nebude na škodu zopakovat si základní myšlenky Leninova výkladu Marxe již proto, že Leninova interpretace je nejvýstižnější a současně také je poučná pro tvořivý a zásadový přístup Leninův k Marxovi. Je to nutné také ještě z jiného důvodu. Když u nás byla obnovována po patnáctileté vynucené přestávce sociologie, všichni, kdo v sociologii pracovali, se nesporně upřímně a s vnitřním subjektivním přesvědčením hlásili k pojetí sociologie marxistické, která vychází především z metodologických teoretických a světonázorových východisek Marxových. Leninův přínos a další rozvíjení Marxových myšlenek bylo do určité míry nedoceněno. Leninské výročí by tak mělo být podnětem, aby i zde byl plně doceněn význam a přínos Lenina, neboť celá řada otázek, jež řeší ve svých raných pracích, je nyní nadhazována soudobou sociologií jako „staronové“ problémy (zejména pak problémy spjaté s hodnocením, s angažovaností a se stranickostí).

V Leninově pojetí to byla především Marxova geniální idea materialismu v sociologii, která umožnila vědecký přístup ke zkoumání společnosti tím, že nahradila subjektivismus a psychologismus v pojetí dějin jako shluku náhodilostí nebo mechanických příčin či záměrných činů jednotlivců pojmem ekonomické struktury neboli systémem výrobních vztahů. Pro nekritické obdivovatele strukturalistických koncepcí americké sociologie bude jistě překvapením, že pojem struktury byl znám

Marxovi² i Leninovi a že to byl právě pojem ekonomické struktury jako systému nebo souhrnu výrobních vztahů, které lidé vytvářejí nevědomky a živelně ve své výrobní společenské činnosti. Lenin zdůrazňuje, jak Marx právě tím, že ze spleti velkého množství společenských vztahů vyjmul vztahy výrobní jako základní a určující, jako strukturu každé historicky dané společnosti, umožnil také vědecký přístup k pochopení samé společnosti. Sám pojem výrobních vztahů jako ekonomické struktury naplnil pojem společnosti vědeckým a konkrétním obsahem a smyslem.

Druhý významný Marxův přínos pro sociologii tkví podle Lenina v tom, že pojem výrobních vztahů jako ekonomické struktury společnosti umožnil aplikovat na společnost ono vědecké kritérium opakovatelnosti, které je jedním z předpokladů vědeckého zachycení různých v dějinách se vyskytujících společností. Tím, že historicky rozmanité formy společenské činnosti lidí mohly být kvalitativně určeny jako strukturálně opakovatelné, bylo možno stanovit jejich shodu i odlišnost a opakující se typy ekonomických struktur jednotlivých zemí podrobit vědecké analýze. V této analýze se pak každý jednotlivý historicky a národně podmíněný typ rozvoje, například kapitalistické společnosti, měří tím, jak se blíží obecnému pojmu ekonomické struktury a ideálnímu průřezu kapitalistické společnosti v Marxově a pak i v Leninově pojetí. (Marx zdůvodnil a předvedl tento postulat při analýze klasické země kapitálu Anglie a Lenin pak opakoval — s určitými historickými odlišnostmi — tento postulat při zkoumání vývojových stupňů kapitalismu v Rusku.)

Kritérium opakovatelnosti, spočívající především na pojmu výrobních vztahů či ekonomické struktury, umožnilo rovněž odlišení vztahů materiálních a ideálních jako dvou odlišných skupin vztahů, které jsou sice ve vzájemném vztahu jako část určitého konkrétního společenského celku, nemohou však být metodologicky směřovány. Směřování vztahů materiálních a ideologických nebo dokonce pojetí, které veškeré společenské vztahy vyvozuje z vědomé činnosti lidí, z jejich idejí, a hodnotí společenské epochy podle jejich vědomí, je základem subjektivismu a psychologismu. Je konečkonců překážkou vědeckého po-

² U Marxe se pojem struktury vyskytuje již v *Německé ideologii*.

jetí společnosti. Tyto přístupy se znovu objevují v určité modifikaci v soudobé sociologii, takže nakonec původní exaktní či údajně exaktní behavioristické přístupy končí v idealistickém pojetí jednotlivce, který je zkoumán mimo konkrétní historické struktury, přičemž stránka motivace je buď úplně ignorována, nebo se chápe velmi omezeně v kategoriích podnětů a chování, které je reakcí na vnější podněty.

Analýza materiálních společenských poměrů umožnila postřehnout opakování a pravidelnost (stejný typ ekonomické struktury či systém výrobních vztahů) a byla podkladem pro zevšeobecnění opakujícího se typu výrobních vztahů různých zemí v pojem společenskoekonomické formace. Tento pojem Lenin zdůrazňuje ve své interpretaci Marxe velmi často a z jeho interpretace vyplývá, že právě pojem formace představoval u Lenina něco celistvého, organického a všestranného (nejen kostra či struktura dané společnosti, ale i maso a krev); v této souvislosti není také u Lenina vzácný pojem společenský organismus, rovněž používaný Marxem, který neznamená a nemá znamenat redukci společnosti na biologické vztahy, nýbrž hlubokou analogii s vývojem a procesy, které nacházíme u živých organismů v přírodě.

Třetí zásluhu Marxe vidí Lenin v tom, že vyjmutí a vytyčení výrobních vztahů jako určujících a rozhodujících pro vývoj celé společnosti dalo pevný základ k pojetí historického procesu nejen jako střídajících se společenských formací, ale též jako přírodně historického procesu. Nejde zde zase o redukci společenského vývoje na naturalistickou koncepci, která ztotožňuje společnost s přírodou, nýbrž o zdůraznění myšlenky determinismu společenského vývoje, která vychází z koncepce zákonitosti lidských dějin (tedy ne z idejí a ideálů), ale současně nepopírá ráz dějinného procesu jako produktu živelné, neplánovité společenskopraktické činnosti.

Tyto Marxovy myšlenky však Lenin neopakuje nebo nepřijímá nekriticky předem jen proto, že jsou Marxovy. Poukazuje na historicky podmíněnou omezenost Marxovy koncepce, na její počáteční hypotetičnost a neprovedenost. Nepřebírá Marxovu koncepci automaticky jako jediné vždy možnou, správnou a samozřejmě vědeckou.

Ztotožňuje se s Marxem proto, že se domnívá, že Marx byl jediný, kdo svou hypotetickou koncepci o vývoji člověka v dějinách a o lidské společnosti nejprůkazněji dokázal. Potvrzením a ověřením hypotézy materialistického pojetí dějin je například Marxův *Kapitál*, který je důkazem použití a ověření sítě základních kategorií a pojmů o společnosti a člověku. Lenin jde tak daleko, že dokonce připouští možnost (možnost jen v dané souvislosti teoretickou), že by Marx mohl být překonán, kdyby někdo s podobnou dokonalostí, přesvědčivostí a vědeckostí dovedl podat takový obraz kapitalistické formace, jaký podal Marx v *Kapitálu* při analýze kapitalistického výrobního způsobu. Pokud toto provedeno nebylo a jiný důkaz podán nebyl, není Marx překonán a jeho analýza kapitalismu je synonymem vědy o společnosti. Lenin v této souvislosti zdůrazňuje, že Marx si nečinil nárok na objasnění všech fází vývoje společnosti a její konkrétní analýzu, protože vědecky prozkoumal a stačil prozkoumat jen kapitalistickou formaci. Vědecky vysvětlit jiné formace je možné též na základě materialistického pojetí dějin, je to však úkol, který podle Lenina teprve musí být splněn. Splnění může být především s použitím Marxových metod, které zase podle názoru Lenina tvoří nejcennější část Marxovy teorie a které ortodoxní marxismus přejímá bezpodmínečně. Zde se Lenin výslovně vyjadřuje již koncem 19. století k otázce, kterou o několik desetiletí později nadhodil a odpověděl ve stejném duchu G. Lukacs ve své stati *Was ist orthodoxer Marxismus?* Považují Leninovu myšlenku za tak důležitou, že přímo ocitují místo, kterému nebývá vždy věnována pozornost: „Marxisté přejímají bezpodmínečně z Marxovy teorie jen drahocenné metody, bez kterých si nelze ujasnit společenské vztahy, a tudíž kritérium svého úsudku o těchto vztazích vidí naprosto ne v abstraktních schématech a podobných nesmyslech, nýbrž v jeho správnosti a shodě se skutečností.“³

Toto Leninovo stanovisko vyžaduje určité objasnění, protože je — jako všechny jeho koncepce — formulováno v určité souvislosti. Nelze je chápat jako redukci marxismu na pouhou metodu. Takovou interpretaci marxismu rozvíjeli spíše kriti-

³ V. I. Lenin, *Spisy* 1, s. 205.

kově marxismu nebo revizionisté. Marxismus je metoda, nástroj analýzy složitých společenských vztahů a problémů, je však také použitím, aplikací této metody. To znamená, že marxismus za více než sto let svého vývoje obsahuje také určité výsledky, jichž bylo pomocí této metody dosaženo, je též souhrnem určitých pouček a teorií. Tyto výsledky však nelze absolutizovat nebo přeměnit v určité abstraktní filosofické schéma, které slouží bez konkrétní analýzy k snadnému vysvětlení jakékoli etapy historického vývoje, jak to marxismu přisuzovali představitelé ruské subjektivní narodnické sociologie. Proti těmto vulgarizátorům marxismu Lenin zdůrazňuje podmíněnost jednotlivých historických pouček ví, že jednotlivé poučky mohou zastarat, potřebují doplnění, dalšího rozvinutí, nebo musí být nahrazeny novými. Sám Lenin, právě jako ortodoxní marxista, svým dílem dokázal, že nelze vždy a za všech okolností lpět na některých Marxových poučkách či teoriích, když nová situace, nové poměry či okolnosti si vynucují další rozvinutí a prohloubení marxismu. Kdyby Lenin chápal marxismus jen jako abstraktní filosofické schéma, které otevírá bez konkrétní analýzy a bez historických souvislostí přístup k pochopení a vysvětlení každého problému, pak by nikdy nebyl schopen rozvinout svou teorii imperialismu a teorii o možnosti vítězství socialistické revoluce v jedné zemi nebo v několika málo zemích. Lenin tak svým pojetím ortodoxie v marxismu vytváří metodologický a teoretický základ, který zabraňuje možné redukci marxismu na abstraktní, neplodné spekulativní schéma, a na druhé straně znemožňuje redukovat marxismus na pouhou metodu, pro niž nejsou důležité základní, rozhodující a klíčové poučky, které tvoří ideově bohatství marxismu a jsou nástrojem řízení a organizování prakticko-politického revolučního zápasu. Lenin svým pojetím dává možnost marxismus rozvíjet a tvořivě obohacovat a současně zachovat jeho revoluční teoretický a prakticko-politický základ.

Lenin ve svých raných pracích, kde mluví o koncepci marxistické sociologie a o marxismu jako doposud jediné vědecké sociologii, podává vedle základních teoretických a metodologických problémů, jež rozvinul a zdůvodnil, také rozvinutí základních sociologických kategorií marxis-

mu. Jde především o teorii tříd a třídního boje, která podle Lenina tvoří jeden ze základních kamenů celé stavby Marxovy koncepce dějinného procesu. Lenin-ská teorie tříd a třídního boje byla mnohokrát komentována, vysvětlována a zdůrazňována. Avšak v pracích, které se u nás zabývaly leninskou teorií tříd, najdeme především odkazy na Leninovy pozdější práce. Zvláště bývá uváděna klasická Leninova definice třídy. Je však nesporným faktem, že Lenin podává velmi hluboký výklad teorie tříd a třídního boje již ve svých raných pracích. Studium jeho raných prací a této problematiky v nich obsažené je v mnohém ohledu důležité pro pochopení jeho pozdějších prací právě ve vztahu k teorii tříd a třídního boje. Všimněme si některých těchto otázek podrobněji.

Leninovo pojetí tříd v jeho raných pracích

Základní otázky marxistické teorie tříd rozvinul Lenin v souvislosti s polemikou se Struvem. Nebylo to náhodné. P. Struve, který patřil k představitelům „legálního marxismu“, byl určitým soudobým soupeřem revolučního marxismu v boji proti narodnické ideologii. Struve byl nesporně vzdělaný publicista, ve svých spisech se snažil vystupovat jako marxista a současně se již opíral o znalost soudobé, zvláště pak německé sociologie. Ve své práci *Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska* se snažil vystupovat proti narodnictví jako marxista, který zná a obhájí základní Marxovy koncepty, jež se dotýkají především rozvoje kapitalismu a jeho vývojových zákonitostí. Lenin byl ochoten ocenit určitý dílčí přínos Struveho v boji proti narodníkům i v propagaci základních marxistických pouček. Viděl však velmi přesně i základní nedostatky Struveho přístupu k marxismu a k základním problémům vývoje kapitalistické formace. Byl to jeho úzký objektivismus, jeho zastřená buržoazní stranickost, která podle Lenina značně omezovala Struveho úvahy a způsobovala jeho nedůslednost a tím i komolení marxismu. To se projevovalo zejména ve dvou základních otázkách — v pojetí tříd a koncepci historické nutnosti. Struve se odvolává na významného německého sociologa G. Simmela, který nesporně patří k čel-

ným postavám německé i světové sociologie. Struve se ale v polemice s narodniky, s jejich subjektivním přístupem k dějinnému procesu, jež vysvětlují z činů historických osobností, snaží poukázat na to, že dějinný proces nelze vysvětlit z činů jednotlivých osobností. Podle něho šlo o nalezení nového elementu při vysvětlování vývoje společnosti. Tento nový element byl nalezen v pojmu sociální skupina a umožňuje zdůvodnit, že prvky individualnosti vznikají ze sociálních příčin. Lenin uznává tuto argumentaci, jen důrazně podotýká, že pojem skupina sám o sobě je ještě příliš neurčitý a libovolný. Proti obecné a abstraktní teorii skupin vůbec zdůrazňuje ohromný význam teorie tříd a třídního boje. Leninovy argumenty jsou v této souvislosti velmi aktuální. Soudobá sociologie rozvinula intenzivní bádání o sociálních skupinách, existují dokonce tendence chápat sociologii jako vědu o sociálních skupinách nebo dokonce — v extrémní podobě — jako vědu o malých sociálních skupinách. Není pochyby o tom, že kromě tříd existují i jiné netřídní skupiny a vrstvy. Soudobá koncepce sociálních skupin je však — zvláště v západní sociologii — velmi abstraktní, často formalistická, a třídami se téměř nezabývá, nebo jsou jen na okraji jejího zájmu. Tam, kde se někteří sociologové zabývají v rámci obecné teorie skupin i problematikou tříd, volí často velmi formalistický a schematizující přístup, v němž základní otázka tříd jako nejdůležitějších společenských skupin zaniká a je tudíž, ať úmyslně nebo někdy bez ohledu na úmysly, odsunována do pozadí, na okraj zájmu (tentor přístup se projevuje například u G. Gurvitche, který se zabýval nejen obecnou teorií skupin, ale i velmi formalisticky teorií tříd; u amerického teoretika G. Homanse není problém tříd v rámci obecné teorie skupin dotčen vůbec). Ale uveďme již slova samotného Lenina, která znějí velmi časově, jakoby mluvila k dnešním sporům. „Sám o sobě je tento pojem (Lenin má na mysli pojem skupina, E. U.) ještě příliš neurčitý a libovolný; kritérium pro rozlišování «skupin» lze spatřovat jak v jevech náboženských a etnografických, tak politických, právních atd. Není pevného znaku, podle kterého by bylo možno v každé z těchto oblastí rozlišovat ty či

ony «skupiny». Teorie třídního boje však znamená ohromnou vymoženost vědy o společnosti právě proto, že naprosto přesně a jasně určuje metody definice, že individuální vyplývá ze sociálního.“⁴ Dále pak Lenin znovu reprodukuje své základní myšlenky o převratu ve společenské vědě, který provedl Marx, když formuloval své základní myšlenky materialistického pojetí dějin. Proti subjektivní sociologii Lenin argumentuje tím, že její pojetí dějin jako činů osobností, a zvláště pak historických osobností, není vůbec s to vysvětlit čím, jakými okolnostmi, poměry a postavením je určováno jednání těch či oněch jednotlivců či osobností. Její představitelé tím upadali do subjektivismu, protože relativně správnou myšlenku, že dějiny dělají živé osobnosti se svými zájmy, záměry či vůlí, nedovedli spojit s konkrétní historickou analýzou sociálních struktur, v nichž daní jednotlivci žijí a které tyto jednotlivce determinují. Teorie zájmů či záměrů, která vychází z atomizovaných individuí, postrádá základní myšlenku o strukturaci těchto zájmů a motivů na základě společenských historických struktur, které jsou ještě navíc třídně antagonistické a skládají se ztrídně podmíněných individuí s protikladnými zájmy. Lenin tyto myšlenky formuluje takto: „... činy »živých osobností« v rámci každé takové společensko-ekonomické formace, činy naprosto odlišné, a zdálo by se, takové, že je nelze nijak uvést v soustavu, byly shrnuty a redukovány na činy skupin, osobností odlišujících se od sebe úlohou, kterou hrály v soustavě výrobních poměrů, a podmínkami výroby, a tudíž i podmínkami jejich životního postavení, zájmy, které byly určovány tímto postavením — krátce na činy *tříd*, jejichž bojem byl určován vývoj společnosti. Tím byl vyvrácen dětinsky naivní, čistě mechanistický názor subjektivistů na dějiny; ti se spokojovali nic neříkající tézí, že dějiny dělají živé osobnosti, nechťeli prozkoumat, jakým sociálním postavením a jak jsou podmínovány jejich činy.“⁵

Tento poněkud dlouhý citát byl nutný proto, abychom doslovně ukázali velké bohatství myšlenek, které zde Lenin formuluje. Jsou to všechno myšlenky velmi živé a velmi aktuální. Lenin zde poukazuje na ohromný metodologický a přímo heuristický

⁴ V. I. Lenin, *Spisy* 1, s. 426–427.

⁵ V. I. Lenin, *Spisy* 1, s. 428.

ký význam teorie tříd pro pochopení činů jednotlivců i pro pochopení pohybu a vývoje celé společnosti. Teorie tříd vysvětluje logicky a souvisle činy jednotlivců, vysvětluje individuální ze sociálního. Současně Lenin poukazuje na to, že proslulá subjektivní koncepce dějin jako činů individuí končí v mechanistickém pojetí, poněvadž není schopna logicky vysvětlit rozmanitost, různorodost a protichůdnost lidského jednání a individua chápe mimo společenské struktury, v nichž jsou zařazena. Tato kritika subjektivismu se přímo hodí na všechny soudobé behavioristické a psychologizující sociologické koncepce, které rovněž činí abstraktní individuum výchozím bodem své analýzy chování a v podstatě dospívají k mechanistické redukci.

Nakonec Lenin ve dvou uvedených citátech podává zárodky své pozdější definice třídy, jak ji známe ze stati *Velká iniciativa*. Lenin nikdy nedefinoval třídy jen na základě abstraktního pojmu vlastnictví a jeho definice třídy se nikdy neomezuje na pouhý pojem vlastnictví, který je sám o sobě stejně abstraktní jako pojmy společnost vůbec, pokrok vůbec apod. Při definování tříd Lenin vždy usiluje o konkrétní definici třídy, chápe třídy jako skupiny lidí, které zaujímají zvláštní místo v určitém historickém systému výroby, mají své zvláštní postavení, své zájmy, hrají svou zvláštní úlohu v soustavě výrobních poměrů. Abstraktní pojem vlastnictví, který bývá velmi často i dnes uváděn jako hlavní a jediný znak pro rozlišování tříd a jejich vznik, neříká nic konkrétního o různých historických formách vlastnictví, neumožňuje je analyzovat jako součást určitého historicky vzniklého a historicky podmíněného systému výrobních vztahů. Lenin to na jiném místě výslovně říká, když pojem tříd nerozlučně spojuje s pojmem společenských výrobních vztahů. „Politická ekonomie se naprosto nezabývá »výrobou«, nýbrž společenskými vztahy lidí ve výrobě, společenským výrobním řádem. Jsou-li tyto společenské vztahy objasněny a prozkoumány do všech důsledků, je tím určeno i místo každé třídy ve výrobě.“⁶

Lenin ve svých raných pracích a v jednotlivých statických nadhodil ještě další problém, který se týká teorie tříd a třídního

boje. Na několika místech uvádí a vysvětluje smysl a význam Marxovy teze, že „každý třídní boj je bojem politickým“. Tento aforistický výrok Marxův bývá často opomíjen, stejně jako jiný podobný výrok z *Komunistického manifestu*, který říká, že „dělníci nemají vlast“. Buď jsou oba tyto výroky považovány za naprosto jednoduché a jednoznačné a pak se jim nevěnuje pozornost. Nebo jsou skutečně významnými výroky, které ve zkratce vystihují, v souvislosti s dalšími teoretickými úvahami, určité Marxovo hluboké pojetí, které je však třeba vysvětlit a částečně dešifrovat. Lenin si ve svých raných statických pracích a zkoumá tyto Marxovy aforistické výroky jako významnou součást jeho pojetí tříd a třídního boje. Nesmí se především vysvětlovat jednoduše v tom smyslu, že každé střetnutí či srážka třídních subjektů v historii je skutečným a tedy opravdovým třídním bojem. Lenin obrací Marxův výraz a prohlašuje: Třídní boj je skutečně třídním, všestranným třídním bojem jen tehdy, když zasahuje oblast politiky a v oblasti politiky zase to podstatné, tj. dotýká se otázek politické moci a státu. Marxovu myšlenku, že každý třídní boj je bojem politickým, interpretuje Lenin tak, že je součástí procesu přeměny třídy o sobě v třídu pro sebe, procesu přeměny příslušníků třídy v uvědomělý, aktivně organizovaný subjekt dějinného procesu. To je právě úkol revoluční strany, její organizační, ideové, výchovné a propagační činnosti. Aby byl každý třídní boj dělníků politickým, je nutno, aby byl organizován, veden a řízen, prodchnut třídním uvědoměním a aby zasahoval oblast politiky jako celonárodní, všeobecný boj třídy proti třídě o politickou moc. Lenin k tomu říká: „Každý třídní boj je boj politický — těmto slovům Marxovým by bylo nesprávné rozumět v tom smyslu, že každý boj dělníků proti pánům je vždy bojem politickým. Je třeba jim rozumět tak, že boj dělníků proti kapitalistům se nevyhnutelně stává politickým bojem tou měrou, jak se stává bojem třídním. Úkol revoluční strany je právě v tom, změnit organizováním dělnictva, propagací a agitací mezi ním jeho živelný boj proti utlačovatelům v boj celé třídy, v boj určité politické strany za určité politické a socialistické ideály.“⁷

⁶ V. I. Lenin, *Spisy* 3, s. 51.

⁷ V. I. Lenin, *Spisy* 4, s. 218.

Lenin zde tedy nejen vysvětluje, ale současně rozvíjí Marxovu tezi o nutnosti změnit akce či vystoupení dělníků v důsledný všenárodní, organisovaný, uvědomělý politický boj třídy proti třídě. A současně rozvíjí tyto myšlenky v zárodky učení o poslání a nutnosti revoluční strany, v teorii o rozhodující roli strany při přeměně boje dělníků v důsledný třídní politický boj. Tyto zárodky jsou již tedy obsaženy v raných pracích a ve slavných spisech *Co dělat* a *Krok vpřed, dva kroky vzad* jsou důsledně rozvinuty v celistvou, hlubokou teorii o poslání a historické nutnosti dělnické strany.

Leninovo pojetí stranickosti

V úzké souvislosti s teorií tříd a třídního boje, jak ji Lenin již podává a rozvíjí ve svých raných pracích je jeho proslulá koncepce stranickosti. Obvykle se udává, že princip stranickosti Lenin rozvádí a zdůvodňuje ve své známé stati *Stranická organizace a stranická literatura*. Ve skutečnosti jsou základy teorie stranickosti jako nutného a zákonitého předpokladu vědeckosti marxistické společenské teorie obsaženy již v Leninových raných pracích. Lenin rozvádí a zdůvodňuje své pojetí stranickosti především v polemice proti Struvemu, proti jeho úzkému objektivismu, který byl v podstatě zastřenou formou buržoazní stranickosti.

Leninovo pojetí stranickosti nemá však nic společného s primitivním zjednodušováním a zkreslováním skutečnosti ani s přízpůsobováním vědecké analýzy požadavkům, které přicházejí z mimovědecké oblasti. Je to princip, který vyplývá z pochopení zvláštnosti dějin třídní společnosti, jež jsou výsledkem střetávání a boje protikladných třídních subjektů. Poznání takových procesů zcela zákonitě v sobě zahrnuje moment stranickosti, který je podle Lenina zárukou větší objektivnosti a vědeckosti. Poukazování na historickou nevyhnutelnost určitého procesu, jeho nezbytnost či nutnost, s jakým se například setkáváme u P. Struveho ve vztahu ke kapitalismu, není plně vědeckým přístupem. Vědecký přístup k analýze třídní společnosti vyžaduje podle Lenina pochopení a odhalení toho, které třídní subjekty, jaké třídní zájmy a potřeby stojí za tou či onou historickou tendencí, které třídní zájmy prosazují nebo naopak brzdí svou ak-

tivitou ten či onen proces. Ten, kdo dokazuje anonymní nutnost nebo nevyhnutelnost určitého dějinného procesu v třídní společnosti a není schopen dešifrovat třídní subjekty a třídní zájmy stojící za těmito procesy, se dostává často na pozici apologetiky dané skutečnosti. Nevyhnutelný proces (ve skutečnosti zdánlivě nevyhnutelný, poněvadž se ignorují opačné tendence a zájmy, které se neprosadily nebo prohrály) je pak pro něho jediné možné či správné a dějiny mají fatalistický ráz. Sociolog — materialista tím, že ukazuje, které třídy stojí za určitou potřebou či nevyhnutelností, podává hlubší a přesnější výklad a stanoví svůj názor. Materialismus prostě v sobě zahrnuje nutný prvek stranickosti ve smyslu hodnocení jevů nebo událostí z hlediska určité třídy nebo skupiny jako subjektu, který „řídí“, ovládá či prosazuje určitou tendenci nebo nevyhnutelný historický proces.

Kdo zná dobře Leninův vztah k Marxovi, ví, že Leninovy úvahy byly inspirovány Marxovými myšlenkami z předmluvy k práci 18. brumaire Ludvika Bonaparta. Zde se Marx ohrazuje proti subjektivismu Victora Huga i proti zdánlivě Proudhonově objektivitě při posuzování historické role Napoleona III., která končí apologetikou. Nejde však jen o historické problémy 19. století. Marxovo a pak i všestrannější Leninovo zdůvodnění stranickosti si podržuje svůj soudobý aktuální význam. Není tak nahodilé, že soudobá sociologie při vytyčování takových staronových problémů, jako je otázka hodnocení či závazků a angažovanosti sociologa a sociologie, dospívá k stejným a podobným závěrům jako Lenin, i když nejsou tak všestranně a hluboce zdůvodněny. Tvrdí-li západoněmecký Dahrendorf, že ten, kdo hlásá princip nehodnotící vědy či sociologie prostě hodnocení, vystupuje objektivně na straně silnějších a obhájí status quo, pak se přibližuje k Leninově myšlence, že princip nestranickosti je principem sytých a silných proti slabým. Když americký sociolog A. Gouldner vystupuje proti lhostejné, neangažované a čisté technicky či technologicky orientované sociologii, která nechce mít nic společného s vědeckou a osobní angažovaností společenské vědy, a když vyhlásuje nutnost plnit určité závazky (commitments) vůči společnosti a jejím pokrokovým silám, pak jen naráží

на проблем, který již před více než sedmadesáti lety výstižně, hluboce a všestranně, s použitím téměř stejné terminologie, osvětlil Lenin. Chtěl bych svůj příspěvek zakončit citováním relativně málo známé Leninovy myšlenky, která ještě více vystihuje a vyjadřuje základní smysl jeho koncepcí stranickosti a vnitřní angažovanosti, a která je tak samozřejmá, že podle Lenina ani není nutno mluvit o závazku. „Jestliže určité učení vyžaduje na každém veřejném činiteli neúprosně objektivní analýzu skutečnosti a na její půdě vznikajících vztahů mezi třídami — jakým zázrakem je pak možno dělat z toho závěr, že veřejný činitel nemá sympatizovat s tou či onou třídou, že se to pro něho „nesluší“? Je dokonce směšné jen mluvit tu o závazku, neboť žádný živý člověk se nemůže nestavět na stranu té či oné třídy (když poznal jejich vzájemné vztahy), nemůže se neradovat z úspěchů dané třídy, nemůže se nermoutit nad jejími neúspěchy, nemůže být nerozhroben na ty, kdo jsou k této třídě nepřátelští, na ty, kdo překážejí jejímu rozvoji rozšiřováním zaostalých názorů.“⁸

Резюме

Э. Урбанек: Ленин и социология

Маркс и Энгельс никогда не применяли для обозначения своей основной концепции истории названия социология. Это было вызвано рядом обстоятельств исторического характера. Свою основную концепцию они выработали, принципиально полемизируя с идеалистической немецкой идеологией и называли свое понимание общества материалистическим пониманием истории. Хотя они создавали основы материалистического понимания истории почти в то же время, когда Конт разработал свою классификацию наук и применил название социология, они Конта и его сочинения тогда не знали. Позже они изучали его сочинения в связи с повышенным интересом к Конту во Франции и Англии. К Конту они никогда не относились особенно положительно; им мешал его узкий, обывательский, позитивистский подход. Они больше уважали Сен-Симона, учеником которого был и А. Конт. В период, когда Маркс и Энгельс создавали свою концепцию материалистического понимания истории, социология в виде институционализированной, всесторонне оснащенной и развитой дисциплины не существовала.

Ленин наоборот занимается социологией и встречается с ней уже в своих ранних полемиках с идеологами народничества, сторонниками т. н. субъективной социологии. Ленин

в своих работах «Что такое «друзья народа» и как они воюют против социал-демократов», «Экономическое содержание народничества и критика его в книге г. Струве» и в работе «От какого наследия мы отказываемся» говорит о социологии, прежде всего о социологии марксистской. Гениальную идею Маркса — материализм в общественных науках — считает Ленин началом научной социологии вообще и марксизм является для него синонимом научной социологии. Анализируя вклад Маркса в создание научной марксистской социологии, Ленин подчеркивает его основные методологические, теоретические и идеологические принципы, отличающие научную марксистскую социологию от всех предшествующих субъективистских, натуралистических или психологизирующих течений и школ. В этой связи очень важными являются понятия производительные силы и производственные отношения, или экономическая структура общества, понятие повторяемости общественных структур, понятие общественно-экономические формации и естественноисторический процесс. У Ленина часто встречается и понятие организма, служащее аналогичным и сравнительным выражением для обозначения специфичности возникновения развития и трансформации отдельных общественно-экономических формаций.

В ранних работах Ленина дальше анализируются и развиваются известные социологические категории как класс, группа, социальный факт, интерес, детерминизм, отношение между активностью живых человеческих индивидуумов и между исторической закономерностью. Выдвигаются уже всесторонние проблемы, касающиеся теории классов и классовой борьбы и значения этих категорий для дедукции индивидуального из социального и для понимания связи между поступками отдельных лиц и между исторически данной общественной структурой, которая детерминирует поступки индивидуумов. Здесь даются тоже основы более широкого определения класса, классическую формулировку которого создал Ленин в статье «Великий погром».

Особое внимание уделяет Ленин афористическому изречению Маркса, что каждая классовая борьба является борьбой политической. Ленин указывает, что это изречение надо понимать так, что революционная партия должна стремиться при помощи организации, пропаганды и убеждения рабочего класса превратить столкновения и стычки рабочего класса в общенародную, всестороннюю борьбу класса против класса, в борьбу за основные классовые интересы, за политическую власть. Классовая борьба становится настоящей классовой борьбой, когда она становится борьбой политической и когда она охватывает решающую область политики — государственную власть.

В заключительной части работы дается анализ ленинского понимания партийности. Обычно приводится концепция, как Ленин ее разработал в статье «Партийная организация и партийная литература». Основные идеи теории партийности изложены однако особенно в полемике с Струве, против его узкого объек-

⁸ V. I. Lenin, *Spisy* 2, s. 526–527.

тивизма как скрытой формы буржуазной партийности. Принцип партийности истекает у Ленина прямо из особенностей развития классового общества, из зависимости классового общества от активности борющихся и сталкивающихся классовых субъектов. Подчеркивание исторической необходимости определенных процессов без анализа классового антагонизма, без изучения противоположных интересов борющихся классов превращается в апологию данных процессов и не способно вскрыть, какие интересы, потребности и чья воля скрывает та или другая «необходимая» тенденция исторического развития. Из принципа партийности истекает необходимость откровенного отношения, необходимость стоять на своей точке зрения и ангажироваться для тех, кто знаком с интересами и потребностями классов, представляющих ту, или другую тенденцию развития. Партийность материалистической социологии по Ленину обеспечивает более глубокий и всесторонний анализ процессов классового общества и обосновывает одновременно закономерную необходимость активного участия, принятие точки зрения и сочувственного отношения к определенному общественному классу или группе. Ленинская разработка партийности в общественных науках, и особенно в социологии, представляет своевременный вклад в решение современных, но старых проблем социологии, касающихся оценки, активного участия и ответственности социолога.

Summary

Eduard Urbánek: Lenin and Sociology

Marx and Engels never applied the word sociology for designating their fundamental conception of history. This was given by a series of historical conditions. They worked out their basic conception in the fundamental polemics against the idealistic German ideology and designated their conception of society as the materialistic conception of history. Although they laid the foundations of the materialist conception of history almost at the time when Comte worked out his classification of sciences and also used the word sociology, they, in those days, knew neither him nor his work. Later on, they studied Comte's works in connection with the reviving interest in Comte both in France and in England. Their relation to Comte was never too positive, since they had no appreciation for his narrow, philistine, positivistic approach; they thought more highly of Saint-Simon, among whose followers was also A. Comte. At the time when Marx and Engels were creating their materialist conception of history, sociology as an institutionalized discipline, equipped and developed in all possible aspects, did not exist.

In contrast to this, Lenin concerns himself with sociology already in his early polemics against nationalists („narodnik“), ideologists professing the so-called subjective sociology. Lenin directly refers to sociology, and especially to the Marxist sociology, in his works *Who are the People's Friends and How They*

Fight against Social Democrats, The Economic Content of Nationalism („narodnik-ism“) and Its Criticism in P. Struve's Work, and further in his study *What Heritage We Abandon*. He considers Marx's ingenious idea of materialism in social sciences to be the beginning of scientific sociology in general; for him Marxism is a synonym for scientific sociology. In analyzing Marx's contribution to the elaboration of the scientific Marxist sociology, he emphasizes his fundamental methodological, theoretical and ideological principles differentiating the scientific Marxist sociology from all the previous subjectivistic, naturalistic or psychologizing trends and schools. In this connection, the concepts of production forces and production relations or economic structures of society, the concept of the re-appearance of social structures, the concept of the socio-economic formation and of the natural-historical process are especially important. Lenin also currently uses the concept of organism which serves as a comparative and analogical expression for denoting the specificity of the origin, development and transformation of the separate socio-economic formations.

In Lenin's early works, significant sociological categories such as class, group, social fact, interest, determinism, the relation between the activity of living human individuals and the historical laws are further analysed and developed. Problems concerning the theory of classes and class struggle and the significance of these categories for deducing the individual from the social and for comprehending the connection between the activities carried out by individual personalities and the historically given social structure determining the activities of the individuals are also raised in all their aspects. Even the basis of the broader definition of the class, as it was later formulated by Lenin in its classical form in his study *Great Initiative*, was presented here.

Lenin pays special attention to the analysis of Marx's aphoristic statement "Every class struggle is a political struggle". Lenin points out the fact that this statement should be understood as follows: by means of organization, propaganda and consciousness of the working class the revolutionary Party must exert efforts to transform clashes and single encounters of the working class into a nationwide, many-sided struggle of class against class, into a struggle for basic class interests, for political power. The class struggle becomes a real class struggle when it becomes a political struggle and when it affects the decisive area of politics — the State power.

The concluding part of the study contains an analysis of Lenin's conception of the Party spirit.

As a rule, Lenin's conception, as it is developed in his study *Party Organization and Party Literature*, is presented. The basic ideas of the Party-spirit theory, however, are discussed especially in his polemics with Struve, directed against his narrow objectivism as a covert form of the bourgeois party spirit. According to Lenin, the principle of

the party spirit proceeds directly from the peculiarities of the development of the class society, from the connection between the development of the class society and the activity of struggling and conflicting class subjects. The emphasis laid on the historical necessity and historical inevitability of certain processes without analysing the class antagonism, without examining the contradictory interests of the struggling classes, is changed into an apologetics of the given processes and lacks the possibility to discover which interests, needs and whose will back this or that "inevitable" tendency of historical development. The principle of the party spirit then requires an open attitude, a firm standpoint in public and the commitment of the

person who has become acquainted with the interests and needs of the classes representing any particular developmental tendency. According to Lenin, the party spirit of materialistic sociology guarantees a deeper and more general analysis of the processes taking place in a class society and simultaneously substantiates the lawful necessity of commitment, of the assumption of an attitude and of expressing one's sympathies for a certain social class or group. Lenin's conception of the party spirit in the social sciences and particularly in sociology is most topical for contemporary sociological problems of old origin concerning evaluation and commitment or the sociologist's responsibility.

Národní a demokratická revoluce, která dosáhla v květnu 1945 svého rozhodujícího vítězství a která v následujících třech letech přerostla v revoluci socialistickou, byla nejen velkým politickým vítězstvím většiny československého lidu nad okupanty a domácími zrádci, ale také vítězstvím marxisticko-leninské revoluční teorie. Revoluce neznamenalá pouhé vítězství dělnické třídy v mocenském střetnutí s hlavním protivníkem, pouze úspěch této třídy v boji o hegemonii v širokém a heterogenním třídním svazku, který se zformoval v odporu proti bezprostřednímu nepříteli. Byla současně vítězstvím marxisticko-leninské vědecké teorie, vůdčí teorie dělnické třídy a její avantgardy — KSC.

Lidově demokratický stát, který vznikl jako hlavní produkt národní a demokratické revoluce, byl od samého počátku rozhodující příčinou oné „mimořádně příznivé a zřídka kdy se v dějinách vyskytující situace, kdy je možno uskutečňovat revoluci nejen »zdola«, ale i »shora«“. Revoluční možnosti nové státní moci se rozvíjely v souladu s rozvojem samotné revoluce až k onomu stadiu, kdy tato státní moc byla s to realizovat v plném rozsahu všechny funkce diktatury proletariátu.

Ale všechny tyto převratné změny, které potvrzovaly správnost marxisticko-leninského učení vůbec a teorie socialistické revoluce zvláště, ve svém souhrnu vytvářely situaci, v níž se *vědecké řízení společnosti* stávalo nejen možným, ale i nutným. Výstavba socialistické společnosti — stejně tak jako její další vývoj — není možná, neopírá-li se o hluboce vědecké poznání, o praktické uplatnění vědeckých poznatků získaných celým mezinárodním revolučním hnutím a o vědeckou analýzu podmínek společenského vývoje v té které zemi. V tomto rámci plní přirozeně klíčovou úlohu vědecké poznání základních, vše ostatní konečkonců ovlivňujících společenských vztahů, tj. vztahů ekonomických, doprovázených cílevědomým, o vědu se opi-

rajícím řízením ekonomického rozvoje. To však neznamenalá, že by bylo možno věnovat méně pozornosti analýze, poznání a cílevědomému ovlivňování ostatních oblastí společenského života a vývoje. Aniž by se tím snižovala role ekonomiky, která je rozhodující, musí být samostatně zkoumány a cílevědomě ovlivňovány i takové ekonomicky podmíněvané a z ekonomické základny vyrůstající — i když relativně autonomní — oblasti společenských vztahů, jako je sociální a třídní struktura, politika atd. Z toho vyplývá, že kromě politické ekonomie jsou významné i další speciální marxisticko-leninské společenskovední disciplíny, jako je vědecký komunismus, politická věda a v neposlední řadě i marxistická sociologie (jak obecná sociologie, tak i speciální „úsekové“ sociologické disciplíny).

Význam a potřeba rozvoje marxistické sociologie vyplývá nejen z potřeby zkoumat třídní a sociální strukturu společnosti v její relativní samostatnosti, ale zejména též z potřeby zkoumat ji konkrétně. Konkrétním zkoumáním nerozumíme pouze konkrétnost ve smyslu postižení společnosti v její jedinečné a neopakovatelné podobě. Konkrétní poznání znamená poznání společnosti jako celku i poznání společnosti v jejích částech; znamená postižení změn ve společnosti z hlediska objektivního vývoje a praxe velkých společenských skupin (především tříd) na jedné straně, ale současně i malých skupin na straně druhé; znamená nejen poznání toho, co je v komplexu společenských skupin, vztahů, procesů a činností základní a určující pro celkový vývoj, ale i zkoumání toho, co je určené, podmíněné, nebo dokonce zdánlivě bezvýznamné.

Je přirozené, že zejména v klíčových a kritických obdobích ostrého třídního boje, v etapách vyhraněného antagonismu mezi nepřátelskými třídami, ve chvílích, kdy se řeší otázka „kdo z koho“, ustupuje vše ostatní do pozadí a hlavní problémy se

stávají takřka *jedinými* problémy, které teorie řeší. Ani v těchto obdobích nelze však zcela ztratit ze zřetele problém zvláštního přístupu jak k jednotlivým vrstvám a skupinám uvnitř revolučních tříd, tak i k menším skupinám v rámci tříd a vrstev protirevolučních, eventuálně kolísajících a politicky labilních. Tím naléhavějším se stává problém konkrétní analýzy členité sociální struktury společnosti v souvislosti s problémem konkrétního vedení a řízení společnosti. Analýza je nutná tím spíše, že nevyřešení nebo neadekvátní řešení neantagonistických rozporů uvnitř pokrokových tříd a uvnitř socialistické společnosti tvoří živnou půdu jak pro třídně nepřátelské síly, působící uvnitř země, tak i pro nepřitele působícího zvenčí.

S rostoucí naléhavostí těchto problémů vzrůstá i význam společenské vědy, která v sobě spojuje komplexnost pojetí společnosti s konkrétností, klade důraz na to, co je ve společnosti určující a hlavní a současně přiměřeně přihlíží k tomu, co je konečkoncům určené — význam *marxistické sociologie*.

Marxistickou se tato sociologie stává mezi jiným právě tím, že na rozdíl od sociologie nemarxistické chápe třídní strukturu společnosti jako základ struktury sociální a dialektiku třídních vztahů jako základ pohybu společnosti vůbec.

Síla a přednost marxistické sociologie byla od samého počátku v *hloubce teoretické analýzy* a v *odlišení podstatného od nepodstatného*, což jí umožňovalo postižení skutečných *zákonitostí* společenského vývoje a formulaci vědecky zdůvodněných *principů lidské praxe*. Již tvůrci vědecké sociologie — Marx a Engels — spojovali hloubku teoretické analýzy a schopnost dospět od postižení jevové stránky skutečnosti k poznání podstaty s hlubokým smyslem pro fakta, s rozvojem metod jejich zjišťování, shromažďování, třídění a dalšího vědeckého zpracování. Ne náhodou je například Engelsova práce *Postavení dělnické třídy v Anglii* všeobecně pokládána za vynikající sociologické dílo vůbec a za příklad práce s fakty zvláště. Z vědeckého hlediska byl přirozeně vždy rozhodující skutečný obsah získaných poznatků o společnosti a skutečný charakter vědecké disciplíny, nikoli její konkrétní název, který může být ovlivněn konvencí a okolnostmi vzniku dané vědy. A právě tak, jako v do-

bě vzniku *Manifestu komunistické strany* bylo názvu „socialismus“ používáno pro řadu buržoazních a maloburžoazních směrů, zatímco „komunismus“ se stal teorií proletariátu, tak také slovo „sociologie“ vzniklo jako název disciplíny rozvíjené na třídní bázi buržoazie, zatímco proletářské řešení sociologické problematiky se uskutěčňovalo v rámci jednotlivých součástí marxismu, zejména součástí třetí — vědeckého komunismu.

Reálná potřeba teoretického řešení sociologické problematiky a potřeba jeho uplatnění v praxi naší nové společnosti se zrodila ovšem ve velmi složité situaci. Značnou měrou tu působila setrvačnost vývoje lidského myšlení projevující se v tom, že názory odpovídající době, kdy všechny společenské problémy byly redukovány na problém hlavní a nejakutnější, přežívaly i v nové etapě, vyžadující zvláštní přístup k speciálním problémům. Jistý vliv mělo i poněkud zjednodušené pojetí vztahu mezi tím, co je ve společnosti určující, a tím, co je určováno. Zjednodušení spočívá v představě, že toto působení je automatické, že řešení hlavního problému není z hlediska společenské praxe pouze předpokladem řešení problémů v oblastech determinovaných, ale počátkem automaticky — bez zvláštního poznání a speciálně zaměřeného úsilí lidí — probíhajícího procesu.

Konečně nelze podceňovat ani skutečnost, že v našich podmínkách vystupovala pod názvem „sociologie“ v nejlepším případě učení nemarxistická. Ta se ovšem v konkrétních souvislostech politického a ideologického boje (zejména mezi květnem 1945 a únorem 1948) dostávala — též vlivem politické angažovanosti svých představitelů — na pozice ostře protimarxistické. Není proto divu, že odmítnutí názvu a tedy i filosofických a metodologických východisek této sociologie bylo do značné míry provázáno také podceňováním významu skutečné a nesmírně důležité problematiky, kterou tato sociologie svým způsobem a ze svého hlediska řešila. Boj proti nemarxistickému a protimarxistickému pojetí sociologie se často měnil v odmítnutí sociologie vůbec.

Svou roli tu jistě sehrála i skutečnost, že aktivními účastníky tohoto ideologického boje byli často lidé velmi mladí, kteří teprve „na pochodu“ postupně získávali

teoretický základ, lidé naplnění nesmírným sebevědomím, plynoucím z rychlého, snadného a — jak se tehdy domnívali také úplného — zvládnutí nového, skutečně vědeckého poznání revoluční vědy o společnosti. Tito mladí lidé prožívali to, co prožívá snad každý, kdo již překonal první obtíže spojené s pochopením hlavních principů dané vědy, ale nedospěl ještě tak daleko, aby byl schopen vidět veškerou složitost a obtížnost problematiky, kterou věda řeší. Pro mladé adepty vědy byla v tomto stadiu jejich vývoje nemarxistická a protimarxistická sociologie, se svou třídní omezeností a s dalšími nedostatky s tím souvisejícími, opravdu relativně snadnou kořistí.

Ve skutečnosti ovšem odmítnutí disciplíny s názvem *sociologie* neznamenal konec řešení sociologické problematiky vůbec. Hlavní problémy *marxistické* sociologie vždy byly a zůstaly předmětem pozornosti teoretické fronty. To platí především o otázkách struktury třídních vztahů a jejich řešení. Právě tak se nikdy neztratila ze zřetele role teoretické analýzy a interpretace problematiky tříd — metoda třídní analýzy. Základem a podmínkou třídní analýzy je analýza ekonomická, což ovšem ani v nejmenším neznamená, že by bylo možno třídní analýzu zredukovat na analýzu ekonomickou. Třídní struktura společnosti byla vždy chápána jako v poslední instanci ekonomicky podmíněná, ale nicméně relativně samostatná oblast společenských jevů, vztahů, procesů a cílevědomých lidských činností. Tomu odpovídá i skutečnost, že *třídní zájem*, jakožto bezprostřední hybná síla vývoje a jednání tříd, nebyl nikdy beze zbytku redukován na pouhý ekonomický zájem třídy a nebyl také chápán jako něco mechanicky určeného ekonomickým postavením třídy. Vždy byl v podstatě chápán jako dialektický vztah dané třídy k celému komplexu podmínek, v nichž tato třída žije, jako rozpor neustále se řešící a na nové úrovni se obnovující.

Metoda třídní analýzy a analýza materiálních zájmů třídy se ovšem neomezuje na postižení materiálních podmínek života dané třídy, ale předpokládá poznání *vztahu*, který mezi třídami a podmínkami jejich života vzniká. To, co platí o významu materiálních zájmů tříd ve společnosti, platí obecně i o *materiálních zájmech*,

jakožto hybné síle vývoje nebo činnosti všech společenských skupin, jimž sociologie věnuje pozornost (vedle tříd).

Složitost společenské struktury a vývoje naší společnosti, naléhavá potřeba řešení *všech* sociálních problémů a konkrétního řízení společnosti pak si stále více vynucovala takovou vědeckou analýzu společnosti, která by spojovala komplexnost s konkrétností a konkrétní poznání faktů s jejich vědeckou generalizací a s teoretickou analýzou jejich vzájemných souvislostí.

Potřeba zkoumání všech významných stránek společnosti, všech důležitých společenských vztahů a jejich pohybu a tím i potřeba vědecké disciplíny, která by se tohoto předmětu zmocňovala adekvátními metodami — potřeba marxistické sociologie — se stává naléhavou, a to nejenom v ČSSR. Cesty uspokojení této společenské potřeby, která je patrna již v druhé polovině padesátých let, jsou ovšem značně složité, poznamenané hledáním a často i omyly, střetáváním protichůdných stanovisek a koncepcí.

Nekritický obdiv mnohdy vystřídal nekritické odsouzení a vedl jednak k představám, že sociologie je jakýsi všelék na společenské neduhy, jednak k tomu, že sociologie, a zejména používání určité sociologické terminologie, se stalo pro mnohé módou. Tak se přirozeně zvýšilo nebezpečí diskreditace dobré věci „medvědími službami“, které ji prokazovali diletanti.

Východiska, z nichž pracovníci v oboru společenských věd rozvinuli úsilí o rozvoj a uplatnění marxistické sociologie, se od sebe značně lišila. Pro jedny byl výchozím bodem důraz na fakta jako první krok k poznání a na metody sociálních průzkumů, při čemž tito soudruzi hojně využívali zkušeností sociologie z jiných socialistických zemí (zejména z Polska) i metodologicky podnětných myšlenek sociologie západní. Druzí vyšli z klasického dělení marxismu-leninismu na jeho tři součásti, zejména z akcentu na jeho třetí součást — vědecký komunismus, který zahrnuje také (třebaže ne pouze a třebaže ne veškerou) sociologickou problematiku. Vycházejíce z poznání, že rozvoj vědy plodí a předpokládá nejen integraci a respektování vzájemných souvislostí mezi vědními obory, ale i jejich specializaci, dospěli ke koncep-

ci sociologie jako speciální a samostatné marxisticko-leninské vědní disciplíny.

Nehledě na tato rozdílná východiska, je dnes — podle našeho názoru — obecně jasno v tom, že marxistická sociologie může plnit své poslání skutečně a v praxi použitelné vědy jen tenkrát, jestliže bude spojovat hloubku teoretické analýzy a vědeckého zobecnění s bohatou a konkrétní znalostí faktů, jestliže bude čelit jak nebezpečí plochého empirismu, tak i nebezpečí apriorismu a spekulativnosti.

Zejména v uplynulém desetiletí postoupila naše marxistická sociologie od diskusí a úvah o koncepcích ke konkrétní práci

jak o oblasti sociálních výzkumů, tak i v oblasti teoretického zobecnění. Vznikla celá řada vědeckých prací z oboru marxistické sociologie, byla vybudována nová sociologická pracoviště a vyrostl početný kádr odborníků. To vše byl a je významný příspěvek k tomu, aby se sociologii dostalo v naší společnosti onoho místa, které jí v zájmu vědeckého řízení společnosti náleží. A proto lze také říci, že na prahu druhého čtvrtstoletí vývoje naší nové společnosti, v němž bude mít věda a vědecké řízení stále větší význam, je československá marxistická sociologie připravena splnit své velké náročné úkoly.

Specifický sociologický přístup ke skutečnosti má nejen svou historii, ale i prehistorii, jejíž počátky sahají — stejně jako v jiných společenskovědních disciplínách — až k nejstarším civilizacím a kulturám. Podrobnější práce se budou systematickým způsobem vyrovnávat se základními mezníky ve vývoji a filiaci sociologických idejí o daném problému. V naší stati chceme zaujmout stanovisko jen k některým jeho vybraným aspektům.

Lidská praxe ve smyslu jednoty dvojího vztahu subjektivace a objektivace lidské činnosti je sice vždy tak či onak opěrným bodem, respektive východiskem sociologických teorií, nicméně nikoli každá z nich vždy respektuje specifičnost společenského, jež právě praxe podstatně určuje. Z tohoto hlediska by bylo možno rozdělit sociologické teorie podle toho, zda vůbec zásadně respektují specifičnost společenského, nebo ne, zda zdroj objasňování sociální skutečnosti hledají a nalézají v celkovém rámci této skutečnosti samé anebo naopak někde mimo něj.

Vedle teistických a idealistických sociálně filosofických spekulací o supranaturálním původu a povaze společnosti se rodí v protosociologické fázi sociálního myšlení přístupy naturalistického redukcionismu, které silně ovlivňují vlastní sociologické myšlení v jeho počátečních fázích a nejsou z něho ještě dodnes beze zbytku vymýceny. Jde o přístupy, které fakticky odnímají společnosti její specifičnost tím, že ji souřadně kladou na úroveň vývojově nižších oblastí skutečnosti, nebo že ji vysvětlují jen jako derivát jejich procesů a zákonitostí. Snad největší vliv a odezvu ze sociologických škol patřících k tomuto typu měla biologizující sociologie. V názorech svých extrémních představitelů dospívá k úplným analogiím sociálních a organických struktur a funkcí.

Ponecháme-li stranou některé kladné prvky, jež lze v snahách mnohých představitelů naturalistického redukcionismu najít — s ohledem na vnitřní vývojové po-

třeby sociologického myšlení (zejména snahy o zavedení exaktnějších metod do sociologického výzkumu) — je možno říci, že tento způsob vysvětlování sociální skutečnosti byl už průkazně odhalen jako zcela neadekvátní a neudržitelný. To dokazují nejlépe kritiky jeho moderních odrůd, jež se objevují už nikoli jen v podobách naivních a snadno vyvratitelných „krátkých spojení“ mezi přírodním a společenským, ale v podobách propracovanějších, více používajících vědeckých faktů a opírajících se o ucelené teoretické soustavy založené na jiných principech. Příkladem může být dílo W. McDougalla, který konceptuálně patří už mezi psychologizující sociology, nicméně svou teorií instinktů otevírá dveře organicismu a darwinismu. Z kritického rozboru plyne, že společenský život nelze vysvětlit „přírozenými“ vrozenými sklony člověka — už z toho důvodu, že nelze vysvětlovat nepřeborné množství forem proměnlivé skutečnosti tím, co je relativně stabilní.

Pendantem naturalistického redukcionismu je redukcionismus psychologický, který podstatu sociálního spatřuje v psychologickém. Také ulpívá na elementární složce nebo aspektu komplexních jevů společenských. Tento druh redukcionismu, v současné západní sociologii zcela běžný a možno říci převládající, se projevuje velmi rozmanitě. Patří sem snahy uvést sociální na společného jmenovatele s individuálně psychologickým, jejichž výrazným představitelem je S. Freud. Ale klasikou podobu najdeme u sociálních psychologů, zejména amerických — F. H. Giddingse, Ch. H. Cooley, Ch. A. Ellwooda a dalších, kteří v nejrozličnějších souvislostech explicitně zdůrazňovali psychologickou podstatu společenských jevů. V implicitnějších a zastřenějších formách má tento směr své představitele i v soudobém sociologickém myšlení — i u těch teoretiků, kteří se od něj distancují. Je to patrné u některých relacionistů, L. von Wieseho, J. Plenga aj., stejně jako u strukturálních funkcionalis-

tů v čele s T. Parsonsem. Ti sice vykročili za rámeček čistě psychologického pojetí mezilidských vztahů a společenské procesy chápou jako oblast sui generis, ale v konkrétním rozvedení svých teoretických systémů, v nichž vysvětlují společenské vazby a struktury, jednoznačně preferují psychologické faktory.

Psychologismus v sociologii neodmítáme proto, že počítá s psychologickými faktory v analýze společenských jevů. Vždyť společenské neexistuje bez psychického, stejně jako bez příslušného materiálního substrátu. Nepřijatelnost psychologismu je v tom, že ze sociologie dělá fakticky jen odnož psychologie, což nutně vede k pozici sociologického idealismu: chování lidí a společenský vývoj se vysvětlují konečkonců jen subjektivně a posledním slovem sociologické analýzy je rozbor motivace aktérů, která v nejlepším případě bere v potaz jen bezprostředně objektivní podmínky tak, jak se těmto aktérům jeví, ale nezkoumá její vlastní zdroje v širších souvislostech společenského života.

Má-li sociologie adekvátně odrážet a vysvětlovat společenskou praxi, nemůže být jen volnou kreací lidského ducha, ale musí respektovat objektivní zákonité tendence předmětu svého zkoumání a vyjadřovat je. Jinak by se sociologie přeměnila buď v čirou teoretickou spekulaci nebo v pseudoteoretickou analýzu jednotlivých jedinečných historických případů. Je pravda, že i ve vědecké sociologii se setkáváme jak s pracemi, jejichž cílem je odhalit obecné a zákonité, tak s pracemi, které se soustřeďují na prozkoumání jednotlivých zvláštních případů (případové studie apod.). A je i faktem, že tento druhý typ prací (Windelbandem označovaný za práce „idiografické“, na rozdíl od „monothetických“ prací prvního typu) se v posledních deseti letech značně rozšířil, a ne bez pozitivního efektu pro sociologii. Ale ne vše, co je užitečné ve vědeckém výzkumu, už tvoří vědeckou teorii. Analýza dílčích jedinečných případů a událostí může být nezbytnou náležitostí výzkumu na cestě k vědeckému zobecnění a v tom smyslu jistým prvkem vědy. Stává se však slepou uličkou vědeckého poznání, je-li vydávána za hlavní osu nebo dokonce jedinou metodologickou možnost.

Ěru specificky sociologického bádání zahajují snahy o celkový, syntetický pohled

na společenskou skutečnost s proklamovaným nárokem respektovat empirii. Mezníkem ve vývoji sociálního myšlení v tomto směru je nepochybně sociologická koncepce Marxova a Engelseva, definující společnost jako strukturovaný celek sociálních vztahů a odhalující ve výrobním způsobu činitele, který tuto strukturu v konečné instanci určuje. Z opačných, historickoidealistických pozic a značně ještě poplatní dějinně filosofické spekulaci pretendují na globální specifický sociologický přístup také nominální zakladatelé sociologie. Jak pro Saint-Simona, tak pro A. Comta je příznačné úsilí o celkovou charakteristiku společenské struktury v statickém i dynamickém průřezu. Je tu pojem solidarity (konsensu) jako úhelný pojem sociální statiky a pojem vývoje jako ústřední pojem sociální dynamiky i pokus o genetickou klasifikaci myšlenkového a společenského vývoje. Globální hledisko se zrači též v koncepci sociálního organicismu H. Spencera, na němž zakládá svou evoluční teorii.

Koncipováním sociologie jako vědy o obecných zákonitostech lidského chování byla — jak se ozřejmilo v dalším — tato vědní disciplína v podstatě správně orientována. To samo o sobě bylo ovšem jen první abstraktní a formální konstitutivní náležitostí zrodu sociologie. Reálně zhodnotit se mohla jediné in concreto, to jest v moritorní koncepci onoho „obecně společenského“. Tu je dobře si připomenout, že z meritorních koncepcí vypracovaných kolem druhé poloviny minulého století jen nemnohé závěry obstály v kritické prověrce dalšího společenského a myšlenkového vývoje. Náznorným příkladem může být definice sociologie J. S. Milla, která se — abstraktně vzato — takřka do slova a do písmene shoduje s definicemi některých soudobých sociologů; sociologie je věda o nejabstraktnějším sociálním předmětu, nebo jednoduše, věda o nejobecnějších rysech společnosti. Ale žádný marxistický sociolog nebude dnes souhlasit s touto definicí, která předpokládá pojetí obecně společenského jen jako abstrakce z poznatků speciálních společenských věd, a tím i redukci sociologie na pouhou jejich metodologii. Dosavadní vývoj sociologického myšlení ústí v dosti jednoznačné odmítnutí takových koncepcí obecného, které fakticky odnímají sociolo-

gii status samostatné vědní disciplíny. Hlavní chybou metodologické redukce millovského stylu je neadekvátní posouzení samé podstaty obecného jako předmětu sociologie a vztahu sociologie a ostatních společenských věd.

Výchází základnou úvah o daném problému se musí stát realita společnosti jako určitá konkrétní strukturovaná totalita. I když povaha a smysl lidského chování na všech úrovních a v jakýchkoliv vazbách mohou být adekvátně vysvětleny jen v celkovém kontextu této totality, jedinou možnou cestou k cíli je nejprve její dekompozice jako předpoklad následné rekompozice. Tak společenské vědy činí předmětem svého zájmu jednak dílčí komponenty nebo analyticky zvolené aspekty příslušného sociálního celku jako relativně svébytné, jednak vzájemné souvislosti a jednotu všech těchto momentů. Analytický pohled zaměřený na výzkum jednotlivých nebo zvláštních oblastí je vlastní společenským vědám, které označujeme též jako vědy speciální; na druhé straně syntéza a zobecnění v naznačeném směru jsou příznačné pro sociologii.

Je-li řečeno, že sociologie se zabývá spjitostí a jednotou oněch stránek, aspektů a momentů sociální reality, jež za předmět svého studia volí speciální společenské vědy, je tím řečeno dvojí. Předně to, že sociologie a speciální společenské vědy spolu těsně souvisí, ba že se vzájemně podmiňují — protože předmětem studia není každé nějaká zcela rozdílná realita, nýbrž právě jedna a táž sociální realita, a pohledy na ni z různých stran jsou nutně komplementární. Je-li potřeba vědecké syntézy poznatků o společenské totalitě legitimní, — o čemž jsme přesvědčeni, — pak sociologické zobecnění se nemůže obejít bez zprostředkující funkce teoretických výtěžků speciálních společenských věd. Ale závislost sociologie na ostatních společenských vědách musí být pojata jen jako jedna stránka oboustranné vazby a nesmí se přehlížet, že syntetické poznání společenské totality není jen mechanickým souhrnem poznatků jednotlivých společenských věd, ani jen logickou abstrakcí z nich, nýbrž je kvalitativně novým poznáním sociologie jako samostatné společenské vědy se svým vlastním předmětem. Sociologii ovšem náleží zobecňovat abstrakcí ze speciálních společenských věd

a vytvářet abstraktně všeobecnou metodologii těchto věd (podléhající přirozeně neustálé verifikaci v konkrétním výzkumu). Neboť je náblední, že tento úkol, o jehož potřebě a užitečnosti nikdo nepochybuje, je mimo možnosti kterékoliv z těchto věd a vyžaduje komparaci z vyššího hlediska. Vtip je však v tom, že na toto nelze sociologii redukovat. Základním úkolem sociologie je dospívat k zobecňujícím teoretickým závěrům, které představují relativně vyšší úroveň obecnosti, než je úroveň speciálních společenských věd. Totiž právě úroveň výpovědi o pohybu a vývoji zkoumané společenské skutečnosti jakožto totality — a to na základně jedné a téže empirické skutečnosti. Usilují o vyšší úroveň obecnosti, sociologie nemůže ulpět ani jen na logických operacích ze zvláštního, zobrazeného speciálními společenskými vědami, ani propadat spekulacím o obecném, jeho bezprostřednímu „zření“ apod., nýbrž musí ze svého hlediska zkoumat společenské v jednotě jeho obecných i zvláštních náležitostí.

Toto hledisko normativního předmětu sociologie vyjadřuje však zároveň i základní vývojový trend soudobé sociologie jako speciální společenské vědy o obecně společenském.

Uvedli jsme, že empirickou základnou sociologie je táž sociální skutečnost, na niž se zaměřují i ostatní společenské vědy, že však nicméně sociologické poznání nikterak nelze z poznání těchto věd odvodit. Otázku, jak tedy přistupuje k identické sociální empirii sociologie, jsme zodpověděli jednoznačně: specificky sociologicky. Toto specificky sociologické zvládnutí sociální empirie se však — jako ostatně v žádné vědě — neodobývá jakýmsi jednoduchým přetavením empirie v teorii, nýbrž představuje složitý proces úkonů a mezičlánků mezi empirií a teorií.

Omezíme-li se jen na elementární konfrontaci empirie jako nezbytné východí základny a obecné sociologické teorie jako stěžejního finálního úkolu celkové sociologické aktivity, vyplynou nám některé, pro náš výklad významné závěry.

Nejprve si připomeňme nejzávažnější potíže, s nimiž se sociologie při řešení problému „empirie — teorie“ setkává. Už na jímém místě padla zmínka o ještě značné poplatnosti sociologického myšlení v jeho počátečních fázích filosoficko-dě-

jinným spekulacím. Na tomto místě je ale třeba dodat, že s tím, jak se postupně vyjevovala neslučitelnost takového počínání s ambicí sociologie být plnoprávnou teoreticko-empirickou vědní disciplínou, vzrůstalo i úsilí radikálně vymýtit hrůzy „encyklopedické“ sociologie a založit veškeré sociologické bádání na přísně empirickém základu. Jak známo, toto na nepochybně dobrých úmyslech založené a s horečnatostí rozvíjené úsilí západní sociologie nejen zatím nevydalo ještě očekávané a žádoucí plody, ale zavedlo sociologii na nová a neméně nebezpečná úskalí. Je jím předně empirický pozitivismus, který fakticky likviduje ve jménu důsledného zvědečnění sociologie obecnou sociologickou teorii a podstrkuje na její místo doktrínu operacionalistického pragmatismu. Tento proud, který ve vyhraněné podobě reprezentuje radikální operacionalismus Lundbergova typu a který zaplavil západní sociologii v uplynulých několika dekádách, nevede k vytčenému cíli. Očišťuje sice sociologii od spekulací starého typu a docíluje exaktnosti v analýze parciálních aspektů sociální skutečnosti, ale jen za tu cenu, že do vakua po dřívějších sociologických spekulacích dosazuje via facti obecnou sociologickou koncepci inkarnovanou v existujícím sociálním zřízení a rezignuje na vědecké poznání oněch stránek a souvislostí, které jsou pro život ve společnosti nejvýznamnější.

Nebezpečné úskalí pro vybudování skutečně důsledné vědecké sociologie vyvstalo však zároveň i na opačném pólu, kde se hájí barvy obecné sociologické teorie. Je jím a historický teoretický formalismus. Tento proud plyne z palčivé potřeby učinit ze sociologie skutečnou, na empirii založenou vědu a je zároveň i reakcí na koncepční nemohoucnost plochého empirismu. Vyznačuje se zřetelnou snahou respektovat empirický fundament sociologického poznání, ať už v podobě teorií přímo z empirie vyabstrahovaných, nebo teoretických schémat s funkcí empirické zkušenosti pořádat, orientovat a vysvětlit. V tom je krokem vpřed, ale je problematický ahistorickým a formalistním přístupem k lidskému chování. Je pravda, že obecná sociologie, ať už je konkrétně koncipována jakkoli, představuje snad pro každého teoretický systém na určitém relativně vysokém stupni abstrakce. A při-

pomene-li si k tomu ještě principiální filosofické naučení o dialektickém vztahu obsahu a formy a jejich vzájemných přechodech, nemůžeme neuznat, že obecně sociologická teorie je svou podstatou nutně vysoce formalizována. Co ale pak vytýkat Simmelovi, Parsonsovi a jiným sociologickým formalistům, pokud jejich obecně sociologické systémy obsahují empiricky verifikovatelné a gnoseologicky funkční poznatky? Asi vůbec ne to, že vypracovávají relační pojmovou síť na příliš vysokém stupni abstrakce a formalizace. Taková námitka by byla lichá, neboť lze snadno prokázat, že k procesu poznávání společenské skutečnosti patří jako zcela nepostradatelné ty nejabstraktnější kategorie v téže, ne-li ještě vyšší míře než ony méně abstraktní. Základní pochybenost obecně teoretických systémů sociologického formalismu spočívá předně v jejich silném sklonu vytvářet abstraktní pojmy a klasifikační schémata platná pro lidskou společnost vůbec, bez nevyhnutelného zřetele k historicitě jevů, k nimž se vztahují. A dále v tom, že obecnost sociologické teorie berou jen o m v poloze abstrakce na všelidské úrovni a přehlíží, že obecná sociologická teorie může být teoreticky i prakticky plně funkční jen bude-li vypracována v náležitě plasticitě jako teorie společenské univerzality a jejích konkrétních podob ve všech hlavních strukturálních člancích a souvislostech v jednotlivých základních historických vývojových fázích. Jinak řečeno: v tom, že se zakládají omezeně jen na obecných kategoriích získaných abstrakcí, jež sice zachycují to, co se v dějinách lidské společnosti opakuje, avšak samy o sobě neumožňují skutečně konkrétní poznání. Sociologický formalismus nevede k žádoucímu a nejaktuálnějšímu cíli: k teoretickému dešifrování současné reality, protože nezná dialektiku a její stěžejní princip — historicitu.

Těmito kritickými poznámkami na adresu empirismu a formalismu přecházíme k otázce podrobnějšího zkoumání předmětu sociologie a jejích vztahů k příbuzným vědeckým disciplínám.

*

V diskusi o úkolech, postavení a předmětu marxistické sociologie musíme vycházet z bohatého odkazu Leninova díla. Lenin se ve svých pracích zabýval také nejzávažnějšími sociologickými problémy a

podal příklad, jak je má marxistická sociologie řešit. Nemůžeme v tomto článku hodnotit Leninův všestranný přínos (teorii revoluce, tříd a třídního boje, teorii státu, vztahu politiky a ekonomiky atd., atd.). Vytýčujeme si úkol daleko skromnější. Chceme se pokusit na základě Leninovy kritiky buržoazní sociologie (ve známém díle *Kdo jsou „přátelé lidu“*¹) určit postavení a orientaci marxistické sociologie dnes. Nechceme snášet množství citátů jako argument, ale spíše postihnout smysl a směr. Budeme se přitom odvolávat na nedávno vyšlou knihu sovětského vědce G. Osipova², protože naše stanovisko se značně shoduje s jeho stanoviskem a protože nám pomůže udělat si představu o tom, jak někteří sovětské sociologové chápou předmět a úkoly marxistické sociologie. Koneckonců nám půjde povytce o vymezení sociologie a jejího vztahu k ostatním společenským a filosofickým vědám, především k historickému materialismu a k vědeckému komunismu.

Domníváme se, že v úvahách o předmětu historického materialismu, marxistické sociologie, vědeckého komunismu a o jejich vzájemných vztazích musíme vycházet z určitých principů, k jejichž uznání nás vede dialektické myšlení a prudký rozvoj věd v 19. a 20. století.

Za prvé, poznání komplexity, složitosti studovaných jevů nás vede k názoru, že nelze jednoduše škatulkovat předměty jednotlivých disciplín tak, jako by měly samostatné, přesně ohraničené objekty a jako by se jejich vztahy daly uspořádat jednoznačně jako vztahy souřadnosti nebo podřadnosti, zahrnutí apod. Věci se mají spíše tak, že jednotlivé disciplíny zkoumají jednotlivé spekty, stránky struktury, funkce a pohybu komplexních celků (například společností), a nazírají je z vybraných hledisek daných cílem a funkcí příslušné vědní disciplíny. Mezi jednotlivými disciplínami existují pak především dialektické vztahy vzájemných souvislostí, podmíněnosti a ovlivňování: vyměňují si místa, jsouce jednou základem nebo východiskem druhé disciplíny, jindy zobecňujícími závěry, středním článkem nebo metodickým prvkem. Zasahují jedna do druhé, přecházejí v sebe.

Za druhé, princip dělby práce v realizaci složitých procesů ukazuje, že

nelze jednoznačně vyzdvihnout jednu jedinou disciplínu jako „hlavní“ (jakousi královnu věd), integrující ostatní disciplíny. Jejich zaměření a postavení se může lišit v mnohém směru — co do stupně abstrakce, forem zobecnění, rozsahu, formalizovanosti, stupně axiomatizace apod. Na dnešním stupni poznání je studium tak komplexních jevů, jako jsou společenské, možné jedině formou dělby práce mezi vědci, které pracují obecnými i specifickými metodami. Podle dosavadního vývoje se dá předpokládat, že složitost a dělba práce ve vědeckém poznání společenských struktur a jejich pohybu bude spíše vzrůstat (vznikají a budou vznikat nové), než aby se zmenšovala. Vidíme to i v případě sociologie: poznatky o nejrůznějších oblastech společenského života narůstají zvláště v 20. století takovým tempem, že se vytváří řada speciálních sociologických disciplín, které studují sociální aspekty jednotlivých velkých subsystémů společenské struktury (sociologie hospodářství, sociologie kultury, sociologie politiky) nebo jednotlivých úseků či stránek (úsekové sociologie, sociologie zemědělství, průmyslu, práce, organizace, sportu, mládeže atd., atd.). Vzniká situace, která je typická pro rozvinutější vědecké obory, jako je fyzika, chemie, biologie apod. Ale musíme konstatovat, že zatím se daleko silněji projevuje proces diferenciací než protivážný nutný proces integrace: poznatky jednotlivých sociologických disciplín jen málo přispívají k jednotné sociologické teorii. Důsledkem toho je, že nedostatečný rozvoj teorie se zpětně projevuje v poměrně živelném vývoji sociologických disciplín, v odtržení teorie od empirie, v nejednotnosti východisek i v tom, že východiska jsou často rozporná a zmatená, mísí se v nich pozitivismus, funkcionalismus, empirismus a různé další směry buržoazní ideologie. Jedině marxistická sociologie, která má v historickém materialismu jasné filosofické východisko a teoretický základ a je úzce spjata s vědeckým komunismem, má předpoklady k tomu, aby sjednocovala poznatky všech sociologických disciplín a postupně budovala i celkovou teorii společenských struktur v sociologickém směru.

Za třetí, musíme dobře rozlišovat s t u p n ě z p r o s t ř e d k o v a n o s t i jednotlivých věd a poznatků jak ve směru sou-

¹ V. I. Lenin, *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují*
² G. Osipov, *Sociology, Problems of Theory and*

proti sociálním demokratům?, Spisy I, Praha 1951.
Method, Moskva 1969.

vislosti teorie s realitou (s prakticko-empirickou činností), tak ve směru vzájemných závislostí poznatků. Tato zprostředkovanost a souvislost je nikoli jednoduchá, nýbrž složitá a mnohonásobná. Tak například historický materialismus je nejobecnější teorií zákonitostí společenského vývoje, a v tom směru oblast sociologie představuje zprostředkující článek s realitou, stojící na nižších hladinách abstrakce. Ale například svým učením o třídách a třídním boji, o revolucích apod. se historický materialismus bezprostředně dotýká politické praxe. Naopak sociologická teorie může obsahovat momenty velmi abstraktní (v teorii malých skupin nebo v stratifikačních teoriích), na rozdíl od dílčích poznatků, které mohou být na úrovni relativně prostého shrnutí převážně empirických dat.

Také ve vztazích jednotlivých společenských a filosofických věd si musíme být vědomi zprostředkovanosti, s níž na ně můžeme pohlížet z hledisek momentů jak teoretických, tak i praktických. Složitá struktura společenských procesů je studována filosofickými disciplínami — historickým materialismem, filosofií dějin, disciplínami společenskovědními (sociologickými, ekonomickými, psychologickými, politickými, vědeckým komunismem) a matematicko-logickými, přičemž filosofické a matematicko-logické disciplíny nedávají disciplínám společenskovědním jen obecné metody a techniky (dialektická metoda, metody formalizace, výzkumu apod.), ale i teoretická východiska — využívajíce opět teoreticko-empirických poznatků společenskovědních disciplín k svému vlastnímu rozvoji. Také zprostředkovanost mezi teorií a praxí se bude projevovat mnohsměrně — jednak jako analýza konkrétních činností, získávání empirických dat, „faktického“ materiálu, tedy směrem od praxe k teorii, jednak jako proces politického rozhodování a praktické politické činnosti, tedy směrem od teorie k praxi. Jsou to spíše dva krajní momenty procesu, které můžeme abstrahovat jen v jistých mezích. Ale v jednotlivých disciplínách se spíše projevuje převaha toho či onoho momentu, větší nebo menší míra či stupeň. Tak třeba souvislost sociologických poznatků s praxí ve smyslu politického rozhodování bude převážně zprostředkována stupni vědeckého komunismu, politické vědy a politického rozhodování, kdež-

to bezprostředněji bude patrna v sociologických výzkumech struktury, činnosti sociálních skupin a tendencí pohybu. Jestliže tedy společenské vědy se společenskou činností a realitou vždy nějak souvisí, není to souvislost stejného řádu a typu, takže ji musíme vidět specificky a rozlišovat postavení jednotlivých věd. Klasifikaci věd na dnešním stupni poznání můžeme podniknout jen tak, že do úvah zahrneme cíl té či oné disciplíny v komplexu vědeckého poznání nebo společenské praxe.

Mohli bychom uvedené disciplíny uvažovat i z hlediska rozsahu teorie. Viděli bychom pak, jak se poznatky jedné disciplíny v určitých rozměrech stávají součástí druhých — alespoň těmi stránkami, které jsou pro danou disciplínu specifické. Tak například poznatky historického materialismu o třídách a revolucích se stávají v určité míře součástí vědeckého komunismu — v pojednání o třídních bojích na přechodu od kapitalismu k socialismu a o třídních změnách v procesu budování socialistické společnosti, a zároveň musí být součástí výstavby marxistické sociologické teorie, marxistické politické vědy apod. To neznámá, že se rozsah těchto disciplín kryje nebo že jednají o tomtéž. Například v sociologii navazuje na poznatky historického materialismu výzkum současného stavu třídní struktury a tendencí změn, detailní analýza stratifikační struktury a skupinové struktury společnosti zasahující až do sociálních vztahů ve sféře mikrostruktury: je pochopitelné, že základní vztahy společenských tříd a jejich změny podstatně ovlivňují i vztahy uvnitř malých sociálních skupin (především vztahy pracovní, ale nejen je). Naopak sociologická analýza stratifikace a mikrostruktury může být pojata do systému historického materialismu do té míry a z těch stránek nebo v těch zobecněných formách, které odpovídají filosofickým metodám. Pro vědecký komunismus mohou být sociologické výzkumy třídní, stratifikační a skupinové struktury, prováděné poměrně rozvinutými technikami, výchozím materiálem pro sekundární analýzu, kritický rozbor z hlediska cílů komunistického hnutí a pro strategické úvahy. Tak se uskutečňuje vzájemné pronikání, které neznámá vyloučení té či oné disciplíny, nýbrž umožňuje na jistém stupni právě ve styčných bodech vznik nových disciplín, které postupují

novými směry, plníce potřeby vědecké abstrakce, technických úkolů nebo společenské praxe. Nebylo by proto asi správné ochuzovat paletu stávající rozmanitosti vědeckých disciplín umělým omezováním. Lepší by bylo podporovat plánovitě jejich rozvoj směry, které se ukazují jako nejplodnější nebo odpovídají aktuálním požadavkům.

A za čtvrté, musíme vycházet z dialektického principu změny, pohybu a vývoje. Vzhledem k tomu, že sociologie je poměrně mladá věda, uvážíme-li, odkdy vlastně začala soustavněji shromažďovat poznatky, systematictější zhodnocovat statistická data a rozvíjet výzkumy, a uvážíme-li dále vedle ohromné složitosti společenských procesů i skutečnost, že v této oblasti dochází k rychlým a základním převratům i během několika desítek let (pomysleme jen na ohromné změny v období od Velké říjnové revoluce), bude srozumitelnější fakt, že sociologická teorie zatím převážně zkoumala spíše sociální strukturu než procesy sociálních změn a společenskou dynamiku (pomineme-li spekulativní systémy buržoazní sociologie). Ale právě „statický“ charakter společenské teorie je v rozporu s dialektickými principy vědeckého poznání a zkoumání skutečnosti. Proto každá marxistická vědecká sociologie se bude musit více orientovat na zkoumání příčin a průběhu celkových společenských změn a jejich důsledků pro společenskou strukturu a nespokojovat se zkoumáním stávajících struktur a funkcí. Bude musit více spolupracovat s historickým materialismem a navazovat na jeho koncepci společenského vývoje a pokroku. Jedině tak bude také s to plnit kritickou funkci v analýze pozitivních a negativních stránek stávajícího stupně společenského vývoje, zjištěných tendencí a vývojových možností. „Statický“ pohled, který je charakteristický po významnou část buržoazní sociologické teorie, má ideologický ráz obhajoby stávajícího kapitalistického řádu nebo jeho „reformního“ vývoje.

Subjektivismus v sociologii, který Lenin kritizoval především v díle známého ruského teoretika Michajlovského a který je typickým rysem buržoazní sociologie, se projevuje tím, že společnost se analyzuje z hlediska těch či oněch představ o tom, jaká má být nebo by měla

být, aby odpovídala předpokládané přirozenosti člověka nebo předpokládaným tužbám či potřebám. „Jak vidíte, tohoto sociologa zajímá jen společnost vyhovující lidské přirozenosti, a naprosto ne nějaké společenské formace, které nadto mohou být založeny na takovém »lidské přirozenosti« neodpovídajícím jevu, jako je zotročení většiny menšinou... A nejen to: nemůže být řeči dokonce ani o vývoji, nýbrž jediné o různých odchylkách od »žádoucích«, o »defektech«, ke kterým dochází v dějinách... v důsledku toho, že lidé byli nerozumní, nedovedli řádně pochopit, co žádá lidská přirozenost, nedovedli nalézt podmínky pro ukutečnění takového rozumného řádu. Je jasné, že Marxova základní myšlenka o přírodně historickému procesu vývoje společensko-ekonomických formací v základech podřývá tuto dětinskou morálku, která si činí nárok na název sociologie.“³

Subjektivismus je to proto, že pochopitelně představy jednotlivých teoretiků o tom, co má být, jak má vypadat společnost, aby vyhovovala lidským potřebám a přirozenosti, mohou být velmi různé, mohou se zcela rozcházet se skutečností a s reálnými tendencemi a potřebami společenských tříd a vrstev. Je to stará falešná představa, že dějiny vytváří Rozum (hlavně rozum příslušného ideologa — ostatní je nerozumné) a že společenské vztahy jsou lidmi vytvářeny uvědoměle (například podle rozumného plánu odpovídajícího předpokládané lidské přirozenosti). Již Marx dávno dokázal, že ona „přirozenost“ je pouhou metafyzickou fantazií založenou na myšlence neměnné lidské podstaty: ve skutečnosti se povaha a potřeby, „přirozenost“ lidí mění jak historicky podle objektivních vývojových podmínek materiálních společenských procesů, tak podle diferencované struktury společnosti — jsou podstatně rozdílné a často i protichůdné u jednotlivých tříd. Subjektivisté tak často ideologicky zastírají konfliktní strukturu společenských procesů jménem nehistorického harmonického ideálu. Proto je Lenin považoval za ubohé epigony utopických socialistů, kteří sice také posuzovali společnost v měřítkách vysněných dokonalých systémů, ale vycházeli z ostré a realistické kritiky rozporů a vykořisťování v konkrétní kapitalistické společnosti, a to v do-

³ V. I. Lenin, uved. dílo, s. 145, 146.

bě, kdy vědecké zkoumání bylo ještě v počátcích.

Je podivuhodné, jak se týž subjektivismus objevuje v nových formách i v soudobé buržoazní sociologii a jak se stal neduhem i v práci některých marxistických filosofů a sociologů. I v tzv. „kritickém“ směru západní sociologické teorie, zaměřeném proti „oficiální“ akademické sociologii, se setkáváme s představami o dané přirozenosti člověka, o jeho obecných potřebách — například u Marcusa nebo v koncepcích „odcizení“ —, s hledáním bezkonfliktního ideálního modelu. Také v socialistických zemích různé „modely“ socialismu nebyly a nejsou často ničím jiným než podobným projevem subjektivismu, i když se objevují pod záštitou sociologie nebo politické vědy. Protože nevycházejí z rozboru reálného stupně společenského vývoje, skutečného obrazu třídní struktury, postavení, cílů a možností jednotlivých vrstev i celkových společností, mohou sice proklamovat lákavé ideály a vydávat je za „pravou“ skutečnost socialismu, ale nemohou vypracovat realistický a schůdný program, který by mohl prakticky řešit existující společenské problémy. Politicky proto subjektivismus vede k dobrodružnosti.

Proti subjektivismu klade Lenin Marxovo pojetí vývoje společnosti jako přírodního historického procesu, které se řídí analýzou materiálních společenských poměrů, zjišťováním opakovatelnosti, pravidelnosti, zákonitosti, a vytváří základní pojem změn sociálně ekonomických formací. „Idea materialismu byla v sociologii geniální ideou.“⁴ Možnost vědecké sociologie je založena na faktickém zkoumání látky, na rozboru konkrétních sociálně ekonomických formací a složitých vztahů ekonomické základny a ideologické nadstavby společnosti. Proto vlastním úkolem dnešní marxistické sociologie musí být rozbor struktury socialistických společností, tak jak jsou, jejich vývojových etap, rozporů a konfliktů a možných tendencí (podobně jako rozbor konfliktů různých stadií vývoje kapitalismu a střetání obou soustav), a nikoli vytváření pomyslných a nereálných „modelů“, nebo spekulace o tom, jak „musí“ vypadat společnost, „chce-li“ být socialistická. Podobné výlety do oblasti politiky nebo filosofie

neodpovídají cílům sociologie a nejsou adekvátní jejím metodám. To neznamená, že vědecká úvaha se zcela vzdává předvídaní budoucnosti a omezuje se na „pozitivistické“ zjišťování. Znamená to jen, že úvahami o budoucí tvářnosti společnosti se daleko adekvátněji mohou zabývat jiné vědecké a praktické disciplíny, jako historický materialismus, vědecký komunismus, futurologie, které k tomu používají své bytých prostředků a metod. Sociologie s nimi musí daleko více spolupracovat (aniž by rušila dělbu práce a neoprávněně překračovala své hranice) a v tomto ohledu jim poskytovat ty sociologické poznatky, které od ní potřebují. Nezapomejme, že každá další etapa vývoje socialistických společností jako společností plánovitě řízených politickým systémem závisí jednak na daleko komplexnější analýze současnosti, než je analýza sociologická (musí být prováděna nejen všemi základními společenskovědními a filosofickými disciplínami, ale i přírodními, technickými atd. vědami), jednak na faktorech, které neplynou jen z vědeckého poznání: stanovení cílů, prostředků, tvorba hodnot, sociálního a politického programu je věcí politického rozhodování, do kterého zasahují stranické, státní, národní, třídní, skupinové a jiné společenské zájmy. Není věcí sociologie, aby tyto věci stanovala nebo rozhodovala, jako to dělali tvůrci různých „modelů“. Sociologie musí spíše zkoumat, jak jsou dané cíle, hodnoty apod. přijímány různými vrstvami společnosti, jaké konflikty se vytvářejí a jaké tendence vznikají. V tomto směru je tedy sociologie daleko více pomocníkem politické vědy a vědeckého komunismu, chce-li plnit závažné společenské poslání.

Lenin zdůrazňoval politickou neprogressivnost a reakčnost subjektivistické sociologie a programů z ní vyvozovaných. Ukazoval, že teorie, které si neuvědomují politické souvislosti a důsledky a které zanedbávají akutní společenské problémy stavějící se nad ně, zpronevěřují se vlastním cílům společenských věd a jejich společenské funkci. „... Vytýkají materialistům, že vynakládají všechno úsilí na řešení otázek, majících přímý vztah k osvobození pracující třídy, znamená být milovníkem šosácké vědy a nic víc.“⁴

⁴ V. I. Lenin, uved. dílo, s. 170.

Pokládá společenské vědy a teorii za součást komplexního procesu společenského pokroku, která nemá existovat „sama o sobě“, ale jen v souvislosti s prakticko-politickými stránkami a která nemá nad nimi žádný primát. „Tímto zdůrazněním nutnosti, důležitosti a velikosti práce sociálních demokratů naprosto nechci říci, že by tato práce měla stát na prvním místě, před prací praktickou, a tím méně, že by praktická práce měla být odkládána až do ukončení práce teoretické. K tomu závěru by mohli dojít jen přívrženci „subjektivní metody v sociologii“ nebo stoupeni utopického socialismu.“⁵ Nejde jistě o nahrazování vědeckých disciplín politickou činností a praxí politického rozhodování, nýbrž o takovou dělbu práce, v níž by všechny složky spolupracovaly v maximální jednotě a nutná momentální preference té či oné by neznamenal potlačení ostatních. Pro marxistickou sociologii to znamená orientovat se na takové problémy, jejichž řešení může přinést prakticko-politické činnosti usilující o pokrokové společenské změny obyčejně objektivně vědecké poznatky, ať už přímo nebo zprostředkovaně prostřednictvím jiných disciplín (vědeckého komunismu, politické vědy).

Lenin vyzdvihuje například význam třídní analýzy: „... Jak má činnost směřující k uskutečnění socialistického řádu vtáhnout do dění masy, aby přinesla vážné plody? Je zřejmé, že vyřešení této otázky přímo a bezprostředně závisí na představě o seskupení společenských sil v Rusku, o boji tříd, ze kterého se skládá ruská skutečnost — a tu p. Michajlovskij otázku pouze obchází, aniž se dokonce pokusil přesně ji formulovat nebo podat to či ono řešení. Sociálně demokratické řešení otázky spočívá, jak známo, v názoru, že ruské ekonomické zřízení představuje buržoazní společnost, z níž může být jen jedno východisko, nutně vyplývající ze samé podstaty buržoazního řádu, totiž třídní boj proletariátu proti buržoazii.“⁶

Přistupme teď k detailnějšímu vymezení vztahu marxistické sociologie k ostatním vědám, a zvláště k historickému materialismu a k vědeckému komunismu — protože právě zde dochází k přejímání a výměně poznatků, které se může jevit jako vytváření třecích ploch a může vést k tendencím nahradit jednu disciplínu druhou nebo upírat jí oprávněnost.

O předmětu historického materialismu nemohou být spory. Zabývá se jako věda obecnými zákony, které ovládají vznik, vývoj a změny sociálně ekonomických formací. Z tohoto hlediska vytváří vedle kategorií vývoje, pokroku, sociálně ekonomické formace řadu dalších základních pojmů, jako jsou základna a nadstavba, společenské třídy atd., atd. a zkoumá jejich vzájemné vztahy. Tyto pojmy jsou pak přejímány ostatními marxistickými disciplínami. Historický materialismus je marxistickou filosofií dějin, je tedy disciplínou filosofickou. Používá filosofických metod, zvláště pak marxistické dialektiky, kterou rozpracovává v oblasti společenského vývoje. Základními metodologickými momenty jsou tu historismus, vývojové hledisko, analýza rozporů a dialektický vztah revoluce a evoluce ve společenských procesech. Vztah bytí a vědomí, materiálního a ideálního je konkretizován v rozboru materiálních a ideálních stránek společenského života, živelného, uvědomělého, plánovitého atd. jednání jednotlivců a skupin. Materiálem jsou mu poznatky všech společenských věd, pokud přispívají k poznání obecných zákonitostí. Ty pak kriticky zpracovává a integruje je do svého rozvíjejícího se systému.⁷ Je pochopitelné, že hranice mezi oblastí historického materialismu a oblastí společenských věd nemohou být ostré. V mnoha styčných bodech tu bude přechod, což platí nejen pro sociologii a vědecký komunismus, ale i pro historii, antropologii, politickou vědu a ostatní disciplíny, pro které je historický materialismus nejen metodologickým nástrojem, ale i sumou základních poznatků. Není rozho-

obecnými charakteristikami, které spojují všechny tyto oblasti lidské sociální aktivity v jediný dějinný proces.“ (Tamtéž, s. 9., proloženo autory.)

„Sociální filosofie nemůže být ztotožněna se sociologií. Její oblastí není sociologie, ale dialektika sociálního vývoje. Jejím předmětem je studium specifčnosti projevu dialekticko-materialistických zákonů (vědomí a bytí, přechod kvantitativních změn v kvalitativní atd.) v společenském životě a objevování nových dialektických aspektů moderního sociálního vývoje.“ (Tamtéž, proloženo autory.)

⁵ Tamtéž, s. 310.

⁶ Tamtéž, s. 169.

⁷ Také G. Osipov považuje historický materialismus za filosofickou disciplínu, za marxistickou filosofii dějin. „V důsledku toho různá odvětví filosofie zahrnují filosofii dějin (historický materialismus), sociální filosofii, filosofii člověka, filosofii přírodních věd, filosofii techniky, filosofii psychologie a filosofii logiky.“ (Uved. dílo, s. 8.)

⁸ V kontrastu k specifickým společenským vědám — ekonomii, sociologii a politice — historický materialismus (filosofie dějin) se zabývá

dující společná hraniční objektová sféra, ale směr přístupu, cíl zkoumání, forma postupu, funkce závěrů.

Vymezení oblasti marxistické sociologie je už obtížnější, ne proto, že by neexistovala velká oblast specificky sociologických objektů, ale proto, že na rozdíl od buržoazní sociologie, která nemá jednotný filosofický základ (filosoficky vychází z mnoha různých směrů nebo se vůbec od filosofie distancuje) a nemá za cíl organickou jednotu společenskovědních a filosofických disciplín s důležitou orientací na praktickou přeměnu společnosti, marxistická sociologie se může úspěšně vyvíjet jen v úzké spolupráci se všemi marxistickými disciplínami, aniž by přesahovala svůj rámec. Neměla by se tedy meritorně zabývat oněmi obecnými zákonitostmi společenského pohybu, které jsou doménou historického materialismu, ani by se neměla pouštět do konstrukcí politických programů a cílů, které jsou specifikou vědeckého komunismu nebo politické vědy.

Vzhledem k této nutné spolupráci by měla být práce v marxistických disciplínách povýtce prací týmovou: k řešení problémů, které se týkají jediného komplexního objektu (například celkových změn společnosti) by se měli spojovat pracovníci všech marxistických disciplín, které se zabývají jeho jednotlivými stránkami. Tak by se vyhovělo i moderním požadavkům vědy, obvyklým v jiných oblastech, a omezení daná dělbou práce by byla překročena ne despecializací a dediferenciací, nýbrž spoluprací specialistů, kteří by se sdružovali ad hoc v kolektivy k řešení krátkodobých nebo dlouhodobých úkolů, jejichž určení, zadání a kontrola — a samozřejmě konečné použití výsledků — by byly v pravomoci řídicích orgánů politického systému

Toto omezení marxistické sociologie jí nemusí být vůbec na škodu. Naopak, může ji vyvést z jisté bezbřehosti a ne-

plánovitého růstu, který ji dnes vyznačuje. Koneckonců nelze předpokládat, že přesnější vymezení oblastí jednotlivých disciplín bude dilem dalšího přemýšlení nad touto problematikou. Domníváme se, že půjde spíše cestou upřesňování hranic styku a spolupráce při skutečném řešení komplexních problémů. Těch je mnoho a nemá příliš velkou cenu dohadovat se, kdo je má řešit a do čí pravomoci spadají. U mnoha problémů bude první přístup vždy zkusmý, ale potíže se odstraní, skoncujeme-li s akademickou řevnivostí, která dává přednost hlídání „svého oboru“ před efektivnější organizací vědeckého zkoumání, které boří tradiční oborové hranice.

Uvážíme-li oblast sociologie v nejširším smyslu, nebude dnes asi také pochyb o jejím oprávnění a o specifčnosti jejího přístupu. Definice budou jistě rozmanité, ale v určité míře mají shodné jádro. Sociologie se považuje za společenskou vědu, která zkoumá společenské chování jednotlivců a skupin; která zkoumá sociální interakci — chování lidí uvnitř sociálních skupin a těchto skupin navzájem, chování institucí a organizací; která zkoumá společenskou strukturu, její funkce a pohyb; která zkoumá společenské vztahy jako vzájemné vztahy celkových společenských systémů, subsystémů těchto systémů až k elementárním jednotkám, jako je například rodina. Záleží tedy na tom, zda k určení přistoupíme z hlediska strukturního, funkčního, dynamického, systémového nebo behaviorálního. G. Osipov například v jednom určení říká, že „sociologové studují sociální strukturu společnosti (třídní a vnitřně třídní vztahy a sociální instituce, které je regulují), vývoj a interakci systémů a organizací uvnitř společnosti.“⁸

Sociologie studuje především konkrétní, existující společenské struktury jako fungující systémy skupinových vztahů a vzájemného chování, systémy složité, s mnohonásobnou sítí vazeb mezi jednotlivými

⁸ G. Osipov, uved. dílo, s. 20.

Na jiném místě říká, že „jádem marxistické sociologie je studium skutečného života a činnosti sociálních tříd v každé zvláštní epoše“ (s. 177).

A dále: „Marxistická sociologie jako věda vznikla jako přirozený výsledek specifických a systematických studií skutečností. Nestačí formulovat obecné zákony, které ovládají sociální vývoj, a být si jich vědom. Znalost těchto zákonů není totéž co pochopení jejich dynamické síly, způsobu, jímž vzájemně působí, jejich projevu, konkrétní formy, v níž se realizují, a mechanismu jejich činnosti. Právě proto Marx, Engels a Lenin si zakládali na specifickém sociálním výzkumu a

užívali jeho výsledků jako nástroje k pochopení skutečností. Jejich statistické analýzy zahrnovaly svět, jednotlivé národy a malé skupiny (včetně rodinných rozpočtů rolníků a dělníků); užívali dotazníků (Marx vypracoval program statistických studií dělnické třídy ve všech zemích), oficiálních pramenů, dokumentů a svých vlastních pozorování.“ (s. 179.)

Nakonec: „Vědecký směr sociálního vývoje ovšem vyžaduje konkrétní poznání mechanismu obecných zákonů v daných podmínkách. Ten lze odhalit jen specifickým sociálním výzkumem, prováděným sociology a jejich kolegy v ostatních sociálních vědách.“ (S. 181–182.)

subsystémy, mezi makrostrukturou a mikrostrukturou a uvnitř jich. Zabývá se konkrétními projevy obecných pohybových a vývojových zákonitostí ve změně těchto struktur jak v celkových změnách, tak v dílčích změnách jednotlivých prvků. Analyzuje tendence změn a provádí srovnávání funkce konkrétních společenských systémů (např. socialistických a kapitalistických). Zabývá se principy, příčinami a důsledky vzájemného sdružování lidí, cíli, které řídí jejich chování, hodnotami, které vyznávají a které chování ovládají, volbou prostředků, mechanismy moci a donucení, souladem a konflikty na různých sociálních hladinách. Nezabývá se abstrahovanými složkami společenského nebo individuálního jednání -- například psychickou činností nebo ekonomickou činností. Ty jsou předmětem jiných společenských věd -- sociální (individuální) psychologie nebo ekonomie a řady dalších, antropologie, etnografie, politologie atd. Vůči nim vystupuje při analýze lidského (skupinového, společenského) jednání jako disciplína integrativní. Ovšem z hlediska cílů těchto disciplín vystupuje sociologie jako věda, která jim poskytuje poznatky o obecné sociální složce všeho jednání: tak se například dávno ukázalo, že čistě ekonomická abstrakce složek společenského jednání vede k ekonomické metafyzice; každý ekonomický systém má své sociální podmínky, v nichž může fungovat -- a ty jsou specifickou doménou sociologického zkoumání (například sociologie organizace, práce, průmyslu, zemědělství apod.). „Ekonomické“ jednání není řízeno jen „ekonomickými“, nýbrž i sociálními hodnotami, normami, cíli, které nejsou vysvětlitelné z ekonomie samé.

Jak jsme už uvedli, složitost oblastí sociálního života vedla k specializaci sociologických disciplín, které studují různé subsystémy, vrstvy, oblasti a prvky společnosti, a budou jistě vznikat další. Metody, kterých přitom sociologie používá, jsou jednak obecné metody vědeckého poznání (filosofické -- v případě marxistické sociologie materialistická dialektika, matematicko-logické, statistické apod.), jednak specifické metody a techniky sociologických výzkumů. Metody a techniky sociologických výzkumů tvoří dnes samy zvláštní disciplínu sociologie, i když z jiné stránky jsou součástí mate-

matických disciplín. Zvláště v druhé třetině 20. století jsou široce rozpracovávány, podobně jako v posledních desetiletích roste aplikace matematických a formálních postupů vůbec v některých společenských vědách. Ať už hodnotíme ohromné množství sociologických výzkumů jakkoliv -- a jistě mnohé z nich mají nepatrnou hodnotu společenskou nebo teoretickou nebo jsou zatíženy falešnou ideologií, představují směr, který je nesporným specifickým přínosem sociologie k analýze společenské struktury a procesů.

Marxistická sociologie má dost možností kriticky zhodnotit vhodnost, účinnost, zaměření a strukturu toho či onoho výzkumu. Hlavním nedostatkem dosud bylo, že se výzkumy rozrostly živelně, neplánovitě, nekoordinovaně, že jejich výsledky nebyly vyhodnocovány a využívány pro systematickou teorii. A naopak, nedosta- tečný rozvoj sociologické teorie zpětně ovlivňoval charakter „empirických“ výzkumů. Vedlo to k duplicitě, k plýtvání prostředky i silami a k tomu, že dnes chybějí výzkumy často právě tam, kde bychom už potřebovali výsledky. Ovšem jediná možnost, jak nastolit plánovitý rozvoj sociologických výzkumů v marxistické sociologii, je jejich celkové podřízení konečnému cíli -- dojít přes poznání společenských procesů k společenské praxi a k změně skutečnosti. To opět vede k nutnosti řídit sociologické výzkumy a celý vývoj sociologie orgány zodpovědnými za společenskou praxi, tedy orgány politického systému. Mělo by to ovšem být řízení ne čistě administrativní a direktivní, nýbrž adekvátní specifičností vývoje vědy, které vždy počítá s jistou „rezervou“ pro relativně samostatné potřeby rozvoje teorie samé.

A tak nejzávažnější problém není na úrovni sociologie vůbec, nýbrž týká se sociologické teorie nebo tzv. obecné sociologie. Soudíme, že nemůže být sporu o nezbytnosti marxistické sociologické teorie. Jinak bychom vlastně propagovali „plochý empirismus“ sociologických výzkumů. Naopak, měli bychom požadovat, aby výzkumy vycházely z marxisticko-sociologické teorie, z jejích kategorií a pojmů i z jejích požadavků, aby nejen pomáhaly přímo řešit prakticko-politické problémy, ale zároveň budovat a rozšiřovat teorii. Každá teorie má ovšem své po-

žadavky výstavby asvůj aspekt systematickosti. Nelze ji vytvářet jen prostým shrnováním nebo jednoduchým „zobecnováním“ dílčích poznatků. Co je potom polem marxistické sociologické teorie? Je to studium o b e c n ý c h v z t a h ů sociálních systémů a jejich funkcí, typů závislostí a změn, které se projevují ve všech oblastech konkrétních společností. Taková marxistická sociologická teorie by byla zároveň marxistickou obecnou sociologií. Její rozsah obecnosti by byl omezen oblastí historického materialismu. Teorie, která by na jedné straně vycházela z marxistické dialektiky a na druhé straně plně využívala poznatků sociologických výzkumů, zakládala je a integrovala, ovšem dnes existuje teprve v náběžích, ba spíše v přípravných stádiích. O to usilovněji by měla být budována, aby duch jednoty teorie, empirie a praxe pronikl i marxistickou sociologií. Konkrétní postup a záměr by měl vyjít z diskuse a spolupráce marxistických společenskovědních pracovníků, především opět sociologů a vědeckých komunistů. Je pravda, že v socialistických zemích vyšla řada prací z obecné sociologie (některé z nich i v českém překladu), na něž můžeme navazovat. Jde ale spíše o přehledy než o systematicky budovanou teorii, která by zároveň shrnovala výsledky výzkumů. Rozvoj sociologie v 60. letech u nás přinesl některé práce, které obsáhle informovaly o vývoji sociologické teorie v západních zemích. Nebyly vždy dostatečně kritické a hlavně nevedly k soustavnějšímu rozvoji vlastní marxistické sociologické teorie a obecné sociologie. Vzhledem k tomu, že marxistická sociologie se má především zabývat rozborem konkrétních, existujících společenských struktur, je až s podivem, jak málo bylo dosud uděláno ve vědeckém poznávání zvláštních rysů a funkcí socialistických společností, v jejich vzájemném srovnávání a zjišťování obecných zákonitostí a v komparaci socialistických systémů s kapitalistickými z objektivnějšího hlediska — v protikladu k spekulativním koncepcím „konvergence kapitalismu a socialismu“, „demokratického socialismu“ apod.

Zbývá nám, abychom se alespoň rámcově pokusili nastínit postavení vědeckého komunismu. Je známo, že v 50. letech byl považován za jednu ze základních součástí marxismu, ale také že do-

šlo k jistě dogmatické stagnaci této disciplíny a k převaze spekulativnosti, održené od společenské reality. V 60. letech, když se u nás obnovovala sociologie a docházelo k jejímu módnímu, ale často formálnímu „rozkvětu“, začala velká část pracovníků oblasti vědeckého komunismu přecházet do oblasti sociologie. Na vědecký komunismus se začínalo pohlízet jako na problematickou a v nějakém smyslu „překonanou“ disciplínu. Domníváme se, že z toho, co jsme dosud uvedli, jasně vyplývá, že vědecký komunismus má své oprávněné a významné místo v systému marxistických věd, které studují společenské procesy. Ovšem jeho vztahný systém a horizont je jiný než u marxistické sociologie a historického materialismu. Zhruba můžeme vědecký komunismus chápat jako společenskou vědu, která zkoumá zákonitosti přechodu od kapitalismu k socialismu a výstavby socialistické a komunistické společnosti. Jeho předmět je dán jak historicky objektivním procesem vznikaní socialistických společností, tak i účelovým zaměřením této teoretické disciplíny k prakticko politické činnosti. V centru pozornosti vědeckého komunismu proto stojí historie a zkušenosti komunistických stran, vedení boje za svržení kapitalismu a socialistickou revoluci, strategie a taktika budování socialismu, vztah obecného, zvláštního a jedinečného v tomto procesu, stanovení etap a podmínek, srovnávání programů apod. Z tohoto hlediska používá výsledků ostatních společenských věd, historie, sociologie, historického materialismu, politické vědy a integruje je v systém. Například v problematice tříd a třídního boje se soustřeďuje na problematiku strategie a taktiky třídního boje, úlohy komunistických stran, podmínek likvidace tříd apod. Daleko spíše než sociologii mu přísluší úkol zkoumat vývojové možnosti socialistických společností a podmínky jejich realizace. Vedle filosofických a historických metod může v daleko širší míře než dosud používat sociologických výzkumů a rozvíjet je svým zvláštním směrem nebo provádět jejich sekundární analýzu. Ostatně je možné, že marxistické společenské vědy budou postupně používat i netradičních metod modelování, strategických her apod. Apriorně nelze vylučovat použití žádné vědecké metody: její cena je dána výsledky.

Tím můžeme uzavřít naši úvahu o místu marxistické sociologie a jejích vztazích k historickému materialismu a vědeckému komunismu. Chceme ji považovat za příspěvek do diskuse, která bude jistě pokračovat. Koncepce dělby práce, kterou jsme uvedli, má ovšem také své institucionální a organizační stránky. Považujeme-li ji za prioritní pružné řešení komplexních problémů na rozdíl od přísně „svébytného“ a „chráněného“ postupu jednotlivých disciplín, musíme také přejít k pružné organizaci vědecké práce, takové, která bude usnadňovat týmovou spolupráci. Proto by bylo nutné uvolnit striktní dělení pracovišť na atomizované jednotky kateder nebo oddělení a organizovat je volněji, ale efektivněji.

*

Obdobně jako na ostatních úsecích našeho života i v doméně společenských věd může dojít ke konsolidaci situace a k zajištění dalšího rozvoje jen cestou důkladné, principiální kritiky všech závažných chyb a nedostatků, jež se tu v průběhu posledních let projevily a jejichž důsledkem bylo akutní ohrožení socialistického vývoje v nedávné minulosti. Bude jistě třeba nejen studií jednotlivců, ale široce založeného a cílevědomého úsilí celé naší sociologické fronty, aby byl pořízen adekvátní obraz základních koncepčních a strategických slabin a omylů naší sociologie a zároveň též fundovaně vyčteny její další úkoly. V kontextu této stati je možno se těchto otázek dotknout jen „telegraficky“ a náznakově.

Nejprve třeba konstatovat, že na rozdíl od filosofie neměla sociologie v celém období před Únorem 1948 u nás žádné význačné marxistické tradice. I za buržoazní republiky se rozvíjela silná tradice marxistické filosofie, vytvářená představiteli komunistické a levicové inteligence, kteří seznamovali naši veřejnost také s historickým materialismem jako filosofickou vědou o společenských zákonitostech. Sociologie jako specifická společenskovědní disciplína byla víceméně katedrovou záležitostí. Za první republiky byla pěstována buržoazními profesory, kteří v podstatě přejímali tradice západní buržoazní sociologie a jejichž politická orientace byla reakční, nebo přinejlepším zůstávala v rámci liberálního demokratického kapitalismu. Po revolučních převratech 1945

a 1948 to byly především politické potřeby rozvíjení socialistické výstavby, jež rozhodovaly o repertoáru dominantních problémů a otázek, na něž se preferenčně upínala pozornost naší marxistické sociologické fronty. Do centra pozornosti se zcela přirozeně dostaly problémy teorie socialistické revoluce, diktatury proletariátu a jejího mechanismu, třídní struktury přechodného období od kapitalismu k socialismu, vedoucí úlohy komunistické strany v systému Národní fronty atd., čili stěžejní problémy vědeckého komunismu — nejbližší sesterské disciplíny marxistické sociologie. Nutno vysoce ocenit teoretický a ideologický rozmach, jež byl v tomto období s řešením zmíněných problémů spojen a jež široce a velkoryse přesáhl akademickou půdu profesionálních badatelů a přecházel na přiměřené úrovni do dalších skupin populace.

Tato v zásadě správná orientace naší marxistické teoretické fronty, akcentující aktuální tematiku vědeckého komunismu, začala však být postupně devalvována, když většina příslušných teoretických pracovníků podlehla dogmatickému ulpívání na tom, co už vytvořili klasikové marxismu-leninismu, vyžívala se v citománii a nevěnovala náležitou pozornost analýze nových historických faktů a zkušeností. Nedostatky ve vzájemných spojkách a vazbách teorie s praxí se stávaly čím zřetelnější a také aktuálnější, čím dále postupovala výstavba socialismu a čím složitější a náročnější byly úkoly, jež musely zvládat řídicí společenské instituce. Za této situace, palčivě vyhrcované zejména v druhé polovině padesátých let, mohla marxistická sociologie učinit existující nálehavé společenské objednávce zadost pouze obnovou ústrojného napojení své teorie na danou společenskou empirii — a to tak, jak vyžaduje dialektika: prostřednictvím mezičlánků, zahrnujících induktivní složky na různých úrovních abstrakce a v různých formách.

Leč pozice marxistické sociologie byla v tomto období nanejvýš problematická. Jak známo, dogmatismus, který paušálně odsoudil a odmítl některé vědecké disciplíny — např. genetiku a kybernetiku —, zasáhl neblaze i marxistickou sociologii. Působila v tom ovšem řada faktorů. Mezi jinými to byla nesporná skutečnost, že západní sociologie ve své stoleté tradici byla

zatižena buržoazní ideologií a z velké části byla přímo její součástí. Byl to ovšem také nedostatek kontinuity a konkrétní neznalost, která nedovolovala vypořádat se s buržoazní sociologií věcně, kriticky, na základě rozvíjení Marxova a Leninova sociologického odkazu. A tak se bez hlubších znalostí odmítaly nejen buržoazní sociologické teorie, ale i sociologie vůbec, včetně sociologických analýz a výzkumů nejrůznějších oblastí společenského života. To jen posilovalo dogmatický ráz tehdejší disciplíny vědeckého komunismu, které chyběly právě objektivní rozbor vývoje naší socialistické společnosti.

V druhé polovině padesátých let, především po 20. sjezdu KSSS, se s odvratem od dogmatismu měnil, pravda, i postoj k dříve zamítaným vědním disciplínám a i k sociologii. Sociologické bádání se postupně uvolňuje z dřívější pout a dostává se mu potřebné legitimacy. Známý „rozvoj“ sociologie, k němuž u nás posléze došlo a který byl v jednom ohledu reakcí na její předchozí odsuzování (často týmiž lidmi), se v důležitých aspektech ukázal jako neorganický, spíše kvantitativní, nekoncepční a neorganizovaný. Bez vyjasnění základních otázek a principiálních ideologických stanovisek se často narychlo přejímaly koncepce, poznatky a závěry západní buržoazní sociologie. Rychle rostoucí a množící se sociologická pracoviště a instituce se neorientovaly na to, aby postupně rozvíjely marxistickou sociologickou teorii. Téměř chaoticky se prováděly nejrůznější sociologické výzkumy bez cílevědomého a skloubeného plánu i bez solidnějších teoretických znalostí. Chybělo systematické zhodnocení a ocenění skutečného přínosu výzkumů. Ty byly odtrženy od politického řízení a rozhodování. A celý vývoj sociologie u nás se odtrhl od vývoje v Sovětském svazu a v ostatních socialistických zemích, kde sociologie dostala své uznané místo, ale šla jiným směrem, bez převratů a kotrmelců.

Dogmatické a spekulativní tendence, jimiž trpěla marxistická sociologie v padesátých letech, nebyly tedy, žel, překonány dialekticky. Obrat naší sociologie čelem k empirii, k němuž dochází v šedesátých letech a jenž je sám o sobě beze všech pochyb krokem vpřed, se uskutečnil způsobem, který — měřeno potřebami doby — znamenal ve svém celku současně dva

kroky vzad. Jestliže se naše sociologie upnula k sociologickým empirickým výzkumům a znatelně se zdokonalila, pokud jde o metodiky a techniky těchto výzkumů, stalo se tak nejen za cenu evidentního rozbušení empirismu a defavorizování sociologické teorie, ale i za cenu víceméně přímého náporu proti marxistické teorii samé. Nastává údobí, kdy naše sociologie, seznamující se s produkcí západní buržoazní sociologie, podléhá do značné míry jejímu ideovému vlivu, přejímá její problémy a shlíží se v jejich četných řešeních. Stopy tohoto škodlivého vlivu západní a především americké sociologie jsou patrný v mnohých pracích našich sociologů, v nedostatečné kritické popularizaci děl čtených západních sociologů a samozřejmě i ve výuce a propagandě celého tohoto období. Tim se ovšem narušuje nejen kontinuita v rozvíjení marxisticko-leninské sociologické teorie, ale bere se v potaz sám její *raison d'être*; tato teorie je přímo a stále troufaleji dezavuována, vydávána za zastaralou a podmínkám moderní společnosti už nevyhovující doktrínu, jež by měla ustoupit „adekvátnějším formám teoretického zobrazení soudobých společností“, reprezentovaných např. Parsonsovou školou strukturálního funkcionalismu, různými koncepcemi tzv. industriální společnosti apod. A tak, přes řadu dílčích pozitivních rysů, které lze ve vývoji naší sociologie v šedesátých letech zaznamenat, nutno konstatovat s politováním, že v nemalé míře spoluzodpovídá za dezolátní stav, který zavládl na teoretické a ideologické frontě v roce 1968.

Zkušenosti z uplynulých let ozřejmují v prvé řadě potřebu a nutnost obnovení jednoty teorie a praxe v sociologickém bádání.

Je evidentní, že elementární podmínkou tvůrčího rozvoje marxistické sociologie je rozvoj speciálních sociologických disciplín, jež za pomoci empirických výzkumů zajišťují přímý dotyk se zkoumanými společenskými jevy. I když — jak řečeno — na tomto úseku zaznamenala naše sociologie jistě úspěchy, bude bezpochyby třeba s urychlením realizovat řadu podstatných opatření, respektive změn. Zdá se nám, že by mělo jít zejména o to, vnést do celé této agendy, s níž se pojí značné finanční náklady, nový řád, zastavit do značné míry živelný rozvoj so-

циологických výzkumů, cílevědomě je plánovat a řídit; zásadně podnikat a dotovat jen ty výzkumy, které se prokazatelně opírají o dobře připravený a zpracovaný teoretický projekt. A také — což bezprostředně souvisí s tím, co bylo právě řečeno — koncentrovat se výlučně na výzkumy, jež mají eminentní význam pro rozvoj sociologické teorie, a samozřejmě také na výzkumy mající rozhodný praktický význam, tj. v prvé řadě na ty, na nichž jsou zainteresováni odpovědné decidující orgány vzhledem k efektivním zásahům na příslušných úsecích.

Nezbytnou podmínkou opravdového efektu veškerých sociologických empirických výzkumů v intencích socialismu je ovšem jejich finální integrace do celkové marxisticko-leninské sociologické teorie. V současnosti není na daném poli naléhavějšího úkolu nežli uvést tuto teorii tak říkajíc v její legitimní práva a zabezpečit její cílevědomý a soustavný rozvoj. Vždyť je jasné, že právě zde je třeba hledat jednu z hlavních garancí toho, že se budeme správně orientovat ve společenském dění kolem nás, ve stěžejních otázkách socialistického systému, jeho charakteru, jeho vývojových tendencí i záměrně sledovaných cílových stavů. A rovněž i jednu z hlavních opor a zbraní, jež lze uplatnit v konfrontaci s dominantními koncepcemi západní sociologie.

Jako v každé vědě, i v sociologii je jistě třeba respektovat imanentní potřeby jejího vývoje. Avšak je třeba si přitom dobře uvědomit, že sociologie nikdy nebyla jen do sebe pohrouženou vědou, vytyčující si samostatně a nezávisle své badatelské úkoly, ale že je vědou, jež vždy rezonuje a vyjadřuje — ať už vědomě či neuvědoměle — určité společenské a tedy i třídní úkoly a zájmy. A to — převedeno do současnosti — znamená jasně si uvědomit, že rozvoj naší marxistické sociologie je myslitelný a možný jen v jejím citlivém spojení s aktuální problematikou výstavby socialismu a v nejužším kontaktu s vedoucí institucionální silou této výstavby — komunistickou stranou.

Резюме

И. Гоушка, К. Кара, В. Тлусты: Социологическая теория и общественная практика

Хотя человеческая практика в смысле единства двуединого отношения субъективизации и объективизации собственной деятельности

человека является так или иначе точкой опоры, или же исходным пунктом социологических теорий, тем не менее не каждая из них учитывает специфичность общественного, которое как раз определяет коренным образом практика. Рядом с теистическими и идеалистическими социально-философскими спекуляциями о супранатуральном происхождении и характере общества рождаются в протосоциологической фазе общественной мысли приемы натуралистического редукционизма, которые сильно влияют на собственную общественную мысль в ее начальных фазах и до сих пор они еще не искоренены. Антиподом натуралистического редукционизма является редукционизм психологический, который существо общественного усматривает в психическом. Подобно предыдущему последний сосредоточивает внимание только на элементарном компоненте, или же аспекте того комплексного явления, какое представляет собою общество. Неприемлемость психологического социологизма состоит в том, что он не учитывает специфичность общественного и социологию превращает фактически в какой-то отросток психологии. Это же приводит на позиции социологического идеализма, когда последним словом социологического анализа является анализ мотивации участников, который в лучшем случае учитывает только непосредственно объективные условия, как они представляются участникам, но не изучает его собственные источники в более широких отношениях общественной жизни.

Эру специфически социологического исследования открывают стремления получить общий, синтетический взгляд на общественную действительность, стремления, которые проklamируют требование уважения эмпирии. Вехой в развитии общественной мысли в этом отношении является концепция Маркса и Энгельса, определяющая общество как структурное целое социальных отношений и вскрывающая в способе производства фактор, который эту структуру в конечной инстанции определяет. С противоположных, историко-идеалистических, мировоззренческих позиций претендуют на глобальный, специфический социологический подход к социальной действительности тоже в значительной мере зависимые от историко-философской спекуляции номинальные основоположники социологии — Сен-Симон и А. Конт.

В отличие от специальных общественных наук, направленных на анализ отдельных особых областей конкретной, структурной общественной тоталитарности, социология стремится постигнуть их синтетически и обобщающим образом. Социология, стремясь добиться более высокого уровня общности, не может ни остаться только на логических операциях, опирающихся на общее, изображенное специальными общественными науками, ни быть охваченной спекуляциями об общем, об его непосредственном «зрении» и т. п. Она должна изучать общественное со своей точки зрения в единстве его общих и единичных причастностей. Специфически социологическое овладение социальной эмпирией не проходит однако — как впрочем ни в какой науке — путем какого-то простого превращения эмпирии в теорию, но

представляет собою сложный процесс действий и промежуточных звеньев между эмпирией и теорией. И как раз при решении этой проблемы «эмпирия-теория», социология встречается в своем развитии с серьезными затруднениями. Западная социология проявляла большое усилие, чтобы искоренить грехи «энциклопедической» социологии и чтобы основать всякое социологическое исследование на строго эмпирической базе, но на этом пути ждали ее новые, не менее опасные подводные камни. С одной стороны, это эмпирический позитивизм, который во имя последовательной научности социологии фактически ликвидировал общую социологическую теорию и на ее место подкидывает доктрину операционалистического прагматизма. С другой стороны, это автентистический теоретический формализм, презирающий диалектику и ее главный принцип — историчность.

Марксистская социология должна исходить из теоретического наследия Ленина. В отличие от субъективной буржуазной социологии, против которой боролся Ленин, марксистская социология представляет собой специфическую науку, задачей которой является анализ подлинных, конкретно существующих обществ и социальных структур. Таким образом, она представляет одну из марксистских научных дисциплин, которые изучают комплексный общественный процесс с разных сторон, разными приемами и методами и с разным направлением. Их взаимоотношения определены действенным разделением труда и требованиями политической практики — целью практической перемены общества. Очень важно объяснить особенно отношения между историческим материализмом, марксистской социологией и научным коммунизмом. Оказывается, что с современной точки зрения на развитие наук каждая из этих дисциплин оправдана и отличается своими специфическими приемами, так что было бы неправильным некоторую из них исключать или редуцировать в пользу другой. С точки зрения эффективного решения проблем оказывается необходимым перейти к методам работы в группе, которая бы объединяла вокруг определенной проблематики работников всех дисциплин. Таким образом не возникала бы де-специализация и де-дифференциация, а новая интеграция на более высокой ступени разделения труда.

Марксистская социологическая теория является тоже марксистской общей социологией. В отличие от буржуазных теорий, которые не имеют единую философскую основу и часто проklamируют свой отказ от философии, марксистская социологическая теория ограничивается тем, что она органически исходит из остальных марксистских дисциплин — из исторического материализма, научного коммунизма, политической науки. Это ограничение марксистскую социологию не обедняет, но в смысле приведенного разделения труда не позволяет ей выходить за рамки своего предмета, своих методов и возможностей, чтобы ей не угрожала опасность вступить на путь философских спекуляций, создавать необоснованные политические концепции, или неральные, политические даже вредные «модели социализма».

Summary

Jiří Houška, Karel Kára, Vojtěch Tlustý:
Sociological Theory and Social Practice

Human practice in the sense of the unity of the binary relation between subjectivation and objectivation of actual human activity is, in any case, a point of support or a starting point of sociological theories; not all of these, however, respect the specificity of the social, which is substantially determined just by practice. In the proto-sociological phase of social thinking, besides theistic and idealistic philosophical speculations on the supernatural origin and character of society, approaches of naturalistic reductionism came into being which strongly influenced sociological thinking in its initial phases and have hitherto not been eliminated from it. Psychological reductionism, perceiving the substance of the social in the physical, is a counter-part of naturalistic reductionism. Both of them cling to an elementary component or aspect of the complex phenomenon — society. The unacceptability of psychological sociologism lies in the fact that it disregards the specificity of the social and, as a matter of fact, reduces sociology to an offshot of psychology. This then eo ipso leads to the position of sociological idealism where the last word of sociological analysis is the analysis of the actors' motivation which, in the best case, takes into account only the directly objective conditions as they appear to these actors, but does not examine its own sources in the broader contexts of social life.

The era of specifically sociological research is opened by the efforts to arrive at a general synthetic view of social reality, while the claim of respecting the empirical aspects is raised. The boundary-stone in the development of social thinking in this direction is Marx's and Engel's sociological conception defining society as a structured whole of social relations and revealing, in the mode of production, the factor ultimately determining this structure. From opposite historico-idealistic positions characterizing their view of the world, and still considerably influenced by the historico-philosophical speculation, also the nominal founders of sociology — Saint-Simon and A. Comte — lay claim to a global, specifically sociological approach to social reality.

Contrary to the special social sciences orientated to analysing the separate special areas of the concrete, structured social totality, sociology endeavours to make them subject of synthetic and generalized knowledge. In its attempt to acquire a higher level of generality, sociology can, of course, neither be limited only to logical operations carried out on the specific, as represented by the special social sciences, nor concern itself with speculations on the general, on its direct "perception", etc., but must, from its own standpoint, study the social in the unity of its general and special attributes. The specifically sociological mastery of social empiricism, however, is not effected by a simple re-melting of em-

pirism into a theory, but represents a complex process of operations and intermediary stages between empirism and theory — which is also the case in all the other sciences. And it is just in solving the problem “empirism-theory” that sociology meets with serious difficulties in its development. The hectic efforts of the Western sociology to do away with all sociological research on a strictly empirical basis have led it to new and no less dangerous pitfalls represented, on the one hand, by empirical positivism factually liquidating — in the name of a consequential scientification of sociology — the general sociological theory and replacing it by the doctrine of operationalistic pragmatism, and, on the other hand, by the ahistorical, generally theoretical formalism ignoring dialectics as well as its fundamental principle — historicity.

The Marxist sociology must proceed from Lenin's theoretical heritage. Lenin's struggle against the subjectivistic bourgeois sociology shows the Marxist sociology as a specific science whose task is to analyse real, concretely existing societies and social structures. Thus it is one of the Marxist scientific disciplines studying the complex social process from various aspects by various procedures and methods and with a different aim. Their mutual relations are given by an effective division of labour and by the requirements of political practice aiming at a practical change of society. It is especially important to elucidate the relations between historical mate-

rialism, the Marxist sociology and scientific Communism.

It becomes evident that, from the modern viewpoint of the development of sciences, each of these disciplines has its *raison d'être* and its specific approaches so that it would be incorrect to exclude any of them or to reduce it to the other. From the viewpoint of an effective problem solution, however, the necessity arises to adopt the methods of team work uniting the workers of all the disciplines around particular problems. No de-specialization and de-differentiation would then take place, but a new integration on a higher level of the division of labour.

The Marxist sociological theory is also the Marxist general sociology. Unlike the bourgeois theories lacking a consistent philosophical basis and sometimes openly proclaiming to have nothing in common with philosophy, the Marxist sociological theory is limited by the fact that it organically proceeds from the other Marxist disciplines — historical materialism, scientific Communism, political science. This limitation does not impoverish Marxist sociology, but — in the sense of the mentioned division of labour — prevents it from wrongfully surpassing the scope of its subject-matter, its methods and its possibilities. Otherwise it would run a risk of entering upon philosophical speculations or creating ill-founded political conceptions or unreal and even politically detrimental “models of socialism”.

Odkaz a příklad Vladimíra Iljiče Lenina, jehož stého výročí narození s hrdostí letos vzpomínáme, je všestranný a dokonalý. Jde o odkaz revolucionáře a státníka, vůdce revoluční strany, vůdčího organizátora prvního socialistického státu, o odkaz vědeckého badatele, publicisty a nepřekonatelného mistra všech oborů praktické revoluční činnosti vůbec. Život a dílo V. I. Lenina představují dnes pro celý pokrokový svět téměř neomezený zdroj poučení. Všimněme si v této vzpomínce především vědeckého charakteru jeho teoretických úvah i revolučních činů a věnujme pozornost zvláště marxistické metodologii Leninova vědeckého díla.

Za posledních sto let prošlo lidstvo na celé zeměkouli velice významnou etapou ve svém postupném vývoji k lepšímu, humánnějšímu a spravedlivějšímu světu. Stalo se tak zvláště v první polovině našeho věku zásluhou myšlenek leninismu po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce. Díky vědeckému revolučnímu učení, jež Vladimír Iljič Lenin, strůjce tohoto vítězství, zanechal celému mezinárodnímu komunistickému hnutí, kterým se řídí i naše komunistická strana, představuje pak poválečné období také pro naši vlast nejvýznamnější etapu jejich dějin.

Leninismus je marxismus nové dějinné epochy lidstva. Je to vědecké učení o tom, jak organizovat revoluční stranu dělnické třídy, jak ji zocelit v boji s kapitalismem a učinit z ní vedoucí sílu při budování socialismu a komunismu, jak vytvořit a udržet svazek dělnické třídy a rolnictva, přátelství mezi národy, jak svrhnout buržoazii a nastolit diktaturu proletariátu, jak organizovat stát dělníků a rolníků, jak budovat a vybudovat socialismus a komunismus. Toto učení vypracoval V. I. Lenin rozvinutím a upřesněním teoretických postulátů svých učitelů — Marxe a Engelse, kteří plně odhalili úlohu vědeckých poznatků v životě společnosti a první ukázali pracujícím cestu, jak se stát jedinými a

plnoprávními vlastníky všech výsledků lidského vědění a kultury. Když Lenin hodnotil jejich zásluhy o dělnickou třídu, napsal: „Marxovy a Engelsovy zásluhy o dělnickou třídu lze stručně vyjádřit takto: naučili dělnickou třídu sebezpoznaní a uvědomění a nahradili utopii vědou“ (*Spisy*, sv. 2, s. 14). Vznikem marxismu obdrželo tedy revoluční hnutí proletariátu a všech pracujících *vědecký základ* a nabylo charakteru cílevědomého, organizovaného a uvědomělého hnutí. Proto se musíme učit vědeckému myšlení především z odkazu myšlení Marxova, Engelsova a Lenina.

Strana bolševiků, vytvořená V. I. Leninem, dokázala dovést pracující k vítězství Velké říjnové socialistické revoluce jen díky tomu, že se opírala o revoluční marxistickou teorii, kterou Lenin dále rozpracovával pro naléhavé a aktuální úkoly prožívané doby, že dokázala za Lenina vedení spojit dělnické hnutí se socialismem. Za nových historických podmínek, které vyvstaly na rozhraní našeho věku, Lenin energicky bojoval proti pokusům pojímat Marxovo a Engelsovo učení jako již zkosnatělé a mrtvé dogma. Napsal: „Na Marxovu teorii se vůbec nedíváme jako na něco definitivního a nedotknutelného; jsme naopak přesvědčeni, že položila pouze základní kameny vědy, kterou socialisté musí rozvíjet ve všech směrech dále, nechtějí-li zůstat stranou života“ (*Spisy*, sv. 4, s. 213—214). V tvůrčím rozvíjení marxismu viděl tedy Lenin nezbytnou *podmínku účinnosti* revolučního učení, klíč k teoretickému a praktickému řešení aktuálních úkolů dělnické třídy, nejdůležitější prostředek boje proti pravicovému a levicovému oportunismu, dogmatismu a revizionismu všech odstínů. Podstata poznání podle V. I. Lenina vyžaduje od myslícího člověka, aby kriticky promýšlel a přetvářel to, čeho již lidé v oblasti teorie a praxe dosáhli. Bez toho nelze v žádné oblasti lidského vědění vytvořit nic nového a originálního. Právě Marxova činnost

je v tomto smyslu velkým poučením. Jak řekl V. I. Lenin, Marx mohl své velké objevy učinit jen proto, že se opíral o vědomosti získané celým lidstvem. Avšak Marx se o tyto vědomosti nejen opíral. „Všechno to, co vytvořila lidská společnost, Marx kriticky přepracoval, neopomenul zhlou. Všechno, co vytvořil lidský rozum, Marx přepracoval a podrobil kritice, ověřil na dělnickém hnutí a vyvodil závěry, které nemohli vyvodit ti, jejichž obzor byl omezen buržoazním rámcem nebo zastřen buržoazními předsudky“ (*Spisy*, sv. 31, s. 276).

Nutnost vědeckého pohledu ve všech sférách společenského života má dnes pro socialistického člověka obzvláštní význam. Je tomu tak proto, že věda spolu se sociálně nejvyspělejším společenským systémem podstatně přispěje realizaci civilizačních přeměn spojených s vědeckotechnickou revolucí k dalšímu pokroku světa. Také naše společenské vědy by se proto měly v této historické šanci socialismu zasloužit o jeho další rozvoj. Tím naléhavější je dnes pro nás Leninův pokyn obohacovat naše znalosti vším, co lidstvo vytvořilo, abychom zvládli úkoly, před něž nás staví naléhavá potřeba uvádění vědeckých poznatků do praxe, provázená v posledních desetiletích explozí vědeckého poznání, především v přírodních a technických vědách, stejně tak jako nutnost učit se z Leninova díla marxistickému přístupu chápání nových jevů a procesů, zvládnout marxistickou vědní metodologii.

Nutnost pochopení nových procesů historického vývoje, zdokonalování marxistické metodologie a úkoly ideologického boje vyžadovaly od vůdce strany bolševiků především zevrubnou analýzu aktuálních *filosofických otázek*. Leninovy práce *Materialismus a empiriokriticismus*, *Filosofické sešity* a další rozvíjejí a obohacují myšlenky Marxových a Engelsových prací o dialektickém a historickém materialismu. Lenin provádí filosofická „rozřídění“ nových vědeckých problémů, které se nahromadily po smrti Marxově a Engelsově, hájí a rozvíjí hlavní zásady marxistického světového názoru a marxistických metod, zevrubně kritizuje idealistické a metafyzické koncepce. Avšak věda není jen výsledkem pouhého úsudku, chladného rozumu. Hledání pravdy je vždy naplněno zaujetím, nadějemi, pochybnostmi, rozčarováním atd. Skutečný vědec vytváří své ob-

jevy ne pro ně samé, ale pro jejich praktické bezprostřední nebo pozdější použití. Za svou práci vidí lidstvo, které z jeho objevů může mít prospěch. A již toto samo nemůže vědce nevzrušovat. Proto také vědecká a praktická činnost V. I. Lenina byla provázena velkým emocionálním zaujetím. Již sám způsob výkladu, použitý v díle *Materialismus a empiriokriticismus*, svědčí o vztahu Lenina k předmětu svého zkoumání. V. I. Lenin, rozbíjející idealistické koncepce Macha, Huma, Avenaria a jejich následovníků, ukazuje, k čemu vede odmítání materiálnosti světa a možnosti poznat jeho zákonitosti. Lenin se rozhořčuje, pohoršuje, ostře zesměšňuje šarlatánství a jalovost „suchopárných profesorů“, raduje se nad novými úspěchy vědy a má uznalý vztah k materialistickým vědcům, kteří se snaží činit z úspěchů vědy správné, materialistické závěry.

Veliký význam pro rozvoj vědeckého poznání skutečnosti má Leninovo rozpracování materialistické dialektiky, jeho studium problémů teorie poznání dialektického materialismu, jeho myšlenka spojení přírodovědy a filosofie. Lenin je prvním myslitelem století, který v úspěších současné přírodovědy viděl začátek grandiózní vědecké revoluce, dokázal objevit a filosoficky zdůvodnit revoluční smysl zásadních objevů velkých badatelů přírody, podal skvělý filosofický výklad nových vědeckých objevů v období pronikavého „bourání zásad“ v hlavních odvětvích přírodních věd. Jeho myšlenka o nevyčerpatelnosti hmoty se stala všeobecnou zásadou přírodovědeckého poznání.

I když předmětem sociologického zkoumání jsou společnost a společenské jevy, sociologie nesmí nikdy ztratit ze zřetele lidskou osobnost, která je neredukovatelná na pouhý průsečík stávajících společenských vztahů a biologických faktorů, ale která se ve stálém dynamickém přetváření lidské přirozenosti pozměňuje spolu se společností v každém jednotlivém historickém údobí. Chování a činnost lidí nejsou tedy nějakým abstraktem, neexistují samy pro sebe. Proto začneme-li sociologicky zkoumat chování jakéhokoliv společenského seskupení (kolektivu, skupiny, organizace), musíme se nutně dostat k jednotlivému člověku, který je nositelem vlastností osobních (endogenních) i společen-

ských (exogenních). Společenská forma pohybu hmoty je tak neoddělitelně spojena s pohybem molekulární lidské hmoty jedinců, kteří společnost vytvářejí. I V. I. Lenin se často zabýval otázkami, které se týkají člověka jako jedince ve společnosti, jeho vnitřního stavu, i samotného *procesu poznávání světa člověkem*. Tak, když ukazoval na kořeny chyb, jichž se dopouštějí agnostici, hlásající, že věci jsou poznatelné pouze ve svém vnějším projevu, ale že *podstatu věcí (vyjadřující vnitřní vztahy objektivního světa, které jsou základem mnohotvárnosti, tj. kvalitativní rozrůzněnosti jevů) poznat nelze*, napsal, že agnostik „nejde dále za počítky, zůstává stát na této straně jevů, nechce vidět nic »věrohodného« za hranicemi počitků. Agnostik prohlašuje s naprostou určitostí: o těchto věcech samých (tj. o věcech o sobě ...) nic věrohodného vědět nemůžeme“ (*Spisy*, sv. 14, s. 110). Zvláštnosti procesu poznání mohou tedy způsobit nesprávný výklad podstaty věcí. Agnostik omezuje poznávací schopnost člověka pouze na to, co mu jsou schopny dát počítky (a ty odhalují jen *vnější příznaky* a vlastnosti věcí). Podle jeho mínění by se člověk nadarmo pokoušel proniknout do vnitřní podstaty věcí, pochopit, proč vznikly, a objevit zákonitosti jejich vývoje — to učinit nemůže, neboť to vše je stranou počitků a je to zahaleno „pláštěm neznáma“. A právě v tomto bodě přestává být pro agnostika věc obyčejnou věcí a stává se „věcí o sobě“. Pro V. I. Lenina jsou ovšem počítky jenom *základem* našich vědomostí, bez nichž není a nemůže být žádné poznání. Lenin o tom napsal: „Jinak než prostřednictvím počitků se nemůžeme dovědět nic o jakýchkoli formách látky ani o jakýchkoli formách pohybu“ (*Spisy*, sv. 14, s. 319). Počítky spojují poznání člověka s vnějším světem a dávají mu k dispozici ten materiál (hodnověrné údaje o vlastnostech a kvalitách předmětů a jevů skutečného světa), bez něhož by se nemohly uskutečnit další, vyšší stupně poznání, bez něhož by nemohla pracovat paměť, představivost, myšlení a další psychické procesy. U člověka mají počítky společenský charakter, člověk si je uvědomuje, avšak nelze jimi odhalit vnitřní procesy, které probíhají v jevech samých; pomocí počitků, které jsou toliko bezprostředním spojením vědomí člověka s vnějším světem,

nelze také odhalit zákonitosti vývoje či struktury poznávaných jevů. Co je však pro diagnostickou analýzu lidské osobnosti důležité, je Leninovo zjištění, že každý jednotlivý počitek je „přeměnou *energie* vnějšího podráždění ve fakt vědomí“ (*Spisy*, sv. 14, s. 50).

Pro Leninův vědecký přístup k řešení nejsložitějších otázek společenského života je příznačná *úcta k faktům*, k tomuto „kyslíku“ každé vědy. Pravda faktů byla Leninovi nade vše. Nebál se bezohlednosti „nepříjemných faktů“ a byl si dobře vědom jejich tvrdošijnosti. Byl rozhodným odpůrcem subjektivistického ignorování faktů, sebeobelhávání, stejně jako byl odpůrcem panického zveličování nepříznivých skutečností, které nevedou nikam jinam než ke zmatku. Proto každý svůj závěr a každé své rozhodnutí se Lenin snažil podložit důkladným studiem co největšího množství faktů a praktických zkušeností. Tak například běžně pracoval se znaky obsaženými ve statistických materiálech, jak je možno se o tom přesvědčit z mnoha jeho teoretických prací. Přitom však šlo V. I. Leninovi vždy jen o znaky *podstatné*, rozhodující, jejichž poznání a uvedení v dialektický vztah představuje vědecké poznání jevu. Proto objasnit společenský jev znamená pro Lenina odhalit celý souhrn jeho podstatných *znaků a vztahů*. Podstata se projevuje v jejich vztazích k jiným podstatám. Tyto vztahy, jak říká Lenin, mají své zákony. „Zákon je vztah ... Vztah podstat či mezi podstatami“ (*Spisy*, sv. 38, s. 155). Z toho pak můžeme učinit logický závěr, že vysvětlit jev znamená dokázat, že se podřizuje určitému objektivnímu zákonu (nebo souhrnu zákonů). Z hlediska marxistické sociologie je ovšem třeba stále mít na paměti, že složitost a mnohostrannost společenských procesů podmiňuje ten fakt, že odhalení jejich podstaty může být uskutečněno pouze komplexním použitím celého souboru kvalitativně různých typů vysvětlení (strukturního, funkcionálního apod.). Jestliže se nám při výzkumu přírodních jevů zdá v některých případech dostatečné užití jen jednoho z těchto typů vysvětlení, pak při výzkumu společenských jevů je to ve většině případů vyloučeno. Proto, máme-li v marxistické sociologii pochopit charakter a stanovit stupeň vysvětlení sociologických zákonů, je vždy nutné si ujasnit

také hierarchickou strukturu sociologického poznání. Právě ona složitost a mnohostrannost společenských procesů nás totiž nutí k takovému metodickému postupu, že při studiu konkrétního jevu se snažíme zmocnit se zprvu jevů nejjednodušších a postupným nalézáním jejich strukturního, funkcionálního a kauzálního působení dospíváme ke komplexnímu vysvětlení. Proto teoretik-vědec zprvu *zjednodušuje*, vytváří toliko *model* skutečného jevu, který v sobě zahrnuje jen několik jeho charakteristických vlastností, jež jsou podle teoretických zkušeností podstatné. V daný moment studuje třeba jen jednu možnou stránku věci. Z komplexně podmíněných reakcí vyčleňuje ty podmiňující aspekty, které považuje pro daný jev za relevantní.

Konečným cílem každé vědy je objevení a studium zákonů a vyjadřování těchto zákonů vztahy, jimiž zkoumané proměnné veličiny mezi sebou navzájem souvisí. Vědní obor se totiž netvoří toliko popisem či formulací poznatků nějak shromážděných (uvědoměných), ale racionálním jejich poznáváním (vztahováním) tím, že je buď podle určitých obsahových a metodických principů třídíme (strukturujeme), uvádíme ve vzájemnou souvislost, nebo sledujeme příčiny a účinky jejich existence. Tak dospíváme k organické soustavě představ, poznávacích metod a skutečností, které teprve potom tvoří obor příslušné vědy. O čemkoli můžeme tedy mluvit jako o „poznáném“ teprve za předpokladu, že jsme je začlenili v nějakou souvislost, to znamená sevřeli nějakým vztahem. Složitý úkon odhlédnutí od nepodstatných znaků zkoumaného jevu a pomyslné vyčlenění pouze jeho podstatných, rozhodujících zvláštností nazýváme abstrahováním. Na první pohled se může zdát, že vyčleníme-li ze zkoumaného jevu pouze jeho podstatné znaky, povede to k omezení našich vědomostí o daném jevu, k setření jeho individuálnosti, k přeměně ve schéma. Ve skutečnosti tomu tak není. V. I. Lenin poukazoval na to, že skutečně vědecké abstrakce odrážejí podstatu hlouběji, věrněji a úplněji než bezprostřední pozorování. Schémata, která se tím vytvářejí a mohou být i matematicky vyjadřována, musí ovšem být přísně teoreticky podložena. Lenin o tom napsal: „Dostali jsme se ... k otázce číselných schémat a jejich významu ... Schémata sama o sobě

nemohou nic dokazovat; mohou pouze *ilustrovat* proces, jestliže jsou jeho jednotlivé prvky vyjasněny teoreticky“ (*Spisy*, sv. 4, s. 62). Abstrakce, jimiž se odpoutáváme od nepodstatných znaků a vlastností předmětů a jevů, nám usnadňují pronikání do jejich podstaty, usnadňují proces poznání, neboť umožňují přemýšlet o daném jevu v jeho nejobecnějších a proto i nejpodstatnějších charakterových rysech. Zobecnění pak, které vychází z výsledků abstrahující činnosti myšlení, umocňuje hlavní, rozhodující znaky, vyčleněné z faktů, v obecné ideje, obrazy, a dává jim význam druhu, typu. Tím otevírá člověku nové možnosti dalších úspěchů v jeho tvůrčí poznávací a přetvářecí činnosti.

Vytváření *matematických modelů* je prodloužením zmíněných způsobů zjednodušení a schematizace, jež ulehčují proces poznání, protože poznání není prostý, bezprostřední odraz, ale „proces řady abstrakcí, formování, tvoření pojmů, zákonů atd., kterážto pojmy, zákony atd. ... právě podmíněně, přibližně zachycují univerzální zákonitost věcně se pohybující a vyvíjející přírody“ (*Spisy*, sv. 38, s. 183—184). Matematizace všech věd, doplněná empirickým poznáním, je dnes nejpozoruhodnější na celém dnešním vývoji vědeckého světa. To vystihl geniálně již Karel Marx výrokem: „Věda jen tenkrát dochází ke své dokonalosti, když se jí daří užívat matematiky.“ Avšak rozvoj společenských věd v Československu i v ostatních socialistických zemích, ovšem v různém rozsahu a intenzitě, brzdila právě ta okolnost, že jsme v 50. letech opomíjeli pokroky empirických metod a použití matematiky, zvyšující exaktnost poznání společenských procesů. Je pravda, že empirické a matematické metody samy o sobě — bez náležité teoretické výzbroje — mohou vést k výsledkům jen dílčí platnosti a mohou dokonce zavést do slepé uličky, avšak ruku v ruce s *tvůrčím rozvojem marxismu* může matematizace každé vědy znamenat závažný pokrok v poznání společenských zákonitostí. Je proto záslužným krokem, jestliže nyní v souvislosti s oslavami Leninova výročí znovu promýšlíme Leninovy názory na problémy vědeckého řízení společnosti, neboť vědecké řízení společenských procesů v současných podmínkách socialistické výstavby předpokládá nové, zvýšené nároky na společenské vědy, zvláště pokud jde

o vysvětlení společnosti analýzou jedné její nejdůležitější funkce — funkce řízení. Právem se důrazně připomíná, že stále většího významu v řízení nabývá vytváření modelů s využíváním *matematických metod* a moderní výpočetní techniky, neboť matematické modelování společenských procesů umožňuje řešit otázky optimalizace rozměrů a struktury řízených a řídicích systémů, režimů a kritické naznačení jejich základních parametrů, průtok informací atp. Zároveň se přitom zdůrazňuje, že ovšem nemůže jít o absolutizování těchto metod, že je nutné ohradit se proti snahám chtít jediné těmito prostředky řešit komplex problémů řízení. Přírodověda a technika jsou jenom pomocné prostředky, které ulehčují řešení problémů; mohou být používány jediné v organické jednotě s kvalitním *sociologickým rozбором* společenských systémů na základě přísného zachování zákonitostí fungování a rozvoje společnosti, které objevila marxisticko-leninská věda. Zvláště dnes, v souvislosti s potřebou komplexně proniknout do podstaty vědeckotechnické revoluce naší doby, vyvstává před našimi společenskými vědami úkol nejen objasnit její společenské a lidské předpoklady, ale především důsledky pro poznání a vědecké teoretické i empirické zvládnutí lidského fenoménu v našich vazbách a souvislostech s řízením společnosti a jejího „lidského faktoru“ při budování socialismu.

V. I. Lenin si byl dobře vědom veliké složitosti sociálních jevů a celého procesu společenského vývoje, kterou i sebegeniálnější lidský mozek často nemůže postřehnout. Rovněž tak vytváření modelů ve společenských vědách, tj. modelování struktur probíhajících naším společenským životem i životem každého jednotlivce, je velice složité. Ale v nejnovější době bylo objeveno, že při veškeré složitosti společenských struktur existují samostatně i struktury jednoduché, pro něž také platí *jednoduché zákony*. Kybernetika je nejprůkaznějším příkladem, že zjednodušování složitých struktur až na ty nejjednodušší je vědeckým postupem, který dovoluje zprůhlednit i nejsložitější situace. Jde vždy o to, rozložit reálné jsoucno na nejjednodušší možné stavební kameny a pomocí nich analyzovat dialektický pohyb ve strukturách co nejjednodušších. Ve strukturních vědách je vědecký pokrok snad nejrych-

lejší a nejradikálnější. Pro sociologické úvahy jsou to především *strukturní teorie časových* změn sociálních jevů, které nyní bude nutno intenzivně rozvíjet, neboť ony zároveň představují důležitý stupeň našeho sociologického vědomí. Jejich nejdůležitější praktický pomocník je elektronický počítač (computer), jehož teorie sama je jednou ze strukturních disciplín. Dochází tak nesporně k výraznému uplatnění *marxistická historicko-srovnávací metoda* zjišťování vývojových trendů dialekticky protikladných faktů, která poznáním současného stavu a časového pohybu jevu může vystopovat jeho perspektivy a na základě takového poznání přivodit žádoucí změny v podmínkách lidského života i v člověku samém. V. I. Lenin pokládá ve vědě o společnosti za nejdůležitější „pohlízet na každou otázku z toho hlediska, jak určitý jev v dějinách vznikl, jakými hlavními etapami prošel tento jev ve svém vývoji, z hlediska tohoto jeho vývoje se podívat, čím se věc stala nyní“ (*Spisy*, sv. 29, s. 466—467).

Pro řešení mnohých obtížných problémů socialistické výstavby V. I. Lenin doporučoval, aby se místo neplodných teoretických sporů, održených od praktických zkušeností, organizovaly *experimenty*, aby se v praxi zkoušely různé možnosti. Ti, kdo chtějí zvítězit nad kapitalismem, musí mít „dost vytrvalosti k vyzkoušení set a tisíců nových metod, způsobů a prostředků boje, aby pak mohli nalézt nejvhodnější z nich“ (*Spisy*, sv. 29, s. 420). Dnešní moc sociologie jako vědy je při zkoumání chování člověka či společenských celků zatím ještě pramalá. Závisí totiž na jedné straně na hodnověrnosti a spolehlivosti technik, kterých při vědeckém výzkumu sociologie používá, a na druhé straně na možnosti převádět kvalitativně rozrůzněné faktory zkoumané reálné společenské danosti (jevu) na faktory kvalitativně rovnomocné a kvantifikovatelné, které teprve umožňují postupně vytvářet ze sociologie objektivní, tj. v rámci daných experimentálních možností exaktní vědu. Avšak proti myšlence o možnostech experimentování mimo rámec tradičních exaktních věd (jako je např. fyzika či chemie) se někdy vyslovují námitky, vycházející z dualistických představ o naprosto odlišných podstatách přírody a společnosti, které prý mohou postihnout jen dva naprosto odlišné metodologické

typy zkoumání. Marxistické pojetí této otázky nevyklučuje možnost experimentovat s lidským fenoménem a v souvislosti s tímto postulátem dochází k závěru, že se sociologie neodlišuje od nejrozvinutějších současných přírodních věd ani principiální povahou zákonů, ani hierarchičností teorií, ani rozdělováním zákonů na „empirické“ a „teoretické“. Vysvětlení zákonů v sociologii je tedy v obecných rysech v principu shodné s vysvětlením zákonů v přírodních vědách; proto je možné vytvořit obecnou teorii a obecný model vysvětlení jak pro přírodní vědy, tak i pro sociologii. Experiment v řízení rozvoje socialistické výstavby považoval V. I. Lenin za nezbytnou součást praxe, kterou nutno vědecky zkoumat, ověřovat a na tomto základě nalézt cesty dalšího postupu vpřed. Leninův mimořádný důraz na praktickou zkušenost nemá nic společného s holým empirismem a practicemem. Lenin nezůstával jen u pouhého hromadění praktických zkušeností, ale studoval je, třídil, zkoumal, co je v nich živého, pokrokového, obecně platného, co si zasluhuje podpory a dalšího rozšíření a co nikoli. Hledisko života, praxe, musí být podle V. I. Lenina prvním a základním hlediskem teorie poznání. Praxe je základem poznání a kritériem pravdy, neboť jediné praxe je s to odhalit pravý smysl a účel výsledků lidského myšlení. Jestliže tedy zkoumáme poznání ze všech jeho různých stránek, můžeme vidět, že základem všech jeho součástí — smyslového i racionálního stupně poznání a prověrky správnosti — je praxe.

Podle V. I. Lenina „poznání je věčné, nekonečné přibližování se myšlení k objektu“ (*Filosofické sešity*, Praha 1954, s. 161). Tato slova je třeba chápat tak, že naše poznání nemůže vyčerpat celou nekonečnou mnohotvárnost pohybujícího se a vyvíjejícího se světa. Pro materialistu je nepochybné, že pravda může být úplná a *absolutní*, a nemůže již být pozměněna žádným dalším poznáním (například: že Země se otáčí kolem Slunce, že hmota je prvotní a vědomí druhotné, apod.). Avšak ve vědě máme také co činit s pravdami mnohem složitějšími, které vlivem měnících se životních podmínek a činností lidí, nepřetržitým vývojem vědy, techniky, průmyslové výroby atd. se upřesňují, prohlubují, mění svou původní podobu. Takové pravdy se nazývají *relativní*; nemůžeme je pokládat

za konečné. V poznání složitých jevů skutečnosti nelze tedy považovat pravdu za konečnou, nýbrž za relativní, za pravdu, která je v každém konkrétním případě závislá na stupni vývoje praxe a lidských vědomostí. Zároveň každá relativní pravda v sobě obsahuje prvky pravdy absolutní. V. I. Lenin o tom napsal: „Je tedy lidské myšlení svou povahou schopné podávat a podává nám absolutní pravdu, která se skládá ze souhrnu pravd relativních“ (*Spisy*, sv. 14, s. 139). Jednota relativního a absolutního v poznané pravdě nás neodděluje od skutečnosti, ale neustále nás k ní přibližuje, svědčí o objektivnosti poznatků a o jejich síle. Neznám poutavěji a pregnantněji vylíčenou pravdu o tom, že hmota a její pohyb jsou nezničitelné nejen kvantitativně, ale i kvalitativně, než jak ji vyjádřil Bedřich Engels v *Dialektice přírody* (Praha 1950, s. 37—38): „Hmota se pohybuje ve věčném koloběhu, jenž se dovršuje teprve v údobích, pro něž náš pozemský rok již není postačujícím měřítkem, v koloběhu, v němž doba vrcholného vývoje, doba organického života a ještě více doba života bytostí, vědomých si přírody i sebe samých, je stejně skoupě vymezena jako prostor, v němž se objevuje život a vědomí, v koloběhu, v němž každý konečný způsob bytí hmoty, ať již je to slunce nebo mlhovina, jednotlivý živočich nebo živočišný druh, chemické slučování nebo rozkládání, jsou všechny stejně pomíjející, a v němž není nic věčného kromě věčné se pohybující hmoty a zákonů, podle nichž se pohybuje a mění. Avšak, ať již se tento koloběh opakuje jakkoli často a nelítostně, ať již vzejde a zahyne sebevíce miliónů sluncí a planet, ať trvá jakkoli dlouho, než se v některé sluneční soustavě aspoň na jedné planetě vytvoří podmínky pro organický život, ať již budou muset vzniknout a zahynout nesčetné organické bytosti, než se z jejich středu vyvinou živočichové s mozkem schopným myšlení a naleznou nakrátko vhodné životní podmínky, načež budou rovněž bez milosti vymýceni — máme jistotu, že hmota zůstává ve všech svých proměnách vždy stejná, že žádný z jejích atributů nemůže být nikdy ztracen a že se stejnou železnou nutností, s jakou vyhubí na Zemi svůj vrcholný květ — myslícího ducha, zrodí jej jinde a jindy znovu“ (podtrhl F. K.).

Uvedený citát z Engelsových úvah je zároveň vzorným svědectvím, jak vědecká představivost (fantazie) usnadňuje a pomáhá člověku poznávat svět, jestliže představy, odrážející reálnou skutečnost, dovedeme přetvářet a na tomto základě vytvářet představy nové. V. I. Lenin vysoce hodnotil úlohu fantazie při samostatném myšlení a tvůrčí činnosti člověka. O fantazii napsal: „Tato schopnost je neobyčejně cenná. Lidé se bezdůvodně domnívají, že ji potřebuje jen básník. To je hloupý předpoklad! I v matematice je jí třeba, ani diferenciální a integrální počet by nebylo možno objevit bez fantazie“ (*Spisy*, sv. 33, s. 315). Také když Lenin hovořil o zobecnění jako o nezbytném předpokladu k nalezení pravdy, poznamenal, že i v jednoduchém zobecnění je kousek fantazie. Jakýkoli vědecký objev se vždy uskutečňuje za velmi aktivní účasti fantazie. Dříve než se vědci podaří dojít k vlastnímu stanovení zákona, prochází jeho myšlení dlouhou a složitou cestou: vytváří hypotézy, abstrahuje od předmětů smyslového vnímání, nově kombinuje představy a pojmy, naznačuje vývojové perspektivy sledovaného jevu atd. Přitom se myšlení musí opírat o činnost fantazie, neboť ta ve formě názorných obrazů, ve formě snu ukazuje to, k čemu vědec spěje.

Opravdu vědecké předpovědi v oblasti společenských jevů se však staly možné až od toho okamžiku, kdy marxismus vytvořil vědu o zákonech vývoje společnosti — historický materialismus. Bylo již vzpomenu to, že Marx a Engels byli první, kdo postavili zkoumání společenské skutečnosti na vědecký základ, kdo tyto zákony objevili. V. I. Lenin všestranně zkoumal dialektiku společenského rozvoje v podmínkách imperialismu jako nejvyššího stadia kapitalismu, analyzoval vzájemné působení ekonomiky a politiky, vzájemnou souvislost společenského bytí a společenského vědomí a mnoho dalších otázek. Leninův výzkum problémů společenského vývoje byl těsně spjat s potřebami revoluční praxe a ideologického boje. Tak například svou kritikou subjektivismu ve filosofii a v sociologii (obdobně jako Marx a Engels svým učením o vzniku člověka a lidské společnosti) zasadil Lenin zdrcující úder reakčním výmyslům nemarxistické sociologie o právu „vyšších“ ras na vykořisťování a ovládání ras „nižších“. Lenin i v té-

to souvislosti klade veliký důraz na význam pokrokové filosofie ve všech oblastech vědeckého bádání, zvláště pak v přírodních vědách: „Bez solidních filosofických základů nemohou žádné přírodní vědy, žádný materialismus obstát v boji proti náporu buržoazních idejí a proti restituci buržoazního světového názoru. Aby obstál v tomto boji a dovedl jej ke konci s plným úspěchem, musí být přírodovědec moderním materialistou, vědomým stoupencem materialismu reprezentovaného Marxem, tj. musí být dialektickým materialistou“ (*Spisy*, sv. 27, s. 187).

Rozvíjení vědy a šíření vědeckých poznatků v leninském duchu znamená spojit je organicky s utvářením nového člověka, s výchovou a přípravou „všestranně vyspělých a všestranně vyškolených lidí“ (*Spisy*, sv. 31, s. 43). Věda a technika se v soudobém světě stávají velmi významným ohniskem soutěžení dvou protikladných společensko-ekonomických soustav. Zavádění vědy do různých oblastí společenského života a stále úplnější využívání možností vědeckotechnického pokroku pro urychlení rozvoje hospodářství a uspokojování potřeb všech členů společnosti, jsou i naším vrcholně důležitým ekonomickým i politickým úkolem. Proto máme-li také v těchto otázkách volit metodu leninského přístupu k jejich řešení, musíme se ještě lépe než dosud postarat o reálné uskutečňování Leninova pokynu, „aby vědění u nás nezůstávalo mrtvou literou nebo módní frází... aby vědění opravdu pronikalo lidem do krve, aby se pilně a opravdu stalo nedílnou součástí jejich života“ (*Spisy*, sv. 31, s. 488). Také v této oblasti Leninova odkazu vynaložíme veškeré síly, znalosti a energii, aby zvítězila nejspravedlivější a nejhumánnější idea při zajišťování lepší budoucnosti lidstva a při dalším utváření celé lidské společnosti: idea socialismu a komunismu.

Резюме

Франтишек Кагуда: Марксистская методология в научных трудах Ленина

Автор черпает познания из полного собрания сочинений В. И. Ленина. Из знаменитого и всестороннего наследия Ленина, революционера и государственного деятеля, вождя революционной партии, великого организатора первого социалистического государства, из наследия ученого и исследователя, публициста

и непреодолимого мастера во всех областях практической революционной деятельности, его, прежде всего, интересует научный характер теоретических суждений и революционных поступков Ленина и, особенно, марксистская методология научных трудов Ленина. Он исходит из марксизма как научной основы революционного движения пролетариата и указывает, как ленинизм — марксизм новой исторической эпохи человечества — привел трудящихся к победе Великой Октябрьской социалистической революции только благодаря тому, что он опирался на революционную марксистскую теорию, разрабатываемую Лениным для насущных и назревших задач данной эпохи, и что он сумел под руководством Ленина соединить рабочее движение с социализмом.

Необходимость рассматривать с научной точки зрения все сферы общественной жизни имеет в настоящее время особое значение для социалистического человека, потому что наука вместе с социально самой передовой, общественной системой будет в значительной мере содействовать дальнейшему продвижению мира, осуществляя цивилизационные замещения, связанные с научно-технической революцией. Поэтому и наши общественные науки должны внести свой вклад в дальнейшее развитие социализма. Еще более настоятельным является для нас в настоящее время указание Ленина на необходимость обогатить свои знания всем тем, что человечество создало, чтобы справиться с заданиями, выдвинутыми перед нами насущной потребностью вводить научные знания в практику, тем более, что за последние десятилетия произошел резкий подъем научного познания, именно в области естественных и технических наук. Одинаково необходимой является для нас задача учиться у Ленина марксистскому подходу к пониманию новых явлений и процессов и овладеть марксистской научной методологией.

Автор обращает внимание на анализ актуальных вопросов философии, сделанный В. И. Лениным, которым он обогатил идеи Маркса и Энгельса о диалектике и историческом материализме. Автор напоминает, что Ленин является первым мыслителем нашего века, который видел в достижениях современных естественных наук начало грандиозной научной революции, который сумел вскрыть и на философских началах обосновать революционный смысл основных открытий великих исследователей природы.

Социология, хотя предметом ее исследования является общество и общественные явления, не должна никогда упускать из виду личность человека, которую нельзя сводить всего лишь на точку пересечения существующих общественных отношений и биологических факторов, но которая в процессе постоянного динамического преобразования человеческой природы изменяется вместе с обществом на каждом отдельно взятом историческом этапе. Поведение и поступки людей не представляют нечто отвлеченное, не существуют для себя самих. Поэтому, если мы станем социологически изучать поведение любой общественной группировки (коллектива, группы, организации), мы

должны обязательно прийти к отдельному человеку, носителю характерных черт личных (эндогенных) и общественных (экзогенных). Общественная форма движения материи связана таким образом неотделимо с движением молекулярной человеческой материи отдельных лиц, образующих общество. Поэтому В. И. Ленин занимался часто вопросами, рассматривающими человека как индивидуум в обществе, вопросами его внутреннего состояния и самого процесса познания мира человеком. В связи с этим Ленин, например, подробно занимается функцией ощущений в процессе познания. У человека имеют ощущения общественный характер, человек сознает их, но посредством их нельзя вскрыть внутренние процессы, протекающие в самих явлениях; с помощью ощущений, являющихся только непосредственным соединением сознания человека с внешним миром, нельзя также вскрыть закономерности развития или структуры познаваемых явлений. Большую важность для диагностического анализа личности человека представляет установление Ленина, что каждое отдельное ощущение является превращением энергии внешнего раздражения в факт сознания.

Объяснить общественное явление обозначает для Ленина вскрыть всю совокупность его существенных знаков и отношений. Существо проявляется в его отношениях к другим существам. Эти отношения, как говорит Ленин, имеют свои законы. Из этого можно сделать логическое заключение, что объяснить явление значит доказать, что оно подчинено определенному объективному закону, или совокупности законов. С точки зрения марксистской социологии надо иметь в виду, что из-за сложности и многосторонности общественных явлений можно вскрыть их существо только путем комплексного применения целой совокупности качественно разных типов объяснения (структурного, функционального и т. п.). Сложность и многосторонность общественных процессов заставляет нас применить такой вид методического приема, что, изучая конкретное явление, мы стремимся овладеть сначала явлениями наиболее простыми, и вскрывая постепенно их структурное, функциональное и каузальное воздействие, мы достигаем комплексного объяснения. Из комплексно обусловленных реакций мы выделяем те обуславливающие аспекты, которые считаем для данного явления существенными. С первого взгляда может показаться, что выделение только существенных знаков из исследуемого явления ограничивает наши знания о данном явлении, стирает его индивидуальность, превращает его в схему. На самом деле это не так. В. И. Ленин указывал, что подлинные, научные абстракции отражают существо более глубоко, более верно и исчерпывающе, чем непосредственное наблюдение.

В. И. Ленин вполне сознавал сложность социальных явлений и процесса общественного развития в целом, которую часто не сумеет заметить мозг человека, как бы он ни был гениален. Одинаково сложным является создание моделей в общественных науках, т. е. моделирование структур, осуществляющихся в нашей общественной жизни и жизни каждого

отдельного человека. Однако в наше время наука вскрыла, что рядом со сложными общественными структурами существуют самостоятельно и структуры простые, для которых действуют простые законы. Кибернетика является убедительным примером, что упрощение сложных структур до простейших является научным приемом, позволяющим вскрыть и самые сложные ситуации. Для социологии это прежде всего структурная теория изменений социальных явлений во времени, которые нужно будет теперь интенсивно развивать, ибо и они представляют собою важную ступень нашего социологического познания. Поэтому В. И. Ленин рекомендовал, вместо бесплодных теоретических споров, оторванных от практического опыта, организовать эксперименты, испытывать на практике разные возможности. Эксперимент в руководстве развитием строительства социализма Ленин считал неизбежной составной частью практики, которую нужно подвергать научному исследованию, проверять и на этой основе находить пути к дальнейшему продвижению вперед.

В. И. Ленин объяснил с философской точки зрения отношение между абсолютной а относительной истиной и подчеркнул, что только единство абсолютного и относительного в познании истины приближает нас к действительности.

Если мы хотим и в вопросах послания науки избрать метод ленинского приема, нам предстоит еще больше чем до сих пор стараться осуществить указание Ленина, чтобы знания у нас не оставались мертвой буквой или модной фразой, но чтобы они вошли людям в плоть и кровь и действительно стали неотделимой составной частью их жизни. Победа идей социализма и коммунизма зависит и от последовательного выполнения этого завета Ленина.

Summary

František Kahuda: Marxist Methodology in Lenin's Scientific Work

In his effort to proceed from the many-sided and accomplished heritage of V. I. Lenin as a revolutionary and statesman, the leader of the revolutionary Party, the leading organizer of the first socialist State, from the heritage of a scientific research worker, publicist and insurmountable master in all the fields of practical revolutionary activity in general, the author draws information from the complete edition of Lenin's work in order to discuss more in detail primarily the scientific character of Lenin's theoretical considerations and revolutionary actions, and to pay attention particularly to the Marxist methodology of Lenin's scientific work. He proceeds from Marxism as the scientific basis of the proletariat's revolutionary movement and shows how Leninism, i. e. Marxism of the new historical epoch of mankind, succeeded in bringing the workers to the victory of the Great October Socialist Revolution

only thanks to the fact that it was based on the revolutionary Marxist theory, which Lenin further elaborated to make it suitable for dealing with urgent and topical tasks of the contemporary period, and that it succeeded — under Lenin's leadership — in joining the workers' movement with socialism.

At present, the necessity of a scientific view in all the spheres of social life is of importance to the socialist man. This is due to the fact that science, in combination with the socially most developed social system, will substantially contribute to the further progress of the world by realizing civilization changes connected with the scientific-technical revolution.

Our social sciences should, therefore, also contribute to promoting the further development of socialism in its historical chance. The more pressing for us is Lenin's advice to enrich our knowledge by all that mankind has created in order to master the tasks set before us by the urgent need to introduce scientific findings into practice which, in the last decades, has been accompanied by an explosion of scientific knowledge, particularly in natural and technical sciences, as well as by the need to learn, from Lenin's works, the Marxist approach to the understanding of new phenomena and processes and to master the Marxist scientific methodology.

The author pays heed to the analysis of topical philosophical questions by which Lenin enriched the thoughts included in Marx's and Engels' works concerning dialectical and historical materialism. He calls attention to the fact that Lenin is the first thinker of the century who saw in the successes of the contemporary natural science the beginnings of a grandiose scientific revolution and succeeded in revealing and philosophically substantiating the revolutionary sense of the basic discoveries made by prominent research workers in natural sciences.

Even if society and social phenomena are the subject of social research, sociology must always keep in view the human personality which cannot be reduced to a mere intersection of existing social relations and biological factors but which—in a continual dynamic transformation of human nature — is changing, together with society, in every particular historical period. The behaviour and activities of people, therefore, are by no means an abstraction, they do not exist by themselves. Thus, if we subject the behaviour of any social grouping (collective, group, organization) to sociological study, we must necessarily come to the individual as the bearer of both the personal (endogenous) and the social (exogenous) attributes. Thus the social form of the movement of matter is inseparably connected with the movement of the molecular human matter of the individuals forming society. This is why V. I. Lenin often deals with the problems concerning man as an individual in society, his inner state and the process itself of man's recognizing the world. In this connection, for example, Lenin deals in detail with the function of sensations

in the cognitive process. The sensations of man have a social character, man becomes conscious of them; they cannot, however, help to reveal the inner processes taking place in the phenomena themselves; neither do sensations, being but an immediate connection of man's consciousness with the outer world, enable us to discover the laws governing the development or the structure of the phenomena under consideration.

What is, however, of great importance for the diagnostic analysis of human personality, is Lenin's ascertainment that every single sensation is a transformation of the energy of an exterior stimulus into a fact of consciousness.

Lenin is of the opinion that to explain a social phenomenon means to discover the whole complex of its substantial characters and relations. The substance reveals itself in its relations to other substances. According to Lenin, these relations have their own iron laws. From this it is possible to draw the logical conclusion that to explain a phenomenon means to demonstrate that it is subject to a certain objective law or to a set of laws. From the viewpoint of Marxist sociology it is, of course, always necessary to bear in mind that the complexity and many-sidedness of social processes condition the fact that their substance can be revealed only by the complex application of a whole set of qualitatively different types of explanation (structural, functional, etc.). The complexity and many-sidedness of social processes also make us apply methods whereby, in studying a concrete phenomenon, we try, first of all, to grasp the simplest phenomena and then, by gradually discovering their structural, functional and causal functions, we arrive at a complex explanation. From complexly conditioned reactions we sort out the conditioning aspects we consider to be substantial for the given phenomena. At first sight the impression may arise that the sorting out of only the substantial characters of the phenomenon under consideration leads to a limited knowledge of the given phenomenon, to wiping off its individuality, to the transformation of the phenomenon into a scheme. This, in fact, is not the case. V. I. Lenin pointed out that truly scientific abstractions reflect the substance more profoundly, more faithfully and more fully than direct observations.

V. I. Lenin was well conscious of the great complexity of social phenomena, as well as the entire process of social development which often remains concealed even to a most ingenious human brain. Similarly, the creation of models in social sciences (i. e. modelling of structures penetrating through our social life as well as the life of each individual) is extremely complex. Most recently, however, scientific discoveries revealed that notwithstanding all the complexity of social structures, there are also independent simple structures which, correspondingly, are subject to simple laws. Cybernetics provides the most conclusive example of the fact that the simplification of complex structures to the simplest ones represents a scientific method enabling us to elucidate even the most complex situations. As regards sociological considerations, it is, first of all, the structural theories of the changes of social phenomena in time which, at present, will necessarily have to be intensively developed, since they simultaneously represent an important stage of our sociological consciousness. This is why V. I. Lenin recommended to organize experiments and to try out various possibilities in practice instead of pursuing barren theoretical controversies having nothing to do with practical experience. An experiment in managing the development of socialist construction was regarded by V. I. Lenin as an indispensable part of practice which must be scientifically examined and verified. It is from this basis that it is necessary to proceed in ascertaining the ways of further progress.

V. I. Lenin philosophically explained the relation between the absolute and the relative truth and pointed out that it is only the unity of the relation and the absolute in the recognized truth that brings us always nearer to reality.

If, in questions concerning the mission of science, we are to choose the method of Lenin's approach, we must — more effectively than we have done hitherto — attend to the actual realization of Lenin's advice not to let knowledge remain a dead letter or a fashionable phrase but to make it enter into the people's blood and indeed make it an integral part of their lives. The victory of the ideas of socialism and communism also depends on the consequential fulfilment of Lenin's heritage in this sense.

Z určitého hlediska lze ve stranickém přístupu ke skutečnosti vidět specifickou kvalitu leninismu jako teorie společenského poznání a metody revolučního přetváření světa. Stálá angažovanost leninismu v současných světových zápasech a také jeho trvalá atraktivnost pro revoluční a opoziční proudy je tímto přístupem určena přímo ve své podstatě. Prověřuje se ovšem stále znovu v praktických politických střetnutích a získává nová určení při hledání nových teoretických východisek i v sociálně politických koncepcích, tvořících podklad revoluční politiky.

Idea stranickosti se spojuje se základním vztahem určujícím organizované komunistické hnutí — s jednotou teorie a praxe. Nelze však opomenout, že sám pojem stranickosti byl vzhledem k tomuto vztahu v minulosti deformován a jeho používání je proto leckdy spojeno s rozpaky. Především tam, kde byl spojován s bezprostředním průmětem politické praxe do společenského poznání, kde často pouze představy o praxi se stávaly východiskem pro orientaci teorie a kde teorie apologetická vůči dané praxi pouze posilovala existující metody přístupu, kde vznikal bludný kruh živelně se reprodukcující skutečnosti.

Toto pojetí stranickosti (jako „stranění“ existující praxi) ovšem nelze považovat za leninské — právě tak, jako jím není pojetí objektivistické, které samo sebe charakterizuje bezobsažně jako „stranění pravdy“ — neboť stranickost je mimo jiné také kvalitou poznání, metodologickou stránkou hledání pravdy, a to pravdy konkrétní, v určitém sociálně politickém kontextu. Právě uvědomění si nezbytnosti vnitřního sepětí vědeckého poznání společenské skutečnosti s aktivní praktickou politickou činností, s reálným zasahováním do politických vztahů, postavilo komunisty do čela společenských sil bojujících za přeměnu světa. Dalo komunistickému hnutí v plném slova smyslu charakter modernosti když se v něm aktivní, přetvářející, revoluční

síly rozhodně rozloučily s představou „železného“ determinismu dějin i s radikálním utopistickým revolucionismem. Leninismus vnesl do politiky ideje cílovosti a programovosti, vyjadřující reálnou budoucí představu světa, ideu organizovanosti politického předvoje, schopného přeměnit cíle v realitu v kontaktu s politicky aktivizovanou masou i ideu kritického a sebekritického přezkoumávání vlastní politické strategie.

Cílovost a praktické vyústění teorie

Stranickost leninismu je v historickém smyslu odpovědí na všeobecnou ideologizaci myšlení a třídně apologetickou politickou praxi, jak se vytvořily v podmínkách vyhrocených rozporů imperialismu v první čtvrtině tohoto století. V teorii je obnovením revolučního a kritického myšlení, které v této době je spjato s třídním zájmem a akcemi proletariátu, směřujícími objektivně k hlubokému společenskému převratu. V praxi představuje pak stranickost zcela určité pojetí způsobu organizace a formování lidí, kteří svým materiálním zájmem jsou vtažováni do sociálního a politického boje a kteří, tak jak získávají politické uvědomění, jsou s to realizovat revoluční ideu v praktickém boji. Stranickost, jako vědomé a kritické postavení se na stranu tohoto třídního zájmu v teorii a jako vědomé soustředění organizovaných sil pro politickou praxi, vyústila ve vznik revoluční strany charakterizované cílevědomou a organizovanou politikou, směřující k zcela určitému socialisticky důslednému vyústění dozrálého revolučního procesu. Praxe stranické výstavby se tak stala výsledkem poznání základního sociálního rozporu a v ní se realizoval uvědomělý přístup k jeho řešení z pozice progresivního pólu tohoto rozporu.

Strana je tedy v leninském pojetí nejen produktem určitého vyhrocení třídních rozporů a zájmového boje, nýbrž a pře-

devším nástrojem přeměny revoluční třídy a mas v aktivní dějinný subjekt. Věda se stává metodologickým návodem praktické činnosti v tom smyslu, že ukazuje možnosti maximálního přetvoření a využití existujících sociálních podmínek.

V určitém období převažovala snaha interpretovat revoluční cestu komunistického hnutí jako řetěz nutných, přesně determinovaných událostí a rozhodnutí, chápat skutečněnou historickou linii jako jediné možnou. Právě to mělo být dokladem vědeckosti politiky — to, že vývoj se nemohl uskutečnit jinak než jak se odehrál, že realizace stranické politiky byla pouze uskutečňováním předem poznáných kauzálních souvislostí, realizací jistot. Vývoj komunistického hnutí, jeho úspěchy, oklidy i ústupy, právě tak jako složitost socialistické výstavby však ukazují, že objektivní skutečnost v sobě vždy zahrnuje jevy a události nepředvídané a že každé rozhodnutí vyvolává i důsledky neočekávané, které se jeví jako nahodilé, mnohdy však vyjadřují hlubší nutné souvislosti. Tady se pak projevuje i mnohostrannost skutečného leninského pojetí stranickosti.

Lenin nikdy neulpíval na označení určitého procesu jako „nutného“. Již při vypracování stranického programu se střetl s těmi stranickými teoretiky, kteří přisuzovali Rusku „nutnou“ cestu od carské samovlády ke konstitučnosti a kapitalismu z hlediska tzv. obecné zákonitosti právem, neboť žádná země se nemohla vymknout kapitalistické etapě vývoje. Lenin však byl schopen — s navázáním na Marxovu koncepci — pochopit a formulovat ideu přerůstání demokratické revoluce v socialistickou za předpokladu, že aktivní sociální silou tohoto procesu bude revoluční třída, vědomá si všech dlouhodobých, základních cílů a proto schopná dovést ostatní třídy až k hranici jejich revolučnosti. Lenin chápal determinovanost společenského pohybu dialekticky a stranicky: jako jeho určenost bojem konkrétních sil (sice ekonomicky vymezených), jednajících však vždy s určitým vědomím a na určitém stupni organizovaných a sjednocených. V tomto pojetí se upřesňuje a konkretizuje Marxova myšlenka přeměny „třídy o sobě“ v „třidu pro sebe“. Leninovi šlo proto vždy o to, najít zdroje společenského pohybu v boji sociálních sil a z pozice nejrevolučnější síly určit maximum změn, jichž je

možno dosáhnout. Toto maximum změn se pak v Leninově pojetí stávalo základem pro formulaci cílů, jež současně hrály i roli aktivizujícího a mobilizujícího hesla. Třídy nevystupovaly tak pouze ve své dané (kvantitativní a ekonomicky určené) podobě, ale jako činitele pohybu, politického jednání — jako *hnutí*. V hnutí se objektivní sociální zájem racionalizuje a současně vyjadřuje jako politická strategie a politická akce. Právě proto Lenin nikdy nechápal sociální třídy a skupiny jako pasivní objekt stranického působení, ale jako aktivní seskupení, v nichž strana nachází a spoluvytváří prostředí pro svou specifickou uvědomovací a organizátorskou činnost.

Stranické pojetí teorie dává tedy leninismu zvláštní kvalitu — teorie neustále překračuje dosažený stav, nutí hledat variantně prostředky pro předpokládané příští cíle a potřeby. Strana přijímající toto pojetí teorie je proto neustále nucena formulovat koncepcce společenské aktivity, které sice koření v přítomnosti, ale plně se rozvinou až v budoucnosti. Tyto koncepcce lze ovšem vyvodit jen z celkové analýzy změn, k nimž ve společenské struktuře dochází v důsledku celé řady procesů technických, ekonomických, kulturních i ideologických. V podmínkách boje o moc je řada těchto procesů nezávislá a přímo neovlivnitelná činností strany, proto komunistické strany zkoumají především sociální důsledky těchto procesů, promítají je v různé podobě do své politické koncepce a zasahují do nich zprostředkovaně tak, že na základě určité poznané motivační hodnotové struktury formulují kontinuální soustavu sociálně politických požadavků: požadavky ochrany práce, větší státní pomoc i při získávání kvalifikace, spoluúčast i dělníků při vytváření technického a výrobního programu v závodech atd.

V podmínkách socialismu je stranická koncepcce společenské aktivity jedním z centrálních organizačních a mobilizačních faktorů. Vzniká možnost ovlivnit stranickou politikou procesy podmiňující sociální vztahy, pohyb i jednání skupin. Na možnosti podstatně ovlivnit sociální systém a programaticky vyjádřit určitý směr dalšího vývoje zájmové struktury je objektivně postavena vedoucí úloha strany ve společnosti. Důležitou stránkou stranic-

ké poznávací role je proto hodnocení těchto technických, ekonomických a jiných procesů a zejména jejich komplexního sociálního vyústění, neboť pouze tak lze v cílech stranické politiky podchytit a celostně vyjádřit budoucí vývojovou tendenci společnosti a získat pro ně také masy. Obrovský růst subjektivního faktoru v socialistické společnosti (daný rostoucí možností společenských sil ovlivnit vlastní budoucnost) je tedy zákonitě spjat s rozšiřováním poznatků o všech společenských oblastech ve straně samé.

Nutně se proto objevuje požadavek integrace různých oblastí vědy do stranického poznání i politiky. V boji o politickou moc se do určité míry nutně soustřeďuje teoreticko-poznávací funkce strany především na instrumentální stránku teorie a dochází také k určité redukci na obory, které mají zřetelný ideologický charakter (oblast světového názoru a obecné metody jednání, teorie ekonomických vztahů, teorie sociálně politických hnutí). Etapa socialistické výstavby společnosti však vyžaduje trvalý kontakt stranické poznávací role s profesionální společenskou vědou; hlavním úkolem je prozkoumat příští sociální důsledky nejrozličnějších objektivních procesů. Strana zde vystupuje jako „objednavatel“ určitých širokých sociálních studií, nezbytných pro dlouholetou koncepční politiku, a současně v základě orientuje vědecký výzkum na otázky, které dožrály pro řešení. (V tomto smyslu byl například podnět naší strany k rozvoji výzkumů o sociálních důsledcích vědeckotechnické revoluce či o sociální struktuře socialismu výrazem snahy najít cílový teoretický přístup k společenské skutečnosti.) Z druhé strany vyžaduje každodenní politika, má-li být účinná, znalost hlavních postojových kombinací u základních sociálních skupin vždy v určitém časovém období, i schopnost politické organizace na tyto postoje včas reagovat. Jde tedy o nutnost odpovídajícího zařazení výsledků sociologických a sociálně psychologických výzkumů a o využití exaktních technik uplatňovaných v teorii řízení a organizace do politické praxe. Exaktnost je prostředkem k hlubšímu cílovému a obsahovému vyústění poznání a k jeho konkrétnímu uplatnění.

Cílové pojetí teorie v revoluční straně totiž vždy znamená přibližovat programovou koncepci konkrétním sociálním vzta-

hům a bojům. Leninský přístup překonal roztržku přítomnosti a budoucnosti, tak typickou pro staré sociálně demokratické strany, roztržku vzdálených revolučních cílů a reformistických praktických požadavků. Konkrétní požadavky nechápe leninismus jako prostý a detailní odraz dané situace. Konkrétnost je především v pochopení vnitřní strukturální svázanosti požadavků, v jejich pojetí jako určitého komplexního celku, jehož uskutečnění má přinést novou kvalitu ve vztazích mezi třídami. Tento přístup se dnes zřetelně projevuje v programech strukturálních reforem vypracovaných komunistickými stranami v kapitalistických zemích, kde ekonomické a politické požadavky jako celek znamenají určitý nový stupeň demokracie pro podprivilegované masy, kdy tedy komunistická politika není pouhou reakcí na dané podmínky, ale i ve své nejkonkrétnější podobě zařazuje každý požadavek na určité místo v celkové struktuře předpokládaného společenského pohybu a sociální akce.

V určitém smyslu právě schopnost najít adekvátní místo každého požadavku, hesla, opatření či bojového prostředku v totalitě příští přeměny je prověřením stranické kvality teorie. Znamená totiž nejen poznat a určit vazby každého prostředku k celkové souvislosti, ale najít i rozdílnou podstatnost této vazby pro určitý historický okamžik, provést určitou redukci a výběr rozhodujících souvislostí pro příští pohyb. Leninismus zde tedy obsahuje moment volby, pracuje s pravděpodobností určitých silových sociálních konstelací, nutí rozhodovat se i s určitým rizikem nesprávné volby. Zvláštním případem tohoto rozhodování je volba a stanovení tzv. hlavního článku stranického působení, které se staly jednou z metod stranického stylu práce. V její podstatě je schopnost najít ten prostředek vlivu na společenské síly, který se již v zárodku vytvořil, kterému lze dát organizovanou podobu a který, uvědoměle použit, vytváří přechod k nové kvalitě souvislostí významných pro stranickou politiku. V něm se koncentruje „uzel“ mnohosporných tendencí, jež stranická politika chce ovlivnit v žádoucím směru. Uplatněním hlavního článku začíná nový cyklus vlivů, příčin a účinků, mění se vzájemné vztahy v objektu, na který se působí. Tak jako se v době boje za vytvoření bolše-

vické strany stal všeruský politický časopis hlavním článkem ideového a organizačního semknutí stranických sil, jako se organizovaná iniciativa dělnických mas stala hlavním článkem pro překonání poválečného rozvratu v sovětském Rusku, stala se v socialistických zemích otázka fungujících řídicích vztahů v ekonomice i politice v etapě posledních let hlavním článkem pro optimalizaci výrobních procesů a pro dynamiku socialistických vztahů. Právě proces změn, které nová soustava řízení a organizace národního hospodářství má u nás vyvolat v dalších oblastech (diferenciace společnosti a její nová vnitřní kooperace, nové způsoby hodnocení kolektivů, tlak na výzkum technických, ekonomických a politických souvislostí a jiné) ukazuje na snahu posílit skutečně centrální článek nového cyklu.

Uplatněním stranické teorie vznikají předpoklady nejen pro hlubší poznání objektivních souvislostí, ale především pro cílevědomé ovlivňování praxe. Stranickost teorie lze tak dnes charakterizovat jako požadavek uplatnění exaktních metod pro nalezení maximálních a reálně uskutečnitelných změn, které leží na linii objektivního vývoje a jsou dosažitelné organizovanou a uvědomělou aktivitou sociálních skupin.

Vědecká politika a revoluční zkušenost

Leninské pojetí cílovosti, programovosti politické práce zahrnovalo jak překonání reformistické „reálpolitiky“, tak boj proti hlásání „abstraktního komunismu“, kde chybí propojení teoretického projektu k existující politické praxi. Známé jsou Leninovy myšlenky o tom, že v politice je nutné přistupovat k lidem jaci jsou, nevymýšlet si ideální lidi pro ideální plány. V marxismu je současně obsažena myšlenka o aktivitě lidí, kteří mění své podmínky a tím i sami sebe, kteří přeměňují ideu v materiální sílu. Cílevědomě orientovaná politika, jak ji chápal Lenin, se současně měla opírat o dva poznatky — o znalost reálných potřeb, zájmů a požadavků mas a o dynamiku organizovaného revolučního boje, v němž lidé svou vlastní účastí získávají nové zkušenosti, nová pochopení svého postavení, nová cílová hlediska. Historie obou ruských revolucí ukazuje obrovskou sílu revoluční zkušenosti miliónů za před-

pokladu, že je spojena s reálnou ideou řešení konfliktu. Heslo míru a chleba spojené s představou sovětské moci uvedlo do pohybu milióny ruských dělníků, vojáků a rolníků. Jejich revoluční zkušenosti je přivedly na stranu socialismu a umožnily jim za pomoci vcelku nepočtených kádrů bolševické strany překročit vlastní úzký horizont politické nejistoty a neznalosti.

Nahromaděnost sociálních konfliktů, vyvolávající aktivizovanou účast převážné části společnosti na politických řešeních, může ovšem zůstat jen *možností* reálné změny. Tam, kde nenachází svůj katalyzátor ve srozumitelném programu a v uspořádané organizaci, schopné vytyčit a také postupně organizovat cílové přeměny, vyvolává sice prvky nové struktury a vize nové uspořádanosti, ale není s to se prosadit jako komplex změn. (Např. vznik sovětů v revoluci 1905 a nejružnější vize svobody té doby, které však pro chybějící organizovanou bázi revoluce zůstaly jen grandiózním experimentem.)

Uspořádanost revolučních vůdčích sil byla proto také v leninismu jedním z centrálních problémů a zůstala jím dodnes. Nesčetná obvinění z blanquismu jsou druhou stránkou této pozornosti leninismu k schopnosti vůdců a organizací zasáhnout včas a odpovídajícími prostředky do urychlujících se politických dějů. Naléhavost, s níž Lenin formuloval své „rady člověka stojícího stranou“ těm, kteří stáli v ohnisku narůstající revoluce, kdy upozorňoval na časové limity rozhodného kroku a na neopakovatelnost a nenávratnost daných silových konstelací, má svou významnou metodologickou platnost. Pro politiku a politickou vědu zde vyplývají důležité podněty — jednak pokud jde o kvalitu, výběr a školenost politických vůdců, jednak pokud jde o mechanismus fungujících složek vůdčí politické organizace, schopný zkrátit na minimum „mrtvý čas“ mezi rozhodnutím a jeho realizací. Nikoli tedy pouze ideologie, program a taktika odpovídající objektivním podmínkám, ale už „praxeologie“ revoluční akce, vyžadující vůdce určitého typu v určitém fungujícím organizačním mechanismu, je předpokladem realizace optimální možnosti.

Důraz, který Lenin klade na funkčnost vztahů, ho vede k podřízení formalizovaných pravidel a organizačních procedur

cílům organizace. To se týká např. způsobů valby vůdců, které plně podřizuje potřebám organizace v rozdílných podmínkách. Leninovi je cizí ritualizace institucionálních pravidel a žádnou z nich nekanonizuje jako apriorní princip. Schopnost zaměnit jedno pravidlo druhým, tj. předpokládat sumu možných situací a jim odpovídající chování revoluční organizace, charakterizuje právě to leninské pojetí politiky, které bychom dnes snad nazvali pravděpodobnostním.

Sociální konflikty se neobjevují jako nenadálá živelná bouře, nýbrž jejich symptomy se objevují dlouho před nimi. Schopnost poznat tyto symptomy a připravit se na rozhodné střetnutí je právě kritériem vědeckosti politiky. Připravenost bolševiků na revoluční události byla jedním z rozhodujících činitelů Října. Naproti tomu byly situace, kdy komunistické strany nebyly s to tyto signály politických zvratů a nastávajících střetnutí postihnout či najít prostředky jak řešit konflikt revolučně a s masovou podporou. Ulpění na apriorním schématu revoluce a vyčkávaní na dobu, kdy se naplní, zbavuje revoluční hnutí právě té připravenosti, která z něj činí subjekt revoluční akce.

Pro Lenina bylo poznání objektivních příčin sociálních hnutí a jejich aktivity východiskem pro nacházení způsobů jak jim subjektivní aktivitou vtisknout revoluční ráz. Toto stranické a stranící pojetí teorie (jako nástroje pro cílové vyústění praxe) je základní pro pochopení Leninova boje proti pravým i levým směrům v hnutí. Nejde, domnívám se, o „věrnost“ či „nevíru“ v určité teze, o snahu zachovat dovršenou a kanonizovanou stavbu ideologických axiomat. Lenin sám bezohledně odvolával ty postuláty, které socialistické hnutí petrifikovalo z původních Marxových myšlenek a které se ukázaly jako anachronické pro novou epochu. Na pravicových směrech kritizoval právě neschopnost překročit schemata o historicky či objektivně daných sociálních a dějinných rolích jednotlivých tříd a vrstev, strnulý determinismus v hodnocení limitů lidské subjektivity, který vymezoval prostor právě jen každodenní „reálpolitice“ a ponechával tak tím větší prostor pro manévry sil, hájících status quo. Pak se ovšem daný stav mění v jedinou realitu, uznávanou a respektovanou v politické praxi a

každá snaha o jeho překročení se jeví jako utopismus a hazardérství.

Proti nepřekročitelnému schématu konstelace sociálních sil klade levý směr schema radikálních idejí, jimiž interpretuje skutečnost. Praxe je tak přenesena do oblasti myšlení, je to myšlená praxe, kde se odehrávají myšlené konflikty a formulují radikální příští řešení. Skutečná praxe probíhá mimo tento proces a zůstává vyhrzena silám starého pořádku. Je-li tento dvojí postoj typický pro období výběru mocensko-politické strategie, neruší se ani pro podmínky socialismu. Socialismus sice ruší nadvládu soukromovlastnického ziskového zájmu nad společností, ale neruší předpoklady pro různá cílová řešení v oblasti ekonomiky a pro různé metody uspokojování masových potřeb, z nichž komunistická politika musí volit optimální řešení. Produkuje sociální skupiny s různými předpoklady pro jednání v souladu se zájmy společnosti. Roste vliv těch vrstev fyzicky i duševně pracujících, které v obou hlavních formách socialistického vlastnictví jsou nejdůležitější spjaty s organizováním a pohybem výroby, a též skupin, spjatých s rozvojem socialistické politické organizace a kultury. Tyto vrstvy do značné míry ovlivňují způsoby práce kolektivů, jejich výsledky i zkušenosti lidí, podílejí se na vytváření veřejného mínění, nálad a představ, převažujících ve společnosti. Najít odpovídající prostředky politického působení na tyto vrstvy je zřejmě jeden z kardinálních úkolů politického řízení.

S tím souvisí složitá otázka práce institucí, jež společenskou aktivitu v různých oblastech formují a dávají ji organizovanou podobu. Funkčnost těchto institucí je otázkou, na niž stranická kontrola i kontrola mas musí v Leninově pojetí soustředit svou pozornost a kde důležité místo má promyšleně řízená kádrová politika. Lenin upozorňoval, že aparát musí sloužit politice. Iniciativní péče strany o funkci aparátů, které řídí ekonomické i politické procesy, je součástí její cílové politiky.

V Leninově koncepci „formálně nekomunistického pružného a poměrně rozsáhlého, velice silného proletářského aparátu“ hrály významnou roli vlastní organizace různých vrstev a zájmových skupin, které svou prací umožňovaly vytvářet odbornou i politickou zkušenost členů, které byly půdou pro výměnu názorů, pro hle-

dání nových cest uspokojování zájmů. Zařazení společenských organizací do politického mechanismu vytvářelo novou koncepci zájmové politické reprezentace, rušilo monopol politických stran na zprostředkování sociálních zájmů do politiky a přibližovalo reprezentaci faktické participaci mas na správě. Leninské pojetí organizované společnosti počítalo právě se sítí takových organizací, demokraticky řízených a umožňujících komunistům současně politický vliv na nejrůzněji seskupené zájmové celky.

Stranická charakteristika politického vedení společnosti je tak dána znalostí a respektováním objektivních možností jednotlivých sociálních sil, při stálém programovém ovlivňování jejich politické aktivity a jejich zařazování do organizačních souvislostí, ovlivňujících celou společnost. Vedoucí úloha dělnické třídy se chápe v celospolečenském prosazování hledisek revolucionalizace výroby a života a společenské účelnosti každé činnosti, kde není privilegií rodových, majetkových či generačních. Tedy především jako nástroj politickosociálního sjednocení společnosti při nové diferenciaci skupin i jednotlivců podle objektivního místa v dělbě práce i podle subjektivní schopnosti a vůle jednat v souladu s potřebami společnosti.

Stranická organizace

Důraz, který leninské pojetí stranickosti klade na cílové vyústění teoretického poznání, má — jak bylo řečeno — svou druhou stránku v úloze, kterou přisuzuje organizaci a organizování společenských sil, uskutečňujících cílové určení. Historie budování bolševické strany a prakticky všech komunistických stran je v mnoha směrech historií hledání a realizace optimálních forem organizace, vzájemných vazeb orgánů, dělby práce mezi nimi, jejich pravomoci a odpovědnosti. I když Lenin pochopitelně viděl závislost organizačních forem na cílech strany, nikdy nepodceňoval organizaci jako „odvozený“ důsledek politických úkolů. Jeho myšlenky o demokratickém centralismu a decentralizaci v rozhodování, informovanosti, realizaci závěrů a kontrole pozoruhodně předbíhají současné závěry teorie organizace především proto, že vycházejí z aktivní úlohy organizace při formování nového poměru sociálních sil.

Zdůraznění úlohy organizace má u Lenina konkrétní dialektickou podobu — nejde o formu „pro sebe“, ale o přesnost, vyhraněnost formálních vztahů, které nenechávají nikoho na pochybách o funkci, kterou každý článek organizační struktury plní. Jeho smyslem je tedy zabránit neurčitosti, dvojkolejnosti a prolínání i překrývání funkcí jednotlivých stupňů a orgánů. Pozitivně řečeno, leninismus spojuje cílovost poznání a praktické politiky s účelovostí, funkčností organizace. Její základní hodnotou — vyjádřenou axiomaticky v principu demokratického centralismu — je svázanost stranických organizací v cílový systém, který si funkčně podřizuje jednotlivé složky a současně tvoří stabilní strukturu vztahů mezi nimi, schopnou zajistit trvalý proud informace, její selekci a zpracování i soustavu realizovaných rozhodnutí. Ve stabilitě tohoto systému je tak zahrnuta i schopnost vnitřní transformace. Komunistické strany hledají dnes pro své podmínky optimální systémové spojení jednotlivých článků své struktury, tj. takové skloubení poznávacích, rozhodovacích, realizačních a kontrolních činností svých orgánů, které by umožnilo zachytit podněty přicházející od společnosti a stranických mas, zpracovat je vzhledem k dosavadní politické linii a zkušenosti podle jejich podstatnosti a vyjádřit je v odpovídajících formulacích politických směrnic i organizačních pravidel.

Množství podnětů zasahujících stranický systém např. vyžaduje, aby se každou změnou politické skutečnosti nezabývala celá strana, ale podle její intenzity a podstatnosti vždy tomu odpovídající stranické kolektivy či instituce, zprostředkovávající, zobecňující a syntetizující informaci centru a širšímu okruhu stranických článků.

Funkčnost stranické struktury nikdy neznamenal prosté přizpůsobování se organizace měnícím se úkolům. Leninova charakteristika základů stranickosti (zahrnující program, taktická pravidla a organizační zkušenosti) ukazuje na relativní samostatnost organizačních vztahů, které právě ve své funkčnosti (funkční svázanosti) udržují vnitřní rovnováhu systému a vyjadřují dosavadní vývoj strany i její pochopení příštích úkolů ve společnosti. Kontinuita vývoje strany je dána především její úlohou vedoucí třídní politické organizace. S přeměnami v sociálním slo-

žení socialistické společnosti sice politika ztrácí trvalý, třdně antagonistický charakter, ale zůstává v základě určena vztahy mezi hlavními sociálními skupinami. Jestliže — jak řečeno — strana svými cílovými řídicími zásahy může a musí ovlivňovat vývojové směry těch procesů, které určují sociální strukturu (zejména technické a ekonomické), těžiště její politické činnosti je ve stálém sledování funkčnosti existujících sociálních mechanismů a v podnětech k nezbytným systémovým změnám.

Lenin předpokládal nejen objektivní zájmovou různost sociálních skupin, ale i její výraz v rozdílných ideových stanoviscích, v představách o různých cestách společenského vývoje. Neváhal proto např. zařadit do požadavků strany i ta řešení, která ležela sice na revoluční linii vývoje, ale byla svými důsledky utopická, jestliže masa obyvatelstva viděla tato řešení jako nezbytná (např. požadavek periodického znovurozdělování půdy na vesnici, převzatý z eserského návrhu do dekretu o půdě). Pro Lenina bylo vždy rozhodující působení samé politické praxe na myšlení a ideová stanoviska lidí. Šlo mu o vytvoření praktické jednoty akce, jejíž výsledky byly pak největším argumentem v ideologické diskusi.

Toto pojetí stálého střetu ideových stanovisek ve společnosti ovšem předpokládá zvláštní kvalitu sjednocení ideových stanovisek ve straně jako v politicky nejaktivnější společenské organizaci. Toto sjednocení na shodné ideologické bázi — ideová jednota — nevylučuje odlišnost v názorech na použití prostředků politické strategie a taktiky. Leninismus považoval a považuje takovou názorovou různost za nezbytný a účelný předpoklad stranického politického poznání. Viděl a vidí v ní cestu k odhalení skrytých nedostatků stranické činnosti, k nacházení nových koncepcí, k vnitřnímu pohybu strany. Lenin nikdy v chybách strany neviděl „nutný“ důsledek podmínek, ani jen důsledek subjektivních nedostatků určitých osob. Šlo mu o to, vypěstovat takový poměr k chybám u komunistů a vytvořit takové podmínky pro diskusi ve straně, aby se chyby nemohly hromadit, nabývat zásadních, podstatných rozměrů a mohly se odstraňovat na základě analýz příčin. Dává

každému např. právo podávat návrhy na změnu programu a na kritiku. Žádal však účast kritika na praktické nápravě nedostatků a jednotu politické akce.

Problém stability (z určitého hlediska kontinuity a diskontinuity) stranické práce se promítal do vztahu kritické ideové diskuse a praktické politiky. V tom je obsaženo i známé Leninovo odlišení ideových střetů, probíhajících v oblasti teorie od uspořádaných ideových celků, vyjadřovaných v oblasti propagandy a masové informace. Zdůrazňoval rozdíl mezi hledáním východisek pro politiku a mezi skutečnou politikou, tj. působením na vztahy sociálních skupin. Vlastní politickou činnost strany (včetně ideologického působení a propagandy) chápal jako faktor vytvářející zkušenosti, názory i veřejné mínění mas. Tím byl vymezen i prostor pro otázku, kde otevřít kritickou diskusi veřejnosti k nedostatkům společenského života, kde podněcovat návrhy opřené o praxi a kde naopak zajišťovat určitou trvalost prosazovaných názorů, zásad a hodnot.

Každá a tím spíše cílevědomá politika zahrnuje jak relativnost v hodnocení historicky vymezených situací, tak vytváření určitých jistot v masách, opřených o poznání společenské nutnosti a prověřovaných samou skutečností. Nalezení míry mezi relativizací hodnot a jejich trvalostí je předpokladem dynamické a současně efektivní politické práce.

Zdůrazňujeme-li momenty leninské politiky, které ji činí moderní i z hledisek současných nároků na zpracovanost politických představ a různorodost uplatňovaných politických prostředků podle exaktně volených kritérií, nechceme tím rozhodně leninismus redukovat na odrůdu politického scientismu.

V ideologii leninismu je neoddělitelně zasazena revolucionizující idea sebeosvobození lidu a víra v jeho tvořivé schopnosti. Tento tolikrát napadený „utopický“ a „mytizující“ prvek všech socialistických učení, pojatý marxismem především jako osvobození tvořivé práce, je v leninismu doveden i do politické představy proletářské demokracie a komunistické samosprávy. Myšlenka proletářské demokracie, tj. rostoucí a postupně plné účasti všech dříve podprivilegovaných tříd a vrstev na správě státu je dovedena k závěru, že od

chvíle kdy převážná většina společnosti se naučí sama spravovat stát, začíná mizet nutnost jakéhokoli vládnutí vůbec. „Čím úplnější je demokracie, tím bližší je chvíle, kdy se tato nutnost stává zbytečnou.“ Toto vložení vlastního osudu do rukou mas, a to především těch, které v minulosti byly vždy pouze objektem vládnutí a správy, přímo kategorický příkaz k uvolnění tvořivé síly miliónů, má-li socialismem začít rychlý, skutečný, opravdu masový postup ve všech oborech společenského i individuálního života, je výzvou, která stále rezonuje ve společnostech rozdělených na vládnoucí a ovládané. Je alternativou kapitalistické společnosti, kde skutečnými elementy politiky jsou jednak obrovský výrobní a rozdělovací aparát, jednak masa tento aparát obsluhující, kde „lid se stává s technickou nutností objektem správy“ (H. Marcuse). Je alternativou ve společnosti, v níž ovládnutí „již neodporují“ nebo jejichž odpor je zařazen do aparátu jako kalkulatelný a manipulovatelný korektiv. Není pochyby, že leninská idea účasti všech příslušníků společnosti na správě státu pomocí zjednodušených úkonů evidence a kontroly je v dnešních podmínkách těžko operacionalizovatelná a je snazší ji odkázat do oblasti utopie než hledat její místo v systému realizovatelných prognóz socialismu. Překročený práh vědeckého a technického převratu však ve všech oblastech, a neméně tedy v oblasti věcí veřejných znamená současně vstup na neprobádané pole lidských možností. Vede-li kapitalistická varianta vědeckotechnického pokroku k posílení aparátu vlády nad lidmi, je socialistická varianta správy věcí a samosprávy lidí nejen možná, ale pravděpodobně bude tvořit základní odlišující znak obou systémů. V každém případě sama idea, sahající až k plebejské a revolucionizující podstatě socialistických učení se ukazuje jako životná jak tam, kde materiální dostatek plodí vedle spokojenosti konzumenta i nepředpokládané a „nevysvětlitelné“ vzpoury proti konformizujícímu tlaku společnosti, tak tam, kde nedostatek a nouze drtivě většiny společnosti jsou motorem stále nových politických převratů. Je tak nadále stimulatorem sil, které prolamují pohledy dneška do budoucnosti. I v této své kvalitě zůstává leninismus živým učním, neboť straní lidské aktivitě.

Резюме

Рене Роган: Партийность ленинизма

Партийность в подходе к общественной реальности является цпецифическим качеством ленинизма как теории общественного познания и метода революционного преобразования мира. Ее нельзя отождествить ни с априорной оценкой практики согласно заранее данным представлениям, ни с так называемым нахождением на стороне правды, так как она сама является методологической стороной розыска правды в определенном социально-политическом контексте.

С исторической точки зрения партийность ленинизма является возобновлением революционного и критического мышления в сравнении с его всеобщей идеологизацией и классово-апологетической практикой в условиях обострившихся противоречий империализма. Она является теоретическим показом общего интереса рабочего класса как носителя решающего социального переворота в процесс познания и одновременно определенным пониманием организационного сосредоточивания политических сил по отношению к нарастающему практическому конфликту.

Для партийного подхода ленинизма типично то, что он не остается у констатирования необходимости определенного процесса, но всегда держит направление, чтобы перейти границу этой необходимости организованным действием. Устанавливает возможность максимальных изменений и ориентирует к ним активность социальных сил в виде программных целей и организационных средств. Социальные классы не выступают как только качественно данные и экономические определенные энтиты, но как факторы общественного движения и политического обсуждения. В этом смысле В. И. Ленин постигает и революционную партию не только как продукт обострившейся классовой борьбы, но также как орудие дальнейшего революционного намерения этой борьбы.

Партийность, ориентирующая теорию к программному цельному намерению, представляет возможность, включать каждое политическое средство в его связностях в переменившую социальную обстановку и соборупность ожидаемого следующего изменения. При этом предполагает и определенную редукцию чувствующих отношений к отношениям самым существенным, селекцию оптимальной комбинации примененных средств, следовательно момент выбора. Против механического детерминизма подчеркивает вероятностный подход к общественному движению. Тем одновременно требует применение постоянно точнейших научных методов и сведений в политической практике. Партийность — это методологическое средство критики каждой абстрактной политической концепции, где отсутствует соединение теоретического проекта с существующей политической практикой. Закая концепция, поданным Ленина, констатирует только мысленные противоречия и решает и их выдуманными средствами. Поэтому сохраняет политическое положение «кво» одинаково как так наз. реалполитика, которая не способна пере-

шагнуть собокушность данных политических действительностей, отличить основные противоречия от неосновных и найти путь к их еадикальному решению.

Как известный критерий способности коммунистической партии найти действительно партийный подход к политической действительности Ленин видит ее подготовленность к самым различным возможным обстановкам политической борьбы, ее подготовленность вариантно реагировать на конфликты с различной степенью правдоподобности. С этим связано и понимание организации Ленином, которое ведет к постоянному уточнению организационных отношений между отдельными частями партийной системы, к внесению определенности и упорядочения в функциональные роли этих частей. Идея демократического централизма высказывает информационные, управляющие и регуляционные связности, соблюдающие идентичность коммунистической партии при возможности изменений организационных правил в различных обстановках политической борьбы.

Вместе с рациональной ориентировкой партийность включает выразительные оц нивающие и ценностные содержания: в процессе революционных изменений дает решающую роль вторческим способностям подпривилегированных и эксплуатируемых масс, их активности при создании новой институциональной структуры. Мысли Ленина о упрощении административных деятельности и возможности массового участия граждан социалистического общества в общественном управлении, направленные на преодоление политики, как раз становятся в условиях научно-технической революции чрезвычайно актуальными. Партийность является одной из решающих предпосылок современности ленинизма.

Summary

René Rohan: The Party Character of Leninism

The party character in the approach to social reality is a specific quality of Leninism as a theory of social knowledge and as a method of the revolutionary transformation of the world. It cannot be identified either with an a priori evaluation of practice in terms of previously conceived ideas or with a so-called "taking the part of truth", since it is itself a metodological aspect of seeking truth in a certain social-political context.

Historically, the party character of Leninism is a renewal of revolutionary and critical thinking against its general ideologization and apologetical practice based on class consciousness under the conditions of the acute contradictions of imperialism. It is a theoretical projection of the general interest of the working class as the bearer of a decisive social revolutionary change into the cognitive process, and simultaneously a certain conception of organizational concentration of political forces to a growing practical conflict.

It is typical of the party character of leninism that it goes beyond stating the necessity of a certain process and always aims at transcending this necessity by means of organized action. It ascertains the possibility of maximum changes and orientates the activity of social forces towards them in the form of program aims and organizational means. Thus social classes do not appear as only quantitatively given and economically determined entities but as factors of social motion and political action. In this sense Lenin conceives also the revolutionary party not only as a product of an acute class struggle but also as an instrument serving a further revolutionary phase of this struggle.

The party character orientating the theory towards a goal-directed phase set by a program makes it possible to conceive every political instrument in its connections with the variable social situation and with the totality of the expected future change. A certain reduction of the existing relations to the most substantial relations, the selection of an optimum combination of applied means, and thus also the moment of choice are regarded as necessary preconditions.

In contrast to mechanical determinism it emphasizes the probability approach to social motion. Thus, at the same time, it requires an application of always more exact scientific methods and findings in political practice.

The party character is a methodological instrument of criticizing every abstract political conception lacking all interconnections between the theoretical project and the existing political practice. According to Lenin, such a conception states only the imagined contradictions and solves them by imaginary means. It therefore keeps the political status quo in the same way as the so-called "real-politics" which lacks the possibility to go beyond the sum-total of the given political realities, to differentiate the substantial contradictions from the non-substantial ones and to find the way to their radical solution.

Lenin regards the preparedness of the Communist Party to face the various possible situations of political struggles and its preparedness to react in various ways on conflicts with a various degree of probability to be a significant criterion of the Party's ability to find a really party-spirited approach to political reality. This is also in connection with Lenin's conception of organization aiming at an increasing preciseness of organizational relations between the separate components of the Party system, and at introducing certainty and order into the functional roles of these components. The idea of democratic centralism expresses informative, managing and regulative connections which conserve the identity of the Communist Party, while there is the possibility of changes in organizational regulations in various situations of political struggle.

Together with the rational orientation, the party character involves significant valuing and value contents: in the process of revo-

lutionary changes it attributes a decisive role to creative and creating abilities of the underprivileged and exploited masses, to their activity and initiative in the formation of a new institutional structure. Lenin's ideas concerning the simplification of administrative functions and the possibility of a mass

participation of the citizens constituting a socialist society in the public administration aimed at overcoming politics are becoming extraordinarily topical under the conditions of the scientific-technical revolution. The party character is one of the decisive premises of the modernity of Leninism.

Z bohatého odkazu klasiků marxismu-leninismu zůstaly dva dosud nesplněné úkoly, na které je třeba soustředit pozornost socialistické fronty.

Prvním z těchto úkolů je důkladné *prozkoumání materiálně technické stránky společenské existence* ve formě kritických dějin technologie, tak jak tento úkol formuloval a zdůvodnil K. Marx: „Kritické dějiny technologie by vůbec dokázaly, jak málo patří jakýkoli vynález XVIII. století tomu či onomu jednotlivci. Až dosud takové dílo neexistuje. Darwin vzbudil zájem o dějiny přírodní technologie, tj. o vytvoření rostlinných a živočišných orgánů, které hrají úlohu výrobních nástrojů v životě rostlin a živočichů. Nezaslouží si stejné pozornosti dějiny základny každé zvláštní společenské organizace? ... Technologie odhaluje aktivní postoj člověka k přírodě, bezprostřední výrobní proces jeho života a tím i jeho společenských životních podmínek a z nich vyvěrajících duševních představ“. (K. Marx, *Kapitál I*, SNPL Praha 1953, s. 398.)

Marx chápal materiálně technickou základnu jako základ každé zvláštní *společenské organizace*. Na tuto *organizační stránku* společenské existence, zvláště v nejobtížnějším období *vytváření socialistické společenské organizace*, soustřeďuje svou pozornost v mnoha svých dílech V. I. Lenin.

Lenin se na sklonku svého života chystal napsat dílo o vědecké organizaci práce, kde by své znalosti, teoretické i praktické zkušenosti shrnul v ucelený systém. Jeho předčasný skon překazil tento záměr.¹

Lenin po sobě zanechal zásadní *teoretické poznatky* o vědecké organizaci práce a řízení ve svém obrovském díle, z něhož lze v mém referátu postihnout jen

nepatrnou část, avšak Vladimír Iljič byl zvláště v otázkách organizace a řízení *nejen velkým teoretikem, ale především velkým revolučním praktikem*, který své teoretické vědomosti „materializoval“ v konkrétní organizaci řízení *Komunistické strany bolševiků* (KPB) i v organizačních a řídicích principech nového *socialistického státu*. Teprve důkladný rozbor geneze vzniku a rozvoje principů organizace a řízení prvního socialistického sovětského státu (což by vyžadovalo mnohem větší rozsah, než může mít můj referát) by mohl postihnout šíři obrovského Leninova přínosu k teorii a praxi vědecké organizace a řízení práce. Cílem vědecké práce v oblasti vědecké organizace práce a řízení by mělo být vytvoření nové *socialistické vědy o organizaci a řízení* na základě shrnutí všech dosavadních *bohatých teoretických poznatků různých vědních disciplín* i praktických zkušeností z oblasti technického, ekonomického a politického řízení, tak jak se uplatňuje v praxi mnoha zemí socialistické soustavy, včetně využití racionálních technicko-organizačních systémových prvků jiných řídicích systémů, tak jak se vyskytují zvláště v nejvyspělejších kapitalistických zemích. To je druhý velký úkol postavený před marxistickou vědeckou frontou klasiky marxismu-leninismu. Jeho splněním bude dovršen Leninův odkaz v oblasti vědeckého řízení práce.

Lenin a vznik vědecké organizace práce

Na přelomu 18. a 19. století, na základě rychlého rozvoje velkého strojového průmyslu a *vysokého stupně rozvoje kapitalistické industrializace*, kdy již extenzivní metody vykořisťování narážejí na organi-

* Referát přednesený na mezinárodní konferenci *Světová socialistická soustava — usku- tečnění idejí leninismu* ve dnech 27.—30. ledna 1970 v Moskvě.

¹ Knihovnice V. I. Lenina S. M. Manučarjan- cová vzpomíná, jak před svou smrtí Lenin

soustředil z různých knihoven knihy o vědecké organizaci práce: „Je zřejmé, že Vladimír Iljič se chystal napsat práci o vědecké organizaci práce, ... avšak napsat tuto práci se Vladimíru Iljiči již nepodařilo“. (*Vospominanija o Lenině 2*, Gospolitizdat, Moskva 1957, s. 588; S. M. Manučarjanc, *Rabota v biblioteke Vladimíra Iljiče*.)

zovaný odpor dělnické třídy, hledá buržoazie metody řízení práce, které by jí umožnily v rámci omezené pracovní doby a vysokého organického složení kapitálu maximálně intenzifikovat práci dělníků, připoutaných manufakturním typem dělby práce k systému strojů, jejichž plné využití rozhoduje — prostřednictvím snižování jejich morálního opotřebení — o výši vykořisťované nadhodnoty a kapitalistického zisku.

Na tomto základě *životního zájmu vládnoucí buržoazie o dosahování maximálních zisků* vzniká a velmi se rozšiřuje *Taylorova vědecká metoda řízení dílen*, jejíž principy se stávají praxeologickým základem celé dějinné epochy ve vývoji kapitalistického společenského systému — *kapitalistické racionalizace*.²

Lenin, jako jeden z největších vědců a revolucionářů své doby, který pečlivě sleduje a osvojuje si nejnovější vědecké objevy, podrobuje ještě před Velkou říjnovou revolucí Taylorův systém hluboké analýze. Její použití v kapitalistických podmínkách charakterizuje jako „vědecký systém ždímání potu“, „zotročení člověka strojem“. (V. I. Lenin, *Sočinenija*, izd. 5, Gospolitizdat, Moskva 1961, Tom. 24, s. 369; V. I. Lenin, *Spisy* 20, SNPL, Praha 1957, s. 153.)

Naproti tomu, podobně jako kdysi Marx odhalil „racionální jádro“ Hegelovy idealistické dialektiky, poukazuje Lenin na vědecké jádro Taylorova systému a podtrhuje jeho mimořádný význam pro další společenský rozvoj:

„Taylorův systém — aniž si to jeho autoři uvědomují a aniž to chtějí — připravuje dobu, kdy proletariát převezme do svých rukou veškerou společenskou výrobu a zřídí své dělnické komise, které se budou starat o řádné rozdělení a uspořádání veškeré společenské práce. Velká vý-

roba, stroje, železnice, telefon — to vše přinese tisícekrát možnosti zkrácení pracovní doby organizovaného dělnictva na čtvrtinu, to vše zajistí dělníkům čtyřikrát vyšší životní úroveň“. (V. I. Lenin, *Sočinenija*, izd. 5, Gospolitizdat, Moskva 1961, Tom 24, s. 371; V. I. Lenin, *Spisy* 20, SNPL, Praha 1957, s. 155.)

Vědeckou podstatu Taylorova systému viděl Lenin v její stránce organizačně technické a normotvorné i v možnostech využití jejího pobídkového charakteru pro růst produktivity práce.

Lenin, veden poznatky dialektického a historického materialismu, chápe velmi přesně podstatu vědecké organizace práce, její vztah k bezprostřední výrobě i její sociální význam.

Jeho názor na podstatu vědecké organizace práce byl zcela protikladný empiriomonistickému zabsolutnění organizace jako „organizované zkušenosti“ a z toho vycházejícího pojetí A. A. Bogdanova, který se pokoušel uvést organizaci ve „všeobecný vědecký systém“. A. A. Bogdanov o podstatě organizace napsal: „Slavný učitel socialismu Engels ji vyjádřil formulí: výroba lidí, výroba věcí, výroba idejí. V termínu výroba je skryt pojem organizující činnosti. A my uděláme formulí přesnější: Organizace vnějších přírodních sil, organizace lidských sil, organizace zkušenosti. Co se ukazuje? Lidstvo neprovádí jinou činnost kromě organizační, není jiných úkolů kromě organizačních“. [Bogdanov A. A., *Všeobščaja organizacionnaja nauka* (tektologia), izd. Kniga, Moskva 1925, izd. 3, Tom. I, s. 27—28.]

Lenin v roce 1908 o Bogdanovovi napsal: „Důležité je to, že opustil materialistické hledisko a tím se nezbytně dostal na cestu zmatků a idealistických bludů“. (V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gospolitizdat,

² Prvním vědeckým systémem v oblasti řízení bylo *podvojně účetnictví*, které vzniklo již ve velkém italském „Quattrocentu“: „... podvojně účetnictví je založeno na důsledně realizované myšlence — pojímat jevy jako kvantitty, tedy na vůdčí myšlence *kvantifikace*, která vynesla na denní světlo všechny základy poznání přírody a která se poprvé v dějinách lidstva s naprostou zřetelností stala základní myšlenkou určitého systému. (W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus II*, Duncker — humboldt, München 1919.)

Jestliže *podnikové účetnictví* kvantifikuje složité kvalitativní pohyby uvnitř výroby prostřednictvím *abstraktní práce* a všeobecného ekvivalentu hodnotového — peněz, pak *Taylorova metoda* je založena na průzkumu *konkrétní práce*, jejíž rozsah Taylor postihuje systémem *normování výkonu* prostřednictvím *trvání určitých pracovních elementů v čase*.

Hlavním prostředkem kvantifikace v Taylorově vědeckém systému je tedy *pracovní doba*, která je podle Marxe „kvantitativním bytím práce“. [Blíže viz F. Kutta, *Člověk-práce-technika*, Práce, Praha 1968; Moskva 1970 (izd. Progress), hlava I, kap. III. — 1, 2.]

Taylor nazval svůj systém „Scientific management“, což bylo do češtiny přeloženo jako „vědecké řízení“, do němčiny jako „Wissenschaftliche Betreibung“ a do francouzštiny „Organisation scientifique“. Ruský název „Naučnaja organizacija truda“ je odvozen patrně analogicky z francouzštiny, kde termín „organisation“ značí řízení, ustrojení, ústrojnost — zahrnuje v nejobecnějším smyslu slova jak pojem organizace (organizacija), tak řízení (upravlenije), podobně jako Taylorův „management“ zahrnoval i anglický pojem „organisation“ (řízení, správa, vedení atd.).

Moskva 1961, Tom 18, s. 53; V. I. Lenin, *Spisy 14*, SNPL, Praha 1957, s. 57.)

Bogdanov skutečně uvažuje idealisticky a základní vztah výroba — organizace obrátil „z nohou na hlavu“. Základem existence a rozvoje společnosti pro něho není výroba, ale organizace, kterou z prostředku mění v samoučel. Lenin oproti Bogdanovi a jeho stoupencům z řad „Prolet-kultovců“ považuje, podobně jako Marx a Engels, za všeobecný základ společenského rozvoje *společenskou výrobu* v celé její šíři (práce fyzická i duševní a výroba hmotných i kulturních statků). Vědeckou organizaci pak Lenin pokládá za nezbytnou, mocnou *formu, metodu, prostředek, nástroj této společenské činnosti*, prostředek, který spolu s úrovní materiálně technických a lidských stránek výrobních sil určuje efektivnost této základní lidské činnosti, produktivity práce, jejíž úroveň je opět určujícím faktorem i úrovně ekonomické a společenské.

Je-li vědecká organizace práce prostředkem, nástrojem k dosažení vyšší produktivity práce, pak ve společenském měřítku záleží především na tom, v rukou které třídy je tento nástroj. *Lenin chápe otázku využití organizace důsledně třídně*. Jestliže za kapitalismu je vědecká organizace a řízení nástrojem vykořisťování v rukou buržoazie, pak po vítězné revoluci musí tento *nástroj* ovládnout vládnoucí dělnická třída ve prospěch všech pracujících.

V předrevolučním Rusku v šedesátých až sedmdesátých letech 19. století, ještě před vznikem Taylorova systému, vznikl na Moskevském vyšším technickém učilišti první vědecký systém organizace práce, založený na principu „vzorových technologických schémat“. Tento systém, který v Rusku založil tradici „vzorových dílen“, byl vysoce oceněn a začal být široce zaváděn v USA.³

Avšak celková zaostalost carského Ruska i jeho průmyslového vedení zabránila šíření jakéhokoli vědeckého systému řízení v praxi. To bylo příčinou proč po vítězné socialistické revoluci v Rusku neměla dostatek zkušeností s vědeckým řízením ani dělnická třída, která je v kapitalismu vždy oddělena od řídicích funkcí, ani ruská technická inteligence. Proto Lenin podtrhuje nutnost převzetí taylorismu a za-

hraničních metod řízení, nutnost plného využití domácí, byť i buržoazní inteligence a přizvání zahraničních odborníků, kteří by v sovětském Rusku zaváděli tyto vědecké metody, vysílání domácích vedoucích kádrů do zahraničí, aby se tam učili vědecké organizaci práce. Co se vládnoucí dělnické třídy týče, Lenin věřil, že v nových společenských podmínkách si znalosti vědecké organizace práce a „umění pracovat“ osvojí na základě svého třídního zájmu a velkého entuziasmu: „Pracující lid samozřejmě neměl zkušenosti v řízení, ale to nás neleká... Dříve všechen lidský důmysl, veškerý lidský génius, tvořil jen proto, aby jedněm dal všechny plody techniky a kultury a druhým odmítal to nejnutnější — vzdělání a rozvoj. Dnes naopak se všechny divy techniky, všechny vymoženosti kultury stanou majetkem všeho lidu a od nynějška již nikdy nebude lidského důmyslu a génia zneužito k násilí a vykořisťování“. (V. I. Lenin, *Sočinenija 5*, Gospolitizdat, Moskva 1862, Tom 35, s. 288—289; V. I. Lenin, *Spisy 26*, SNPL, Praha 1956, s. 466.)

To, že Lenin nechápal organizaci a řízení jako samoučel, ale jako prostředek zvýšení efektivnosti lidské činnosti, mu umožnilo jasně vidět možnosti *využití „starých“ metod a forem vědecké organizace a řízení* v novém socialistickém řízení, které prostředky používané v kapitalismu k dosažení nehumánních, vykořisťovatelských cílů, použije v nových společenských podmínkách pro dosažení svých cílů vysoce humánních, socialistických a komunistických. Třídní pojetí možností využití vědecké organizace a řízení je u Lenina základem jeho hluboké víry v tvůrčí síly osvobozeného proletariátu, který rozvine velkou pracovní iniciativu, naučí se řídit a produktivně pracovat a vybuduje si postupně všechny materiální a kulturní podmínky přechodu ke komunismu.

Leninův plán rozvoje socialismu a Leninské principy vědecké organizace práce a řízení

Každá vědecká organizace práce a řízení má svůj určitý všeobecný cíl, který vtiskuje určité charakteristické rysy způsobu

³ Vlt Massachusetts Institut of Technology: „*The Russian system*“, Shop work instruction for engineers and machinists, Boston, Press of A. A. Kingman 1876.

jejího využití. Lenin při vypracování svého plánu rozvoje socialismu v Rusku vychází ze všeobecného dlouhodobého cíle — *vybudování komunistické společnosti*, jak ji v hrubých rysech charakterizoval Marx: „Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až již jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až zmizí také protiklad mezi duševní a tělesnou prací, až práce nebude pouhým prostředkem k životu, nýbrž stane se sama životní potřebou, až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje kolektivního bohatství potekou plným proudem — teprve tenkrát bude moci být nadobro překročen úzký obzor měšťáckého práva a společnost bude moci napsat na své prapory: »Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.«“ (K. Marx, *Poznámky na okraj programu německé dělnické strany*; Marx—Engels, *Kritiky programů*, Svoboda, Praha 1949, s. 44—45.)

Lenin často zdůrazňoval, že tento *všeobecný cíl* nesmí komunistická strana a dělnická třída nikdy ztratit ze zřetele a musí hledat přístupové cesty k jeho postupnému uskutečnění.

Lenin především zdůrazňuje *růst produktivity práce* jako souhrnného ukazatele úrovně společenských výrobních sil a doplňuje Marxovu „definici komunismu“: „Ve srovnání s kapitalistickou produktivitou práce znamená komunismus vyšší produktivitu práce dobrovolných, uvědomělých, sjednocených dělníků, využívajících pokročilé techniky“ (V. I. Lenin, *Sočineníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 39, s. 22; V. I. Lenin, *Spisy* 29, SNPL, Praha 1955, s. 421.)

Rozvoj produktivity práce především předpokládá zabezpečení *rozvoje materiálně technické základny* velkého průmyslu. Ta se může rozvinout jedině na základě nejvyspělejší energetické základny — elektrifikace —, která ve spojení se socialismem se stane základem komunismu: „Komunismus je sovětská moc plus elektrifikace celé země, neboť bez elektrifikace není možno rozvinout průmysl.“ (V. I. Lenin, *O elektrifikaci*, SNTL, Praha 1953, s. 66; V. I. Lenin, *Sočineníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 42, s. 30.)

Rozvoj materiálně technické základny a celého národního hospodářství pak vyža-

duje *vypracování programu, plánu hospodářské výstavby*, který Lenin nazývá „druhým programem strany“. „Program naší strany nemůže zůstat jen programem strany. Musí se z něho stát program naší hospodářské výstavby, jinak nebude k ničemu ani jako program strany. Je nutno jej doplnit druhým programem strany, plánem prací na obnově celého národního hospodářství a na jeho povznesení na úroveň moderní techniky“ (V. I. Lenin, *Sočineníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 42, s. 157; V. I. Lenin, *Spisy* 31, SNPL, Praha 1955, s. 515.)

Splnění takového programu předpokládá *kulturní rozvoj* celé masy dělníků a rolníků, kteří se musí „nadchnout pro tento program“ a na základě vyšší organizace práce, pracovního umění, úsilí a pracovní kázně zvýšit produktivitu práce *Vyšší produktivita práce je nerozlučně spjata s vyšším typem její organizace*: „... dostává se nutně do popředí stěžejní úkol vytvořit vyšší společenský řád než je kapitalismus a to: zvýšení produktivity práce a v souvislosti s tím (a k tomu) její vyšší organizace“ (V. I. Lenin, *Sočineníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36, s. 187; V. I. Lenin, *Spisy* 27, SNPL, Praha 1954, s. 252.)

Lenin ukazoval, že zaostalé Rusko musí převzít a využít nejpokrokovější výsledky vědy, techniky, organizace a řízení, ale ani v těchto otázkách organizačně řídicích nikdy neztrácel ze zřetele od kapitalismu zcela odlišné socialistické cíle: „výrobu pro člověka“ a jeho všestranný rozvoj. Proto, podle Lenina, není možno kopírovat cizí zkušenosti, ale je nutno přejímat je „svým vlastním, konkrétně sovětským způsobem“: „Před sovětskou socialistickou republikou stojí úkol, který je možno krátce formulovat tak, že Taylorův systém i americké vědecké metody zvyšování produktivity práce musíme zavést v celém Rusku, avšak zároveň sjednotit tento systém se zkrácením pracovní doby, využitím nových způsobů výroby a organizace práce bez škodlivých důsledků pro pracovní sílu pracujícího obyvatelstva.“ (V. I. Lenin, *Sočineníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36, s. 141.)

Toto Leninovo pojetí bylo v tehdejší racionalizační teorii, v níž převládal princip maximalizace intenzity práce a téměř úplné ignorování fyziologicko-psychologic-

kých potřeb pracujícího člověka, zcela nové.⁴

Taylorismus byl plně podřízen všeobecnému cíli kapitalistické výroby, *honně za maximálním ziskem bez ohledu na pracujícího člověka*.

Vědecké jádro taylorismu tkvělo v jeho *rozboru pracovního cyklu*, v exaktním, chronometrickém měření délky jeho elementů a vytváření vzorových pracovních postupů. Spojením této vědecké metody normování výkonů s progresivní úkolovou mzdou bičovalo dělníky pod tlakem existenčního boje k nejvyšší intenzitě práce. Výsledkem bylo, že kapitál užkostlivě šetřil práci minulou (kapitálem) a hromadně ničil živou pracovní sílu, fyzické a intelektuální síly dělnické třídy. Taylorův systém obrážel nejvyšší stupeň specificky kapitalistické, *manufakturní dělbý práce* ve velkém strojovém průmyslu i *zájem buržoazie* jako třídy *oddělit* fyzickou práci od duševní a řídicí, připoutat k operacím fyzické práce dělnickou třídu, *rozdělit* ji na základě atomizovaných profesionálních zájmů, *uzurpovat* duchovní potence výrobního procesu do rukou buržoazie a „svobodně“ *manipulovat* rozdělenou masou pracujících, „osvobozených“ od vlastnictví výrobních prostředků i od řízení jak výrobního, tak společenského. Základním principem Taylorovy soustavy byl *princip despotické manipulace nemyslicí pracujících masou prostřednictvím řídicí elity bezvýhradně oddané velkému kapitálu a buržoazii*.

Taylor v praxi, podobně jako později Bogdanov i v teorii, již znal princip „zpětné vazby“ mezi člověkem a strojem: „Jakmile se zavede stroj, vzniká před organizátorem úkol: koordinovat, tj. cílevědomě organizovat činnost dělníků a práci strojů. Organizovaným objektem jsou živé i mrtvé aktivity, chápáné jako celek... je to

organizace lidí a věcí, v cílevědomé jednotě ... mrtvý stroj lze chápat jako určitý organizovaný systém, i když taková charakteristika není dosud v našem myšlení běžná“. [A. A. Bogdanov *Vseobščaja organizacionnaja nauka* (tektologija), izd. Kniga, Moskva 1925, Tom I, s. 26.]

Toto „strukturální pojetí“, kde práce člověka a stroje se chápe jako vzájemné propojení dvou systémů, mezi nimiž dochází k toku informací na základě zpětné vazby, byla později základem vzniku inženýrské psychologie (ergonomiky) a určitých odvětví kybernetiky (praxeologické modelování) a do jisté míry i teorie mezilidských vztahů (*human relations*).

Avšak jak Taylor, tak Bogdanov i moderní teorie *human relations* se omezují na mikrosféru řízení, zužují principy zpětné vazby jen na tuto úzkou sféru.⁵

Dochází tak k důsledné *abstrakci od společenské zpětné vazby*, v níž celkový technicko-organizační rozvoj je bezprostředně závislý na růstu kulturně technické vyspělosti a kvalifikaci všech pracujících. Tato je opět závislá na *celkovém růstu materiální a kulturní úrovně spotřeby pracujících a na celkovém rozvoji celého systému technických, ekonomických a sociálních podmínek všestranného rozvoje člověka*. Bogdanov, jako jeden z prvních, správně postřehl v mikrosféře výroby tendenci ke sdružování pracovních funkcí a k odstraňování rozporů mezi fyzickou a duševní prací na základě nejvyššího stupně technického rozvoje (automatizace): „Se zdokonalováním strojů se měnila i úloha obsluhujícího pracovníka. Nejhlubší rozdělení v rámci spolupráce bylo to, které osamostatnilo organizátora od vykonavatele, duševní úsilí od fyzického. Ve vědecké technice práce dělníka sdružuje oba tyto typy... Sdružování (pracovních funkcí, pozn. F. K.) se plně dovrší, až se

⁴ V době, kdy Lenin vyslovil tyto své myšlenky, se teprve začalo formovat poznání o neefektivnosti taylorovského principu maximalizace intenzity práce a ignorování lidských stránek pracujícího člověka. Příspěla k tomu zvláště Atzlerova německá škola fyziologie práce (viz. zvláště E. Atzler, *Probleme der Arbeitsphysiologie*, „Die Umschau“, 23, Berlín 1924), rozvoj psychofyziologie práce, založený v Rusku pracemi Sečenova (*K voprosu o vlijanii razdraženijsa čustvujusčich nervov na myščennuju sistemu*, Moskva 1903; *Očerki rabočich dviženij*, Moskva 1906), v Německu Herknera (*Problem der Arbeiterpsychologie*, Leipzig 1912) a ve Francii Amara (*L'orientation professionnelle*, Paris 1920). Avšak teprve rozsáhlý komplexní mikrozbor pracovních podmínek provedený v letech 1924–1927 skupinou E. Maya v *Hawthorne Works* (Western Electric Comp., Chicago, USA) dokázal, že taylor-

rovské „okleštění individua“ je nutno nahradit opětným vyzdvížením osobnosti pracujícího člověka jako základu efektivní pracovní kooperace.

⁵ Proto také současným teoriím *human relations*, soustředujícím se na „malé struktury“ uvnitř podniků, uniká nejpodstatnější rozpor v kapitalistických mezilidských vztazích, rozpor mezi dělnickou třídou a buržoazií, mezi prací a kapitálem. Ale nejen to, mikropojetí mezilidských vztahů jím uzavírá i cestu k poznání širších souvislostí organizace, takže W. G. Bennis má pravdu, když poznamenává, že jestliže přístup tradiční organizační teorie představoval „organizaci bez lidí“, přístup teorie *human relations* představuje „lidi bez organizace“. (W. Warren, O. Bennis, *Leadership Theory and Administrative Behavior*, Administrative Science Quarterly, December 1959.)

vypracuje ještě vyšší forma strojů — samoregulační se mechanismus.“ [A. A. Bogdanov, *Všeobščaja organizacionnaja nauka* (tektologija), izd. Kniga, Moskva 1925, Tom I, s. 73—74.]

Bogdanov však ani zde tyto poznatky neuměl správně aplikovat v celospolečenském měřítku. Ve snaze *zevšeobecnit* ve své tektologii *veškeré lidské poznání* zabsolutňuje na základě úzkého mikro rozboru pracovního procesu specificky *kapitalistický* rozpor mezi prací fyzickou a duševní. Společenská struktura se mu rozpadá na třídu *vykonavatelů*, spjatých s fyzickou prací, kteří *nejdou schopni řídit* — a třídu *organizátorů*, vzdělaných osobností, kteří vnášejí svou *vůli* organizační řád do celé společnosti. Tento *subjektivismus*, (který byl i slabou stránkou fayolismu ve Francii) a *podcenění tvůrčí a řídicí úlohy dělnické třídy* ve společenských přeměnách, byl všeobecným ideologickým základem *teorie manažerismu*, elitní společnosti, v níž funkce organizační a řídicí budou vždy v rukou nepočtené manažerské elity, manipulující masou „vykonavatelů“ připoutaných k výkonné práci.⁶

V. I. Lenin vysoce vyzdvihuje úlohu inteligence a vedoucích řídicích kádřů v socialistické společnosti.

Protože „umění spravovat není lidem vrozeno, ale získává se zkušenostmi“,⁷ a protože dělnická třída, právě vyšlá z kapitalistického řádu, neměla možnost nabýt znalosti a zkušenosti řízení, musí tato *vládnoucí třída* pro řízení využít vynikajících buržoazních specialistů: „... k spravování, k organizaci státu potřebujeme lidi, kteří ovládají techniku spravování státu, lidi se zkušenostmi ve správě státu a hospodářství, a takové lidi nemůžeme vzít odjinud než z předcházející třídy“. (V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gos-

politizdat, Moskva 1962, Tom 40, s. 253; V. I. Lenin, *Spisy* 30, SNPL, Praha 1955, s. 464.)

Lenin doporučoval zaplatit těmto specialistům — domácím i cizím — zlatem za to, že „naučí náš národ umění pracovat v lepších podmínkách“. (V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36, s. 139.)

Úkolem těchto řídicích kádřů, podle Lenina, není manažerská despotická manipulace pracující masou s cílem dosahovat maximálních zisků. Jejich úkolem je vycházet z velké iniciativy pracujících, zrozené revolucí, a vnášet do dělnické třídy vědecké poznatky a zkušenosti řídicí práce, *spolu s dělnickou třídou organizovat vzájemné působení jednotlivých elementů výrobních sil* s cílem dosáhnout co nejvyšší efektivity práce a výroby a na tomto základě zvýšit hmotnou a kulturní úroveň všech pracujících. Lenin hluboce promýšlí formy a metody organizace a *společenské zpětné vazby*, kterou již Marx vyjádřil v její elementární podobě pracovního procesu: „Práce je především proces, probíhající mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou... Tím, že tímto pohybem působí na vnější přírodu a mění ji, mění zároveň svou vlastní přirozenost. Rozvíjí schopnosti, které v ní drímají, a působení těchto sil podrobuje své vlastní moci“. ((K. Marx, *Kapitál* I, SNPL, Praha 1953, s. 196).⁸

V *celospolečenském* měřítku masa pracovníků tím, že rozvíjí a zdokonaluje pracovní a výrobní proces, buduje materiálně technickou a výrobní základnu společnosti a zvyšuje produktivitu práce, „mění zároveň svou vlastní přirozenost“, osvobo-

⁶ Manažerské teorie, velmi rozšířené v současném kapitalistickém světě, vycházejí z *technologického determinismu* technokratů. Podle nich technický rozvoj přetvářející moderní společnost nutně smete dosavadní společenský řád, na jehož místo nastoupí společnost, řízená technikou inteligencí (bliže viz H. Scott and others, *Introduction to Technocracy*, New York, The John Day Co. 1933). Podobně jako Bogdanov, který za jedinou vědu budoucnosti považuje vědu organizační, domnívali se technokraté, že veškeré lidské poznání vyústí v jakousi „maximálně exaktní a praktickou“ technicko-organizační vědu, s jejíž pomocí bude lidstvo manipulováno technickou elitou. Principy manažerské teorie v nejvýraznější podobě vyjádřil J. Burnham, který dochází k paradoxním závěrům, že velké národohospodářské úspěchy SSSR lze přisoudit tomu, že Lenin vybudoval v této zemi manažerskou společ-

nost. (Viz J. Burnham, *The Managerial Revolution*, Indiana University Press 1960.)

⁷ V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36, s. 177; V. I. Lenin, *Spisy* 27, SNPL 1954, s. 242.

⁸ V *kybernetickém* jazyce je pracovní proces nepřímou zpětnou vazbou mezi subjektem (člověk) a objektem (příroda). Základní rysy takové soustavy jsou:

- existence vlastních receptorů, efektorů a centrálního řídicího systému (subjekt),
- působení subjektu na objekt a nepřímě také na sebe sama (přes objekt),
- působení objektu na subjekt a nepřímě také na sebe sama (přes subjekt).

(Bliže viz F. Kutta, *Člověk-práce-technika*, Práce, Praha 1968, Moskva 1970, hlava II.)

zuje, rozvíjí a kultivuje své vlastní síly, přetváří v pracovním a budovatelském úsilí způsob své činnosti.

Všeobecným předpokladem existence tohoto sebezpřetvářejícího a sebeuvědomovacího procesu je revoluční osvobození dělnické třídy a všech pracujících od vykořisťování kapitalistického systému, který výsledky funkce této společenské zpětné vazby zvrací v protiklad.

Zároveň míra účinnosti tohoto procesu je dána *charakterem práce*, který je závislý na všeobecné úrovni totality společenských výrobních sil.

Lenin v té souvislosti ukazoval, že po svržení kapitalismu je třeba hovořit „... nikoliv o komunistické, ale o socialistické práci, neboť se jedná nikoli o vyšší, ale o nižší zárodečný stupeň rozvoje nového společenského zřízení vyrůstajícího z kapitalismu. Komunistická práce, v nejvyšším a strohém smyslu, je bezplatná práce ve prospěch společnosti, práce uskutečňovaná nikoli jako splnění určité povinnosti, ne pro získání práva na určité produkty, ale práce dobrovolná, mimo normu, práce bez nároku na náhradu, bez podmínky náhrady, práce jako návyk pracovat pro všeobecný užitek a výsledek uvědomělého vztahu k nezbytnosti práce pro všeobecný užitek, práce jako nezbytná potřeba zdravého organismu. Každému je jasné, že k širokému, skutečně masovému použití takové práce my, tj. naše společnost, naše společenské zřízení, máme ještě velmi a velmi daleko.“ (V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 42, s. 116.)

Socialismus přejímá od kapitalismu *starou* materiálně technickou základnu, která podmiňuje i *nižší stupeň* úrovně výrobních sil a společenské produktivity práce, určuje i charakter této práce, která se vyznačuje řadou prvků, neumožňující *všestranný* rozvoj člověka. Ve výrobě existuje suma abstraktní, jednoduché, nekvalifikované, monotónní a těžké fyzické práce. Nedostatek vnitřních morálních podnětů této práce je nutno nahrazovat podněty vnějšími — hmotnými. Taková práce nemůže být dosud člověku cílem, ale především prostředkem k životu. Člověk značnou část procesu sebezdokonalování a seberealizace uskutečňuje mimo pracovní dobu, jejíž efektivní využití je do značné míry závislé na výši jeho *mzdy* a mož-

nostech koupě hmotných a kulturních statků, které ve formě zboží kupuje na trhu.

Prvky budoucí, komunistické práce se objevují na základě velké iniciativy pracujících již těsně po revoluci: „Komunismus začíná tam, kde se objevuje obětavá, těžkou práci překonávající péče *řadových dělníků* o zvýšení produktivity práce, o ochranu *každého pudu* obilí, uhlí, železa a výrobků, které nepřipadají ani osobně pracujícím ani lidem jim »blízkým«, nýbrž lidem jim »vzdáleným«, tj. společnosti jako celku, desetimilionům lidí, spojených zpočátku v jednom socialistickém státě a pak ve Svazu sovětských republik“. (V. I. Lenin, *Sočinenija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 39, s. 22; V. I. Lenin, *Spisy* 29, SNPL, Praha 1955, s. 421—422.) V socialistickém soutěžení se objevují nové nejprogresivnější prvky praktické činnosti lidské. Je to přeměna kapitalistického konkurenčního antagonismu ve vztahy *soudružské spolupráce a pomoci, síla příkladů, vzorů*, k jejichž dosažení se soustřeďuje úsilí masy pracujících, *vyzdvihování praktiků, organizátorů „z lidu“* a podřízení se jejich vedení, realizace *praktické dělnické evidence* a kontroly a především síla *entuziasmu* dělnické třídy jako projevu *přeměny komunistických idejí ve velkou materiální sílu*. Proto Lenin vyzývá k plné podpoře a *organizaci socialistického soutěžení* i k plnému využití organizačních principů, které toto soutěžení přináší. Především pak Lenin, na základě rozboru socialistické soutěže, vyzdvihuje *princip participace* — účasti pracujících na evidenci, kontrole a řízení „zdola“, který je základním principem socialistické vědecké organizace práce a řízení.

Zároveň však Lenin hluboce chápe dialektickou příčinnou souvislost mezi *podněty vnitřními*, vyvěrajícími z entuziasmu dělnické třídy, z jejího komunistického uvědomění, a *podněty vnějšími*, spjatými s *hmotnou zainteresovaností* každého pracujícího na výsledcích jeho práce. „Nad svobodným obchodem nemůžeme zvítězit nadšením a obětavostí... tady se dá zvítězit v tom případě, jestliže proletariát uskuteční svou diktaturu jako největší organizovanou, organizační a morální sílu pro všechny pracující, tedy i pro pracující neproletářské masy... Je třeba or-

ganizovat práci novým způsobem, vytvořit nové formy přinucení k nové práci, k podřízení se pracovní disciplíně.“ (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 40, s. 305; V. I. Lenin, *Spisy* 30, SNPL, Praha 1955, s. 514—515.)

Nikoli jen s entuziasmem, ale s jeho pomocí a na základě hmotné zainteresovanosti, je možno budovat socialismus. Z této teze vychází Lenin ve své „nové ekonomické politice“, která široce rozvíjí principy účetní a přímé evidence i kontroly výroby a hospodaření na základě *chozrasčotu*, spjatého s výrazným rozšířením normování výkonu a mzdové i cenové politiky, která směřuje k oživení trhu a oběhu zboží a napomáhá dalšímu rozvoji vědecké organizace práce, plánování a řízení výroby v socialistickém zřízení.

Leninská metoda zavádění vědecké organizace práce a zdokonalování řízení

Vědeckou organizaci práce nechápal Lenin tak úzce jako teoretikové buržoazní racionalizace, tj. jako organizaci v bezprostřední výrobě, ale vztahoval ji na všechny druhy práce fyzické, duševní a řídicí. Proto také zavedl nový termín *organizace řízení*, který zahrnuje vědeckou organizaci veškeré řídicí práce. Vědecká organizace práce předpokládá *hluboký rozbor objektivní společenské reality*, poznání struktury a společenské podstaty této reality, *praktické působení* na její pohyb a *praktické ověření* správnosti tohoto působení. Vědecká organizace práce má všechny rysy metody lidského poznání i praktické činnosti: „Od živého nazírání k abstraktnímu myšlení a *od něho k praxi* — taková je dialektická cesta poznání *pravdy*, poznání objektivní reality.“ (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 29, s. 152—153; V. I. Lenin, *Spisy* 38, SNPL, Praha 1960, s. 173.)

Leninův přístup k problematice organizace a řízení v době, kdy ještě nebyla propracována teorie struktur a systémů je jasně systémový.

Celou společenskou objektivní realitu chápe jako určitou technickou, ekonomickou a sociálně politickou strukturu nejen v jejím „zřetězení“, ale v dialektickém spolupůsobení a pohybu všech je-

jích částí. Proto také jeho teoretickým závěrům i řídicí praxi předchází obrovská analytická práce, jejíž obecné výsledky se odrážejí v celém jeho díle. Zejména ve své práci *Vývoj kapitalismu v Rusku* (V. I. Lenin, *Spisy* 3, Svoboda, Praha 1952), ale i v jiných pracích, věnuje Lenin pozornost obecným zákonitostem a specifickým zvláštnostem společenského vývoje v Rusku. Tak odhaluje „*souhrn všech hospodářských vztahů, souhrn veškerého hospodářského obratu*.“ (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 43, s. 234; V. I. Lenin, *Spisy* 32, SNPL, Praha 1955, s. 369.)

Na základě rozsáhlých teoretických znalostí odhaluje Lenin po revoluci i *nestejnorodost částí* celkové ruské společenské struktury a především rozpor mezi nejpokrokovějším politickým systémem a technicko-ekonomickou i kulturní zaostalostí. Možnost rychlého odstranění této zaostalosti, která ohrožuje i existenci politické moci, vidí ve vytvoření „*nesmírně složitě* a *jenné sítě nových organizačních vztahů*, zahrnujících plánovanou výrobu a rozdělování výrobků nutných k existenci desítek miliónů lidí.“ (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36; V. I. Lenin, *Spisy* 27, SNPL, Praha 1954, s. 233.)

Pro tuto stránku společenské řídicí činnosti zavedl Lenin nový termín *Ekonomické řízení*,⁹ do něhož zahrnoval celou soustavu řídicích prostředků a nástrojů, počínaje *národohospodářským plánem*, přes nástroje *evidence a kontroly* až po celou soustavu *hmotných a morálních podnětů* k zdokonalování práce a výroby. Takový nový, socialistický systém ekonomického řízení, realizovaný nikoli již jen úzkou vládnoucí třídou, ale celou masou pracujících, je nemyslitelný bez širokého *uplatnění vědy*, která musí proniknout do veškeré lidské činnosti prostřednictvím *vědecké organizace práce*. Proto Lenin zdůrazňuje nezbytnost *učit se*, jako hlavní *předpoklad* osvojení si vědecké organizace práce i jejího rozvoje. „... za prvé — *učit se*, za druhé — *učit se*, za třetí — *učit se* a potom dbát na to, aby vědění u nás nezůstávalo mrtvou literou nebo módní fráží (a to se u nás, upřímně řečeno, stává velmi často), aby vědění opravdu pronikalo lidem do krve, aby se plně a skutečně stávalo nedílnou součástí jejich života.“ (V. I.

⁹ V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1962, Tom 36, s. 156.

Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1964, Tom 45, s. 391; V. I. Lenin, *Spisy* 33, SNPL, Praha 1955, s. 488.) Učit se, nikoli však jen „školsky“. (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1964, Tom 45, s. 397; V. I. Lenin, *Spisy* 33, SNPL, Praha 1955, s. 494.)

Lenin zdůrazňuje především tvůrčí metodu osvojování si vědy i praxe, metodu neustálé konfrontace s praktickou zkušeností: „Celé těžiště práce musí být přeneseno na sledování a prověrku *praktické* zkušenosti...“ (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Gospolitizdat, Moskva 1963, Tom 42, s. 323; V. I. Lenin, *Spisy* 32, SNPL, Praha 1955, s. 124.)

Hlavní metodu rozvoje vědecké organizace práce vidí Lenin v osvojování si *nejpokrokovějších poznatků a zkušeností jak cizích, kapitalistických, tak — a to především — zkušeností z vlastní praktické organizátorské a řídicí činnosti*. Každé vlastní organizační opatření je třeba zkoumat, rozvíjet prvky kladné a odvrhovat prvky neúčinné, brzdící celkový rozvoj teorie a praxe řízení. Složitost leninské metody osvojování a rozvíjení vědecké organizace práce je nejvýstižněji vyjádřena v rezoluci XII. sjezdu strany, která zevšeobecňuje jeho názory na základě jeho dopisů sjezdu: „Při osvojování a zavádění principů vědecké organizace práce a řízení, které nesmí být pouze akademickým, je nezbytné spojit praktickou prověrku s vědeckými zevšeobecnujícími závěry; praktickou formou tohoto osvojování musí být systematické zkoumání neustále se opakujících a typických jevů v oblasti řídicí práce; srovnávání zkušeností s dříve stanovenými cíli a hlavně zkoumání těch částí aparátu, jejichž osvojení je zvláště nezbytné při získávání prostředků vedoucích nejúčinněji k cíli, prostředků k odstraňování defektů aparátu“. (*KPSS v rezolucích i řešeních sjezdů, konferencí i plenumů CK*, Gospolitizdat 1953, Tom I, s. 722.)

Lenin tu obecný princip *sebereflexe* vždy aplikuje na teorii a praxi vědeckého řízení a praktického *budování stranického a státního aparátu* jako nezbytného nástroje organizačního a řídicího úsilí strany a lidu sdruženého v socialistický stát.

Zde Lenin využívá svých velkých teoretických i praktických zkušeností při bu-

dování strany nového typu — komunistické strany bolševiků (RKPB).

Podobně jako je činnost strany podřízena zásadám *demokratického centralismu*, musí být i organizace a řízení výroby ovládáno tímto principem. Je to princip *sjednocující „bouřlivý schůzový demokraticismus“ pracujících s železnou pracovní kázní, kterou vyžaduje moderní výroba*.

Princip demokratického centralismu v socialistickém řízení vystupuje jako protiklad byrokratického centralismu feudálního a buržoazního státního aparátu, který v celé minulé historii vystupoval jako despotická, odcizená síla proti mase pracujících. Činnost socialistického státního aparátu musí být podřízena principům společenské zpětné vazby, která se projevuje v *systému kontroly* shora dolů i zdola nahoru, tak „...aby také místními zkušenostmi a místním dohledem byla kontrolována práce ústředního aparátu a naopak...“. (V. I. Lenin, *Sočiněníja* 5, Moskva 1963, Tom 43, s. 271; V. I. Lenin, *Spisy* 32, SNPL, Praha 1955, s. 396.)

K tomu je třeba sjednotit politické a stranické řízení s řízením státním.

Lenin jasně chápal rozdíly mezi řízením politickým, které na základě světového názoru a znalostí společenských zákonitostí vytyčuje postupné společenské cíle i strategii a taktiku boje za jejich dosažení, a řízením státním, které kromě starých funkcí správních a právních přebírá v socialistickém státě velké množství funkcí ekonomického řízení.

Rozdílné funkce politického a státního řízení vyžadují i jiné řídicí formy a metody i jiný profil vedoucích kádřů. Kádry politického aparátu musí být vyzbrojeni rozsáhlými společenskovědními ideologickými znalostmi a zkušenostmi politického vedení, státní aparát musí být složen ze specialistů věd právních, ekonomických i technických, vyzbrojených znalostmi národohospodářskými a správními. Strana a politický aparát nesmí nahrazovat funkce státního aparátu a naopak, oba aparáty musí však navzájem těsně spolupracovat. Lenin hledal optimální dělbu práce a kooperace politického a státního řízení ve formě zvláštního stranicko-státního aparátu — „Rabkrinu“ (RKJ), který byl vyzbrojen jednak politickými znalostmi a zkušenostmi, jednak by na základě neustálého osvojování a prohlubování výsledků orga-

nizační a řídicí vědy kontroloval a pomáhal zdokonalovat práci státního aparátu. Lenin hovořil o „Rabkrinu“ jako o aparátu „...svérázného spojení kontrolního orgánu strany s kontrolním orgánem sovětským“ (V. I. Lenin, *Sočiněňija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1964, Tom 45, s. 399), v němž dojde ke „splnutí nejautoritativnější stranické špičky s »řadovým« lidovým komisariátem“.

Tento orgán bude podoben „institucím akademického typu“ a jeho pracovníci „musí absolvovat vzdělání odpovídající poznání našeho státního aparátu... poznání základní teorie našeho státního aparátu, znalosti základní vědy o řízení“. (V. I. Lenin, *Sočiněňija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1964, Tom 45, s. 396—7; V. I. Lenin, *Spisy* 33, SNPL, Praha 1955, s. 493 a n.)

Rozvoj vědy o řízení musí zajišťovat speciální vědecké ústavy, které budou ve stálém spojení s průmyslovou i státně řídicí praxí a spolu se zaváděním vědeckých poznatků do praxe budou zajišťovat i neustálé zvyšování vzdělání vedoucích kádrů i širokých pracujících mas. V tomto smyslu rezoluce XII. sjezdu RKPb zevšeobecňuje Leninovy myšlenky, obsažené v jeho práci *Raději méně, ale lépe* (V. I. Lenin, *Sočiněňija* 5, Gospolitizdat, Moskva 1964, Tom 45, s. 389—406): „V podmínkách dělnického státu všechen entuziasmus, který byl dříve dělnickou mládeží zaměřen na revolučně politický boj, je nutno zaměřit na osvojení si vědy a techniky.“ (V. I. Lenin, *Spisy* 33, SNPL, Praha 1955, s. 486 až 502.)

„...Novou strukturu orgánů řízení a hospodaření i novou techniku vedení práce v nich je nutno maximálně zjednodušit, vybudovat na základech vědecké organizace práce a řízení, která vylučuje možnost byrokratických zvrátů a zbytečností.“ (KPSS v rezolucijách i řešenijach sjezdov, konferencij i plenimov CK, Gospolitizdat, Moskva 1953, Tom I, s. 703, 719—720.)

Také při zavádění principů vědecké práce a zdokonalování stranického, státního a hospodářského řízení vycházel Lenin ze svých velkých teoretických znalostí vztahu řízení k zákonitostem objektivní reality.

Neustálý vývoj a změna v objektivní realitě, změny v totalitě výrobních sil, ekonomické úrovni a sociální struktuře

předpokládají i změny v organizaci práce a řízení, které musí být v souladu s charakterem toho kterého vývojového období. Revoluční období „skoků“ ve vývoji společenské reality, jako bylo porevoluční období v SSSR či současné období nastupující vědecko-technické revoluce, si vynucuje i podstatnější přeměny v organizaci a řízení.

Lenin i v nejrevolučnějších obdobích budování sovětského systému organizace a řízení zdůrazňoval, že *národní hospodářství a celá společenská struktura je složitý a jemný mechanismus*, vyžadující i složitou a jemnou síť organizačních vztahů, kterou nelze libovolně, voluntaristicky trhat a bourat bez katastrofálních důsledků pro celou společnost.

Tento veliký revolucionář prakticky uskutečnil rozbití starého, buržoazního, státního aparátu revolucí, avšak v otázkách budování nového systému organizace a řízení zdůrazňoval vždy obezřetný, *reformní postup*. Ve své práci *Raději méně, ale lépe* i v mnohých jiných pracích zdůrazňuje Lenin zásadu „sedmkrát měř, jednou řež!“, „množstvím méně, ale kvalitou lépe“, zásadu pomalého, seriózního a důkladného postupu, trpělivého a hlubokého rozboru před každým novým opatřením a následné kontroly jeho kladných a záporných důsledků, vědeckou zásadu *experimentování*, při níž praxe prověřuje správnost teoretických základů každého opatření. „Tenkrát i dnes je »jádrem« veškeré sovětské politiky organizace, evidence a kontrola, pomalé, obezřetné, konkrétní přistupování k praktickému úkolu, ke kontrole skutečně vykonané práce, ke studování našich praktických zkušeností.“ (V. I. Lenin, *Sočiněňija* 5, Moskva 1945, Tom 45, s. 169; V. I. Lenin, *Spisy* 33, SNPL, Praha 1955, s. 342—343.)

Proto také chce Lenin přiblížit *kontrolní* řídicí instituce vědeckým institucím „akademického typu“, avšak v konkrétních organizačně řídicích opatřeních varuje před „akademickým přístupem“ a zdůrazňuje obrovskou úlohu praktické zkušenosti. Tento postup vyžaduje budování celého systému nástrojů — od „čistě vědeckých“ (*obecná teorie řízení*), přes nástroje, které můžeme nazvat „aplikovaným výzkumem řízení“, které představuje *vědecká organizace práce*, až po podnikové *útvary organizačně technologické a orga-*

nizátorské buňky vědecké organizace práce v dílnách a na pracovištích.

Vědecká organizace práce není v tomto pojetí nějakou „čistou vědou“, ztrnulým systémem kategorických poznatků, tak jak ji interpretoval A. A. Bogdanov, ale moderní *praxeologickou disciplínou*, neustále vstřebávající a do praxe zavádějící poznatky velké řady vědních disciplín, a to především technických, ekonomických, sociologických a antropologických. *Vědecká organizace práce* podnítila vznik nových vědních disciplín jako je praxeologie, ekonomika práce, psychologie a fyziologie práce, inženýrská psychologie (ergonomika), teorie mezilidských vztahů (*human relations*). Je neustále „oplodňována“ výsledky moderních věd interdisciplinárních, jako je bionika, kybernetika, i řadou disciplín matematicko-ekonomických a statistických. V rozvoji vědecké organizace práce, který byl hluboce podmíněn teoretickou a praktickou činností V. I. Lenina, se tak vytváří mohutný nástroj budování socialismu a komunismu.

Lenin a vědecká organizace práce v SSSR let dvacátých

Leninova iniciativa při zavádění vědecké organizace práce vyvolala v SSSR obrovský ohlas. „NOT“ se stalo jak bouřlivě se rozvíjející *racionalizační teorií*, tak širokým *lidovým hnutím*. Na základě usnesení Sovětů práce a obrany, podepsaným V. I. Leninem ze dne 24. 4. 1921 bylo ustaveno *mohutné vědecké centrum NOT — Centrální ústav práce (CIT)*, do jehož čela byl postaven veliký vědec a básník A. K. Gastěv. V CITu rozvinula rozsáhlou vědeckou práci řada vynikajících odborníků, jako byl P. N. Keržencev, O. A. Jermanskij (Kogan), P. A. Popov a další. V nejtěžších dobách mladé Sovětské republiky opatřil Lenin osobně finanční prostředky tomuto novému ústavu.¹⁰ „CIT“ podnítil *překlad a publikaci všech zahraničních děl teoretiků kapitalistické racionalizace a podrobil klasickou racionalizační teorii hlubokému kritickému rozboru*, využívaje přitom výsledků nejmodernějších vědních disciplín, především technických, ekonomických, fyziologických a psychologických. Z tohoto rozboru vplynuly

i nové cíle a řada nových principů *socialistické racionalizační teorie*.

Především, jako hlavní cíl vědecké organizace práce, byl vytyčen *rozvoj pracujícího člověka a společenské produktivity práce*. „My vyzýváme a stále hovoříme: rozvíjej své síly a schopnosti, trénuj, zdokonaluj se... pohybuj se vpřed, aktivizuj se, dosahuj!“ (A. K. Gastěv, *Organizace práce*, 1925, No. 4—5.)

Trvalého rozvoje produktivity práce nelze dosáhnout bez ohledu na pracujícího člověka, „tancováním kolem taylorovské pece zhotovené v Americe“ (Keržencev).

Proto teoretikové sovětské NOT vytyčují místo taylorovského principu maximalizace intenzity práce — princip *optimalizace pracovních podmínek*.

Tomuto principu je podřízena i teorie a praxe socialistického *technického normování výkonu*, na základě níž se centrum pozornosti přenáší od nadměrného zvyšování intenzity práce k *dosahování vyšší produktivity práce cestou technicko-organizačních opatření*, které zvyšují produktivitu práce dělníků při snížení vlastních nákladů výroby, zvýšení mzdy a zachování průměrné intenzity práce. Zároveň s tím soustřeďují teoretikové NOT svou pozornost na *vytváření optimálních vztahů mezi člověkem a strojem* a na *všestranné zdokonalování pracovního prostředí*. Taylorovský princip „přizpůsobení člověka stroji“ je nahrazen principem „přizpůsobení techniky člověku“.

A. Gastěv formuluje principy *tvůrčího inženýrství* — jehož cílem je „neustálé zdokonalování sociálně inženýrského systému“ — na jedné straně techniky a na druhé straně člověka, jehož stálý a systematický rozvoj, „biologické reformování“, je nejvyšší moudrostí současné vědy. Gastěv se tak stává zakladatelem ergonomiky jako vědy, přičemž cíle, které si klade jeho „tvůrčí inženýrství“ daleko přesahují současnou ergonomickou teorii a praxi. CIT soustřeďuje svou pozornost na *všechny druhy práce* a hluboce rozpracovává organizaci práce *duševní*, přičemž práci vědecko-výzkumnou a řídicí považuje za „souhrn vědomostí a technického umění organizovat svou vlastní činnost“.¹¹

Organizace a řízení práce CITu a jeho

¹⁰ Blíže viz *Voprosy istorii KPSS*, No. 8, 1965, s. 8.

¹¹ Blíže viz P. A. Popov, *Organizacija i tehnika*

naučno-issledovatel'skoj raboty, Gos. učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo, Moskva 1933.

filialek v Leningradě, Charkově, Kazani a Taganrogu byly *příkladem nejmodernějšího, v tehdejší době ve světě ojedinělého sjednocení teorie, praxe a výuky* na základě interdisciplinární týmové pracovní metody. CIT v sobě zahrnoval technický, ekonomický, psychofyziologický a hygienický výzkum, zajišťoval kromě vědecké práce i rozsáhlou činnost prakticko-experimentální, propagandistickou a učební. CIT se tak stal centrem teoretického výzkumu i praktického zavádění nových pracovních metod a výchovy nových organizátorských kádří. V letech 1921–1928 připravil v 1700 školách NOT přes půl miliónu kvalifikovaných dělníků a 20 000 instruktorů NOT, kteří se stali propagátory a učiteli NOT v celém Sovětském svazu. Rozmách vědecké organizace práce v SSSR byl centrálně zajišťován a organizován Sovětem NOT při PKJ v čele s V. V. Kujbyševem, který uspořádal dvě velké celostátní konference NOT (leden 1921, březen 1924), na nichž byly vypracovány dlouhodobé cíle, strategie a taktika NOT v SSSR.

Konference vytyčily tyto hlavní úkoly: širokou účast pracujících mas a spojení socialistické soutěže a NOT, spojení vědy a praxe, široké využití zahraničních zkušeností, koordinaci veškeré práce na základě plánu a široké zavádění NOT do výuky škol všech stupňů. NOT se přeměnila ve velké lidové hnutí, rozvíjené socialistickým soutěžením a organizované prostřednictvím *Ligy Vremja* a *Ligy NOT*, masové organizace pracujících s tímto programem:

„Úkolem ligy NOT je soustředění společenské pozornosti na otázky zdokonalování státního aparátu a státního i družstevního průmyslu a obchodu na základě vědecké organizace práce, zavádění principu NOT do všech oblastí společenského života, zapojení všech vrstev obyvatelstva do této činnosti.“ (*Voprosy istorii KPSS*, 1965, No. 8, s. 1.)

Úlohu Lenina v obrovském díle rozvoje sovětské NOT vyjádřil N. M. Švernik, který ve svém dopise V. V. Kujbyševovi napsal: „Konečně vědecká organizace práce ... stojí na kolejkách, po kterých se bude pomalu, ale jistě pohybovat k uskutečnění cíle, vytyčeného Vladimírem Iljičem.“ (dtto, s. 13.)

Mnozí západní teoretikové celých dvou lidských generací si lámali hlavy nad zdů-

vodněním „sovětského zázraku“. Jak bylo možno v historicky neuvěřitelně krátké době uskutečnit to, co kapitalismus budoval dlouhá staletí, přeměnit zaostalou, zpustošenou, ngramotnou zemědělskou zemi v obrovskou průmyslovou velmoc, soupeřící s nejvyspělejšími světovými velmocemi? Mnozí z nich, nenacházejíce odpověď v technicko-hospodářských parametrech, se ještě dnes utíkají ve svých úvahách do oblasti mravní a abstraktně humanitní a snaží se dokazovat, že obrovských úspěchů Sovětského svazu bylo dosaženo na úkor člověka. Ještě v nedávné době v socialistickém Československu, v těch, od bouřlivého a v rozporech kypícího mladého socialistického života oddělených pracovnách, si tito lidé lámali hlavy nad konstrukcí svérázného „modelu“ — „socialismu s lidskou tvář“.

Leninské myšlenky o vědecké organizaci práce a praxe sovětské NOT dvacátých let dávají jednu z mnoha odpovědí na otázky i marné snahy těchto lidí. Obrovská, nepokořitelná síla socialismu tkví právě v tom, že je v *samé své podstatě* prodchnut vznešenými cíli osvobození člověka z pout sociálních i z pout technicko-ekonomické nevyzrálosti, že i prostředky dosažení všelidského humánního „modelu“ budoucnosti — komunismu, jsou prodchnuty hlubokým *konkrétním humanismem historického úkolu dělnické třídy, který naplňuje abstraktní formu humanistické ideje konkrétním obsahem každodenní obětavé, úporné, všepřetvářející a vítězíci lidské práce.*

Резюме

Ф. Кутта: Ленин и научная организация труда

Преждевременная смерть Ленина не позволила осуществить намерение создать комплексное произведение о научной организации труда. Ленин оставил ряд основных теоретических указаний из этой области, но прежде всего как великий революционный практик воплотил эти знания и свой богатый опыт в конкретные, организационно-руководящие принципы коммунистической партии и социалистического государства.

Ещё до Великой Октябрьской революции Ленин изучает принципы классической рационализации и научной организации труда, которую в отличие от Богданова рассматривает не как самоцель и общественную цель, но как могучее орудие, средство совершенствования деятельности человека. Конкретные и общественные результаты которого зависят от того,

какой общественный класс пользовался этим орудием. Поэтому после революции рабочий класс должен использовать и тейлоризм и другие рационализаторские системы, которые в условиях капитализма «научно выжимают пот», он должен их развивать, создавать новый, более высокий тип организации как основу более высокой производительности труда, посредством которой новый общественный строй одержит окончательно победу над старым.

Подход Ленина к научной организации труда отчетливо системный; в отличие от всех предыдущих теоретиков классической рационализации, которые сосредоточивали свое внимание на «микросфере» промышленного труда, Ленин подчеркивает социалистическую организацию и рационализацию как явление общественное, включающее труд физический, умственный и руководящий во всех формах его общественного цикла. Социалистическая, научная организация труда предполагает таким образом и наличие единого, народнохозяйственного плана, который Ленин называет «второй программой партии», наличие передового учета и контроля выполнения этого плана, являющегося одновременно средством неуклонного совершенствования всей плановой и руководящей системы. Научную организацию труда Ленин считает не мертвой, и не чистой наукой, а практикологической дисциплиной, которая непрерывно впитывает в себя сведения целой системы наук и внедряет их в практику. Ее посредством наука должна пропихнуть в практику строения социализма, стать достоянием всех трудящихся, которые в новых условиях должны научиться работать по-новому, эффективно, использовать мировой опыт организации, превратить научную организацию труда в широкое, общепартийное движение.

Ленин в противоположность принципам деспотической манипуляции массами трудящихся, осуществляемой узким слоем менеджеров, выдвигает демократические принципы великой, сознательной инициативы трудящихся и их растущее участие в руководстве и управлении. В противоположность требованию классической рационализации — достижения максимальной прибыли — Ленин выдвигает рост материального и культурного уровня, всестороннее физическое и умственное развитие трудящихся как всеобщую цель социалистического рационализаторского усилия.

Между тем, как классическая рационализаторская теория рассматривала человека всего лишь как недозагруженный придаток к машине, Ленин и вся советская рационализаторская школа рассматривают трудящегося человека как главного, решающего фактора роста производительности труда и всякого экономического и общественного подъема. Задачей социализма является освободить на основе научной организации труда громадные, при капитализме скрытые и подавляемые силы этого фактора. Одним из главных коммунистических методов освобождения этой общественной силы Ленин считает социалистическое соревнование. В нем осуществляется перемена капиталистического антагонизма, вызванного конкуренцией, в новые, социалистические взаимо-

отношения товарищеского сотрудничества и помощи, в нем выступает сила примеров и образцов трудовых приемов, на достижениях которых сосредоточиваются усилия остальных трудящихся, выдвигаются практики, организаторы из народа, осуществляется практический рабочий учет и контроль и прежде всего проявляется в нем сила энтузиазма рабочего класса как выражение превращения коммунистических идей в великую материальную силу.

Ленин хорошо понимает обусловленность определенной степени организации и руководства трудом степенью экономического и политического уровня общества. Поэтому в области организации и руководства подчеркивает кроме использования непосредственных моральных стимулов, порожденных революцией, и первоочередную роль материальной заинтересованности, которую социалистическое руководство может использовать на основе совершенствования нормирования труда, системы зарплат и премиальной системы, политикой цен и т. п. Поэтому Ленин особенно подчеркивает функцию хозрасчета и точно определяет хозяйственные и политические функции государства при укреплении плановой, контрольной и рабочей дисциплины. Особенно в последние годы своей жизни он занимается научной организацией руководящей работы, теорией и практикой строения партийного и государственного аппарата как неизбежного орудия организационного и руководящего усилия партии и народа, объединенного в социалистическом государстве. И в этой области выдвинул Ленин ряд новых принципов по организации и руководству, прежде всего принцип демократического централизма как прямой противоположности централизму бюрократическому, характерному для предшествующих общественных систем. Демократический централизм является для Ленина новым, всеобщим принципом общественного руководства, соединяющим бурный демократизм собраний трудящихся и железную трудовую дисциплину, необходимую в современном производстве. Этому принципу должен соответствовать и способ учета и контроля, который превращается из средства деспотической манипуляции в демократический способ постоянного совершенствования общественной системы в целом. Социализм строит свою контрольную систему на основе контроля рабочих, контроля снизу, который дополняет и модифицирует контрольные функции государства. Все функции государства, а именно функции плановые, руководящие и контрольные должны осуществляться на основе науки. Ленин переносит принцип самонаблюдения науки в работу партийного и государственного аппарата, который должен все время осваивать методы научней организации труда, обогащаться новыми достижениями науки, изучать себя самого и учиться из своих ошибок и успехов, освобождаться от элементов формализма и бюрократизма.

Новые идеи и принципы, введенные Лениным в научную организацию труда, стали основой, на которой возникла и добилась бурного подъема советская рационализаторская школа «НОТ» (научная организация труда) и широкое народное движение за развитие НОТ, под-

держиваемое рядом специальных научно-исследовательских институтов НОТ, рационализаторских центров и пунктов, массовыми организациями с «лигой НОТ» и «лигой время» во главе, связанных с развитием общенародного социалистического соревнования. Громадный, в истории небывалый размах научной организации труда в советской России был одним из важнейших факторов быстрого преобразования отсталой, аграрной страны в крупную, промышленную державу.

Summary

František Kutta: Lenin and the Scientific Organization of Work

Lenin, whose premature death frustrated his intention to write a complete study on the scientific organization of work, left behind a number of fundamental theoretical findings in this area; especially, however, as a great revolutionary practitioner, he embodied his knowledge as well as his rich experiences in the concrete principle governing the organization and management of the Communist Party and the socialist State.

Already before the Great October Revolution, Lenin studies principles of classical rationalization and of the scientific organization of work which he — unlike Bogdanov — considers to be not a selfpurpose and a social aim, but a powerful instrument, a means of improving human activity, the concrete social consequences of which depend on which social class takes full advantage of it. This is why both Taylorism and other rationalization systems which, under capitalist conditions, mean a “scientific wringing of sweat”, must after the revolution be utilized and further developed by the working class. The working class must also create a new, higher type of organization as the basis of higher productivity of work, by means of which the new social order will definitely overcome the old one. Lenin's approach to the scientific management and organization of work is expressively a system approach; in contrast to all the earlier theorists of classical rationalization who limited themselves to the “microsphere” of industrial work, it lays stress on the socialist organization and rationalization as an all-social phenomenon involving physical, mental and managerial work in all the forms of its social cycle. The socialist scientific organization of work thus presupposes the existence of a uniform economic plan designated by Lenin as the “Second Programme of the Party”, the existence of a well-developed evidence and control of the fulfilment of this plan, which simultaneously functions as a means of a continuous improvement of the entire planning and managerial systems. According to Lenin, the scientific management and organization of work is not a dead, pure science but a praxeological discipline incessantly absorbing the findings of a whole system of sciences and introducing them into practice. Through

its mediation, science must permeate the entire practice of building up socialism, become the possession and proficiency of all workers who, under new conditions, must learn to work in a new way and effectively, to make the best of the experiences gained in the area of organization in the whole world and to transform the scientific organization of work into a wide movement of all the population.

Against the principles of despotic manipulation of the mass of workers by a narrow stratum of managers, supported by the elite, he raises the democratic principles of a great, conscious initiative of the workers and their growing participation in management and government. In contrast to the requirement of classical rationalization — the attainment of maximum profits as the ultimate goal —, Lenin emphasizes the rise of the material and cultural level, the many-sided physical and intellectual development of the workers as the general aim of the socialist rationalization efforts.

If the classical rationalization theory regarded man as a mere unthinking appendage of a machine, Lenin and the whole Soviet rationalization school considered the working man to be the most important, decisive agent of the growth of the productivity of work and of all economic and social growth. The task of socialism is to release the prodigious forces of this agent which are latent and trodden down in the capitalism. Lenin regards socialist competition as one of the Communist methods of releasing this social force. It is here that the transformation of the capitalist competitive antagonism into new socialist interhuman relations of comradesly co-operation and help is taking place, it is here that the force of examples and patterns of working methods, aimed at by the concentrated efforts of all other workers, asserts itself, it is here that the practitioners and organizers are selected from among the people and the workers' practical evidence and control are realized, and, above all, it is here that the force of the enthusiasm of the working class as an expression of the transformation of Communist ideas into a great material force manifests itself.

Lenin is well aware of the fact that a certain degree of organization and management of work is conditioned by the degree of the economic and political level of the society. This is why, besides utilizing the direct moral impulses arising from the revolutions, he emphasizes the primary role of material interest which can be turned to advantage by the socialist management on the basis of improving the standardization of performance, the wage and reward system, the price and preferential policy, etc. This is why Lenin emphasizes so much the function of the “khozrazchot” (the Soviet method of management and accountancy) and precisely delimitates the economic and power functions of the State in strengthening the discipline in the area of planning, control and work. Especially in the last years of his life he deeply concerns himself with the scientific

organization of managerial work, with the theory and practice of building up the Party and State machinery as an indispensable instrument of the organizational and managerial efforts of the Party and of the people associated in a socialist State. Even in this area Lenin laid out a number of new principles of organization and management, first of all the principle of democratic centralism as a direct antithesis of bureaucratic centralism, characterizing the earlier social orders. According to Lenin, democratic centralism is a new, general principle of management, uniting the "heated meeting democracy" of the workers with an iron working discipline which is indispensable in modern production. This principle must also be in accordance with the methods of evidence and control which change from a mere means of despotic manipulation into a democratic way of continuously improving the whole social system. Socialism builds up its control system on the basis of the workers' control, i. e. control from below, which completes and modifies the control functions of the State. All the functions of the State, and especially the planning, managing and control functions, must be based on science. Lenin

transfers the principle self-reflection in science into the work of the Party and State machinery which must continue to adopt the methods of the scientific organization of work, get "fertilized" by new scientific findings, examine itself and learn from its own successes and failures, and get rid of formalistic and bureaucratic elements.

The new ideas and principles introduced by Lenin into the scientific organization of work have become the basis of the foundation and of the impetuous development of the Soviet rationalization school "NOT" (Naučnaja Organizacija Truda), as well as of the widespread movement of the people in favour of the development of NOT, supported by a great number of special scientific research institutes of NOT, rationalization centres and units, mass organizations headed by the "NOT League" and the "Time League", in connection with the development of the socialist competition of all the people. A gigantic, unprecedented development of the scientific management and organization in Soviet Russia was one of the most important factors of the rapid transformation of a backward, agrarian country into a great industrial power.

Století uplynulo od narození V. I. Lenina, jen několik desítek let mohl tvořit jeho génius na poli teorie a organizátorské praxe. A přece vzniklo dílo, které prakticky realizovalo nejlepší myšlenky mnoha generací, které se stalo přelomem a východiskem v rozvoji řady vědních oborů. Zhodnotit celé Leninovo dílo nemůže být úkolem článku ani stati. Náš aspekt je dán především usnesením ÚV KSČ z ledna 1970, kterým se zdůrazňuje základní význam komplexní socialistické racionalizace pro rozvoj socialistické společnosti a jímž se zvlášť podtrhuje význam řídicí práce a široké iniciativy pracujících.

— — —

Marxistická teorie o rozhodující úloze lidových mas v dějinách je bází všech Leninových analýz společenského pohybu. Proletářská revoluce otevřela nové oblasti realizace této úlohy, pro něž nebylo nejen žádných praktických zkušeností, ale ani teoretických prací. Zvláště závažnou byla oblast základny socialistické společnosti — socialistické ekonomiky.

Lenin, jak dobře víme, věnoval zejména po vítězství socialistické revoluce neustálou pozornost jak organizátorům výroby, tak rozvoji iniciativy pracujících. Svědčí o tom celá řada prací a projevů. Z nich vyplývají tyto Leninovy názory:

- a) V období výstavby hrají vedoucí hospodářští pracovníci mimořádně důležitou úlohu. Lenin proto žádal, aby jejich výběr, příprava i další vedení se stalo prvořadým úkolem strany a celé společnosti.
- b) Tato významná role organizátorů a vedoucích naprosto nesnižuje úlohu lidových mas, neodsouvá pracující na pouhé vykonavatele směrnic. Lenin naopak výslovně požadoval, aby vedoucí neustále usilovali o to, znát mínění mas, aby neustále vytvářeli podmínky pro růst iniciativy všech pracovníků, aby dbali o dosažení vnitřní

ho souhlasu lidí s plněním plánů a usnesení.

Studium sociální role organizátorů, řídicích pracovníků, manažerů je dnes jedním z hlavních témat nejen marxistické průmyslové sociologie, nýbrž i buržoazní průmyslové sociologie. Pokusme se nyní ukázat, jak výchozí teoretické přístupy této sociologie potvrzují Leninova slova o příčinách její nevědeckosti, která napsal v práci *Ekonomický obsah národnictví* (Spisy 1, s. 426): „Teorie třídního boje poprvé činí ze sociologie vědu“. Platnost jeho myšlenky lze v současné době sledovat zejména u neotechnokratických forem buržoazní průmyslové sociologie, z níž dnes vychází většina studií o sociologii manažerů.

V neotechnokratických pracích se lze setkat asi s takovou teoretickou konstrukcí: všeobecný rozvoj techniky a vědy zbavuje vlastníky výrobních prostředků možnosti rozumět výrobnímu procesu a tedy jej i kontrolovat. Kontrola tak automaticky přechází do rukou specialistů, a to zejména těch, kteří řídí celé týmy specialistů — tedy manažerů. Tím se sociální skupina manažerů stává vládnoucí třídou. Při rozvinuté technice jak v kapitalistické, tak v socialistické společnosti hrají manažeři rozhodující úlohu v té míře, nakolik je řízení funkcí techniky.

Argumentace bývá podle jednotlivých autorů hlubší nebo naivnější, podstata však zůstává zachována. Tkví v tom, že věda a technika prý samočinně ruší význam vlastnictví, tedy i dialektiku výrobních sil a výrobních vztahů v Marxově pojetí. Řečeno více sociologickým jazykem — technika prý samočinně ruší třídní sociální strukturu kapitalistické společnosti.

Tyto teorie zazněly v literatuře již velmi dávno. V Rusku s podobnou formulací vystoupili např. narodníci. V díle *Kdo jsou přátelé lidu* (Spisy 1, s. 251) polemizuje Lenin s názorem, který vyslovil Krivenko: „Intelligence řídí podniky to-

várníků a může řídit lidový průmysl“. Lenin poukazuje na to, že Krivenko přehlíží fakt, že prostředky nutné k obživě této inteligence nemá v Rusku kdokoli, nýbrž právě buržoazie: „Což buržoazní inteligence zmizí tím, že přátelé lidu řeknou, že by »nemusela« sloužit buržoazii? Ano, »nemusela by«, kdyby nebyla buržoazní. »Nemusela by« být buržoazní, kdyby nebylo v Rusku buržoazie a kapitalismu“.

Podobné ideje lze najít později u likvidátorů a zvláště v pracích Kautského nebo Bernsteina. Největšího rozšíření doznaly však až za druhé světové války v USA (Burnhman, *Revoluce ředitelů*, 1941). V padesátých letech jsou populární ve Francii (Jean Fourastié) a v NSR (Ralph Dahrenhorf), dnes mají široké uplatnění v pravicových odborech a v politické ideologii SPD, Labour Party a jinde. Přitom platí, že spíše stále nabývají na váze s bouřlivým rozvojem techniky a vědy, kterými argumentují a kterých zneužívají.

Sociologickými průzkumy lze skutečně prokázat růst počtu řídicích pracovníků, jejich váhy v rozhodovacím procesu i růst jejich speciální kvalifikace. Lze dokázat i Leninem kdysi výslovně predikované fyzické vzdalování vlastníků od výroby. To ovšem nic nemění na podstatě, že rozhodující roli v ekonomice i v politice hraje ta třída, která třímá „nit“ vlastnictví výrobních prostředků. Zatáhne-li za ni i zcela technicky nekvalifikovaný vlastník, odchází ze svého místa mnohdy i velmi kvalifikovaný manažer, aby i takto dokumentoval, která třída je v kapitalismu skutečně vládnoucí třídou. A naopak: tím větší roli může hrát manažer v rozhodování, čím více se sám podílí na vlastnictví výrobních prostředků. Proto také fakt, že „tady“ i „tam“ se řídí, nemůže překrýt rozhodující rozdíl ve vlastnictví výrobních prostředků a tedy ani ve smyslu celého řízení. Teorie neotechnokratů tedy není ve shodě s pravdou, není vědecká, je na ní zřejmý záměr skrýt vlastníky za vědce, techniky či manažery s využitím procesů vědeckotechnické revoluce.

Analýza vědeckotechnické revoluce si vyžádá ještě velikého teoretického úsilí i společenskovědních pracovníků, a to zejména sociologů. Zvláště obtížná bude predikce nových sociálních jevů ve spo-

lečnosti zítřka. Proto bude stále aktuální promýšlet leninský přístup k řešení složitěho vztahu techniky, ekonomiky a politiky.

Nedocenení relativní samostatnosti techniky vede například ke snaze přičítat techniku jednotlivé třídě, odmítat přebírání technických zkušeností ze zemí, kde vládne antagonistická třída. Je to nesporně chyba. Dopustí-li se jí marxista, dokumentuje tím nedostatečnou znalost marxismu. Marx se nejen v *Kapitálu*, nýbrž i v četných drobnějších pracích vyslovil jednoznačně: „Střelný prach zůstává střelným prachem, ať se ho používá k tomu, aby se zranil člověk, nebo aby se léčily rány raněného“ (Karel Marx, *Dopisy o Kapitálu*, Praha 1967).

Rovněž nedocenit revoluční úlohu techniky, nechápat její aktivní roli při změně výrobních vztahů či nedoceňovat revoluční úlohu techniky pro společenský pokrok představuje teoretické i praktické chyby. Avšak na kritiku těchto chyb nemají právo sociologové neotechnokratického typu, absolutizující roli techniky podle svých subjektivistických a ideologických potřeb. I zde skutečně vědecké hodnocení role techniky vyslovil již Marx: „Lidé tím, že rozvíjejí své výrobní síly, to je tím, že žijí (neboť existence společnosti je možná jen při výrobní činnosti), rozvíjejí určité vzájemné vztahy..., a charakter těchto vztahů se v důsledku změn a růstu těchto výrobních sil nutně mění.“ (Karel Marx, *Dopisy o Kapitálu*, Praha 1967, s. 230.)

Tedy: že se technika vyvíjí relativně samostatně, že stroj představuje krystalizaci práce, zkušeností a poznání generací, že technika je sama o sobě lhostejná ke třídám a stejná technika tudíž může být využívána i antagonistickými třídami — to patří k abecedě marxismu. Skutečný problém pro každého sociologa, a tedy i sociologa neotechnokratického typu, je dán faktem, že jakákoli technika i technická odbornost, existuje-li a funguje-li, tedy jen ve společnosti a touto společností. „Technika vůbec“ je potom nereálný pojem, pokud společnost není „lidstvem vůbec“, nýbrž lidstvem tříd, které s technikou v různých výrobních vztazích různě zacházejí. Bez výrobních vztahů nevysvětlíme ani využití techniky, ani orientaci investic, a investice či ceny strojů nejsou

přece jen technickou kategorií. Zde nutno uvažovat přes kategorie akumulace, zisku a tudíž soukromého či společenského vlastnictví výrobních prostředků.

Proto také Lenin, s vědomím relativní samostatnosti techniky, vždy zkoumal sociální a třídní strukturu společnosti, v níž funguje, a odtud místo o „technice vůbec“ uvažoval o technice jako zbraní v rukou té třídy, která ovládá společnost. Neotechnokratická koncepce techniky vytváří iluzi, že bez sociální revoluce se z této zbraně automaticky stal nástroj veškeré „blahobytné společnosti“ (*Affluent Society*, Kenneth Galbraith).

V pracích západních průmyslových sociologů najdeme ovšem vedle nepřijatelných teoretických koncepcí a ideologických východisek celou řadu věcných informací o výuce ředitelů, o stylu řízení a vedení pracovních týmů, o racionalizaci práce, o rozhodovacím procesu atd. A tak i zde platí Leninova směrnice oddělovat ideologický nános od všeho vědeckého, skutečnou vědu aplikovat ve prospěch socialistické společnosti. Tento metodický návod vyslovil Lenin při hodnocení taylorismu — platí ovšem obecně: „Taylorův systém, tato poslední vymoženost kapitalismu v tomto směru, pojí v sobě, jako všechny pokroky kapitalismu, jak rafinovanou bestialitu buržoazního vykořisťování, tak řadu velmi cenných vědeckých vymožeností na poli rozboru mechanických pohybů při práci, vylučuje zbytečné a neobratné pohyby, vypracovává správnější pracovní metody, zavádí nejlepší systém registrace a kontroly atd. Sovětská republika musí stůj co stůj převzít všechno cenné z vymožeností vědy a techniky v této oblasti. Uskutečnitelnost socialismu bude záviset zejména na tom, jak úspěšně dovedeme spojit moc sovětů a sovětskou správní organizaci s posledními, nejnovějšími vymoženostmi kapitalismu. Je třeba zavést v Rusku studium a vyučování Taylorovu systému, soustavné zkoušení a uzpůsobování tohoto systému.“ (V. I. Lenin, *Vybrané spisy II.*, s. 310.)

Z hlediska naší úvahy je významné připomenout, že Taylor racionalizoval především objektivní sféru práce. Docílil tak bez investic zvýšení výkonu až na 325 %. Metodou však byla taková intenzifikace práce, že znamenala destrukci pracovní síly. Odpovědí bylo ostré stávkové hnutí

dělníků, o jehož síle svědčí i fakt, že po jistou dobu byl taylorismus v USA zakázán zákonem.

Leninův poměr k vědeckému řízení vyvolává dodnes mezi teoretiky i praktiky řízení, racionalizátory, sociology i psychology, představiteli všech vědních disciplín, které jsou dnes v moderní ekonomice aplikovány, hluboký obdiv. V létech, kdy se rozbitou zemí ozývá ještě střelba bělogvardějců, Lenin inspiruje budování ústavů zabývajících se studiem řízení a organizací moderního průmyslu, zavádějících racionalizaci práce, studujících vytváření podmínek pro trvalý růst aktivity a iniciativy milionů lidí. Z jeho iniciativy se formuje základna pro rozvíjení vědecké organizace práce (Naučnaja organizacija truda — NOT). Podle usnesení Sovětu práce a obrany z dubna 1921, podepsaného Leninem, byl ustaven Centrální institut práce (CIT), pro nějž on osobně vymáhal prostředky v situaci mimořádně obtížné. Tento institut pak pečoval o rozvoj teorie racionalizace, o překlady děl, formuloval principy humanizace práce a účasti pracujících na řízení. Staral se i o praktické zavádění racionalizace a výchovu nových organizátorských kádrů.

V letech 1921–1928 bylo v cca 1700 školách vědecké organizace práce připraveno přes půl miliónu dělníků a 20 000 instruktorů, kteří se stali propagátory a učiteli vědecké organizace práce. Rozvinulo se úspěšné hnutí za vědeckou organizaci práce. V roce 1924 se konala významná 1. všesvazová konference o racionalizaci, jejíž závěry jsou inspirující pro naše současné úvahy. Konference ukázala, že socialistickou racionalizaci nelze chápat jako problém pouze podnikový, že musí mít nutně celospolečenský charakter, jak odpovídá charakteru socialistického vlastnictví výrobních prostředků. Že se musí týkat nejen ekonomiky, nýbrž i státní správy, která by měla být svědomím racionalizace. Uzavřela zároveň delší diskusi, zda ji zavádět přes výzkumné ústavy, nebo — s jejich plným zapojením — z ní učinit masovou záležitost. Zvítězila druhá koncepce, která se snažila vidět racionalizaci jako organizátorskou metodu a nikoli jen jako formu vědeckotechnické osvěty. Velmi závažné byly i úvahy o intenzitě práce dělníka v souvislosti s racionalizací. Vyústily v závěr, že lze poža-

dovat i intenzifikaci práce, jestliže jde o využití rezerv a normálního výdeje pracovní síly. Kapitalistická racionalizace, intenzifikující práci až k destrukci pracovní síly, nemá v sovětské společnosti místa.

V roce 1924 se Lenin zabýval přímo myšlenkou napsat učebnici vědecké organizace práce, svůj záměr však již bohužel nestačil realizovat.

Shrňme-li dosud řečené, je zřejmé, že Lenin vysoce docenoval řídicí činnost vůbec, a v ekonomice zvláště. Proto teoreticky i prakticky usiloval o její efektivnost a tedy i vysokou úroveň. Zároveň ovšem chápal tuto činnost jako nástroj vítězného proletariátu a nikoli jako specializaci v podstatě uzavřené elity, jak je koncipována v manažerské sociologii. Proto organizuje co nejširší podmínky výběru organizátorských talentů mezi dělníky, proto usiluje, aby se zvědečtění řízení stalo hnutím, aby se týkalo nejširších mas. Zároveň bojuje o každého skutečného specialistu, technika, vědce, usiluje o vytváření optimálních podmínek pro specialisty a jejich práci, která se má zároveň stát školou pro všechny spolupracovníky.

„Vůči technické inteligenci, vyrostlé v buržoazních tradicích a ve svých vyšších vrstvách, těsně spjaté s řídicím aparátem kapitalistů, musí proletariát — potlačuje co nejrozhodněji všechny kontrarevoluční akce nepřátelských vrstev inteligence — mít na zřeteli nutnost zapojit tuto kvalifikovanou společenskou sílu do práce na socialistické výstavbě a všemožně podporovat ty skupiny inteligence, které jsou neutrální, zvláště pak ty, které sympatizují s dělnickou revolucí. Proletariát musí soustavně získávat technickou inteligenci na svou stranu tím, že rozvine obraz hospodářské, technické a kulturní výstavby socialismu v celém jejím sociálním významu, musí technickou inteligenci podřídit svému duchovnímu vlivu a zajistit si její živou spolupráci na svém díle přeměny“ (V. I. Lenin, *Sebrané spisy* 31, s. 44). Na jiném místě zvláště podtrhuje, že je nutno usilovat o zapojení specialistů „i pokud jde o družnou spolupráci s dělníky a rolníky, i po stránce ideové, tj. aby byli spokojeni se svou prací a byli si vědomi její prospěšnosti pro společnost dnes, kdy je práce nezávislá na ziskných zájmech kapitalistů.“ (V. I. Lenin, *Spisy* 33, s. 101.)

Naše poznámky se dosud snažily konfrontovat pojetí řízení a sociální role řídicích pracovníků a organizátorů, jak je formuluje neotechnokratická průmyslová sociologie, s Leninovým přístupem, který je teoretickým východiskem marxistické průmyslové sociologie. Řekli jsme, že Leninovi nebylo dopřáno zpracovat učebnici vědeckého řízení, v níž by zřejmě byla jedna z významných kapitol věnována řídicímu subjektu a sociální roli organizátorů výroby. Tím spíše nebylo možno v těchto letech organizovat široké sociologické výzkumy v průmyslu, jaké jsou organizovány dnes v řadě průmyslových center SSSR. Ve Sverdlovsku byl například proveden průzkum u 140 000 pracovníků průmyslových podniků, velmi známé jsou výsledky Leningradského centra, v Novosibirsku aj. Bylo by velmi účelné věnovat zvláštní pozornost i metodám vědecké práce V. I. Lenina, zejména pak jeho analýzám sociálně ekonomických jevů. Tak například práce *Vývoj kapitalismu v Rusku* představuje všestranný rozbor sociálních jevů na vesnici i v rodícím se ruském průmyslu, využití interview a přímých pozorování atd. Komplexní analýza sociálních jevů od jejich ekonomických kořenů až po ideologický odraz je metodou uplatňovanou v celém Leninově díle.

Uvážíme-li, že řízení lze charakterizovat jako praktickou činnost se stále výraznějším podílem věd, že jde o činnost programující jednání jiných lidí, že řízení moderního průmyslu je stále více řízením makroskupiny tisíců zaměstnanců přes mikroskupiny řídicích štábů — tu je zřejmé, proč mezi těmito vědami zaujímají stále významnější místo vědy o člověku, včetně sociologie.

Marxistickou průmyslovou sociologii očekává významná práce: přispět k objasnění řady závažných otázek právě v té sféře, o níž jsme hovořili dosud — sem patří sociální předpoklady a důsledky vědeckotechnické revoluce, předpovědi vývojových trendů významných profesí, systém komunikací a pohyb informací při řízení socialistické ekonomiky, sociální pozice organizátorů výroby, veřejné mínění o racionalizaci, analýza faktorů ovlivňujících růst autority vedoucích hospodářských pracovníků, kritika a analýza soudobé buržoazní průmyslové sociologie,

komparativní výzkumy v řízení a vedení pracovníků v ostatních socialistických zemích, nejúčinnější metody řešení flukuačních tendencí v průmyslových podnicích různých odvětví průmyslu, zjišťování účinnosti technické propagandy v závodech, atd., atd. Tyto výzkumy mohou poskytnout řadu informací k rychlejšímu i přesnějšímu rozhodování důležitých otázek řízení socialistické ekonomiky, umožní včas bránit negativním tendencím, mohou přispět k realizaci dodnes platných Leninových pokynů o nutnosti zvědečtit řízení socialistické ekonomiky na všech jeho stupních.

Jestliže Lenin věnoval takovou pozornost sociální roli organizátorů výroby, tím více promýšleli i postavení a úlohu realizátorů. Tedy těch, kteří se revolucí stali vlastníky výrobních prostředků, na nichž ležela nekonečná tíha přeměny agrární a zcela zaostalé i rozbité země v zítřejší moderní průmyslovou velmoc — pracujících mas. Šlo zejména o problém kázně a iniciativy, a to v nových ekonomicko-sociálních podmínkách, kdy „vše patří všem“. Úkol, který je jak již víme ze zkušenosti vlastní výstavby, neobyčejně komplikovaný a dlouhodobý. „Učit se pracovat — toť úkol, který vláda Sovětů musí postavit před lid v celém jeho rozsahu ... právě sovětské řízení, které přechází od formálního demokratického buržoazní republiky ke skutečné účasti pracujících mas ve správě, poprvé staví soutěžení na široký základ. V politické oblasti je to mnohem snazší než v oblasti hospodářské, avšak pro úspěch socialismu je důležité právě soutěžení v hospodářské oblasti.“ (Lenin, Spisy 22, *Nejbližší úkoly sovětské moci*.)

Dialektika pracovní kázně a pracovní iniciativy je ovšem problémem moderní ekonomiky v celém světě. Vzpomeneme-li znovu na Taylora jako „otce vědeckého řízení“, můžeme si již u něho všimnout základních rysů řešení tohoto problému v kapitalistických výrobních vztazích. Pro Taylora je výchozí veličinou zajištění kázně pracovníka fakt soukromého vlastnictví výrobních prostředků a technologický režim. Je typické, že při svém nástupu do profese organizátora pronáší slib majiteli podniku asi v tom smyslu, že se dosud propočítával jen stroj, zatímco nyní on je mu propočte i člověka. Životopisci

Taylora ukazují, jak tohoto člověka chápali jako moment technologického pohybu. že a jak mu byl především homo physiologicus. Mistrným promyšlením objektivní sféry práce, harmonogramy a racionalizací výrobních postupů, sladěním člověka a stroje atd. dokázal Taylor dosáhnout vysoké efektivity práce a zařadil pracovníka do vztahů, v nichž pracovní kázeň byla nezbytností. Jak už víme, tato vysoká pracovní kázeň a efektivnost šla na účet pracovníka a ve prospěch soukromého vlastníka.

Vzniká ovšem otázka, jak za těchto podmínek docílit růstu iniciativy lidí, vlastního zájmu, vůle a chuti člověka vydat ze sebe to nejlepší, vnitřního zájmu o práci a podnik — jak pracovníka motivovat? Toto je od počátku slabá stránka taylorismu, který v podstatě pracoval jen se mzdou, zvláště úkolovou. Organizátoři kapitalistické výroby se později snažili najít řešení větší orientací na subjekt (metody industrial relations, human relations aj.). Tyto moderní metody mobilizace subjektu přinášely v podnikových rozměrech někdy velmi dobré výsledky, v makroekonomice jsou však bezmocné, neboť usilují o nemožné. Chtějí totiž při zachování soukromého vlastnictví výrobních prostředků zespolečňovat zájmy zaměstnanců, integrovat všechny kolem výroby a pro výrobu, která se sice výrazně změnila v rovině výrobních sil, avšak nikoli v rovině výrobních vztahů. Praktickým výsledkem jsou snahy vytvořit konformní sociální klima úsměvy mistrů. Sociologické průzkumy však odkrývají pod tímto klimatem a úsměvy hluboce zakotvený a životem stále potvrzovaný pocit „insecurity“ — nejistoty většiny zaměstnanců, kteří dobře vědí, že zavádění automatizace nepostihne „všechny Fordovce“ stejně.

Leninova analýza dialektiky pracovní kázně a pracovní iniciativy je vědecká, a tedy stále platná. Základním předpokladem pro řešení problému kázně a iniciativy pracovníků je přirozeně revoluční změna výrobních vztahů, tedy zespolečňování výrobních prostředků. Tím se otevírá cesta k vytváření kázně nového typu, uvědomělé kázně socialistických spolupracovníků, i k masovému a opravdovému (nikoli jen dovedně aranžovanému) rozvoji iniciativy.

„V každé socialistické revoluci, když už byl vyřešen úkol vydobytí moci proletariátem, a podle toho, jak je řešen v hlavním a podstatném úkol vyvlastnění व्यवlastňovatелů, se nezbytně dostává do popředí základní úkol vytvoření vyššího společenského řádu, než je kapitalismus, a to: zvýšení pracovní produktivity a ve spojitosti s tím (a za tím účelem) vyšší organizace práce.“ (Lenin, Spisy 22, *Nejbližší úkoly sovětské moci.*)

Lenin poté ukazuje, že zvýšení produktivity předpokládá existenci materiálně technické základny, vzestup vzdělání širokých mas. „Tento vzestup se nyní uskutečňuje nesmírně rychle, což nevidí lidé zaslepení buržoazní rutinou, neschopní pochopit, kolik bouřlivé touhy po světle a iniciativě probouzí sovětské zřízení mezi »prostým lidem«. Za druhé, předpokladem hospodářského rozmachu je také zvýšení kázně pracujícího lidu, umění pracovat, zdatnosti, intenzity práce, její lepší organizace“ (tamtéž).

Je zcela zřejmé, že zrušení krutosti kázně, jak je zajišťována vykořisťovateli ohrožením existence pracovníků, je nesporně cílem socialistické revoluce; nemůže jím ovšem být zrušení kázně samé a její nahrazení pseudodemokratismem a anarchií v ekonomice. „Je třeba naučit se spojovat bouřlivý schůzový demokratismus pracujících mas, kypící jako jarní příval, vystupující ze všech břehů, s železnou kázní při práci, s tím, že se v práci bezpodmínečně podřídíme — vůli jednotlivce, sovětského ředitele“ (tamtéž).

Že kázeň je neslučitelná s živelností, se přijímá jako logické; často se však zapomíná, že Leninova kritika živelnosti platí i při promýšlení vzniku, rozvoje a sociálního významu pracovní iniciativy.

Problém začíná ve filosofii, v řešení vztahu subjektu a objektu. Leninismus odmítá jak koncepce mechanického determinismu, tak vývoje idealistického voluntarismu, které vždy ústí v tvrzení, že proces řízení a vedení je vůči subjektu bezmocný.

Teorie, že subjekt „je, jaký je“, že člověk je buď iniciativní, potom to projevuje, anebo není, tedy je zbytečné u něho o iniciativní přístup usilovat, nemají nic společného s vědeckou filosofií, psychologií, a tedy ani s leninismem.

Různost subjektů je nesporným faktem. Rozhodující otázkou však je, jak pro ně

všechny dokáže společnost vytvořit podmínky, aby inspirovaly, podněcovaly, regulovaly správným směrem obecný růst iniciativy. Lenin nesouhlasil s názorem, že samo vytvoření socialistických výrobních vztahů představuje vytvoření těchto podmínek a že ony automaticky přivodí rozvoj iniciativy. Základní význam této přeměny pro rozvoj aktivity nejširších mas je nesporný, Lenin ovšem právem kritizoval jakékoli pasivní spoléhání se na automatiku vývoje, tedy i na tuto tzv. „socialistickou živelnost“. Není správné pasivně očekávat tento automatický rozvoj již proto, že existují zároveň aktivní protisíly, překážky, ekonomické, organizační, kulturní, sociální i psychické zábrany. Dále jde o trvalý proces rozvoje aktivity a pracovní iniciativy, nikoli jen o jednotlivé akce; proto Lenin nevolí náhodou samotný název svého článku: *Jak organizovat socialistické soutěžení*. Je tedy realizací Leninových myšlenek, jestliže dnes různé vědní disciplíny, a tedy i průmyslová sociologie a sociální psychologie, všestranně zkoumají podmínky upevňování uvědomělé kázně a rozvoje iniciativy pracovníků. Studium konkrétních podmínek v nejlepších a nejhorších pracovních skupinách, jejich komparace a komplexní průzkum dávají možnost vyvodit velmi cenné závěry pro praxi řízení socialistických podniků, umožňují sociotechnické návody pro vedoucí a řídicí orgány jak neformálně organizovat soutěžení a trvale rozvíjet aktivitu pracovníků.

Ti, kteří nepochopili dialektiku socialistické pracovní kázně a pracovní iniciativy, nemohli ani pochopit, že základem širokého rozmachu iniciativy není živelné a anarchické uvolnění jakékoli aktivity, při níž se různé nekoordinované síly překrývají a kříží a kdy jednotlivci mohou sledovat nejrůznější cíle a tím vytvářet stav dezorganizace. V takovém stavu, jak ukazuje praxe, je velmi obtížné převést jakoukoli novou myšlenku v sociálně významný pohyb, přeměnit i nejcennější invenci v celospolečensky závažnou inovaci. Není to organizace, která svírá iniciativu a je jejím protipólem: tím je právě dezorganizace. Proto Lenin tak cílevědomě bojoval například za důkladný systém kontroly a statistiky, za evidenci, za organizační klid a pořádek. Známý hawthornský experiment i řada sociologických

a sociálně psychologických výzkumů prokázaly, že bez přesné kontroly výkonů a systematického srovnávání dosažených výsledků nevzniká (či brzy uhasíná) snaha pracovních skupin překonat druhé, být lepší, pracovat efektivněji.

Jen organizační pořádek ovšem nestačí. Je běžná praxe, že v řadě podniků se zcela stejnými parametry technologickými, a dokonce v tomtéž podniku v jednotlivých dílnách se zcela stejnou organizací práce, mzdovým a prémiovým systémem atd. se výkony velmi odlišují, liší se zájem pracovníků o práci, poměr jednotlivých kolektivů k podniku, iniciativa, flukuační tendence atd. Proč? Odpověď může být jen výsledkem seriózního studia, neboť nejde o jev pouze monokauzální. Právě zde je pole marxistické průmyslové sociologie. Dnes se ve všech socialistických zemích studují a potom prakticky organizují podmičky aktivity a iniciativy pracovních skupin. Výzkumy prokazují, že za nejvýznamnější základnu rozvoje aktivity a iniciativy lze považovat *pozitivní sociální klima* v pracovní skupině. Sovětská sociální psychologové dlouhodobě srovnávali výkon ve vysoce sešrané skupině, která měla pozitivní sociální klima, s výkonem v jiné skupině s velmi neurovnalým, živelným a často až konfliktním prostředím. Uvádějí, že výkony v této druhé byly o 6—23 % nižší. Prokazuje se zároveň, že nejdůležitější roli ve vytváření pozitivního a inspirujícího klimatu v dílně má formální a neformální *vedoucí* pracovní skupiny. Tato zjištění znovu potvrzují význam tak častých poznámek Lenina o úloze osobních vlastností vedoucích.

Lenin, jak víme, toleroval řadu nedostatků u jednotlivců a varoval před malicherností a psychologizováním v kádrové politice. Neodpouštěl však vedoucímu pracovníku nedostatek skromnosti, povýšectví při vedení lidí. Dobře si totiž uvědomoval, že chování a jednání vedoucího pracovníka se reprodukuje denně v práci a životě podřízených, že povýšenost odrazuje, že ruší kolektivní soužití, a dokonce i zahání člověka přicházejícího možná s důležitou novou myšlenkou. Naopak moudrost a laskavost vedoucího pracovníka inspiruje, smeluje a vytváří ovzduší, v němž se i lidé s komplexy méněcnosti nebojí vyjádřit — a ti často patří

k osobnostem nejhlubším. V něm se může rozvíjet tvořivé myšlení. Pozoruhodný je v tomto smyslu Leninův projev *O úloze a úkolech odborů* (Spisy 33, s. 191). V něm žádá vedoucí pracovníky o vytváření podmínek pro *družnou* spolupráci, chce, aby lidé byli *s p o k o j e n i* se svou prací, výslovně ukládá odborové organizaci, aby docílila u lidí *v ě d o m í* *p r o s p ě š n o s t i* jejich práce pro společnost, a zároveň bojuje proti nepořádku a nekázní, proti živelnosti a za důslednou kontrolu. Bojuje tedy za systematické a racionální řízení, za skutečně vědecké řízení, které nevylučuje, ale předpokládá i hluboké promyšlení subjektu, jeho motivace a iniciativy, organizace všech podmínek k efektivní a zároveň i uspokojení přinášející práci socialistického člověka.

Tento Leninův projev dokazuje, jak velikou úlohu přikládal cílevědomému vytváření a neustálé péči o pozitivní sociální klima v pracovní skupině. To ostatně dokazuje z druhé strany jeho neustálá kritika stylu práce byrokratických vedoucích, kteří místo vytváření družné spolupráce usilovali o pouhé splnění příkazu, kteří vysvětlení perspektivy a smyslu pracovního úsilí považovali za ztrátu času a vytváření podmínek pro spokojenost lidí při práci za formu zbytečné precitlivělosti. V celé řadě projevů se Lenin vyjadřoval k takovým organizátorům, kteří místo živé práce s živými pracovníky si zvykli na zasílání písemných direktiv a uplatňovali jen metody příkazů: „My víme, že bez chyb se řídit nedá. Ale kromě chyb pozorujeme i neobratné uplatňování moci pouze jako moci, když lidé říkají: já mám teď moc, já jsem to nařídil a ty musíš poslouchat“ (Lenin, *Spisy* 28, s. 223). „Nejhorším nepřítelem je u nás byrokrat, to je komunista, jenž sedí na odpovědném (a pak i neodpovědném) místě v sovětském aparátě a požívá všeobecné úcty jako člověk svědomitý. Má obě ruce levé, ale nekrade. Nenaučil se bojovat proti úřednímu šimlu, neumí proti němu bojovat, kryje jej. Tohoto nepřítele se musíme zbavit a za pomoci všech třídně uvědomělých dělníků se mu dostaneme na kobylku.“ (Lenin, *Spisy* 33, s. 222.)

Neskromnost a povýšenectví Lenin nepřecházel, kdekoli se s nimi setkal, s vědomím, že vždy podlamují iniciativu pracovníků a jsou proto nejen individuálně,

nýbrž i sociálně negativními jevy. Proto se Lenin tolikrát zabýval i povýšenectvím intelektuálů, proto se stejnou energií, s jakou podtrhoval význam vědy a kvalifikace, personifikované specialisty, kritizoval „individualismus intelektuálů“, povýšenec-ký poměr k mase, projev irony, cynismu a skepse vůči spolupracovníkům a podřízeným. Kdysi již Plechánov upozorňoval, že intelektuál přistupuje ke společnosti někdy zvláštním způsobem: potřebuje ji, dívá se na ni však jako sólista na sbor. Rovněž Lenin ukazoval již v počátcích hnutí, že rivalita individualit — vedoucích kroužků — vede až k jejich rozpadání. Marx nejednou kritizoval tendenci intelektuála být osobností a být viděn. Věc by přirozeně zasloužila širší sociologickou a psychologickou analýzu (charakter práce, sociální podmínky doby, konkrétní země atd.). Ve zde studované souvislosti jde o to ukázat, že například závažná problematika technických inovací v moderní ekonomice má také tuto sociologickou stránku, stránku pozitivního sociálního klimatu mezi všemi pracovníky, tedy i mezi výzkumníky a praktiky, techniky a dělníky, a že ironie, povýšenectví nebo přehlížení bývají zdrojem nikoli pozitivního, nýbrž konfliktního klimatu a tedy i faktorem proti rozvoji iniciativy. Lenin sám byl velkým příkladem toho, že skutečně velké osobnosti bývají prosté a bysterně skromné.

Pro marxistického sociologa představuje Leninovo dílo pramen hlubokého poučení o pohybu moderní společnosti, neustálé inspirace při promýšlení soudobých problémů teorie i praxe. V naší zemi je dnes jednou z nejvýznamnějších oblastí rozvoje ekonomiky vůbec a zvýšení úrovně jejího komplexního řízení zvláště. Usnesení lednového pléna ÚV KSČ ukázalo, že a proč bude komplexní socialistická racionalizace dlouhodobou formou tohoto řízení.

V každé průmyslové zemi po období industrializace přichází zákonitě období maximálního využití této industrializace, tedy období komplexní racionalizace. I v naší zemi půjde v nastávající 5. pětiletce nikoli o další širokou investiční činnost, nýbrž o využití daných fondů a zdrojů s cílem dosáhnout maximální efektivity. Dosažení této efektivity nemohou zajistit ani další pracovní síly, tedy kvantita práce, cestou může a musí být jediné

kvalita práce. Vysoká úroveň organizace, široký rozvoj iniciativy, inovace atd. A právě v této souvislosti se stává tak mimořádně důležitou oblast řízení a vedení lidí, oblast, v níž je ve všech socialistických zemích v rostoucí míře aplikována i marxistická sociologie. Svými konkrétními výzkumy i teoretickou prací bude i československá průmyslová sociologie přispívat k rozpracování myšlenkového dědictví Vladimíra Iljiče Lenina, a tím i k řešení nejzávažnějších problémů socialistické ekonomiky i celé společnosti.

Резюме

Ярослав Когоут: Ленин об управлении и руководстве людьми

Автор сосредоточивает внимание на анализе идей Ленина, занимающихся управлением и руководством людьми в связи с социалистической комплексной рационализацией. Этот метод был выдвинут на заседании ЦК КПЧ в январе 1970 г. как долгосрочная линия руководства чехословацким народным хозяйством. Принимать участие в ее осуществлении являются задачей и социологов промышленности.

Из богатой сокровищницы трудов Ленина автор выделил две проблемы: общественную роль организаторов производства, подбор, подготовка которых и руководство которыми представляют после победы социалистической революции дело исключительного значения и становятся поэтому первоочередной задачей партии; значение создания общественных условий для непрерывного развития инициативы широких масс.

Анализируя первую проблему, автор сравнивает отношения ленинского понимания техники, экономики и политики и решение этого отношения в неотехнократической социологии, из которой исходит большинство современных работ о социологии менеджеров. Автор доказывает, что аргументация неотехнократов о перемене общественной структуры капиталистического общества самотеком в зажиточное общество, не знающее различий, будто бы на основе развития науки и техники, не соответствует действительности и скрывает идеологическое намерение объявить существование априорной собственности на средства производства уже не существующим. Однако, даже в технически самых развитых странах решающим фактором для общества является не квалификация менеджеров, а собственность часто глубоко неквалифицированных предпринимателей.

Ленин рассматривал технику как оружие правящего класса; поэтому руководство не может являться только функцией техники. Смысл руководства обусловлен производственными отношениями.

Социалистическая революция представляет собою основную предпосылку для массового развития инициативы. Однако неправильным

оказывается ожидать пассивно стихийное воздействие социалистических производственных отношений в этом направлении. При одинаковых условиях технологии, зарплаты и организации труда существуют на практике значительные различия в развитии инициативы на отдельных предприятиях и в мастерских. Изучение конкретных условий развития инициативы и обобщение лучшего опыта является важной задачей марксистской социологии промышленности.

Диалектику трудовой дисциплины и инициативы пытался решить уже «отец научного управления» Ф. В. Тейлор. С большим мастерством он рационализировал объективную сферу труда, но мотивация работника была слабым местом его системы.

Ленин подчеркивал, что лжидемократизм в экономике обозначает анархию и требовал железную дисциплину в работе. Он пропагандировал применение методов рационализации, подвергая одновременно резкой критике эксплуататорский характер тейлоризма, повышающий интенсивность труда рабочего в пользу владельца предприятия. Ленин подчеркивал значение благоприятной общественной атмосферы в рабочих группах, значение товарищеского сотрудничества, удовлетворенность работой, чуткое руководство работниками и осуждал надменность заведующего и такие черты, которые ограничивают инициативу рабочих коллективов.

Summary

Jaroslav Kohout: Lenin on Managing and Leading People

The author concentrated himself on the analysis of Lenin's ideas concerning the management and the leading of people in connection with the complex socialist rationalization. On the session of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in January 1970, this method was set up as a long-term line of management of the Czechoslovak national economy. To participate in its realization is also the task of industrial sociologists.

From the entire abundance of Lenin's works, the author selected especially two problems: 1. The social role of production organizers whose selection, preparation and leadership are of extraordinary importance after the victory of the socialist revolution. Thus it becomes the foremost task of the Party. 2. The significance of creating social conditions for the continuous development of the initiative in broad masses of population.

In analysing the first problem, the author confronts Lenin's conception of the relation

among technology, economics and politics with the solution of this relation by neotechnocratic sociology, from with most of the contemporary workers on the sociology of managers proceed. The author shows that the neotechnocrats' argumentation concerning the self-transformation of the social structure of the capitalist society into an undifferentiated welfare society, allegedly on the basis of the development of science and technique, does not correspond to reality and obscures the ideological design to declare the existence of private ownership of production means as already non-existing. However, even in the technically most developed countries, the decisions on society are not determined by the qualification of the managers, but by the ownership of entrepreneurs whose qualification is often very low.

Lenin conceived technology as the weapon of the governing class — and this is why also management cannot be only the function of technology. The sense of management is given by production relations.

The socialist revolution is the basic precondition for the mass development of initiative. It is, of course, erroneous passively to expect a spontaneous functioning of the socialist production relations in this direction. Under similar technological and wage conditions and with a similar organization of work there are, in practice, considerable differences in the development of initiative in the separate enterprises and workshops. The research of concrete conditions of the development of initiative and the generalization of the best experiences are a significant task the Marxist industrial sociology has to face.

Already "the Father of Scientific Management", F. W. Taylor, tried to solve the dialectics of the working discipline and the working initiative. He masterly rationalized the objective sphere of work — the motivation of the worker, however, was the weak point in his system.

Lenin laid emphasis on the fact that pseudodemocratism in economics means anarchy and claimed a rod of iron in work. He propagated the application of rationalization methods and simultaneously sharply criticized the character of exploitation involved in Taylorism which intensified the worker's efforts for a private owner's benefit. Lenin emphasized the significance of a positive social climate in working groups, of companionable collaboration, of the satisfaction with work, of a sensible management of workers and criticized the managers' air of superiority, as well as the properties reducing the initiative of working collectives.

Řízení socialistické společnosti v Leninově díle

MIROSLAV SOUKUP*

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Věcná, neemocionální diskuse o Leninově intelektuálním dědictví, k jejímuž novému vzestupu dalo impuls letošní stoleté výročí jeho narození, není snadná vzhledem k politické aktuálnosti této diskuse, vzhledem k neobyčejně filosofické angažovanosti a politické polarizaci Leninových stoupenců a pseudostoupenců, oponentů i nepřátel, i vzhledem ke gigantickému rozsahu a mnohotvárnosti díla tohoto největšího státníka dvacátého století, který v politickém systému znamená podle našeho názoru totéž co Einstein a Wiener ve vědě.¹

Jak Leninovo dílo, tak i průběh kontraverzního sporu o jeho analýzu a interpretaci, který ve světovém měřítku probíhal v posledních desetiletích v rozsahu srovnatelném snad jen s diskusí o Marxovi, se stalo nedílnou součástí intelektuálního dědictví této civilizace a vešlo i do jejich myšlenkových základů.

(Podle údajů UNESCO je Lenin nejprekládanějším autorem do cizích jazyků; překonává v tomto směru Tolstého, Shakespeara, Balzaca a dokonce i bibli.) Lenin zasáhl svým dílem do všech základních oblastí života společnosti dvacátého století, jeho energie však byla v největší míře věnována vytvoření rozhodujících předpokladů pro rozvinutí revoluční akce: kritické analýze politických teorií a politické praxe, úsilí o rozvinutí teorie jako předpokladu konkrétní politické činnosti při řízení společnosti.

Zdá se být paradoxní, že přes objemnou produkci studií o Leninově díle, která snad je bez obdoby pokud jde o hodnocení jednoho tvůrce, nelze říci, že by jeho myšlenkové bohatství již bylo plně prozkoumáno a doceněno a tím méně pak aplikováno v praxi. Přitom oblast řízení

je v těchto studiích pokryta relativně slabě a pracemi z nedávné minulosti. Je to pozoruhodné i proto, že Leninova činnost na úseku řízení byla skutečně podstatná nejen z hlediska řízení za socialismu, ale i z hlediska teorie a praxe řízení vůbec. Lenin jako první významný myslitel poukázal například na to, že snahy o zdokonalování metod a prostředků řízení, o jeho exaktnost, nemohou skončit ve sféře podniku a že nové metody a prostředky řízení vytvářejí předpoklady pro „řádné rozdělení a uspořádání veškeré společenské práce“, pro něž též budou použity. V socialistickém hnutí existovala odedávna latentní představa, že nejsložitější je otázka způsobu a cest dobytí moci dělnickou třídou, zatímco následující etapa, etapa organizace socialistické společensko-hospodářské formace, se zdála být záležitostí podstatně snadnější a jednodušší. Po říjnu 1917 se ukázalo, že udržet moc a organizovat společnost, řídit společenské procesy k maximální realizaci socialistického programu je patrně ještě těžší než moc dobýt. Jak má nová socialistická společnost vypadat? Jaká má být struktura jejích řídicích institucí a organizací? Jak mají být projektovány jejich funkce v totalitě společenské soustavy? Jak konstruovat optimální systém nových regulátorů, které by nahradily takové regulátory kapitalistické společenské formace, jako je soukromé vlastnictví výrobních prostředků, soukromý zisk, konkurence na trhu jakožto zdroj tlaku k racionalizaci výroby?

Lenin byl vynikajícím znalcem Marxe, ovšem Marxovo dílo dávalo o vlastní struktuře nové společnosti jen nejobecnější, a proto prakticky i nedostatečné představy. To vyplývalo zcela logicky z vědecké metody Marxe, jejímž axiomem bylo zkoumat

* Tato stať je rozšířenou verzí referátu, který byl přednesen na vědeckém zasedání, uspořádaném k 100. výročí narození V. I. Lenina vědeckým kolegiem pro filosofii a sociologii při ČSAV 12. března 1970.

¹ Je známé vysoce pochvalné učenění Lenina Bertrandem Russellem: „Neznám jinou tak výraznou osobnost v Evropě našeho století.“ Méně zná-

mé je hodnocení Bernarda Shawa ve věnování divadelní hry nazvané *Zpět k Metuzalémovi*, uložené v bývalé Leninově osobní knihovně v Kremli: „Mikuláš Leninovi, jedinému evropskému vládcí, projevujícímu důvtip, charakter a znalosti hodné jeho odpovědného postavení, od Bernarda Shawa, 16. VI. 1921“.

vědecky zkoumatelné, čili kapitalistickou společnost a zásadně odmítat rozvíjení nepodložených spekulací o budoucí socialistické společensko-hospodářské formaci, které by mohly být zcela zcestné. Nárys socialismu jako „říše svobody“ (Marx) nebo společnosti, v níž „okruh životních podmínek obklopujících lidi, který až dosud lidi ovládal, se dostal pod vládu a kontrolu lidí, kteří se poprvé stávají uvědomělými, skutečnými pány přírody, protože se stali pány svého zespolečenštění“ (Engels) lze tedy nejobecněji chápat jako ideální model sebeorganizujícího se společenského systému, jehož podstatným strukturním rysem je likvidace hospodářské i politické moci buržoazie, společenské vlastnictví výrobních prostředků a celospolečenské řízení,² jako společnost, která soustavně poznává svou vnitřní strukturu a proces³ proto, aby mohla optimálně dosahovat svých cílů, které jsou soustavně zpřesňovány zpětnou vazbou informačního toku o procesu realizace těchto cílů.

Vedoucí jádro komunistické strany v čele s Leninem se tedy při projektování nové organizace společnosti prakticky nemohlo opírat o žádné vzory: Marx a Engels poukazovali ve svých pracích pouze na základní zákonitosti vývoje, které je třeba respektovat, ale jinak nesvazovali budoucím vůdcům socialistického hnutí ruce žádnými návodů. Pařížská komuna existovala pouze jako město v podmínkách války a některá její opatření, která měla zdánlivě obecný charakter, se později ukázala být nepoužitelná v podmínkách Ruska.

Složitost problémů, na které ruští komunisté začali narážet hned po dobytí moci, se ukázala být podstatně větší, než připouštěly představy z předrevolučního údobí. Leninovi a jeho spolupracovníkům se nepodařilo zcela uniknout osudu všech předchozích revolucionářů, kteří podle výroku Engelse se vždy musili na vlastních zkušenostech přesvědčovat, že jejich právě uskutečňovaná revoluce se málo podobá té, o kterou usilovali. Vedoucí jádro komunistické strany, jehož géniem byl Lenin,

bylo nuceno tvořit, experimentovat a ověřovat své teoretické vývody v celostátním měřítku, aniž se mohlo opírat o zkušenosti kteréhokoliv předchůdce. Toto vše probíhalo v podmínkách osamocené revoluce ve zpustošené zemi. Nešlo však skutečně jen o specifičnost doby dané mimořádnými okolnostmi spjatými s první světovou válkou. Problém tkvěl obecněji v tom, že bylo třeba vytvářet kvalitativně nový typ moci a státu, že organizační koncepce, které vyhovovaly v kapitalismu, se staly nepoužitelnými, protože jednotlivé formy a prvky v podnicích byly začleněny do kvalitativně odlišného celku a začaly působit vlivy a mechanismy dosud neznámé. V socialistickém státě bylo nutné začít velmi rychle vytvářet integrované hospodářství s poměrně velkými organizacemi a plánovitě pro ně určovat působnost i úkoly. Tyto velké organizace měly pokud možno rychle a bez poruch začít plnit svou funkci. To je z organizačního hlediska podstatně složitější než v kapitalistickém hospodářství, kde například podniky vznikaly a dosud vznikají tak, že se zprvu vytvoří malé, centrálně řízené jednotky, které pak v konkurenčním boji buď rostou, nebo se rozpadávají a zaniknou, kde lze postupně hledat cesty, zkoušet různé formy a metody v menším měřítku a zavádět ty, které se osvědčily, a kde případná chyba nemívá dalekosáhlé důsledky v rámci podniku, když se jí podaří včas zjistit. V socialistickém státě, v němž plánovitě vznikly podstatně větší organizační soustavy s obrovským množstvím vztahů a závislostí, jsou kladeny daleko vyšší nároky na řízení i na některé jeho složky, zejména na koordinaci a na kontrolu, a proto je třeba volit vhodnou strukturu, vhodné uspořádání s daleko větší odpovědností: připadné nedostatky v organizaci ovlivňují mnohem větší soubor a mohou mít nepříznivější důsledky než za kapitalismu (viz např. řetězové reakce při neplnění plánu některým významným prvkem systému).

Nejobecnější principy byly tedy jasné: restrukturalizace společenského systému vítěz-

² Řízení chápeme jako proces zvyšování negativní entropie sociálního systému na rozdíl od regulačního procesu chápáného jako proces zachovávající stabilitu negentropie v určitých limitech, zajišťující zachování určité uspořádanosti systému, stavu jeho určité dynamické rovnováhy. Sebeorganizací systému rozumíme zvláštní případ řízení systému s cílovým chováním, jímž jsou vyhledávány a soustavně zpřesňovány cíle na základě procesu sebeučení a zpravidla za významných změn probíhajících ve struktuře.

³ Strukturu a proces vymezujeme pro potřeby tohoto článku takto: rozdíl mezi nimi je pouze relativní a podmíněný; za strukturu považujeme soubor elementů systému určitým způsobem spjatých vzájemnými vazbami, které se v čase, významem z hlediska pozorovatele, prakticky nemění a je tedy možno je považovat vzhledem k onomu konkrétnímu časovému úseku za nehybné; naproti tomu procesem rozumíme soubor oněch elementů systému, které v tomo časovém úseku procházejí relativně rychlou změnou.

nou revoluci tak, aby byl ve smyslu Marxových principů vytvořen společenský systém, jehož kritériem je vyšší produktivita práce a vyšší úroveň organizace, než v kapitalistické společensko-hospodářské formaci: „V každé socialistické revoluci, když byl vyřešen úkol dobytí moci proletariátem a podle toho, jak je řešen hlavní a základní úkol, vyvlastnit vykořisťovatele a potlačit jejich odpor, dostává se do popředí stěžejní úkol, vytvořit vyšší společenský řád, než je kapitalismus, a to: zvýšení produktivity práce a v souvislosti s tím (a k tomu) její vyšší organizace.“ (V. I. Lenin, *Spisy* 27, Praha 1954, s. 252.) Ovšem „znalost socialismu máme, ale znalost organizace v miliónovém měřítku, znalost organizace a rozdělování výrobků atd. — to nemáme. Tomu nás staří bolševičtí vůdcové nenaučili.“ To zdůrazňujeme proto, aby se v plném světle ukázal historický význam Leninova díla jakožto revolucionáře, státníka a myslitele, který měl rozhodující podíl na vytváření základů k tak průkopnickému dílu ve sféře lidské organizace, jakým bylo vytvoření řídicích a regulativních mechanismů nového typu státu, sovětského státu, řízeného politickou stranou dělnické třídy, komunistickou stranou, společností, která byla svým způsobem první obrovskou laboratoří světového socialismu. Lenin vynikal mezi svými spolupracovníky teoretickou fundovaností, rozhledem a jasnožřivostí. Tyto vlastnosti, jeho schopnost vidět historické trendy a posuzovat současnost nejen z hlediska historického vývoje, ale i z hlediska pravděpodobného budoucího vývoje, mu umožnila dospívat k mnohým myšlenkám, které překročily rámec tehdejší doby, které mohou být lépe pochopeny dnes, než byly pochopeny některými jeho současníky.

Cílem tohoto článku není podat systematickou analýzu Leninova díla v oblasti vymezené tématem, nýbrž upozornit na základní principy Leninovy metody, s níž řešil složité problémy řízení společnosti své doby, jeho přístupu k problémům, a předložit úvahu o jejich nosnosti, o některých možných směrech aplikace leninské metody, leninských principů

při řešení problémů řízení společnosti a společenských procesů v současné fázi civilizačního procesu v počátečním období vědeckotechnické revoluce.⁴

Marxistická analýza a interpretace Leninova přínosu k otázkám řízení předpokládá vyhnout se dvěma nebezpečím. Scylle dogmatického přístupu k Leninovu dílu a Charybdě povrchního přístupu a znalosti, a tím jeho podcenění. Hlavním postulátem je zkoumat Leninovo dílo v totalitě, jako *dynamický celek*. V této studii se nemůžeme obejít bez ilustrace některých Leninových myšlenek, jejímž smyslem je přiblížit čtenáři Leninovu osobnost i názory na diskutované problémy. Přitom však zdůrazněme jednoznačně, že Lenina nelze studovat přes sbírku citátů, že Leninovy koncepce nelze zachytit po částech, nýbrž že je třeba je chápat jako vyvíjející se systém názorů. Leninovo dílo nelze pochopit bez pochopení dialektického vztahu Lenina-vědce a Lenina-politika. Kritériem činnosti politika je politický úspěch, činnost směřující k tomu dostat se a udržet se za cenu nejmenších ústupků a kompromisů ve vedení určitého organismu, určitého hnutí, určité skupiny. Naproti tomu základním kritériem práce vědce je vědecká pravda. Lenin jako politik zaujímal v různých obdobích a v různých konkrétních situacích postoje, které, jestliže jsou vytrhávány ze souvislosti a prezentovány v krátkém spojení, mohou sloužit k obhajobě i značně rozdílných politických koncepcí. Nadto nelze tyto názory vytrhávat z historického kontextu, z tříště skvělých, zdánlivě rozporných, dílčích improvizací Lenina-politika, právě proto, že vyplynuly z potřeb různých specifických konkrétních situací. Je třeba vypreparovat Leninovu vědeckou metodu, která je jednotlivým, konzistentním, koherentním systémem.

Těžiště Leninových zájmů se v jednotlivých periodách jeho života logicky přesouvá k novým a novým problémům, k jejichž historii se však Lenin vrací, aby mohl dosáhnout nové syntézy. Z vymezení tohoto článku logicky vyplývá, že je třeba soustředit se zejména na vývoj jeho ná-

⁴ Proto také se nezabýváme řadou podstatných otázek řízení socialistické společnosti, k nimž čtenář ostatně nalezne hojnost literatury, zejména sovětské. Z ní upozorňujeme např. na studie: F. M. Burlackij, *Lenin, gosudarstvo, politika*, Moskva, izd. Nauka, 1970; V. G. Afanasjev, *O vědeckém řízení společnosti*, Praha, Socialistická

akademie 1967; I. L. Marinko, O. K. Poseljaninová, V. G. Smolkova, *O naučných osnovách upravljenja socialističeským obščestvom*, izd. Moskovskovo Universiteta 1969; *Lenin i sociologia, Internacionalnyj bjulleten*, Moskva 1970; A. E. Petrov, *Osnovy organizacij upravljenja promyšlennym proizvodstvom*, izd. Ekonomika, Moskva 1969; aj.

zorů v letech 1917—1923, a zejména v posledním období jeho života, kdy zpětná vazba výzkumu sovětské společnosti mu umožnila zpřesňovat teoretické vývody i koncepce ve sféře strategického rozhodování, i když byly v hlavních rysech formulovány dávno předtím, a i když Leninovi již bohužel nebylo dopřáno, aby mohl syntetizovat tyto nové poznatky v nových systematických teoretických pracích. Přístupovat k Leninovi nedogmaticky znamená nehledat v jeho díle tohoto období přímé návody k řešení dnešních problémů. O učebnici, zpracované podle Kautského, napsal Lenin, že je celkově velmi užitečná, ale že je přesto již načase zřici se myšlenky, že tato učebnice předvídá všechny formy vývoje další světové historie: „Ty, kteří si to myslí, je již načase prohlásit prostě za hlupáky.“ Totéž by se přirozeně vztahovalo i na učebnici napsanou „podle Lenina“: bylo by absurdní zavrhnout nové myšlenky a nová řešení, nová vědecká odvětví, např. kybernetiku, jen proto, že v Leninových spisech se o tom nic neříká.

Zdůrazněme však znovu existenci i druhého úskalí, tendenci k nihilistickému postoji k Leninovu dílu, který je projevem povrchního pochopení jeho myšlenek. Nevytěžíme podněty z Leninova díla, nebudeme-li brát ohled na jeho specifické stránky i na historický kontext jeho tvorby, budeme-li dogmaticky a mechanicky přenášet jeho závěry do jiné situace, a deformovat je povrchní a zkrácenou znalostí, která logicky ústí v nedocenění průkopnické hodnoty tohoto jedinečného zdroje poznání.

*

Rozbor Leninovy práce v posledních letech jeho života jednoznačně svědčí o tom, že si uvědomoval prvořadý význam řídicí práce pro osud socialismu. Velká část jeho návrhů a podnětů byla orientována právě tímto směrem. Mezi tři hlavní subsystémy společenského systému patří centrum strategického rozhodování (v socialistické společensko-hospodářské formaci marxistickoleninská strana a její řídicí orgán), věda a rozložení moci. Lenin svým dilem všestranně zasáhl do všech těchto komponent. V tomto článku se soustředíme na přínos Lenina k podstatnému zvýšení kvality štábního útvaru vědy i centra strategického rozhodování a k podstatnému zvýšení

propustnosti komunikačního kanálu existujícího mezi oběma těmito subsystémy.

Odpověď na otázku, v čem jsou hlavní zdroje mimořádného postavení Lenina mezi státníky dvacátého století, nemusí být jednoznačná. Zajisté to je především jeho kvalita revolucionáře. Druhým důvodem je však jistě i to, že Lenin byl skutečně státník, který se v maximální míře řídil požadavky vědy, vědeckého myšlení. Umět opřít politiku o vědecký základ znamená mezi jiným umět vyhnout se dvěma úskalím — na jedné straně úskalí dogmatismu a pragmatismu, úskalí fanatického lpění na politice jednou provždy schválených pouček a na druhé straně úskalí podřizování se různým existujícím proudům pro dosažení momentální výhody. Dějiny státníků dvacátého století jsou dějinami řady některých vynikajících státníků pragmatiků, v jejichž hlavách byly kondenzovány rozsáhlé zkušenosti jejich třídy. Teoreticky výše než převážná většina z nich byl de Gaulle. Lenin však mezi nimi zaujímal skutečně výjimečné postavení: u něho teorie a praxe tvořila jediný dialektický celek. Jeho vyhraněné teoretické myšlení znamenalo, že se nedostával do vleku živelných nálad mas, ale současně to bylo myšlení nedogmatické, nescholastické, které k přáním mas, k jejich aspiracím a postojům maximálně přihlíželo a dovedlo v jejich světle rozvíjet či modifikovat teoretické postuláty.

Každý státník stojí před dilematem — buď se plně vrhnout do politiky a připravit se o možnost zůstat v kontaktu s nejnovějším vývojem vědy, respektive té vědecké specializace, k níž má nejbližší vztah, nebo naopak se maximálně snažit o to studovat, ale tím se postupně fakticky vyřazovat ze sféry aktivní politiky. Každý skutečně velký státník se snažil toto dilemma svým specifickým způsobem překlenout, ale výsledky nebyly zpravidla příliš uspokojivé. Churchill se snažil věnovat se historickým studiím v době svých volných chvil, ale skutečného pokroku dosáhl teprve po skončení činnosti v čele vlády. Nehru napsal několik svých historických prací ve vězení a ve vyhnanství, de Gaulle psal své paměti v době, kdy byl v ústraní (v letech 1947—1958 a po roce 1968). Pro Lenina naproti tomu byla vědecká práce soustavnou potřebou a i v nejvyhrocenějších momentech revoluce si dokázal pro ni

nalézt čas. Omezím se pouze na dvě fakta, která ilustrují tuto skutečnost: v pěti po-revolučních letech, kdy stál Lenin v čele revolučního státu, v čele vlády, napsal 46 tiskových archů, čili 917 stran textu; krátce po úspěšném dobytí Zimního paláce koncipoval návrh se směrnicemi na rychlé obnovení Leningradské knihovny jako významné instituce a základny pro rozvoj vědy. Politická činnost byla pro Lenina zpětnou vazbou, která mu pomáhala uvědomovat si prioritu řešení těch či oněch vědeckých problémů. Lenin také vynikal nad jiné státníky v komplexnosti vědeckého studia. Zpětná vazba politiky jej postupně přiváděla do styku s nejrůznějšími vědními obory, se sociologií, politickou ekonomikou i problémy kulturními. Ani po této stránce nemá jeho dílo obdoby. Není proto náhodné, že ve svém „Dopisu sjezdu“, který patří mezi podstatné dokumenty počítající se k jeho politické závěti, se Lenin zamýšlí nad tím, jaké vlastnosti by měl či neměl mít socialistický vůdce a státník; tyto vlastnosti jsou totožné s jeho osobními vlastnostmi. Vlastnosti byly roztrženy do třech skupin. Lenin, pokud jde o charakterové vlastnosti, především varoval před sebejistotou, hrubostí, ctižádostivostí a zdůrazňoval, že vedoucí politik musí být loajální, zdvořilý, pozorný k soudruhům, že nesmí být náladový atd., že musí mít vysokou morálku, vytrvalost, zásadovost a lidskost a tedy nejobecněji vlastnosti, které pomáhají lidem sdružovat a nikoli je rozešťovat a vzájemně proti sobě popuzovat; za druhé varoval před příliš dogmatickým způsobem myšlení, který vede k nahrazování marxistické dialektiky scholastikou, před nedostatkem teoretické fundovanosti a pružnosti; a za třetí, a to zejména, spatřoval Lenin nebezpečí v nadměrné zálibě některých jeho spolupracovníků v ryze administrativní stránce věci: „Pozoroval jsem u některých našich soudruhů, schopných ovlivňovat rozhodujícím způsobem směr státních záležitostí, že zveličují administrativní stránku věci, která je ovšem nutná na svém místě a ve své době, ale nesmíme ji směřovat s vědeckou stránkou, s ovládnutím široké skutečnosti, se schopností získávat lidi atd.“

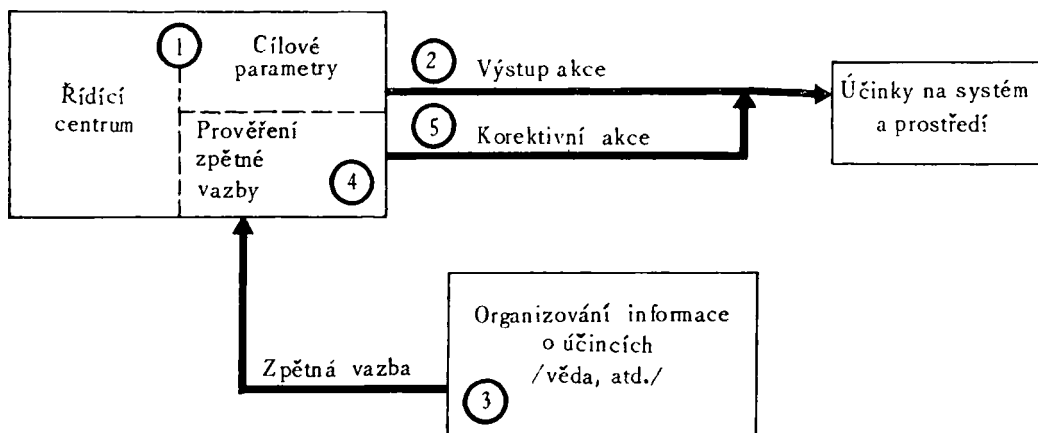
Lenin, který přispíval výjimečností a vysokou úrovní racionality své osobnosti i k vysoké úrovni racionality řídicího štábu komunistické strany a sovětského státu

i k vysoké propustnosti kanálů mezi rozhodovacím centrem a vědou, viděl jeden ze základních problémů a úkolů řízení právě v maximální integraci vědy do politického systému.

Při analýze Leninova myšlení i jeho praktické činnosti lze rozeznat těchto několik principů, které mají obecnou platnost a platí i pro zkoumání řízení společenských procesů v současnosti: vycházejí z požadavků marxistické metodologie poznání společnosti (materialistická analýza sociálních jevů, historicko-genetická metoda, třídní přístup při výzkumu společenských procesů, jednotu teorie a empirického poznání ve výzkumu); vycházejí z nejnovějšího stavu vědeckého poznání, věnovat maximální prostředky k rozvoji společenských věd (a to jak ve sféře gnozeologické tak ve sféře institucionální), jež by vyúsťovaly v co nejhlubší, v co nejvšestrannější a nejsystematičtější sebeanalýzu společnosti; tímto zkoumáním dospět k poznání hlavních článků v rozhodovacím procesu a soustředit se na vyřešení těchto komplexů problémů; využívat soustavně zdokonalované zpětné vazby v poznávací sféře — při plném vědomí jeho relativity a omezenosti — ke studiu předpokládaných i nepředpokládaných entropických účinků rozhodnutí k rychlé a pružné korekci. (Viz obecné zjednodušené schéma společenské zpětné vazby.)

Rozeberme nyní některé aspekty těchto principů.

První tematický okruh širokého komplexu vztahu řízení společnosti a vědy se vztahuje k poznávací funkci vědy, k rozvoji gnozeologické potence společenských věd. Jde neobecněji o takové otázky jako vztah historického materialismu a společenských věd o problémy marxistické metodologie při poznání společnosti, o to, jak Lenin přistupoval k vědě. Prvním dvěma okruhům problémů jsou v tomto čísle věnovány jiné stati. Upozorňujeme rovněž na zásadní článek Glezermana *Istoričeskij materialism i konkretnyje sociologičeskije issledovanije* v časopise *Kommunist* 1970/4, který je věnován těmto problémům. Pro Lenina byla příznačná snaha využít maximálně všeho toho, co soudobá věda v celé šíři svých dimenzí dává pro řízení společnosti k dispozici. Základem jeho přístupu k řízení socialistické společnosti bylo kredo spojit

nejpokrokovější, nejrevolučnější politický systém s nejpokrokovějšími vědeckými poznatky, s vědou a technikou. Současně kladl velký důraz na aplikabilitu, na společenskou angažovanost každého vědeckého poznatku. Lenin, který si tak vysoce cenil vědy, a tím i společenských věd, současně pochopil mimořádnou složitost společenských procesů i relativitu poznání a omezenost nástrojů společenských věd. Uvedu k tomu ilustraci, která současně ukazuje, jak jasně Lenin rozlišoval sféru politiky a sféru vědy. Lenin v desítkách politických projevů charakterizoval socialismus, mluvil o něm a ukazoval na jeho nejružnější strukturní rysy. Jakmile však šlo o základní programový dokument, o vědecký dokument, byl Lenin mimořádně opatrný. Před sedmým sjezdem naléhal Bucharin na Lenina, aby v programovém dokumentu byl přesně formulován programový cíl socialismu a aby bylo charakterizováno, co znamená socialistické zřízení. Lenin se proti tomu velmi úporně bránil. Ve svém projevu proti Bucharinovi uvedl doslova: „Podat charakteristiku socialismu nemůžeme; jaký bude socialismus až dospějeme k hotovým formám — to nevíme, to říci nemůžeme... teoreticky v teoretických spisech, v článcích, v projevech, v přednáškách budeme rozvíjet myšlenky, že Kautský, vedl boj proti anarchistům nesprávně, ale do programu to zařadit nemůžeme, protože pro charakteristiku socialismu ještě neexistuje materiál... Cihly, z nichž bude socialismus vybudován, ještě nebyly vyrobeny. Dále nemůžeme říci nic

a je třeba být co nejopatrnější a co nejpresnější. V tom a jedině v tom bude podmaňující síla našeho programu. Ale budeme-li si dělat sebemenší nároky na to, co nemůžeme dát — oslabí to sílu našeho programu... Podat charakteristiku socialismu nejsme s to, a tento úkol byl formulován nesprávně.“ (Spisy, Praha 1954, sv. 27, s. 141—142). Tento citát názorně ukazuje, jak Lenin mimořádně dbal o to, aby nebylo řečeno více, než je potvrzeno soudobým poznáním, než je tímto poznáním dosaženo.

Má další poznámka se vztahuje k problému diskutovanému v posledních letech v souvislosti s rychlým vývojem a kvalitativními změnami v metodách vědy, včetně společenských věd. Konkrétně jde o problém matematizace společenských věd, o vztah Lenina k tomuto problému a hypotetické úvahy o vztahu leninismu k tomuto problému v současnosti. Marx soudil, že zrání společenských věd je spjata s jejich matematizací. Marxistická kritika tak zvané matematické školy byla zaměřena nikoli proti samotné aplikaci matematické metody, nýbrž proti interpretaci této aplikace. Jistou úlohu při pozdějším vzestupu dogmatismu mezi marxistickými vědci, zejména politickými ekonomy, hrály v tomto směru odkazy na Lenina, který poukázal ve své studii *Materialismus a empiriokriticismus* na to, že jednou z příčin „fyzikálního“ idealismu bylo proniknutí fyziky k prvkům hmoty, zkoumaným matematicky, což pak vedlo k tomu, že matematictí fyzikové zapomněli na hmotu. To ovšem byla vulgarizace: Lenin po-

vážoval vše to, k čemu dospívala moderní fyzika, pouze za další potvrzení dialektického materialismu, a příčinu toho, že pokroky vědy spjaté s matematizací fyziky byly interpretovány idealisticky, viděl v tom, že vědci byli celou svou životní situací odrazováni od marxismu a že neznali materialistickou dialektiku. Lenin sám ve svých pracích uplatňoval ty postuláty, k nimž se hlásil zejména ve své stati *Sociologie a statistika*; pracoval v řadě svých studií neobyčejně erudovaně zejména některými statistickými metodami.

Rychlý kumulativní růst objemu poznatků spjatý v první řadě s revolucí v technologii zpracování informací vedl k vzrůstu důvěry v širokou aplikabilitu rigorózních vědeckých metod i ve společenských vědách a k vyzdvižení nároku tzv. „tvrdých“ vědců na status společenských věd obdobný statusu věd přírodních. Otázka tedy zní, do jaké míry se mohou společenské vědy stát rigorózní, exaktní, to znamená, do jaké míry mohou sledovat paradigmata klasických věd hypoteticko-deduktivní metodologií. Vymezení a popsatí společenského jevu nepředstavuje v řadě případů vážný problém. Induktivní technologii společenských věd se stala statistika, která rovněž hraje významnou roli jako experimentální nástroj společenskovědní metodologie. Například kontrolovaný experiment se rozšířil i do sféry zájmů makrosystémových společenských věd. Modelování hospodářských nebo politických procesů je tedy určitou analogií „in vitro“ experimentu v biologii, i když pochopitelně platí, že výsledky modelování a jejich aplikace na závěry o analogických situacích v reálném světě jsou ještě riskantnější než odpovídající extrapolace od experimentu „in vitro“ k „in situ“ v biologii. Přesto však experimenty a modelování mají v metodologii společenských věd závažnou funkci v tom smyslu, že napomáhají tvorbě nových pojmů a hypotéz. Zatím nejdůležitějším příspěvkem laboratorních metod ve společenských vědách je tedy heuristika. To však neznamená, že tyto experimenty na této úrovni jsou vždy odsouzeny zůstat. Dedukce naproti tomu vstupuje do metodologie společenských věd přes konstrukce matematických modelů, které pomáhají nalézt pozorované pravidelnosti a analyzovat je. Je tedy dalším krokem ve vývoji hypotetic-

ko-deduktivních metod. Protože pozorované pravidelnosti jsou typicky statistické, jsou příslušné modely typicky hypotetické stochastické procesy. Matematické nástroje se stávají postupně stále dokonalejší a často dosahují i složitosti nástrojů matematické fyziky. Přitom ovšem dosud (mám na mysli sociologii) podstatným problémem zůstává aplikovat v současných i budoucích výzkumech i ty matematické metody a teorie, které již dnes reálně existují, jako např. teorie markovských řetězců, teorie her, teorie lineárního a dynamického programování, teorie informace, faktorové analýzy, korelační analýzy atd. Tyto metody nelze pochopitelně aplikovat mechanicky, již proto, že namnoze vznikly z potřeb jiných vědních disciplín. Avšak při veškeré opatrnosti k těmto metodám vidíme pokrok sociologie, jejímž ústředním problémem je problém měření, v jejím růstu rigoróznosti a v aplikaci matematických metod. Je pochopitelné, že dosavadní úspěchy matematizujících se společenských věd se naprosto nedají srovnat s úspěchy dosaženými ve fyzikálních vědách a že v důsledku toho také jejich role se nedá srovnat s hegemonií matematické fyziky. Dochází ostatně i k určitému protiproudu, který tento matematizující trend kritizuje, zejména se závažným argumentem, že matematizace s sebou nese tendenci k možnému řešení triviálních problémů. Proti tomu ovšem lze namítat, že každá skutečně rigorózní přírodní věda začínala řešením triviálních problémů, protože bez těchto začátků se skutečně nelze dopracovat rigorózních výsledků. Méně fundovaná je námitka, podle níž matematika je bezmocná před obrovskou složitostí společenských jevů. Matematická technologie skutečně roste rychlostí srovnatelnou s materiální technologií. Stačí vzpomenout na počátky fyziky jako vědy, která znamenala začátek vývoje k současné fyzice. Matematická ekonomika a metodologie mají srovnatelný stupeň matematické složitosti a pokrok v meteorologii byl urychlen právě vysokorychlostními samočinnými počítači. Není třeba pochybovat například o tom, že k podobnému pokroku dojde u ekonomů například při vysvětlování a predikci variací indexu úroků apod. Síla matematiky — a matematické teorie jsou skutečně dosud jediným příkladem plně zralých teorií —

roste s úkoly, před které je postavena, samozřejmě za předpokladu, že problémy mají dostatečný společenský význam, aby provokovaly dostatečnou mobilizaci úsilí vědců i rozhodovacích orgánů. I marxistický sociolog, který musí pracovat v podstatě v prostředí stálé revoluce, musí, jakmile nalezne dostatečně produktivní pojmy a proměnné, usilovat o růst rigoróznosti vědy. Jedině tehdy může napodobovat přírodního vědce a profitovat z jeho bohatých zkušeností. Přitom naprosto nelze opomíjet právě ty podstatné problémy, které nejsou dosud přeložitelné do verifikovatelných predikcí, i když jde o podstatné problémy a snad nejdůležitější otázky společnosti na různých úrovních. Metody těchto rigorózních věd, to znamená manipulace s manipulovatelnými proměnnými, nejsou cestou k pochopení některých, ústředních problémů. Existuje tedy reálné dilema mezi orientací na řešitelné, ale méně významné problémy, a mezi orientací na problémy podstatné, ale v současnosti neřešitelné rigorózními metodami.

V tomto smyslu jsou společenské vědy v situaci kvalitativně odlišné od situace, jaká existovala v době Leninově. Přes nesporné pokroky jsou i nadále v situaci, podobné situaci medicíny před sto lety, před objevem úlohy patogenních mikroorganismů, klíčovým objevem v lékařství. Ve vědách o člověku a o společnosti patří zřejmě mezi klíčové teoretické problémy problém pochopení lidského učení, zde však ještě ke klíčovému objevu nedošlo, a právě tento problém se zdá být podstatný pro řešení dalších základních společenských problémů. Uvažovat leninsky zde dnes podle našich názorů znamená využít moderních matematických metod k zdokonalování různých aspektů řízení společnosti, ale současně využít vědy nejen ke zdokonalování predikce a řízení, ale i jako inspirační síly pro intuici. I v dalších desetiletích zřejmě budeme, pokud jde o tento metodologický spor ve společenských vědách, svědky koexistence i kooperace mezi oběma trendy, i když zřejmě dlouhodobě si trend k rigoróznějším společenským vědám bude razit cestu.

*

O nejrůznějších aspektech Leninovy podpory vědy a techniky v prvních letech

sovětského státu existuje objemná literatura. Leninovou zásluhou bylo vytvoření zcela nového oboru řízení, národohospodářského plánování. Vytvoření národohospodářského plánování v celospolečenském měřítku patří mezi nejdůležitější průkopnickou společenskou inovaci ve sféře řízení. Již v dubnu 1918 dal Lenin svým návrhem Nejvyšší národohospodářské radě podnět, aby uložila Akademii věd začít soustavně zkoumat přírodní bohatství Ruska a vytvořit řadu komisí odborníků pro co nejrychlejší sestavení plánu organizace průmyslu k zlepšení hospodářské situace v Rusku. Ve svém proslulém „Konceptu plánu vědecko-technických prací“ žádal Lenin, aby zvláštní pozornost byla věnována elektrifikaci průmyslu a dopravy a použití elektřiny v zemědělství. Tak postupně vznikl plán GOELRO, který si vyžádal i vyřešení řady vědeckých teoretických problémů a který se stal prvním jednotným hospodářským plánem v historii vědeckého řízení. Bylo pozoruhodné, že i v roce 1918, kdy revoluce byla smrtelně ohrožena, nacházel Lenin dostatek času, aby si zval pracovníky komise, která byla pověřena vypracováváním tohoto plánu, nebo jim své připomínky sděloval telefonicky a písemně, aby četl korektury.

Lenin ostře pranýřoval nevšímavost k vědeckým poznatkům. Například v dopise hlavní správě naftového průmyslu poukazoval na zprávu o možnosti nahradit železné trouby cementem a dodal: „Proč jste nezačali bít na poplach? Proč jste to nedali do denního tisku? Proč jste neprosadili v Radě práce a obrany opatření, která by tomu napomohla?“ Na základě rezoluce XII. sjezdu byla také zřízena Rada vědecké organizace práce (SOVNOT), „jejímž hlavním úkolem bylo sjednocování a plánování vědecko-výzkumných prací ústavů a jejich koordinace s úsilím vlády o vytvoření správně fungujícího státního aparátu a o vzestup státního průmyslu pomocí racionalizace a vědecké organizace práce“. Tak byla vytvořena nejen první státní instituce, ale i první instituce na světě vůbec, která organizovaným způsobem spojovala řízení průmyslové výroby a státní správní činnosti s vědou. Jednou z hlavních myšlenek, kterou Lenin rozvíjel a prosazoval v řadě svých projevů i článků, byla myšlenka, že

po politickém a vojenském vítězství nad buržoazií je třeba dosáhnout i vítězství v organizování národního hospodářství a výroby a využít přitom všech vymožeností, jichž na tomto úseku dosáhl kapitalismus. Lenin dospěl k závěru, který se na první pohled může zdát paradoxní: „Socialismu se musíme do značné míry učit u velkých trustů, socialismu se musíme učit u největších organizátorů kapitalismu.“ Na jiném místě v tomto čísle jsou citována Leninova slova o jeho postoji k Taylorovu systému, jehož racionální stránky je s patřičnou adaptací třeba využít ve prospěch socialismu. Nešlo pochopitelně pouze o adaptaci poznatků získaných odborníky v kapitalistických zemích, nýbrž o rozvíjení vlastních teorií organizace v Sovětském svazu. I v tomto směru dal Lenin vládě a dalším institucím řadu impulsů.

Zásadu integrace vědy do politického systému a jiných institucí uplatňoval Lenin logicky i na práci orgánů sovětské moci a správy. I zde Lenin žádal, aby byl zaváděn nejracionalnější způsob organizace a pracovních metod, opřený o vědecký výzkum a o vědecké poznatky.

Tyto různé Leninovy návrhy, důraz na to, aby byly prosazovány nejmodernější metody řízení, aby například v orgánech dělnicko-rolnické inspekce byli lidé, „kteří nezůstávají pozadu za nejlepšími západoevropskými vzory“ (*Spisy* 33, Praha 1962, s. 468), nebyly tehdy přijímány naprosto jednoznačně kladně, protože byly v rozporu s názory některých významných skupin ve straně. Zejména návrh na vytvoření státního kapitalismu v sovětských podmínkách jako nutného stupně socialistického hospodářství a v souvislosti s tím i podstatné zvýšení nároků na kvalifikaci pro řídicí práce byly na různých zasedáních stranických i odborových orgánů kritizovány. Leninovy myšlenky o přeměnění zásob kultury, znalostí a techniky v kapitalistických státech z nástroje kapitalismu v nástroje socialismu nenacházely zdaleka všeobecnou odezvu, i když se tyto názory dnes zdají být naprosto samozřejmé.

Tyto leninské principy si dodnes plně podržují svou platnost, ovšem jejich obsah se podstatně mění. Vstup kybernetického řízení do produkčního procesu, kde základním a podstatným zdrojem výroby se stává vstup informací, výkon programu-

jících strojů, jejichž produkty jsou produkovány jinými vstupy informací a recipovány či restringovány dalšími informacemi, to vše revolucionizuje současné řídicí systémy. Uvědomme si, že Lenin žil ještě v době holleritového systému, jenž se zrodil na konci minulého století (1890), zatímco dnes již žijeme v době čtvrté generace samočinných počítačů. (První generace vznikla v třicátých letech, druhá, charakterizovaná samočinnými elektronkovými počítači byla vytvořena po druhé světové válce a její éra trvala asi do konce padesátých let, třetí je generace tranzistorových samočinných počítačů a čtvrtá generace je charakterizována středními integrovanými obvody; předpokládá se, že během dalších dvaceti let se tento cyklus dovrší vytvořením páté, šesté a sedmé generace; pátá generace bude charakterizována mikrominiaturizací, kde samočinný počítač může dosáhnout velikosti asi krychlového palce. Kolem poloviny osmdesátých let lze předpokládat určité nasycení v této křivce *S*, ale pak může dojít eventuálně k nové *S* křivce na základě nových principů samočinných počítačů, které by případně mohly dosáhnout atomových rozměrů. To samozřejmě jsou pouze hypotézy, protože v současnosti ještě známe příliš málo, abychom mohli pronášet i třeba jen přibližné pravděpodobnostní soudy.) Jisté však je, že schopnost člověka zpracovávat informace nesmírně vzrostla (ve srovnání s obdobím před druhou světovou válkou vzrostla schopnost samočinných počítačů milionkrát); přitom dnes vstupujeme do nové kvalitativní etapy i souvislosti se vznikem vysokoúrovňových jazyků, které mění i sám obsah pojmu řešení problému. Potřebujeme pouze popsat v určitém jazyce pravidla, která umožní tomuto samočinnému počítači nalézt samostatné řešení. Vysokoúrovňový jazyk se přitom více blíží přirozenému jazyku, který používáme ke komunikaci a zřejmě i k myšlení, než detailní instrukce zadávané stolnímu kalkulátoru. Dnes již existují ve světě desítky takových vysokoúrovňových programových jazyků a tento trend během několika nejbližších desetiletí kvalitativně změní celou řadu problémů řízení.

Ve srovnání s tímto rychlým a kumulativním růstem síly člověka nad silami přírody podstatně pomaleji roste naše schop-

nost adekvátními sociálními inovacemi řešit politicko-organizační problémy účinného využití této obrovské síly. Tento vývoj s sebou nese jak nové obrovské možnosti, tak i entropické důsledky. Žijeme dnes v době, kdy správní aparáty jsou informačně přetíženy, kdy z neobyčejné komplexnosti společnosti pramení i nová zranitelnost. Současně dochází k vzrůstu rozhodovacího prostoru subjektivního činitele, ale i k vzrůstu rizika rozhodování. Nejobecněji se jedním z vážných problémů současnosti stává hledání způsobů jak snížit nekonzistenci technologických, exponenciálně se rozvíjejících inovací v technologické sféře a ve vědě na straně jedné, a podstatně pomaleji se rozvíjejících inovací ve sféře společenské na straně druhé.

V posledních letech svého života viděl Lenin hlavní články řízení společnosti i praktické realizace zásady demokratického centralismu v řízení na všech úrovních společenského systému v těchto problémových okruzích: jak zajistit vysokou kvalitu řídicího subjektu společnosti, komunistické strany a jejího řídicího jádra (a zejména jak zajistit jednotu tohoto řídicího jádra); jak podstatně zvýšit kvalitu státního aparátu a systematicky nalézat optimální institucionální struktury a mechanismy výběru a výchovy řídicích kádrů, které by vedly k optimalizaci racionálního a demokratického řízení společnosti; a konečně jak podstatně zvýšit kulturní úroveň lidových mas, hlavně venkovských. Důraz na zvýšení účinnosti zejména řídicí a organizátorské práce státního aparátu nebyl náhodný. Vážné závady v práci státních institucí a orgánů tehdy ohrožovaly všechny plány dalšího rozvoje země a vyvstávala hrozba, že Nová hospodářská politika bude znemožněna. Z Leninových posledních statí, zejména ze statí *O dělnicko-rolnické inspekci* a ze statí *Raději méně, ale lépe* vyplynula řada stanovisek, která tvořila podstatnou součást jeho koncepce budování socialistické společnosti. Smyslem jeho návrhů byly snaha o maximální možnou vědeckost a vybudování takových politických institucí, které by v daných možnostech maximálně povzbuzovaly maximum lidí k iniciativě a ke společenské

aktivitě a které by k rozhodování o společenských záležitostech a k řízení společenských procesů mobilizovaly nejnadanější a nej kvalifikovanější představitele lidu, pracující pod širokou kontrolou veřejnosti.

Lenin se tedy projevoval velice jednoznačně jako revolucionář prostý doktrinářství, s vyvinutým smyslem pro neustálé sledování dynamiky společenské skutečnosti, pro budování zpětné vazby informací o této dynamice a se smyslem pro pružné a předvídativé reagování na informace o efektech — předvídaných i nepředvídaných — jednotlivých aktů strategického rozhodování. Lenin si byl vědom relativity každé politické činnosti. Jeho vysoce vyvinuté alternativní myšlení, myšlení v alternativních modelech situace a rozhodování, mu umožnilo v některých případech, kdy podstatným problémem byl čas, rychlost rozhodování a rychlost korekcí tohoto rozhodování. Tím se podstatně odlišoval od svých spolupracovníků. Markantním příkladem rychlého pochopení neúspěchu nesprávné doktríny a rychlého přechodu k alternativnímu modelu rozhodování byl problém uzavření separátního míru s Německem,⁵ nebo i vznik Nové hospodářské politiky. Uvědomme si, že NEP šla proti všem základním představám o nezbožním socialismu, které až do té doby naprosto jasně převládaly. Podobně by bylo možno uvést případ Leninova přehodnocení jeho vztahu ke střednímu rolníkovi, což bylo strategické přehodnocení dalekosáhlého dosahu. Leninovi bylo bohužel dopřáno příliš málo času k tomu, aby na základě reálných procesů případně přehodnotil své názory na některé jiné problémy, aby je zpřesnil nebo teoreticky přetvořil v nové názory.

Zamyslet se nad Leninskými principy při problémech řízení společnosti dnes znamená zamyslet se nad tím, co jsou hlavní články řetězu, co by mělo být především vědeckým a tedy i sociologickým výzkumem šetřeno a v praxi prioritně řešeno. Rozsah tohoto článku nedovoluje podrobněji se u tohoto tématu zastavit, uvedme však alespoň jediný, ale významný příklad, a to příklad transformace problému demokratického centralismu a problému stát-

⁵ Po celý rok 1917 byla perspektiva separátního míru ostře odsuzována. V propagandě i v dokumentech ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu nalezneme řadu citátů, které odsuzují tento mír jako hanebnou pomluvu. Avšak pouze za několik týdnů po říjnové revoluci nastal

příkrý obrat. Podle názorů odborníků, specialistů na toto období, nebyl by tento převrat možný, kdyby Lenin už v době, kdy se ještě oficiálně vedla v propagandě určitá linie, neměl již promyšlen i další alternativní model pro případ, že by si to situace vyžádala.

ního aparátu. Princip demokratického centralismu byl a je jedním z příznačných rysů společenské struktury socialistické společnosti. Lenin o něm psal, že „centralismus chápáný ve skutečně demokratickém smyslu předpokládá poprvé dějinami vytvořenou možnost plného a nerušeného rozvoje nejen místních zvláštností, ale i místní činnosti, místní iniciativy, různosti cest, způsobů a prostředků postupu ke společnému cíli“. *Spisy* 27, Praha 1954, s. 202.) Ztělesnění tohoto principu dnes vyžaduje výzkum mechanismu jeho působení, žádá si konkrétní konstrukci odpovídajícím způsobem nalaďeného společenského systému seberegulace, sebekontroly a automatického rozvoje. Hospodářské principy uvědomělého řízení společenské výroby se syntetizují s kybernetickými principy autoregulace a sebeorganizace společenských procesů, zejména hospodářského procesu. Jedním z ústředních problémů je úkol vystřídat státní aparát systémem společenského sebeřízení jako vysoce organizovanou formou společenství lidí práce; jde o zkonstruování speciálního systému a speciálního aparátu ekonomického a společenského řízení. Problém optimálnosti procesu národohospodářského řízení není pouze problémem zdokonalování metod matematického programování, nýbrž je to problém hlubokého ekonomicko-kybernetického a sociologicko-kybernetického zkoumání z hlediska teorie rozhodování a teorie regulace. Je třeba řešit rostoucí rozpor mezi zpomalováním zpracování informace, který vzniká v důsledku vzrůstu počtu řídicího aparátu, a neustále rostoucí rychlostí výroby. Dnes je možný úspěšný rozvoj výroby pouze při plném souladu jejich tří stránek: výrobních sil, výrobních vztahů a systému hospodářského řízení. Nesoulad mezi úrovní výrobních sil a stavem systému hospodářského řízení nutně vede k disproporcím v národním hospodářství a brzdi jeho rozvoj. Informační přetížení, vzrůst času potřebného k zpracování informací ve svých důsledcích vede ke snižování obecné rentability hospodářství. Jedním z nejdůležitějších ukazatelů ekonomické síly, jedním z rozhodujících faktorů, který určuje výrobní a ekonomický potenciál země, je dnes úroveň automatizace řízení. Vystává úkol vypracovat plán na vytvoření automatizované soustavy hospodářského řízení nejen

v rámci jednotlivých zemí světové socialistické soustavy, ale i na úrovni celé této soustavy; takový plán by zahrnoval vybudování jednotné soustavy výpočetních středisek, sdělovací soustavy, sjednocení technických prostředků, způsobů kódování a klasifikace materiálně technických prostředků, jednotný algoritmický jazyk programování a soustavu standardních programů. Leninský přístup k tomuto problému dnes znamená soustředit na vyřešení těchto problémů dostatečné vědecké kapacity. Leninský přístup znamená připravit sociální organizaci na současné a zejména i budoucí technologické vynálezy, což je úkol nesmírně obtížný a mnohým se zdá dokonce těžko řešitelný. Obrovský růst síly člověka, který jsme zaznamenali v posledních dvou desetiletích, má nadále vzestupnou tendenci a v nejbližších desetiletích lze s dosavadním exponenciálním růstem očekávat další objevy, které tyto potence dále znásobí. Příprava společenské organizace na takové budoucí vynálezy, například v oblasti biologie (možnost genetické kontroly atd.) patří mezi ústřední problémy v komplexu předpokladů toho, aby lidstvo mohlo své vynálezy přežít. Dnes vzniká společenská objednávka vytvoření informačních systémů k řešení takových úkolů, které se týkají řízení v měřítku národním, v měřítku společenských soustav i v měřítku celosvětovém. Tyto informační systémy by měly pomoci vyřešit v světovém měřítku i takové problémy, jako je řízení populační exploze, podstatné zdokonalení stabilizujících mechanismů k udržení míru apod.

*

Zamyšlení nad dílem velikanů lidské civilizace, k nimž dávají periodická výročí vhodné příležitosti, mohou být podkládána nestejnorodými motivy. V motivaci některých lidí může být silně akcentována nebo dokonce převládat nostalgie typická pro chvíle slabosti, kdy obtížnost vyhledávání opěrných bodů pro budoucnost vede k návratu nebo k útěku k autoritám minulosti a k jejich nesmrtelným hodnotám. Jiní se snaží využít takových osobností absolutizováním prvků jejich díla, které zastaraly, pro ideologické ospravedlnění své vlastní konzervativní nebo dokonce reakční role ve společenském procesu. A konečně další hledají

в анализе дѣла гениѣ минувшей вѣходиска к рыхлѣйшѣму рѣшеніѣ проблемѣ соущансѣ цивилизациѣ.

Вѣрност Ленинуву одказу знаменат по-дле нашего нѣзору усиліѣ hledat v jeho analýze cesty k dokonalejšimu, rychlejšimu rѣшеніѣ problemu socialistické společnosti i současné civilizace, považovat jeho dílo za otevřený systém a metodologický návod k dalšímu procesu, v jehož průběhu bude konstruována řada modelů a teorií, bude otevřena cesta k reorganizaci pojmů, protože Lenin byl skutečně vědecký myslitel, který se nikdy neuzavíral reorganizaci pojmů, jestliže byla tato reorganizace nutná. Je v logice dějin, že je přitom možné, že mnohé z původních intuitivních názorů a dispozic budou novými geníi měněny. To však naprosto neznamená, že díla geníi minulosti by byla degradována nebo vyvracena. Dílo učitelů se nesnižuje rozvíjením jejich teorií a myšlenek v období nových situací vědy a společnosti.

Резюме

М. Соукун: Руководство социалистическим обществом в произведениях Ленина

В этой статье автор занимается некоторыми сторонами вклада Ленина в избранные проблемы руководства социалистической общественно-экономической формацией, осуществленной советским обществом в период с 1917 до 1923 г., и задумывается над импульсами, истекающими из этих трудов при изучении теоретических и методологических проблем в современной фазе цивилизационного процесса. Предпосылкой марксистского анализа о интерпретации произведений Ленина, являющегося величайшим государственным деятелем этого столетия, роль которого в политической системе можно сравнить с ролью, которую в науке играли Эйнштейн и Винер, и являющегося по данным Юнеско наиболее переводимым автором на иностранные языки (он превзошел в этом направлении Толстого), является изучение учения этих трудов во всей совокупности и в историческом контексте.

Деятельность Ленина в области руководства общественными процессами имела значение не только с точки зрения руководства в странах социализма, но и с точки зрения теории и практики руководства вообще. Ленин впервые из выдающихся мыслителей указал, напр., на то, что стремления усовершенствовать методы и средства руководства, сделать их более точными, не могут быть ограничены только стенами предприятия, и что новые методы и средства руководства создают предпосылки для настоящего разделения и упорядочения всего общественного труда, для чего и будут применены.

Ленину и его сотрудникам не вполне удалось избежать судьбы всех предшествующих революционеров, которые по словам Энгельса должны были на собственном опыте убеждаться, что их непосредственно осуществляющаяся революция мало походит на ту, за которую они боролись. После Октября оказалось, что удержат власть и организовать общество, руководить общественными процессами, чтобы максимально реализовать социалистическую программу, наверно еще труднее, чем власть захватить. Руководящее ядро коммунистической партии, гением которого был Ленин, должно было создавать, экспериментировать и проверять свои теоретические выводы в государственных масштабах и не могло опираться на опыт любого предшественника, и все это они должны были совершать в условиях одинокой революции в разоренной стране.

Автор интересуется Лениным как революционером суграющим выдающую роль при создании советского государства, руководимого единственной партией — коммунистической партией как партией рабочего класса. Высокий рациональный уровень личности Ленина содействовал высокому, рациональному уровню руководящего штаба коммунистической партии и советского государства. Он обеспечивал, что с минимальным шумом работали информационные каналы между двумя штабными частями общественной системы, между наукой и решающим центром. В максимальной интеграции науки и политической системы Ленин усматривал одну из коренных задач и проблем руководства. Анализируя деятельность Ленина, можно выделить, напр., следующие принципы, имеющие всеобщее значение: исходить из требования марксистской методологии познания общества (материалистический анализ социальных явлений, историко-генетический метод, классовый подход при изучении общественных процессов, единство теории и эмпирического познания при исследовании); исходить из новейшего состояния научного познания, вполне создавая его относительность и ограниченность — и дать максимальные средства для развития орудий (как в сфере гносеологической, так в сфере институциональной), которые бы вели к наиболее подробному, всестороннему и систематическому собственному анализу общества; путем этого изучения достигнуть познания главного звена в решающем процессе и сосредоточиться на его решении (это было бы возможно назвать системным подходом к изучению явлений); систематическое использование усовершенствованной обратной связи в сфере познания для изучения предполагаемых и непредполагаемых, энтропических действий решения для быстрой коррекции.

В последние годы своей жизни Ленин узнал, каковы главные звенья при руководстве обществом (и он придавал много сил для их решения), при практической реализации принципа демократического централизма в руководстве на всех ступенях общественной системы в следующих комплексах проблем: как обеспечить высокое качество руководящего субъекта общества, коммунистической партии и ее руководящего ядра: (именно как обес-

печатать единство этого ядра); существенным образом повысить качество государственного аппарата и как систематически находить оптимальные институциональные структуры и механизмы подбора и воспитания кадров, которые бы привели к оптимизации рационального и демократического руководства обществом (одним из новаторских поступков было и создание системы народнохозяйственного планирования); существенное повышение культурного уровня народных масс, прежде всего, крестьянских.

В статье даются гипотетические рассуждения об импульсах, истекающих из произведений Ленина для решения основных проблем руководства обществом и общественными процессами в настоящей эпохе, во время мгновенной коммуникации и возможности мгновенного уничтожения в мировых масштабах, во время, когда кибернетическое управление входит в производственный процесс итд., значит, во время, когда гигантски и кумулятивно растут силы человека и способность познания и владения силами природы, но тогда гораздо медленнее растет наша способность решать адекватными социальными инновациями политическо-организационные проблемы для эффективного использования этой силы; когда качественно возросла возможность и способность человека разрабатывать информации и эта проблема революционизируется возникновением языков высокого уровня, меняющим и само содержание понятия решения проблемы, но когда аналогично повысилась информационная перегрузка решающих органов и когда надо приготовить общественные системы именно и для будущих технологических открытий. Это можно считать одной из главных предпосылок для того, чтобы человечество могло пережить. Исходить из методов Ленина сегодня — значит определить, прежде всего, главные звенья в исследовании познания и руководства обществом в пределах отдельных государств, мировой социалистической системы и в мировых масштабах, установить степень consistency между всесностью проблем современного мира, истекающих из его развития, с расположением мощности общественных наук и программ для их решения; это значит тоже развивать теории и методы общественных наук в настоящее время революции в этих методах. В статье ведется дискуссия в отношении растущего значения математических методов и растущего ригоризма в общественных науках, что было критерием научности каждой научной дисциплины для Маркса и Ленина. В произведениях Ленина надо искать методологическую инструкцию для дальнейшего развития процесса познания, в течение которого будет построен ряд моделей и теорий, которые будут сравниваться с действительностью, будет открыт путь для развития и реорганизации понятий, так как Ленин как настоящий ученый и мыслитель никогда не избегал такой реорганизации понятий, если она была неизбежна. Исследования, вызванные потребностями научного руководства обществом, имеют комплексный характер. Первоочередно надо уделять внимание социальному программированию и

прогностике. К основным проблемам принадлежит создание наиболее совершенных информационных систем, которые бы действовали как обратная связь между явлениями и как средство и орудие самоорганизации и саморегуляции систем социалистической общественно-экономической формации.

Summary

Miroslav Soukup: Guidance of Socialist Society in Lenin's Work

The present paper deals with some aspects of Lenin's contribution to the selected problems of management of the socialist socioeconomic formation, as concretized by the Soviet society of the period 1917—1923, and considers the impulses ensuing from this work in studying the theoretical and methodological problems of the contemporary phase of the civilization process are discussed. The study of this work in its totality and historical context is a pre-condition of the Marxist analysis and interpretation of the work of Lenin whom we regard as the greatest statesman of our century, whose role in the political system is comparable to the role played in science by Einstein and Wiener, (and who — according to the data assembled by the UNESCO — was an author whose works were most often translated into foreign languages; in this respect he surpasses Tolstoy, Shakespeare, Balzac and even the Bible).

Lenin and his collaborators did not completely succeed in escaping the fate of all the previous revolutionaries who, according to Engels' statement, always had to learn by their own experience that their revolution which was just being realized is not too similar to the revolution they strived to put through.

After October 1917 it turned out that to maintain power and to organize the society, to control social processes in order to bring about a maximum realization of the socialist program, is apparently still more difficult than to conquer the power. The leading core of the Communist Party, the genius of which was Lenin, was compelled to create, to experiment, to verify its theoretical conclusions on a national scale, lacking the possibility to lean on the experience of any predecessor — and they had to realize all this under the conditions of an isolated revolution in a devastated country.

Lenin's activity in the area of the guidance of social processes was important not only from the viewpoint of management in the socialist countries, but also from the viewpoint of the theory and practice of management in general. For example, Lenin — as the first prominent thinker — pointed out that the endeavours aiming at improving the methods and tools of management and its exactness cannot come to an end in the sphere of an enterprise, and that new methods and means of management create pre-

conditions for "a proper division and organization of all social work" to which they will also be applied.

The paper deals with the contribution of Lenin as the politician contributing substantively to the creation of the Soviet State managed by a single party, the Communist Party as a political party of the working class. Owing to the high rationality of his personality, Lenin contributed also to the high level of rationality of the leading staff of the Communist Party and the Soviet State, to the high permeability of the information channels between the two staff subsystems of the social system, between science and the decision-making centre. In the maximum integration of science into the political system Lenin saw one of the fundamental tasks and problems of management. In analysing Lenin's activity, the following generally valid principles may be recognized: to proceed from the claim set by the Marxist methodology concerned with the knowledge of society (the materialistic analysis of social phenomena, the historico-genetical method, the class approach in examining the social processes, the unity of the theory and empirical knowledge in research); to proceed from the up-to-date state of scientific knowledge — fully conscious of its relatively and limitations — and to devote maximum means to the development of instruments (i. e. both in the gnoseological and in the institutional spheres) leading to a most minute, most general and most systematic self-analysis of the society; in applying this kind of studies, to succeed to discover the main link in the decision-making process and to concentrate on its solution (this could, in principle, be designated as a system approach to studied phenomena); to make use of the systematically improved feed-back in the cognitive sphere for studying both the anticipated and the unforeseen, entropical effects of the decision for enforcing a prompt and flexible correction.

In the last years of his life, Lenin regarded the following sets of problems as the main links of the management of society (and he devoted an immense energy to their solution), of the practical realization of the principle of democratic centralism in management at all the levels of the social system: how to secure the high quality of the leading subject of the society, the Communist Party and its leading core (and, 'n those days, primarily how to ensure the unity of this core); how to bring about a substantial increase in the quality of the State apparatus and how to proceed systematically in finding the optimum institutional structures and mechanisms of the selection and education of the managing staff which would lead to the optimalization of the national and democratic management of society (also the

creation of the system of economic planning was one of the pioneer actions); how to bring about a substantial increase in the cultural level of the masses of people, especially of the country people.

The paper presents hypothetical considerations on the cues ensuing from Lenin's work for solving the basic problems of the guidance of society and social processes in the contemporary epoch, at the time of immediate communication and possibilities of an immediate destruction on a world scale, at the time when cybernetic management is entering the production process, etc. — or at the time when the forces of man are prodigiously and cumulatively growing over the forces of nature, whereas the growth of our ability to solve, by means of adequate social innovations, political and organizational problems to achieve an effective utilization of the prodigious force is substantially lower; at the time when the possibility and ability of man to process information has tremendously increased and this problem has been revolutionalized by the newly arisen high-level languages the existence of which has changed the very content of the concept of problem solving, but when the decision-making bodies have become at the same time overloaded by information and when it is necessary to prepare the social system especially for the future technological discoveries, which may be considered to be one of the fundamental preconditions for the survival of mankind. To apply Lenin's methods today means especially to determine the main components of the research into the understanding and management of society both on the scale of the separate States of the universal socialist system and on the world scale, to determine the degree of consistency between the relevance of the problems the contemporary world has to face, which are the result of its development, and the level of capabilities of social sciences and possibilities to bring about their solution; it also means to develop theories and methods of social sciences in the contemporary period of revolution in these methods. The paper also presents a discussion on the growing importance of mathematical methods and the increasing rigorousness in the social sciences, which both Marx and Lenin considered to be a criterion of the scientific character of every scientific discipline. In Lenin's work it is necessary to search for a methodological instruction for the further development of the cognitive process, in the course of which a number of models and theories will be arrived at and confronted with reality and the way towards developing and re-organizing concepts will be opened, because Lenin — as a really scientific thinker — never avoided such a reorganization of concepts wherever it was required.

Marxistická sociologie a konkrétní sociální výzkumy

A. M. RUMJANCEV
G. V. OSIPOV

Institut konkrétních sociálních výzkumů
AV SSSR, Moskva

V referátech L. I. Brežněva a A. N. Kosygina i ve vystoupeních řady delegátů na XXIII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu se poukazovalo na vzrůstající význam konkrétních sociologických výzkumů pro řešení nejen teoretických, ale i praktických úkolů výstavby komunismu. A. N. Kosygin ve svém referátu mimo jiné zdůraznil, že „sociologické výzkumy založené na materialistickém chápání dějin a zobecňující konkrétní fakta života socialistické společnosti hrají den ze dne stále větší úlohu při řešení praktických otázek politických, výrobních i výchovných“.

Sociologické výzkumy, prováděné na základě historického materialismu a používající vědeckých metod a technik, poskytují objektivní informaci o průběhu a vývoji konkrétních společenských procesů, institucí a skupin a tím přispívají k vědeckému řízení vývoje společnosti.

Výsledky vědeckého zkoumání poměru lidí k práci, zařazování do pracovního procesu a volby povolání, vlivu mimopracovní doby na formy pracovní činnosti a osobní život člověka, problémů efektivnějšího využívání sociálně psychologického faktoru při utváření nového člověka a zvyšování produktivity práce, mají velký teoretický a národohospodářský význam a je jich v plánování národního hospodářství využíváno. Nezbytnost takového vědeckého zkoumání zdůrazňuje usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu „O opatřeních k dalšímu rozvoji společenských věd a zvýšení jejich úlohy při výstavbě komunismu“.

Vědecké řízení rozvoje společnosti vyžaduje přesnou znalost mechanismu společenských zákonů, což opět předpokládá systematický konkrétní sociologický prů-

zkum velkého okruhu problémů spojených s činností člověka, s jeho objektivním postavením ve společnosti, potřebami a stupněm jejich uspokojování, a s jeho vztahem k různým jevům a procesům.

Výzkum mechanismu různých forem společenské činnosti lidí, v jejichž rámci se tyto zákony projevují, vyžaduje detailně rozpracovaných specifických metod a technik v systému společenských vztahů přizpůsobených zkoumání člověka (dotazníky, rozhovory, pozorování, sociální experimenty, analýzy osobních i veřejných dokumentů, uplatnění různých matematických a statistických metod sběru a zpracovávání prvotních sociálních informací), to je použití metod a technik, jichž rozsáhle využívali Marx, Engels a Lenin při konkrétním zkoumání sociální skutečnosti. Po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce byly marxistické tradice v oblasti konkrétních sociologických výzkumů a kritiky buržoazní empirické sociologie dále rozvíjeny v pracích sovětských sociologů.

V posledních letech prováděly sociologické výzkumy jak ústavy Akademie věd SSSR, tak sovětské vysoké školy. V mnoha sovětských městech byly zřízeny speciální laboratoře a skupiny, které získaly určité zkušenosti při provádění sociologických a sociálně psychologických výzkumů a publikovaly řadu zajímavých prací.¹

Přestože se již sociologické výzkumy staly svérázným „společenským hnutím“, svou vědeckou úroveň a rozsahem mnohdy bohužel neodpovídají potřebám rozvoje sovětské společnosti a jejich výsledky se dostatečně nevyužívají při rozpracovávání vědeckých základů společenského řízení, při plánování apod.

¹ *Vzestup kulturní a technické úrovně sovětské dělnické třídy* (Socekis, M., 1961), *Společenské a osobní* (Voronežskij universitet, 1961), *Otázky organizace a metodiky konkrétního sociologického výzkumu* (Rosvuzizdat, 1963), *Manželství a rodina v sovětské společnosti* (M., Mysl, 1964), *Technický pokrok a dělnická třída* (M., Nauka, 1965), *Práce a rozvoj osobnosti* (Lenizdat, 1965), *Kopanka po*

dvacetipěti letech (M., Nauka, 1965), *Sociální výzkum* (T. 1, M., Nauka, 1965), *Zkušenosti a metody konkrétního sociologického výzkumu*, (M., Mysl, 1965), *Kvantitativní metody v sociologii* (M., Nauka, 1966), *Sociologie v SSSR* (TT. 1, 2, M., Mysl 1966), *Člověk a jeho práce* (M., Mysl, 1967), *Metodika a technika sběru a zpracování prvotních sociologických informací* (M., Nauka, 1968) aj.

Dodnes si někteří vědečtí pracovníci zcela jasně neuvědomují význam sociologických výzkumů, a proto jim mnohé aktuální společenské problémy unikají. Výzkumy se často provádějí metodami, které neodpovídají elementárním vědeckým kritériím a výsledky dotazníkových šetření se nezpracovávají vědeckým způsobem. Pro určitou část výzkumníků je příznačná „anketomanie“ — totiž přílišné zveličování významu výzkumů prováděných metodou dotazníků a nedoceňování takových důležitých metod, jakými jsou sociologická pozorování, sociální experiment, sociálně psychologické testy, statistická procedura a jiné.

Dosud nebyly dostatečně zpracovány jednotné zásady metod a technik sociologického výzkumu; široce se neuplatnila ani matematika, statistika, kybernetické modelování a jiné exaktní metody výzkumu a zobecňování sociologického materiálu.

Výzkum mnohdy trpí empirismem, popisností, chybí v něm hluboká teoretická zobecnění a neposkytuje seriózní podklady pro využití v praxi. Do značné míry to způsobují příčiny vědeckoorganizačního charakteru. Chybí odborná příprava pracovníků pro oblasti řady sociologických disciplín (konkrétní sociologie, sociální psychologie, sociální antropologie a jiné); sociální statistika, sociální modelování a řízení, metody a techniky sociálních výzkumů se nepřednášejí ani na universitách ani v institutech.

Až do nedávné doby neexistovalo centrální řízení rozvoje konkrétních sociologických výzkumů, což značně snižovalo úroveň sociologické vědy, zbavovalo ji možnosti podílet se na přijímání důležitých sociálních a národohospodářských rozhodnutí a na vyjasňování aktuálních společenských problémů.

Vážné nedostatky v oblasti rozvoje konkrétního sociologického výzkumu vyplývají z velmi neurčitých představ o specifice jeho předmětu a jeho místu v systému společenských věd. Sociologický výzkum v Sovětském svazu se povětšinou rozvíjí na rozmezí historického materialismu — který má metodologický význam pro všechny společenské vědy — a dalších společenských věd (ekonomie, práva, psychologie, etnografie). Proto se mnozí filosofové dosud domnívají, že sociologické

výzkumy jsou úkolem konkrétních společenských věd, zatímco specialisté v oblasti konkrétních společenských věd soudí, že je to záležitost filosofů. To však poškozuje celý komplex sociologických věd.

*

Rozvoj konkrétních sociologických výzkumů na základě vědecké metodologie dialektického a historického materialismu a proniknutí metod exaktních věd do sociologie rozšířilo okruh sociologických problémů (výzkum sociálních problémů práce, životního stylu, sociálních skupin uvnitř základních tříd, společenských institucí aj.).

Sociologie zkoumá společnost jako celistvý, organizovaný systém společenských vztahů, institucí a společenských skupin vzájemně se ovlivňujících, tj. sociální strukturu společnosti. „Předpokládejme,“ napsal Marx, „určitý stupeň vývoje výrobních sil lidí a dostaneme odpovídající formu směnného styku (commerce) a spotřeby. Předpokládejme určitý vývojový stupeň výroby, směnného styku, spotřeby a dostaneme odpovídající formu společenského zřízení, odpovídající organizaci rodiny, stavu nebo tříd, zkrátka odpovídající občanskou společnost. Předpokládejme takovou občanskou společnost a dostaneme příslušné politické zřízení (état politique), které je pouze oficiálním výrazem této občanské společnosti.“ (K. Marx—B. Engels, *Spisy* sv. 27, Praha 1968, s. 509.)

Zkoumání zákonitostí forem činnosti a rozvoje výroby, směny a spotřeby v určité etapě vývoje společnosti je předmětem ekonomie; zkoumání zákonitostí a forem fungování a rozvoje společenských vztahů lidí, zkoumání vztahů mezi třídami a uvnitř tříd a společenských institucí usměrňujících tyto vztahy, určité organizace sociálních systémů (rodina aj.) a sociálních skupin uvnitř společnosti a jejich vzájemného působení, stejně tak jako vzájemné působení různých společností je předmětem sociologie.

Specifika a odlišnost sociologie od ostatních společenských věd (politické ekonomie, práva aj.) spočívá v tom, že zkoumá sociální systémy a sociální jevy z hlediska jejich působení na rozvoj společenských vztahů mezi lidmi, na utváření člověka, na jeho vědomí a jednání; přitom zkoumá

i zpětný vliv určitých systémů společenských vztahů lidí na ekonomický i politický rozvoj společnosti.

Sociologie zkoumá společnost jako celistvý systém rozvíjející se podle přírodně historických zákonů jako živý, soustavně se vyvíjející společenský organismus.

Obecná sociologická teorie (tj. historický materialismus) zkoumá nejobecnější zákony vzniku, rozvoje a střídání společensko-ekonomických formací (určující úlohu způsobu výroby, zákon souladu výrobních vztahů s úrovní výrobních sil atd.).

Předmětem konkrétního sociologického výzkumu jsou specifické zákonitosti fungování a rozvoje sociálních systémů a organismů uvnitř společnosti (tříd, sociálních i sociálně psychologických skupin, společenských institucí atd.) a vzájemné působení jejich prvků, například vztahy mezi třídami a uvnitř tříd, zákonitosti vzájemného působení různých prvků sociální struktury, zákonitosti vztahu lidí k práci, motivy práce, rozvoj kulturních zájmů společenských skupin, vytváření veřejného mínění, hodnotových orientací osobnosti atd.

Obecná sociologická teorie je vědou zkoumající nejobecnější zákony rozvoje společností jako celku a formy jejich realizace v historické činnosti lidí. Jejím východním předpokladem je materialistické řešení otázky vzájemného vlivu společenského bytí a společenského vědomí, materiálních a duchovních jevů, ekonomiky a politiky, politiky a ideologie atd. Sociologie se stala vědou právě tím, že Marx objevil materialistické pojetí dějin, přičemž nejen uvedl v soulad sociologii s materialistickými zásadami, ale v souladu s nimi ji přetvořil. „Učinil to tak,“ napsal Lenin, „že z různých oblastí společenského života vyňal ekonomickou oblast, že ze všech společenských vztahů vyňal výrobní vztahy jako základní, prvotní, určující všechny ostatní vztahy.“ (V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 1, Praha 1951, s. 146.)

Analýza materiálních vztahů umožnila okamžitě postřehnout opakovatelnost a zákonitost v životě společnosti a vypracovat zásadní pojetí — pojetí společensko-ekonomické formace, jejíž rozvoj je totožný s přírodně historickým procesem.

Konkrétní výzkum sociální skutečnosti a zobecnění výsledků společenských věd je nedílnou organickou metodou marxistické

sociologie, bez níž by nebyl možný ani její vznik, ani její soustavný vývoj.

„Pohyb lidstva je podle nové teorie určen vývojem výrobních sil, jež vedou ke změnám ekonomických vztahů. Proto jakýkoli historický výzkum je nutno začínat zkoumáním stavu výrobních sil a ekonomických vztahů dané země. Avšak pouze při tom nemůže zkoumání samozřejmě zůstat: je nutné ukázat, jak se holá kostra ekonomie pokrývá živým tělem sociálně politických forem a poté — a to je nejzajímavější a nejpřitažlivější stránka úkolu — ideami, city, tužbami a ideály lidstva. Do rukou výzkumníka se dostává, je-li to tak možno říci, mrtvá látka... Z jeho rukou musí vyjít organismus plný života.“ (G. V. Plechanov, *Sočinění*, T. VII., s. 233—234.)

Obecná sociologická teorie a konkrétní sociologické výzkumy — dvě sféry sociologické vědy — jsou organicky spjaté. Stavění těchto dvou stránek jedné vědy o společnosti do protikladu vede buď ke scholastice nebo k empirismu.

Organická jednota obecné sociologie a konkrétních sociologických výzkumů znamená však popírání specifiky a rozdílů v jejich metodách. Dělení poznatků na teoretické a konkrétní, což existuje nejen v přírodních vědách (například teoretická a experimentální fyzika), ale i v některých společenských vědách (například politická ekonomie a konkrétní ekonomiky), je podle našeho názoru oprávněné i v sociologii. Vyjadřuje objektivní potřebu dělby práce uvnitř organicky jednotných disciplín vědy o společnosti. Tato dělba práce předpokládá rozdílnost úkolů a problémů výzkumu, specifiku metod a technik, hlubší specializaci vědeckých pracovníků. Sociolog, který se specializoval na konkrétní sociologický výzkum sociální skutečnosti, musí dokonale ovládat metody statistických výzkumů, dotazníků, rozhovorů, analýz osobních dokumentů, sociálního experimentu, musí umět používat matematické metody sběru a zpracovávání prvotních informací. Obecná sociologie vyzbrojuje konkrétní sociologické výzkumy teorií a metodologií přístupu ke zkoumání rozličných faktů, jevů a procesů. Konkrétní sociologické výzkumy poskytují obecné sociologii nová fakta o nových procesech života společnosti. Aby bylo možné vědecky rozvíjet

teorii, je třeba znát soustavu faktů; aby bylo možné získat soustavu faktů, je třeba se opírat o vědeckou teorii.

Bylo by však chybné domnívat se, že vztahy mezi obecnou sociologickou teorií a konkrétními sociologickými výzkumy nemohou být zprostředkovány celou řadou článků. Navíc má výzkum společnosti ve srovnání s obecně teoretickým výzkumem ještě vyšší rovinu, rovinu sociálně filosofickou.

Systém vědeckých sociologických výzkumů, který poskytuje souhrnný obraz sociálního světa, lze klasifikovat takto:

— *obecná sociologická teorie*, tj. historický materialismus, zkoumá nejobecnější zákony vzniku, rozvoje a střídání společensko-ekonomických formací, tj. nejobecnější zákony společnosti;

— *teorie sociální struktury společnosti*. V této rovině se zkoumají zákony vzájemného působení a fungování různých sociálních systémů a organismů v rámci dané sociální struktury;

— *teorie různých sociálních systémů* se zabývá specifickými zákonitostmi působení jednotlivých stránek a jevů sociálního života (sociologie rodiny, sociologie práce, sociologie města, sociologie venkova atd.);

— *empirická úroveň* — výzkum sociálních faktů a jejich vědecká systemizace.

Všechny tyto roviny nejen vzájemně souvisí, nejen se vzájemně doplňují či jedna druhé slouží za základ, ale mají i samostatný význam.

Tak například sociálně politická informace, získaná v empirické rovině, může mít velký poznávací význam a sloužit jako základ pro přijetí důležitých sociálně politických nebo sociálně ekonomických rozhodnutí.

Zákony a kategorie historického materialismu jsou jádrem, dřením, základem celého systému vědecké sociologie, jakož i dalších společenských věd. Právě marxismus poprvé vypracoval, přesně vymezil a zavedl ve vědě takové důležité kategorie jako *ekonomická a sociální struktura, sociální systém, sociální vztahy a funkce, sociální skupiny a vrstvy, kolektiv, sociální role* a mnoho jiných.

Marxistická sociologie je stranická věda, která otevřeně staví své metodologické pozice proti domnělé nestranickosti a nadstranickosti pozitivismu. Mezi *marxistickou a buržoazní sociologií* je zásadní rozhraní

-- protikladnost jejich sociálních, politických a teoretických pramenů, nesmiřitelnost idealistického a materialistického pojetí dějin, vědeckého konkrétního zkoumání sociálního života a empirismu.

Lze uvést dva základní zdroje empirismu značně rozšířeného i v našich současných výzkumech.

První spočívá v tom, že se nedostatečně přihlíží k hierarchii rovin sociálního výzkumu, z vyšších rovin se přímo „přeskakuje“ k empirickému výzkumu, opomíjejí se zprostředkovací články, teorie středních rovin. Je i možné přímo zkoumat základní sociologické kategorie (jako například společenské bytí a společenské vědomí) v empirické skutečnosti. Pro úspěšný výzkum těchto kategorií je nutné analyzovat formy jejich projevu v sociální struktuře společnosti, v sociálních systémech a organismech, v základních kolektivech společnosti, v motivaci a činnosti jednotlivců — jinými slovy: *vybudovat systém teorie střední roviny a převést koncepční pojetí do operačního, přístupného empirickému výzkumu, kvantitativnímu měření atd.*

Marx výrazně varoval před hlubokými metodologickými chybami, k nimž vede vulgární chápání vzájemného vztahu teorie a empirie ve vědeckém zkoumání: „Hrubý empirismus se tu zvrací ve falešnou metafyziku, která se pachtí, aby nepopíratelně empirické jevy vyvodila přímo, prostou formální abstrakcí, z obecného zákona nebo aby mu je nějak připsobila.“ (K. Marx, *Teorie o nadhodnotě I*, Praha 1958, s. 95). Mezi teorií vyšší roviny, obecným zákonem a empirickými jevy neexistuje přímý přechod. K jeho uskutečnění je zapotřebí celého teoreticko-metodologického a metodického instrumentária sociologie, vyspělé a rozvětvené vědy jako nástroje poznání společnosti.

Druhým pramenem empirismu je nesytematičnost výzkumu. Žádný kvantitativní rozsah, žádná masovost sociálního výzkumu se sama neospravedlní, jestliže výzkum nebude podřízen přesně stanovenému teoretickému i praktickému cíli, jestliže nebude spjat s celou sociální strukturou společnosti. Lenin zdůrazňoval: „Fakta, vezmeme-li je v jejich celku, v jejich souvislosti, jsou nejen tvrdošíjná, ale i naprosto přesvědčivá věc. Drobná fakta, vytržená z celku bez souvislosti, kusá a náhodná, nejsou nic jiného než hříčka nebo

ještě něco horšího". (V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 23, Praha 1959, s. 289.)

Abychom se vyvarovali empirismu a subjektivismu při zkoumání faktického materiálu, je nezbytné uvést jakýkoliv sociální výzkum — v závodech, v kolchoze, ve městě, v armádě atd. — do vzájemného vztahu s „celkem“ — se systémem sociálních vztahů v sovětské společnosti. Jedině tehdy může mít rozsahem „malý“ sociologický výzkum velký teoretický a praktický efekt.

Konkrétní výzkum sociálních jevů a procesů vyžaduje odhalit mechanismus působení obecných a specifických zákonů v konkrétní situaci. Sociální mechanismus je souhrnem funkčně spjatých materiálních podmínek a společenských vztahů lidí představujících celistvý, relativně stálý systém, určující normy vzájemných vztahů a činností lidí v konkrétních, místních i časových podmínkách v reálných situacích.

Obecné zákonitosti sociálního vývoje se projevují ve specifických zákonitostech, které jsou předmětem zkoumání řady speciálních společenských věd, např. konkrétní ekonomiky, sociální psychologie aj. Předmětem konkrétního sociologického výzkumu je vzájemný vliv systému materiálních podmínek a sociálních vztahů na jedné straně, a jednotlivců, skupin, jejich vědomí a společenské činnosti na straně druhé.

Ekonomika práce například zkoumá ekonomický aspekt pracovních vztahů, které se vytvořily v konkrétní situaci daného závodu, v odvětví národního hospodářství, v ekonomické oblasti; psychologie práce zkoumá utváření psychiky člověka v procesu jeho součinnosti s technikou; sociální psychologie analyzuje proces utváření sociálně psychologických vztahů v konkrétních podmínkách práce. Na rozdíl od těchto věd předmětem sociologického výzkumu sociálních problémů stále je působení celého komplexu podmínek, obsahu, charakteru práce a pracovních vztahů na utváření vědomí jednotlivců, malých skupin a na formy jejich sociální činnosti. Analogicky se určuje obsah i úkoly výzkumu dalších sociálních problémů.

Diferenciace sociologického výzkumu na jednotlivé disciplíny je objektivní nezbytností rozvoje poznávání společnosti. Připomeňme v této souvislosti jen vášnivě spo-

ry o oprávněnost existence takových oblastí ekonomiky, jako je ekonomika práce, ekonomika průmyslu, ekonomika stavebnictví, ekonomika zemědělství či takových oblastí psychologie, jako je psychologie práce, psychologie osobnosti aj. Dnes není rozvoj ekonomiky nebo psychologie myslitelný bez rozvoje speciálních oborů těchto věd.

Vycházíme-li z předmětů i úkolů konkrétního sociologického výzkumu, lze nastínit některé etapy jeho provádění. Účelné se jeví zdůraznit tyto samostatné etapy výzkumu:

— *analýza systému hlavních a vedlejších faktorů určujících utváření daných sociálních vztahů v konkrétních časových i místních podmínkách, ve výrobní i nevýrobní sféře lidské činnosti (zkoumání statistických dat, veřejných dokumentů aj.);*

— *stanovení konkrétní zákonité souvislosti mezi působením sociálních podmínek a ekonomických faktorů na jedné straně a vědomím lidí a jejich činností na straně druhé (používání dotazníků, provádění rozhovorů a bezprostřední pozorování může pomoci určit stupeň rozvoje vědomí skupin lidí, o které se sociolog zajímá, stupeň souladu jejich osobního hodnocení praktické činnosti);*

— *zjištění, nakolik jsou výsledky výzkumu v souladu s vytčenými společenskými cíli, charakteristika odchylek od celospolečenských cílů, jež vznikly při zkoumání objektu (použití kvantitativní i kvalitativní analýzy prvotních informací, matematických metod zpracování materiálů);*

— *vypracování nových teoretických tezí napomáhajících rozvoji obecné sociologické teorie a konkrétních praktických opatření, jejichž realizace umožní regulovat různé sociální procesy a jevy ve směru objektivních potřeb společnosti.*

Specifika předmětu výzkumu, metod sběru a zpracování informací umožňuje sociologii plnit vcelku tyto základní funkce: vyzbrojuje lidi znalostmi objektivních zákonitostí sociálních procesů (poznávací funkce); umožňuje zpracovat praktická doporučení pro systemizaci činnosti sociálních systémů v různých oblastech života společnosti (*sociálně inženýrská nebo sociálně řídící funkce*) a konečně hraje velkou roli v procesu ideologické výchovy člověka,

v utváření jeho vědeckého světového názoru (*ideologická funkce*).

*

Základním problémem konkrétní sociologické analýzy je v současné době výzkum systému „*člověk — sociální skupina — společnost*“. Řešení tohoto složitého sociologického problému vyžaduje zkoumat tyto otázky: sociální vztahy ve městě a na venkově, vliv vědecko-technické revoluce na tento proces, sblížování duševní a fyzické práce; cesty překonávání rozdílu mezi kulturními potřebami města a venkova; vědecké základy rozvoje sociální struktury výrobních kolektivů; vliv sociálních důsledků vědecko-technické revoluce a usku- tečňované přestavby řízení výroby na vzájemné vztahy společnosti a kolektivů, kolektivů a osobnosti, na vztahy v kolektivech, na rozvoj morálních a hmotných stimulů práce v kolektivech; neefektivnější formy socialistického soutěžení uvnitř kolektivů a mezi nimi; vztah různých skupin pracujících k práci, motivy jejich pracovní činnosti; sociologické aspekty zařazování do pracovního procesu a volby povolání; sociologické aspekty racionálního využívání pracovních zdrojů; sociální otázky likvidace málo kvalifikované práce; sociální a sociálně psychologické faktory zvyšování produktivity práce a utváření vyspělé osobnosti; vzájemný vztah mezi pracovním kolektivem a obyvatelem přilehlého mikrorajónu; překonávání pozůstatků sociální nerovnosti mezi mužem a ženou ve výrobě i v životě; překonávání záporných jevů ve vědomí a jednání lidí. Speciálního výzkumu zasluhují tzv. malé sociální a sociálně psychologické skupiny společnosti, zejména taková specifická skupina, jako je rodina. Přitom se zkoumá její vnitřní i vnější struktura, sociální funkce mimopracovní doby i volného času jejích členů, sociální aspekty životního stylu, zajišťování každodenních potřeb aj.

V současné etapě společenského rozvoje se věnuje zvláštní pozornost komplexnímu výzkumu, jenž se zabývá sociálními aspekty ekonomické reformy. Zkoumá se přitom nejen práce, její náplň, organizace, nejen hmotné sociální a morální stimuly pracovní činnosti sovětských lidí, ale i problémy reprodukce pracovní síly a zabezpečení všestranného rozvoje osobnosti, sociálních změn probíhajících jak v práci, tak v ži-

votním stylu. Takový komplexní přístup ke zkoumání jevů sociální skutečnosti umožňuje odhalit v životě řadu reálných rozporů, které vyžadují okamžitá opatření v sociální regulaci. Tak se mimo jiné ukázalo, že se nebere v současné době v úvahu existence neformálních vztahů v kolektivech, sjednocující lidi podle autority, prestiže a hodnot. Shromážděné materiály ukazují, že je nezbytné aktivizovat neformální strukturu kolektivu, v jehož lidském potenciálu jsou skryty velké rezervy zvyšování produktivity práce, které často unikají pozornosti vedoucích, ovlivňujících kolektiv pouze formálně.

Neméně aktuální se ukázal i význam problému racionálního využití obyvatelstva v národním hospodářství. Praktický význam tohoto problému se stane očividným, uvážíme-li, že přirozený přírůstek obyvatelstva (produktivního věku) v letech 1965 až 1967 činil několik miliónů lidí. Tento přírůstek vznikl také uvolněním řady osob z průmyslových závodů v důsledku komplexní automatizace, z domácností v důsledku jejich mechanizace a dále i z řad přesedlanců. V mnohých oblastech západní části Sovětského svazu vzniká fakticky velká rezerva nadbytečné pracovní síly. První konkrétní sociologický výzkum problému částečného využití této pracovní rezervy ukázal, že je nezbytné brát v úvahu nejen hmotné a morální potřeby a možnosti této části obyvatelstva, ale také charakter a náplň jeho práce, motivy pracovní činnosti a specifiku životního stylu. Do nedávné doby se přirozený pohyb pracovní síly v Sovětském svazu jednostranně klasifikoval buď jako honba za hmotným blahobytem, nebo naopak jako hnutí motivované výhradně morálními důvody — pomoci oblastem trpícím nedostatkem pracovní síly. Údaje konkrétního sociologického výzkumu pomohly odhalit složitější závislost. Ukazuje se, že základem tohoto pohybu je nezbytnost přesunu pracovní síly v rámci státu a motivem změny místa zaměstnání a pobytu je v první řadě nespokojenost s charakterem a náplní práce nebo pracovními podmínkami. Hmotné a morální motivy či motivy kultury života jen doplňují to, co již bylo řečeno.

Neméně závažným sociologickým problémem je fluktuace pracovní síly. Fluktuace se často v praxi chápe jako přechod pra-

covníka z jednoho závodu do druhého. Bere se přitom v úvahu ekonomická ztráta daného podniku, společné ztráty všech podniků a ztráty v organizaci práce vznikající promarněním pracovního času při změně zaměstnání. Po sumarizaci vyjde účtyhodné číslo, které se stává podkladem pro kategorický požadavek: likvidovat fluktuaci administrativními, v lepším případě ekonomickými prostředky.

Konkrétní sociologická analýza ukazuje, že je nezbytné rozlišovat pohyb pracovních sil jednak jako realizaci objektivních tendencí ke změně práce, jednak fluktuaci ve vlastním slova smyslu jako odchod ze závodu z jiných motivů. Pohyb pracovních sil související s růstem kvalifikace a vzdělání a osvojení nové profese je zcela zákonitý a bude se zvyšovat. Při takovémto pohybu celá společnost i pracovník jen získávají. V průběhu ekonomické reformy je nezbytné rozvíjet hmotné a morální stimuly zajišťující nejen stabilitu, ale i dynamiku osazenstva závodu. Je nutné, aby si každý závod vypracoval perspektivní plán sociální mobility svých zaměstnanců. Jak ukázal výzkum, proces fluktuace pracovních sil ve vlastním slova smyslu má zdroj v rozdílné technické vybavenosti závodu, v náplni práce, v pracovních podmínkách, v zabezpečování bytů, dětských zařízení atd. Sociologický výzkum provedený v závodech v Úfě mimo jiné ukázal, že 50 % pracovníků opustilo závod pro špatné bytové podmínky, 33 % pro nespokojenost s pracovními podmínkami a necelých 20 % pro nízký výdělek.

Mimořádného významu nabývá sociologický výzkum v ideologické a kulturně výchovné práci díky zkoumání zdrojů zvyšování účinnosti prostředků masové komunikace — rozhlasu, televize, tisku, filmu aj.

V současných podmínkách nesmírně vzrůstá úloha subjektivního činitele při organizování strukturálních prvků v jednotný, přesně fungující sociální systém. Specifika zpětné vazby při řízení ekonomické a sociální struktury moderního průmyslového závodu spočívá v tom, že řídicí informace a charakter reakce na ni závisí na úrovni, kulturnosti, vzdělanosti a schopnosti člověka. Je nezbytné zkoumat všechny tyto procesy.

Pro zvýšení efektivnosti výsledků konkrétního sociologického výzkumu je nezbytné dále zdokonalovat jeho metody a techniky. Společnost jako složitý systém vládne specifickými zákony fungování a vývoje. Jestliže se zákony a mechanismy fungování zkoumají pomocí strukturálně funkcionální analýzy, pak zákony rozvoje pomocí analýzy genetické. V současné době je cílem konkrétního sociologického výzkumu mnohdy jen zkoumání zákonů fungování. Používá se metody strukturálně funkcionální analýzy těchto zákonů. V souvislosti s tím vzniká problém organického spojení metod strukturálně funkcionální a genetické analýzy sociální činnosti, neboť jen takové spojení, vlastní marxismu, umožňuje odhalovat objektivně existující vazby mezi zákony fungování a vývoje společnosti.

Problémem zůstává další rozvoj takové specifické metody konkrétní sociologické analýzy, jako je metoda sociálního experimentu. Až dosud se sociální experiment rozvíjel nedostatečně.

Sociologie je typ sociální vědy, která se charakterem svých metod a působením na praxi stále více přibližuje rovině přírodních věd. Marx a poté i Lenin nejednou upozorňovali na nezbytnost *přírodovědecké přesnosti* při zkoumání společenských procesů.

Příznačným rysem rozvoje sociologického výzkumu v posledních letech je rostoucí *uplatňování matematického aparátu* na různých úrovních poznání. Avšak při aplikaci kvantitativních metod v sociologickém výzkumu existují dvě krajnosti. Na jedné straně se matematický aparát používá bez solidního teoretického promyšlení, na druhé straně matematické teorie, konstrukce a modely usilující o rozvoj specifického matematického aparátu sociologie nemají ve většině případů nějakou empirickou bázi a mají protichůdný, někdy i poněkud abstraktní charakter.

Je to důsledek nedostatečně hlubokého pochopení podstaty a významu obecné sociologické teorie — historického materialismu — a příliš abstraktního výkladu specificky teoretických problémů, které se projevují nejen ve zjevné, ale i ve skryté formě. Matematické metody umožňují odhalovat a určovat funkční vztahy. Postrádají-li však tyto metody vědecko-teoretickou bázi, pak tyto vztahy postrádají ne-

zbytné zdůvodnění. Proto důležitou podmínkou úspěšné aplikace matematických metod v sociologii je rozvoj sociologické teorie na základě konkrétního sociologického výzkumu.

Neméně závažný je problém používání existujících matematických metod a teorií k analýze tak specifické činnosti člověka, jakou je činnost sociální. Zde je rovněž nutné vycházet z přesného teoretického zaměření. V současné době se mnohé sociologické problémy řeší převážně empiricky. Zejména proto se nezíská popis vývoje soustavy ukazatelů v čase. Odtud pramení nemožnost extrapolace výsledků empirického výzkumu na delší časové období. Vzniká otázka nezbytnosti přihlížet ke specifice matematických teorií i metod uplatňovaných v různých vědních oborech a otázka vývoje specifických matematických metod a teorií, zejména pro potřeby sociologie.

Matematické metody, které dnes používají sovětští sociologové, jsou neobyčejně různorodé: teorie informace, aparát teorie stability, teorie markovských řetězců, lineární programování, faktorová analýza, korelační analýza, teorie her a mnohé jiné. Tyto metody byly vypracovány ve vědách sociologii vzdálených a bylo by proto vážnou chybou je přejímat pro sociologickou analýzu skutečnosti mechanicky.

Lineární programování a teorie her, jak známo, se rozvíjely při řešení ekonomických úkolů; korelační i faktorová analýza — v psychologii a biologii; teorie stability — v mechanice a astronomii; teorie markovských řetězců je samostatným odvětvím matematiky.

Každá matematická metoda uplatňovaná v současné době v sociologii má své nedostatky zejména proto, že organicky souvisí se specifickým předmětem výzkumu. Aparát teorie lineárního programování, teorie her, teorie operací pracuje na bázi početní informace (rubly, tuny, jednotky produkce atd.). Přímé přenesení tohoto aparátu do sociologického a sociálně psychologického výzkumu není možné. Problém měření se tedy stává ústředním problémem sociologie.

Jak ukázala konkrétní sociologická analýza, nejorganičtější metodou, která se vyvinula bezprostředně z potřeb sociologie, je latentní analýza. Je nezbytné obrátit

k ní pozornost sociologů pracujících s kvantitativními metodami. Spolu s tím je aplikace této metody spojena s řešením řady matematických problémů, mimo jiné s řešením základního problému početního řešení. Latentní analýza umožňuje použít závislosti na cílech výzkumu metody matematické statistiky a matematické teorie řízení. Dále bude zapotřebí rozvíjet faktorovou analýzu a Q-techniku používající matrice korelací mezi osobami.

Ještě velmi vážavě se v sociologii využívá takových přesných matematických prostředků, jako je kovarianční, diskriminační a logická analýza. Je pravda, že těmito novými obory matematické statistiky se jen málo zabývá literatura, která navíc je velmi speciální. Je nezbytné co nejseriózněji systematicky seznamovat výzkumníky v oblasti sociologie s matematickou technikou, která je použitelná v sociálním výzkumu.

Je známo, že se nyní vypracovává jednotný systém plánování a řízení společnosti. Jeho vypracování se musí opírat o kvantitativní zákonitosti vyjadřující v přesných veličinách vztahy lidí (různých skupin i vrstev společnosti) k různým předmětům a jevům, jejich zájmy a tužby. To je nezbytné proto, abychom věděli, jak a v jakém množství je třeba plánovat růst hmotných a kulturních hodnot, jak kulturní potřeby souvisejí s hmotnými. Zejména proto se řešení teoretických a praktických problémů sociologie a sociologického výzkumu stává důležitou státní záležitostí. Úspěch této práce bude v rozhodující míře záviset na provádění vědeckého výzkumu v oblasti sociologie, jehož metodickým a koordinačním centrem se má stát Ústav konkrétního sociálního výzkumu, který je nyní začleněn do soustavy Akademie věd Sovětského svazu.

*

(M., Mysl, 1967); Metodika a technika sběru a zpracování prvotních sociologických informací (M., Nauka, 1968) aj.

Doslovný překlad statí:

Марксистская социология и конкретные социальные исследования.

Вопросы философии № 6/1968;

25. výročí osvobození Československa Rudou armádou a rozvinutí boje o výstavbu socialistické společnosti v naší zemi je příležitostí i podnětem k zamyšlení nad zvláštnostmi teoretických a taktických koncepcí ve vývoji československé společenské vědy a filosofie a jejich praktických důsledků. Vědečtí pracovníci jsou *přímo nuceni*, v zájmu rehabilitace svého vědeckého charakteru, obnovy a prohloubení vědecké erudice a možností působení vědy na stimulování společenské praxe, provést jednorázově hlubokou analýzu svých teoretických a taktických pozic, a navíc zajistit, aby se pro budoucnost stala taková analýza běžnou a svrchovaně žádoucí nezbytností.

Náš příspěvek k analýze má dílčí ráz. Pokusili jsme se vyzdvihnout a analyzovat problematiku, jež podle našeho mínění tvoří jádro sporů na teoretické frontě, jež specificky zrcadlí osudy vývoje československého politického systému od buržoazní demokracie k demokracii socialistické, deformované v určitém stadiu monolitním předsudkem a praxí. Část vědecké fronty reagovala obdobně jako někteří představitelé politické praxe kontrastně, zdůrazněním dezintegračních autonomizačních trendů a požadavků. Jednou z centrálních „teorií“ a kategorií se stala pro řadu vědeckých pracovníků, publicistů a praktické ideologie pluralismus.

Mnohým se zdálo, že socialistická společnost v Československu dozrála k úrovni, v níž je nanejvýš žádoucí přeměňovat zásady pluralismu z nadějných a přímo okouzlujících hypotéz v teoretická axiomata socialismu, že pluralitní politika je rozhodující alternativou taktických postupů.

Nezralost a povrchnost interpretace této idylické hypotézy sociálního rozvoje, spojená s politickou naivitou, způsobila značné škody vědě i politice, přispěla k prohloubení krize, v níž se naše společnost v druhé polovině 60. let ocitla z těch-

to důvodů, a proto, iluze o potencionálních možnostech pluralitní ideologie u části veřejnosti trvají, považujeme za nutné věnovat svůj příspěvek k 25. výročí Československa této tématice.

I. Pluralismus ve společenské vědě a filosofii

Pluralitní dezinterpretace systému „společenská věda a filosofie“ se projevila v oblasti teorie a ideologie marxismu-leninismu. Obnova vědecky efektivního přístupu musí být těsně spjata s diskusí a polemikou o skutečných hodnotách tohoto organického souboru vědních a ideologických postulatů. Musí být spjata s diskusí o významu a dosahu, který mají pro tento soubor vnitřní vývojové procesy v současné filosofii, společenské vědě a antropologii. Použití prostředků vědecké sebereflexe k analýze místa marxismu-leninismu v těchto procesech znamená objasnit v podstatě i reálnou povahu jeho základních hodnot. Marxismus-leninismus je historickou školou filosofického a sociálního myšlení, jinak by popíral jedno ze svých nejzákladnějších východisek. Současně však představuje takovou syntézu poznatků a zkušeností dosavadního lidského vývoje, která zatím nejlouběji postihuje jeho dialektiku.

Samotný marxismus je relativně jednotným systémem, jeho složky (filosofie dialektického materialismu, politická ekonomie a nejkonkrétnější společenskovědní obor — vědecký komunismus) jsou vzájemně spjaty dialektickými vazbami. Vývoj této soustavy v posledních deseti letech v Československu je ve znamení *snah o konkretizaci* představ o těchto vzájemných vazbách, o povaze vnitřních struktur jednotlivých součástí, včetně úvah o složité diferenciaci a spojeních uvnitř složek systému, které se v tomto procesu projevily jako samostatné, velmi složité a dále diferencované subsystémy.

Úvahy o povaze struktury marxismu-leninismu a jednotlivých oborů, a tedy

o místu marxismu-leninismu v systému moderní (zejména sociální) vědy a filosofie, se však vyznačovaly některými *obdobnými neduhy*, které postihovaly vědu v období *monolitních deformací* socialismu. Změnila se pouze hodnotová předznamenání, tj. monolitní představa se přeměnila v pluralitní, stejně nedialektickou. Nejde jen o to, že se prosazovala obdobně schematická představa o struktuře marxismu-leninismu, že se povrchně spekulovalo o „hranicích“ tohoto systému, že se některé obory z této soustavy vylučovaly (vědecký komunismus) a jiné s ní naopak víceméně eklekticky spojovaly, ale pluralitní dezinterpretace autoromity postihla i vnitřní restrukturaci jednotlivých součástí marxismu-leninismu.

Prokázalo se, že úroveň znalosti materialistické dialektiky a její aplikace ve vědě a praxi, úroveň respektování dialektických principů průměrným společenským vědcem a průměrným politikem je *dostí nízká*.

Svědčí o tom dvojí vulgární redukce, produkt povrchní aplikace dialektiky a v podstatě slepého podléhání jejich nejvlastnějším zákonitostem, tj. na jedné straně postupný proces vyprazdňování a schematizace kategorií, doprovázený například v politické praxi růstem subjektivismu a na druhé straně proces nedialektického kompletování, eklekticismus, spjatý se subjektivistickou integrací k živelně dominujícím kategoriím, a s obdobně subjektivistickou praxí.

Přes slovní deklarování dialektických principů se v praxi prosazoval pohyb od dialektiky buď k metafyzice, či k sofistice, což obrazí svrchu zmíněné hlavní stránky reálného postupu v teorii a metodologii. Dialektice je vlastní komplexnost, *systémovost* i určitá míra *protisystémových* akcentů, je jí vlastní historismus i důraz na víceméně trvalé *konstanty* praxe a teorie jako rubu a lince téhož jednotného rozporného procesu.

V rámci těchto konstant a vzhledem k tomu, že věda a sociální i politická praxe jsou ve vztahu složitého vzájemného působení, však vždy existuje jistý odklon od jejich objektivně optimální podoby interpretace a aplikace, tj. rozporný vnitřní pohyb ve vědě samotné. S touto skutečností je nutno počítat a není třeba ji neúměrně dramatizovat. Okolnosti, že vývoj se děje jako vývoj v krajnostech, nemůže-

me v období, kdy aspirujeme na skok z říše nutnosti do říše svobody, čelit pomocí pouhého obranného působení proti krajnostem, ale především ofenzivní konceptní činností v oblasti vědy a praxe. Analýza vnitřního pohybu vědy v konkrétním sociálním prostředí, analýza sociální, politické a lidské struktury je prvním předpokladem takové konceptní činnosti.

Namísto vědomé sebereflexe vnitřního pohybu ve vědě, orientovaného dialektickomaterialistickou metodologií, se však často setkáváme s *pouhým převrácením* jednoho hodnotového systému v systém právě opačný, a při této povrchní činnosti málo odborně zdatných, zato tím ambicióznějších bořitelů „mýtů“, se daří vytvářet jejičím módní orientace, jež si činí nárok na poslední slovo ve vědě.

Mnohdy je ovšem taková orientace výsledkem promyšlené taktiky, jež může mít subjektivně protisociální či naopak pozitivní sociální motivaci, a jejíž reálný dosah rozpozná společnost teprve po určité době. Může se stát, že tyto motivace sám jejich nositel předimenzuje takovým způsobem, že se mu nejen objektivně, ale i subjektivně přemění z taktických ve strategické cíle. Může se také stát, že je v takové *strategické* motivace přeměně sama relativně samostatná *politická tvorba*, která do tohoto procesu víceméně neočekávaně vstoupí. Je totiž nutné respektovat skutečnost, že politická tvorba se liší od vědecké mj. i tím, že žije pod trvalým časovým stresem, přičemž někdy se ovšem dělá z netrpělivosti a úspěchů politické činnosti. Jde-li o respektovatelnou specifiku politické činnosti, lze rozoznat pouze na základě zevrubného konkrétně historického rozboru.

Výsledkem subjektivně nereflektovaných posunů v hodnocení různých elementů kategoriální a pojmové struktury, v hodnocení různých součástí jednotné sociální vědy a filosofie a jejich vzájemného dosahu a případné zaměnitelnosti, v tvorbě nových autonomních vědních oborů a jejich integrování atd. je pak objektivně nová, relativně ucelená výchozí hodnotová základna.

V marxismu-leninismu byl vždy kladen značný důraz na přístupy, které obrazy dvě hlavní dimenze dialektického přístupu, tj. *univerzálnost* pohledu (filosofie) a *historičnost* (dynamičnost, uvědomělá pra-

xe). Jde o *dialektickou* komplexnost zahrnující podstatnou vnitřní rozpornost lidského vesmíru s jeho přirozenými dominantami (dosah práce pro vztah člověka a přírody). Jde o *dialektické* pojetí minulého, přítomného a budoucího (význam uvědomělé, diferencované praxe). Pro marxismus je tedy příznačná *jednota i autonomizace* (jako složek jednotného rozporného procesu) vědy a praxe, vědy a ideologie, všednodenního vědomí.

Tato *subjektivně* proklamovaná dialektika jednoty a autonomie podléhá ovšem sama *objektivním dialektickým zákonitostem*. Jestliže převládají procesy schematizace ve vědecké tvorbě a praxi, prohlubuje se objektivně jednostranně ideologický, tj. pouze apologetický, nikoli tvůrčí, inspirační ráz činnosti. Na tuto „údajně“ rostoucí ideologizaci marxismu-leninismu demagogicky poukazují zejména naši odpůrci; demagogicky proto, že uznávají hodnoty marxismu-leninismu pouze zpětně, pro období, která již, podle jejich mínění, ztratila bezprostředně politický smysl a význam.

Nenapomáhá však témuž procesu eklekticismus a přeměna dialektiky v sofistiku? Jestliže je opomíjena souvislost vědy a filosofie s konkrétně historickým stavem a dynamikou společnosti v jejím příslušném prostředí, dospívá se nutně k dominanci dezintegrace v tomto procesu, k desociologizaci, k dominanci určitým způsobem interpretovaných ideologických akcentů. Na jedné straně se tedy prohlubuje jednostranně ideologická tvorba ve vědě i praxi, na druhé straně se neúměrně autonomizuje sama věda, vyvíjí se v tzv. „čistou“ vědu, jejíž sociální podmíněnost a funkce se interpretuje *novosvícensky*. Někteří dokonce, ve slepém sledování tohoto směru, dospívají až k předosvícenskému zdůraznění čistého rozumu a descartovským principům jasnosti a zřetelnosti jako kritériím pravdivosti. Sociální problémy jsou redukovány na logické problémy, případně dokonce vulgárně — na problémy boje s hloupostí a zlobou.

Počátek tohoto procesu je v kontrastní reakci na subjektivistickou podobu „jednoty“ vědy a praxe, ideologie a vědy atd. Zprvu taktický důraz na „nutnost“ odtržení analýzy skutečnosti (viz pragmatické politickoideologické zneužívání) od jejího přetváření, se pod vlivem nezládnutých

dodatkových procesů postupně přeměňuje v důraz na čistou, neopozitivisticky interpretovanou podobu vědy. Přeměňuje se na pouhé „výpovědi o skutečnosti“, jež začínají stále více postrádat reálnou sociální a politickou dimenzi a přeměňují se v utopické proklamace a direktivy, v subjektivistickou politiku „intelektuálů“. Na nové úrovni, tj. jako tragická fraška, se reprodukuje v některých případech (viz Československo 1968) proces přeměny descartovství v osvícenství a osvícenství v utopický socialismus.

Předností marxismu-leninismu je vysoce odborná, filosofická, tj. dialekticko-komplexní interpretace skutečnosti a jejího ideologického a vědeckého obrazu. V úsilí o odbornost je nutné překonávat vulgárně schematizující tendence, ale také ty tendence, které se vzdávají nejen možnosti, ale přímo *nezbytné potřeby* odborné filosofické interpretace globálních souvislostí ve prospěch i subjektivně preferované teorie „středního dosahu“. Nejen politika, ale také vědy jsou totiž v jistém časovém stresu, který by se měl projevit v důrazu na ekonomii vědecké tvorby. Nejde o subjektivistickou netrpělivost při překonávání dětských nemocí vědecké naivity, jako plodů předchozího sektářského období. Jde o pozitivní hodnotu, tj. nutnost *zefektivnění* vědecké tvorby, která je úkolem vědců, a v níž nemohou nevyhovět netrpělivému naléhání politiky. Pro skutečně vědeckou tvorbu, sledující navíc nároky zefektivnění, je přímo nezbytná makroteoretická a metateoretická orientace; chybí-li, dochází k živelnosti a deformacím.

Domníváme se, že by neměl být uměle živěn konflikt mezi filosofií, metateorií a empirickým výzkumem, ale neměl by být také „řešen“ dualistickým způsobem, jak se děje v mnoha případech. Rozvoj vědy vyžaduje vypracování vědeckých prostředků k bezprostřednějšímu a také exaktnějšímu popisu a vysvětlení skutečnosti, vyžaduje operacionalizaci, formulování verifikovatelných výroků, ale nemůže jít pouze touto cestou. Např. požadavek verifikovatelnosti nemůže být proklamován v metafyzicky pojatém rozporu s filosofickou úvahou o dialektice pravdivého, uroveň exaktnosti filosofie nemůže být stavěna metafyzicky proti operacionalizovatelným úrovním v sociálních vědách a antropologii atd.

Jedním z centrálních problémů v hodnocení takticko-strategických problémů současné vědy je filosofický problém míry, jenž musí být transformován až na úroveň, kde s ním pracují současné exaktní disciplíny. Transformaci je třeba provést tak, aby nebyl narušen jeho výchozí filosofický význam (*kvalitativně-quantitativní* určitost). Jestliže by tento význam byl zcela ignorován, vedlo by to k prodloužení stavu metafyzického, či naopak eklektického černobílého hodnocení a pouhého převrácení jednoho hodnotového systému v opačný, přičemž by hlavním „kritériem“ byla, pokud možno, absolutní nepodobnost nového systému se starým. Jestliže by byl redukován na svou kvantitativní stránku, jak se často děje, dospělo by se zřejmě do nové slepé uličky. Vyhnout se této slepé uličce znamená věnovat značnou pozornost dialektice komplexního a specifického, zvláštního, obecného a jedinečného atd. Konkrétně máme na mysli okolnost, že interpretovat politické procesy vědeckým způsobem lze pouze (nikoli tautologickým, ale) relativně autonomním definováním politického systému jako subsystému sociálního. Politický proces má své specifikum, jež není vyjádřitelné pouze kvantitativními hledisky (např. rozsah sociálně pojaté moci), ale i hledisky kvalitativními. Jak mnoho škody v této oblasti dosud působí vulgární metoda nedialektického — nekomplexního — přístupu, či metoda zbytků, bílých míst!

Nelze ovšem přehlédnout, že zprvu motivovaná potřebou zvýšit úroveň odbornosti, filosofie položila postupně přespřílišný důraz na vlastní „vnitřní“ problémy „rekonstrukce“. Z oblastí, o nichž jsme hovořili, se tedy stáhla i z vlastní iniciativy. Podle záměru většiny filosofů, kteří chtěli zůstat marxisty-leninisty, mělo jít o ústup dočasný, jenž by pak byl vystřídán postupným, přímo triumfálním „návratem“ do sféry praxe, nejen ve filosofickém, ale také sociálním, lidském, politickém atd. smyslu. Mnozí ovšem úplně ztratili zájem o tento návrat a zcela podlehli rozkoši z čistého, ale také planého filosofování.

Tento proces abstraktní, a tudíž zbytečně autonomizace je tedy hlavně výrazem *zmatků*, vyplývajících především z *neuspokojivého stupně rozvinutí vlastní odbornosti*. Není výsledkem profesionalizace filosofie, ekonomie, sociologie atd. (neboť

postupně přešel z filosofie do dalších oblastí). Je možné spekulovat, že extenzivní cestou by při relativně měkkém tlaku politiky jako reprezentanta zájmů konkrétní sociální praxe došlo k obroušení některých křiklavých výstřelků, jež tyto tendence plodí. Lze spekulovat, že by tak došlo k postupné rehabilitaci základní hodnotové škály marxismu-leninismu na vyšší, tak říkajíc, úrovni. Byla by to však nutně taková politika, jež prokázala abstraktnost, nedostatečnost a současně také služebnost, tj. *politika liberální*, jež musela být pro svou neefektivnost rychlými tempy (tak rychlými, jak to vyžadovalo minulé století, od něhož jsme se v tomto směru značně vzdálili) vystřídána politikou otevřeněji buržoazní, apologetickou, preferující vyhraněnou monopolistickou strukturu. *Socialistická politika*, podle našeho mínění, se může a dokonce musí vyznačovat daleko vyššími nároky na sociální a politickou efektivitu.

Zvláštními osudy prošlo kritérium materialismu. Ve schematické reprodukci začala nabývat marxistická interpretace hmoty a ducha některých dualistických rysů, jež konec konců vedly ke zbytnění objektu na úkor subjektivní spoluprotvorby a odpovědnosti. Ve vývoji v posledních letech bylo správně poukazováno na dialektickou, tj., jak se začalo uvádět, „objekt-subjektovou“ povahu těchto vztahů, problematika byla rozvinuta v hledisko subjektu a objektu důsledněji vzhledem k centrální kategorii uvědomělé praxe, ale současně se začaly objevovat stále výraznější stopy subjektivizace, preference hlediska subjektu. Tyto stopy se projevují v přijatelné a umírněné formě v některých interpretacích hodnotového přístupu ke skutečnosti, nabývají však i v této poloze často podob samoučelné, zbytnělé autonomní interpretace, jež nahrává *abstraktně* emotivnímu a etickému hodnocení na úkor celého komplexu sociálních (včetně politických) podnětů. Pro soudobou krizi hodnot je příznačné, že je vysvětlována z hledisek, jež mají zřejmě jednostrannou podobu. Tato jednostrannost však zdaleka není uspokojivě vysvětlena. Došlo totiž k posunu od hledisek sociálně třídních a politických, jež zaručují vysokou míru efektivitu úsudku v realistickém podání, k hlediskům abstraktně etickým (všeobecná dimenze lidskosti, humanity atd.). Ab-

straktnost etických hledisek, nekompenzovaných tedy účinně sociálně politickou podmíněností a efekty, umožňuje velmi účelové a jednostranné integrování dalších složek hodnotových systémů, např. abstraktního národního citu, abstraktního výkladu světového pohybu atd. Tato abstraktnost podmiňuje všeobecnost útoků proti tzv. manipulaci subjektů a mechanismům odcizení tvůrce a výtvorů, aby konec konců vyvolala nové a konfliktnější podoby manipulace a odcizení.

Součástí úvah o subjektu a objektu je i optimální reprodukce (explanace) struktury subjektů. Pro marxismus-leninismus je typická konkrétně historická, nikoli abstraktní *preferance subjektů činnosti*, tj. člověka, společnosti, přírody a myšlení. Součástí této konkrétně historické reprodukce je ovšem i rub tohoto fenoménu, tj. určení *základní* podstatné vazby (jež má dimenzi minulosti, přítomnosti a budoucnosti), základního subjektu, tj. *člověka*. Tento proces je v marxismu nazýván procesem osvobození člověka od vykořisťování (ekonomická rovina) a útlu (zejména rovina politická). Jde o osvobození člověka existujícího v *konkrétních* sociálních a politických strukturách, jde o proces osvobození *prostřednictvím těchto reálných struktur*. Koneckonců jde o osvobození člověka XY, přičemž ovšem tento člověk si bude muset postupně osvojovat kvality těch lidí, kteří jsou blíže jádru sebezahodnocovacího procesu, tj. progresivních tříd a skupin. Podle našeho názoru nevyklučuje marxismus-leninismus explanaci komplexního systému člověk—příroda—společnost—myšlení z kteréhokoli elementu této soustavy. Jedinou podmínkou je dialekticko-komplexní přístup, tj. respektování *místa* elementu v této soustavě.

Jednostranný akcent na *člověka* jej vytrhuje z kontextu jeho tvorby, vede k abstraktnímu antropologismu. Podobně jako axiologie, která má své hranice, musí být tedy formována i antropologie tak, aby organicky, nikoli vnějškově a schematicky, jako tzv. sociální či (?) kulturní antropologie, zahrnovala sociální i politickou dimenzi, marxisticky interpretovanou. Jednostranný akcent na *společnost* vede k schematickému sociologismu, negujícímu humanistické cíle, redukujícímu svěbytnost duchovní kultury, umění atd.

Marxistická sociologie tedy musí být od počátku budována i z hlediska místa v soustavě filosofie, antropologie, politologie atd.

Budeme-li důsledně posuzovat skutečný dosah tvorby těch, kteří jednostranně interpretují problém strukturace subjektů a jejich relativně autonomní vědecké explanace, kteří jsou konec konců náchylní k vulgární redukci vědeckých přístupů na jeden z nich, pak zjistíme, že jejich subjektivismus se nutně mění v objektivismus, ve fatalistické pojetí pohybu. Jen tím je ostatně také zdůvodnitelná jejich poměrná laxnost při plnění úkolů vymezení svého vlastního poslání a odpovědnosti a pohodlnické skrývání se za firmu „komplexního“ postupu celé vědní fronty, neboť jde přece o výzkum „těchže“ fenoménů, nahlížených pouze z různých úhlů. Také tento předsudek je složkou komplexní charakteristiky nižších úrovní vědecké odbornosti.

*

Subjekt (a objekt) „společnost“ je postizitelný vědeckými prostředky *sociologie*. Je nutné se vším důrazem poukázat na to, že Marx a Lenin jsou skutečnými tvůrci základů moderní společenské vědy, a to nejen ekonomie, ale i sociologie a politologie. V poslední době, po období, které se vyznačovalo formálně pojatou jednotou integrace a autonomie vědních disciplín, jednotou vědy a ideologie, se naopak setkáváme v dosti rozsáhlé míře s negací významu klasické marxistické sociologie a politologie, ve prospěch sociologických komplexů, jejichž jedinou, ostatně velmi pochybnou „předností“ je právě jejich akademičnost. Pochopitelný odpor vůči ideologicko-politickému subjektivismu se nemůže v racionální vědecké úvaze přeměnit v (formalismem podmíněný) respekt k antidialektickým a dokonce antimarxistickým předsudkům.

Radě sociologů činí potíže vyrovnat se s nároky dialekticko-komplexního pojetí společnosti. Tato potřebná úvaha začíná filosofií společnosti a ústí v úvahu o základním, nejpodstatnějším, „elementárním“ vztahu, rozporu společnosti. Marxistické pojetí společnosti je nejen polydimenzionální, ale i neeklektické, respektuje podstatné vazby, zákonitosti, vědomě čelí oběma základním podobám vulgární re-

dukce. Marxistická sociologie zkoumá vnitřní podstatnou rozpornost společnosti (její historický rozměr) v úzkém kontextu s prostředím, v němž se společnost nachází (osobnostním, kulturním, přírodním, duchovním).

I když to vypadá velmi paradoxně, ve skutečnosti se *desociologizace* projevuje i v sociologii, zvláště v marxistické. Sociologii v pravém slova smyslu totiž není disciplína, která má jen některé vnější formální znaky, např. zahrnuje a respektuje empirický výzkum, ale která skutečně vědeckými prostředky popisuje a vysvětluje společnost tak, aby jejím výsledkem bylo účinné jednání sociálních subjektů.

Desociologizaci rozumíme každé metafyzické pojednávání o vytržených a zbytečných momentech sociální struktury a pohybu. Tuto problematiku však můžeme naznačit i jinak, jako důsledek nehlubokého pojetí sociologické metodologie a teorie. Setkáváme se bohužel se značně povrchním a banálním vymezením předmětu, které se spokojuje obvykle výčtem neúplných a schematických pokusů autorů, patřících k různým školám, a jejich eklektickým srovnáváním. Úkol vymezit specifikum předmětu sociologie je doslova odbýván abstraktní formulí, přičemž se poukazuje na to, že hlavní smysl „vědy o společnosti“ je v popisu této společnosti. Co však skutečně popisujeme, nepředcházeli popisu hluboká metodologicko-teoretická úvaha? Jaké konkrétní poznatky máme o naší společnosti? Jaké poznatky máme o společnosti kapitalistické? Jde mnohdy o dohady, nikoli ověřené jistoty. Domníváme se, že urychlení výzkumné práce v těchto oblastech nevzejde pouze z akcentu na operacionalizaci, verifikovatelnost, kvantitativní měření, ale i z náročných úvah o kvalitativní odlišnosti a specifice těchto systémů, jež nebude formulováno pouze aposteriori, ale bude rozvíjeno vstřícným způsobem. Tento závěr podporuje poznatek, že sociologie, která pouze hromadí další a další dílčí, zvláště empirická fakta a fakta o specifických pozorováních různých aspektů fungování obou typů společností, nejen nedospívá k vědecké syntéze, ale naopak hraje objektivně, a zčásti i vědomě, subjektivně protipokrokovou úlohu, díky jednostranné povaze své skepse a svému kverulantství.

Vedle desociologizace se setkáváme s fakty *deideologizace*. Ve skutečnosti nejde ovšem o totální rezignaci na ideologické hodnoty, ale pouze o vědomý, záměrný či neuvědomovaný obrat k novému systému ideologických východisek a důsledků. Móda tzv. konce ideologií dospěla konec konců také k některým československým vědcům, kteří začali, někteří dříve, jiní později, „přísně“ oddělovat hodnotovou rovinu a rovinu vědy, stavět ideologii proti vědě atd. Deideologizace je podmíněna změkčením úrovně podstatnosti v sociální analýze a syntéze, vede až k faktickému vytlačení problematiky tříd z analýzy, i když je známo, že metoda třídní analýzy společnosti patří k jedné z nejvýznamnějších specifíků skutečné vědy o společnosti. „Změkčení“ významu třídní diferenciace je ostatně docilováno i daleko jemnějšími způsoby, např. neuváženým rozsahem vědeckého zájmu věnovaného mimotřídním fenoménům a akcentům, přičemž původní motiv, tj. vyrovnání disproporcí dogmatického pojetí, je fakticky daleko překročen směrem k vytváření nových „disproporcí“ ve vědní preferenci. Třídní problematika ostatně může zůstat v centru pozornosti, přičemž se však analýza posune k tzv. komplexnímu pojetí třídy, jež někdy neguje její podstatné determinanty. Ekonomické vymezení třídy je vystřídáno jejím pojetím mocenským či politicko-mocenským atd.

Můžeme formulovat dosti vyhrocený závěr, že souvislost mezi desociologizací a deideologizací lze spatřovat v tom, že nízká odbornost vědecké práce v sociologii fakticky vede k preferenci té ideologie, jež neslouží zájmům realizace historické mise dělnické třídy.

Těmům cíli ostatně objektivně slouží často i záměrně proklamovaná, zejména však faktická *depolitizace* postojů sociologů. Nejde jen o malou metodologickou preciznost při formulaci vazeb společnosti a politického systému (politiky), o přílišnou autonomizaci, statičnost a nerozpornost orientací v politické sféře. Jde o to, že rezignace na globální sociální experiment konec konců vede k objektivní podpoře politického pragmatismu, k podpoře dílčích experimentů, až mikroskopického rozsahu. Tato orientace zbavuje vědu a vědce jejich sociálně koncepční a vůbec programátorské úlohy, způsobuje a podporuje de-

politizaci, jež je v dobách mimořádné politické aktivizace veřejnosti nahrazována subjektivistickým intelektuálním politikařením, vyznačujícím se mezi jiným značnou nekázní a netrpělivostí a hlavně — neodborností.

K nejzávažnějším komponentám prostředí, v němž existuje společnost, však patří výrobní síly, jejichž prostřednictvím se rozhodujícím způsobem prosazují sociální a politické vlivy a angažuje se věda. Je nutné zdůraznit, že složkou výrobních sil není jen věda, včetně sociologie, ale také politologie a *politika*, dokonce často v rozhodující míře, vzhledem ke svým možnostem minimalizovat či maximalizovat časové úspory ve sféře materiální produkce.

*

Zvýšené nároky je zřejmě nutno uplatňovat ve sféře *ekonomické vědy*. Také tady se totiž setkáváme s procesem, který lze označit jako *deekonomizaci* vědeckého myšlení o ekonomických vztazích a procesech, tj. nízkou vědeckou odbornost. Je známo, že potřeba rozvinutí struktury výrobního způsobu a vědy vedla až k abstrakci „čistého“ ekonomického jevu výtvo-ru a procesu. Na této úrovni ovšem neměla ekonomická věda *právo* se zastavit. Je triviálním poznatkem, že k vymezení ekonomického systému patří výzkum jeho spoludeterminace prostředím, tj. přírodním, lidským fenoménem, základní strukturou společenských vztahů a politickým, zejména (ovšem nejen) státním systémem. V ekonomických úvahách se však prosadila dosti jednostranná orientace na rovnováhu proti dynamickým koncepcím, inspirovaná abstraktním humanistickým *sociologismem*, jednostranná orientace na politické zprostředkování ekonomických procesů prostřednictvím samosprávy, jako důsledek abstraktních *politologických* receptů, respektujících při deinstitucionalizaci nakonec pouze jedinou instituci, a to (ovšem jen formálně, nikoli fakticky) abstraktního „hominem politicum“ — občana. Důsledkem procesu „deideologizace“ bylo narůstání heterogenosti, hromadění nejrůznějších verifikovatelných či operacionalizovatelných postřehů a tvrzení, jejichž syntéza nebyla pro nejbližší dobu programována a jež byla doprovázena živelnými ideologickými invektivami, pře-

vážně proti reálnému socialistickému systému.

Pozitivním výsledkem tohoto procesu byla například ekonomická kategorie vlastnictví, rozpracování kategorie výrobních sil i vztahů a v jisté míře jejich vazeb na společnost a kulturu, zvláště v teorii vědeckotechnické revoluce. Značně negativním výsledkem však byla heterogenost některých vymezení (např. komponent výrobních vztahů) a zvláště abstraktní definice funkce trhu.

Stupeň socializace ekonomiky je všeobecně značný. Byl vysoký v minulosti (viz existenci tříd, vztah politiky a ekonomiky, a konečkonců i existenci a formulování politické ekonomie), jeho integrace do globálních sociálních činností neobyčejně rychle narůstá, aniž však je lineárně změkčována vazba na podstatné sociální a politické hegemonní procesy. Někteří ekonomové se mohou hájit poukazy na netrpělivost, s níž přerušila politika vleklé spory ortodoxních zastánců krajních pozic v ekonomické teorii, tj. spor zastánců trhu a plánu. Tento zásah však musí především přičíst na vrub odbornické omezenosti, která nerespektováním základních sociopolitických dimenzí deformovala samotný ekonomický systém a přímo vyprovokovala ostrý politický zásah.

*

O Marxovi a Leninovi je možno a také nutno říci, že jsou rozhodujícími spoluvůdci *moderní politické teorie*. Často se všeobecně hovoří o tzv. zpragmatictění dělnické a komunistické politiky po Leninově smrti, dokonce spojovaném s růstem významu byrokratických prvků. Úspěchy komunistického a dělnického hnutí usvědčují tuto výtku ze silného přehánění. Je však zřejmé, že chyběla relativně autonomizovaná vědní disciplína, jež by syntetizovala úsilí odborníků, věnujících se profesionálně výzkumu, analýze, explanaci atd. politických vztahů, procesů, výtvorů (institucí), tj. systému.

Zde skutečně kvetla ideologicko-politicky motivovaná *vulgární* redukce politické sféry na některé významnější vazby, jež byly představovány schematicky a nutily také ke schematické politice, provokující revizi a čilé revizionistické manévrování. Politická aféra byla redukována na moc a stát, na ekonomiku a třídní strukturu. Výsled-

kem kontrastní reakce na tuto situaci bylo zformalizování politologické analýzy, vedoucí až k politicky krajně naivním, abstraktním a všeobecným humanistickým proklamacím, které se inspirovaly desociologizací a depolitizací.

Také zde je základní příčinou nedostatků malá politologická odbornost. Značné škody způsobovala nikoli existence politologie, ale právě její neexistence. Neodbornost a naivita vedla k prosazování, mírně řečeno, extenzivních forem řešení rozhodujících problémů politickými prostředky:

V *ekonomice* k pokusu vyrovnat škody romantickorevoluční, subjektivistické integrace společnosti (tj. objektivně byrokratických deformací) zopakováním celého vývoje od liberálního přes monopolní ke „kritickému“ stadiu, pro něj jsou typické určité limity monopolismu (aby nedošlo k nedorozumění: tyto limity jsou ve velké míře i dílem socialismu a revolučního hnutí).

V *politickém systému* se navrhoval obdobný vývoj. Pro oba postupy byla typická abstraktnost, neodborné pojetí ekonomického a politického systému, nedotaženost teoretické analýzy, přičemž se tyto abstraktní podoby naivně a prostoduše (z politických hledisek) přenášely do praxe a objektivně vytvářely stav živelného, nepřipravovaného a nedomyšleného společenského experimentu.

V *normální situaci* by si nikdy společenský vědec nedovolil tak mizerně připravit skupinový, či jakýkoli dílčí experiment. V minulých letech se zdálo, že někteří vědci ztratili soudnost. Ve skutečnosti ovšem byla ztráta soudnosti přímým důsledkem dezintegrace jejich základního hodnotícího východiska.

Pravda, celá záležitost má svůj rub. Politická řešení nelze odkládat. Politika se od vědy liší i trvalým časovým stresem, protože vědomá pasivita či vyčkávání provokují živelné, často dalekosáhlé politické přesuny. Řešení je pouze v optimální vzájemné toleranci vědy, zejména politické (jejíž rozvoj je nutné maximálně zefektivnit) a politiky. Vědci si musejí být vědomi rizik naivní politické aktivity, politici naopak udělat vše pro rozvoj objektivního zkoumání politiky. Obě skupiny se musí i vzájemně doplňovat — v případě vědců organickým zřetelem k politické dimenzi jejich sociálně výzkumné činnosti. Tento

zřetel bude účinně podpořen samostatnou aktivitou a odpovědností politologů.

*

Redukce *dějín* na dějiny vlivu schematicky pochopeného výrobního způsobu a ekonomisticky pochopeného vztahu ke společnosti, pouze na dějiny třídních bojů, pouze na dějiny vybraných hnutí a politických institucí vedla k dvojí reakci: k eklektickému změkčení podstatných vazeb a k vulgární objektivizaci, tj. k formální negaci základních hodnotových konstant současnosti při hodnocení dějin, ve prospěch těch akcentů, které byly subjektivně označeny za moderní.

Jevová podoba byla mnohdy znovu hodnocena výše, než podstatné procesy, revoluční hnutí níže, než abstraktně zvažované kulturní hodnoty. Také zde získala prostor desociologizace, apolitičnost, deideologizace. Objevila se dokonce snaha likvidovat význam historie vůbec.

Tato orientace prakticky inspirovala takové přehodnocení dějin, které vedlo až ke „zdrojům“, přičemž tyto zdroje byly nalézány stále hlouběji v minulosti, ve stále abstraktnějších podobách kulturních a filosofických orientací.

Náročnost hledání reálného specifika sociologických, politologických, antropologických a jiných přístupů vedla zúčastněné k „linéovské“ chybě, tj. strukturalaci staticky pojatých fenoménů. Rozhodující subjekt dějinného pohybu se ztrácel ze zřetele. Na druhé straně se však zvýšily nároky, jež byly i dílčím způsobem naplněny. Integrace lidstva a růst temporality integrují totiž ve stále vyšší míře i minulé dějiny lidstva, které budou stále více vstupovat do aktivní spolupráce současnosti a budoucnosti. Odtud vyplývají značné nároky na růst odbornosti v historických disciplínách.

*

Pro mnohé vědecké pracovníky se stala problematickou existence *vědeckého socialismu* či *komunismu*. Pravda, není tu vlastně rozpor? Nenahrazují sociologie, politologie a další moderní vědní disciplíny koneckonců tuto třetí součást marxismu-leninismu?

Vědní oblast, o níž jsme pojednávali, prošla procesem restrukturalace, na jehož žádoucí podobu jsme poukazovali. Zůstává však i jednotnou oblastí, systémem,

jehož problémy je nutno posuzovat vcelku, dialekticky komplexně, s respektem k základní hierarchii rovin zkoumání.

Analýza rozhodujícího dějinného, aktuálního a perspektivního subjektu sociálního pohybu musí zůstat *ve středu* zájmu marxistů. Ani z hlediska formálně vědeckometodologického není námitek: existuje např. bezpočet precedentů v tzv. hraničních oborech. Je nutno rekonstruovat a rozvinout specifický vědní obor, „hraniční“ disciplínu mezi sociologií a politologií, která by se zabývala historickým a aktuálním posláním dělnické třídy a dialekticky pochopenou komplexací sociálních a lidských aktivit.

Jaké jsou praktické souvislosti a důsledky vzniku a pěstování takového oboru?

Je nesporné, že existuje značná potřeba integrující vědecké činnosti, jež by mohla být využita v tvorbě globální světové i lokální strategie a taktiky dělnického a komunistického hnutí na straně jedné, k pěstování komplexní sociální představy, sdružující nejpodstatnější sociální a politické elementy ve výchově a vzdělávání na straně druhé. Vědecký komunismus představuje *nejkonkrétnější sociální disciplínu* v moderní společenské vědě.

Závěr

Pluralitní dezinterpretace marxismu-leninismu se projevuje ve faktickém *snižení nároků* na úroveň odbornosti v jednotlivých vědních oborech a filosofii. Nejprizmatičněji se tato nižší efektivita, v některých případech i stagnace a regres, projevuje v určité bezstarostnosti pokud jde o „integrační“ procesy v současné vědě, v jednostranné preferenci autonomizačních procesů, v preferenci rozpadu struktur a v živelné povaze tvorby struktur modifikovaných, „moderních“. Plodem této metodologické laxnosti je revizionismus ve vědě, snížená schopnost kritického odstupu od přitažlivých tendencí vývoje světové vědy, mnohdy postižené apologetikou buržoazní společnosti. Ve vědě se v důsledku toho projevuje deideologizace, desociologizace, tj. určitý vliv renezance osvícenského racionalismu, modifikovaného ovšem soudobou zkušeností, zejména teorií elit a davu, „zkušenostmi“ z výstavby socialismu atd.

Vzájemný vztah sociologie, politologie a

vědeckého komunismu je chápán značně povrchně, existují stále ještě pansociologické tendence a mylné interpretace povahy sociálního konkrétna (eklekticismus).

Současný vývoj vědy znovu vyzdvihl význam základních marxistických východisek. Neexistuje žádný skutečný protiklad mezi současnou vědou a „ideologizujícím se“ marxismem-leninismem. Existuje však podstatný rozdíl mezi autentickým marxismem-leninismem a některými dogmatickými a revizionistickými interpretacemi, jež se opírají o metodu vulgární redukce a ideologii pluralismu. Marxismus-leninismus zůstává jádrem současné vědy o společnosti a filosofie, jeho autorita dnes daleko přesahuje hranice socialistických zemí a hnutí.

II. Pluralismus a politický systém

O struktuře a funkcích, o povaze vnitřní rozpornosti, dynamice a povaze vnějších (sociálně třídních, vědeckotechnických, interpolitických) souvislostí, spoludeterminujících politický systém, existuje široká škála představ. Je to škála, počínající představami, které formálně proklamují definitivní vyřešení politických problémů a které jsou základem abstraktní interpretace ideje všelidového státu (N. S. Chruščov v r. 1959), a končící představami, podle nichž záruky nezbytné „modernizace“ jsou v „širokém autonomním prostoru pro činnost všech společenských sil“, které nejsou diferencovány podle racionální hodnotové škály a mají své limity stanoveny „výhradně platným právním řádem“ (F. Šamalík 1968).¹

Desetiletá vdálenost, která leží mezi těmito dvěma tezemi, je významná pro historika. V teoretické analýze však obě teze ilustrují rub a líc téhož abstraktního postoje, jenž v praxi nutí k dobrodružným politickým akcím. V obou případech je mezi „teoretickou formulí“ a praktickou politikou nejen fakticky (objektivně), ale i zcela vědomě trpěný a prohlubovaný rozpor. V obou případech, v důsledku mylného teoretického a praktického politického postupu, vede snaha řešit závažné politické problémy k reprodukci nesocialistických politických prvků, a v konečných důsledcích k reprodukci a prohlubování krizových jevů. V obou případech

¹ František Šamalík, *Práce*, 28. 4. 1968.

praktická politika strádá nedostatkem koncepčních teoretickopolitických řešení a sklouzává proto nutně k subjektivismu.

Socialismus může prokázat svou historickou nadřazenost a obstát v konfliktu se starou společností potud, pokud ji reálně překoná v rozhodující sféře lidských činností, tj. produktivitou práce, ale také dokonalejší politickou organizací, institucemi, životem, rozsahem a povahou participace i kvalitou (efektivitou) vládnutí, tj. *dokonalejším politickým systémem*.

Cílevědomé zdokonalování politického systému ovšem předpokládá jeho důkladnou, tj. vědeckou, dialektickomaterialistickou interpretaci. Jedním z hlavních problémů je problém pluralitního a monistického pojetí politického systému, překonání monolitního a totalitního pojetí obecného blaha na jedné straně a atomismu naivního pojetí svobody sociálních a politických útvarů na straně druhé. V jistém smyslu jde o postupné sblížení a organickou syntézu francouzské (Rousseau) a anglické (Locke) školy politického myšlení, o rozvinutí marxisticko-leninského zápasu o novou socialistickou demokracii.

Tato demokracie vychází ze dvou postulátů: za prvé, z postulátu suverenity částí, složek, útvarů, komponent, za druhé (a to zejména), z postulátu objektivního systémového zařazení těchto částí, jejich podřízení systému, jejich rozvoje jako částí systému, *diferenciace z hlediska významu pro existenci a rozvoj systému*. V každém, tj. i v socialistickém systému, existují *hegemonní sociální a politické struktury, instituce, procesy*.

Politika je nástrojem k prosazování suverenity sociálních a politických subjektů, ale současně, a zejména (na to abstraktní liberalismus „pozapomněl“) nástrojem k prosazování „obecné“ vůle, v zájmu společnosti jako celku, systémových ukazatelů na úkor komponentních atd. V politice jde o vytváření a prosazování obecné vůle prostřednictvím cílevědomého respektování všech reálných dimenzí politického a společenského systému (pestré variety struktur, funkcí, institucí, procesů atd.), ovšem s cílem *optimalizovat i urychlit rozvoj společnosti a přispívat k růstu harmonického rozvoje každého člověka*. Konkrétnost a tedy efektivnost socialistické politiky, již překonává v podstatě apologetickou a agresivní politiku kapitalistickou (imperialis-

tickou), je zaručována právě schopností respektovat *reálné sociální a politické struktury* socialistické společnosti a světového prostředí, tj. konečkonců struktury ekonomické, sociálně třídní, exekutivní (instituce vládnutí).

Proti vulgární redukci, eklektičnosti, sociologismu, formalizaci, konsensuálně statické představě, monolitismu i pluralismu, liberalismu, aristokratismu i anarchismu, klademe důraz za prvé na *dialektické pojetí multidimenzionality* politického systému (hegemonní sociální a politické struktury a procesy), za druhé na *objektivně monistickou podobu* politického systému. Jen tento přístup, podle našeho mínění, umožňuje jednak dialekticky vyřešit problematiku „pole“ a prostředí politického systému, diskutovanou v západní politologii (relativní autonomie politického systému, vyplývající z jeho specifiky), jednak řešit problematiku tohoto specifika, jako základního rozporu („jádra“).

Tento přístup nevylučuje, naopak předpokládá přijetí těchto hypotéz:

1. o rostoucím významu *přímé politické participace* a růstu úlohy společenských a společenskopolitických skupin (nátlakových a převodních skupin) *při současném optimálním využívání specifických a legalizovaných* (v právním i sociologickém smyslu) *politických institucí*; odmítáme však romantickou a naivní představu o aktuálnosti a možnostech propagandistického „zavedení“ liberalisticky pojaté „občanské společnosti“, o samospasitelnosti samosprávních institucí, jež mohou ihned a v masovém měřítku nahradit specifické instituce tzv. „všeobecného“ politického zastoupení atd.;

2. o rostoucím významu *participace kvalifikované práce*, tj. jádra dělnické třídy a o rostoucím významu vztahu produktů intelektuální a fyzické práce k jejich nositelům a institucím; odmítáme však osvícensko-racionalistický omyl, zaměňující třídně skupinovou analýzu za abstraktní sociálně stratiifikační rozbor a stavící idealisticky Rozum proti zákonitostem sociálně třídní a vůbec skupinové struktury, tj. odmítáme „nahrazování“ materialisticko-dialekticky zdůvodněné hegemonie dělnické třídy hegemonií rozumu jako takového; zdůrazňujeme, že odmítáme pouze nesociologické a případně apolitické pojetí úlohy rozumu;

3. o prohlubování specifičnosti socialistické politiky, spočívající ve stále dokonalším plnění úkolu rozvinutí základních socialistických charakteristik společnosti (od ekonomiky po kulturu) i každého individua, tj. v dokonalším a harmoničtějším rozvoji jeho sociální aktivity (zahrnující pochopitelně iniciativu, svobodnou tvorbu i podřízenost v dialektické jednotě).

Naše studie může v jisté míře přispět k hlubšímu metodickému propracování předpokladů komplexní verifikace těchto hypotéz, neklade si za cíl bezprostředně ověřovat jejich reálnou platnost. Tento úkol by mohl být splněn pouze pomocí dokonale připraveného empirického výzkumu a na základě dalších náročných teoretických analýz. Klademe si cíl daleko užší, tj. přispět ke kritické analýze konceptních možností a praktickopolitického dosahu, tzv. „pluralistické koncepce modernizace“ československého politického systému.

*

Marxisticko-leninské pojetí politiky se vyvíjelo ve zhruba třech etapách.

V *prvé, klasické etapě*, byly odvozeny základní charakteristiky politiky na základě dialektiky vnitřní a vnější podstatné (zákonitě) souvislosti a naznačen její smysl, spočívající v seberealizaci rozvíjejícího se lidského jedince tak, že: 1. byla relativně autonomizována politická sféra a určena její kauzální závislost na sociálním, zvláště ekonomickém prostředí (základna — nadstavba), 2. byla postižena vnitřní hierarchie politických jevů a za vrcholný označena instituce státu, 3. byla zdůrazněna úzká závislost dominantní politické instituce a třídní struktury, vedoucí k prohlubovanému odcizení a třídním konfliktům v politickém životě, 4. byl naznačen zrod a kvalitativně odlišné vývojové typy politiky, 5. byly charakterizovány cesty překonání kapitalistické podoby politického systému komunistickou samosprávou. Charakteristiku politiky jako vnucování společenského („veřejného“) zájmu, či vůle, prostřednictvím různých prvků politického systému (při nejmen-

ším: teorii dělbý státní moci i s její empirickou kritikou, tj. rozvinutím teorie specifických politických a nátlakových skupin, analýzu hnutí politicky orientovaných mas atd.), s tím, aby bylo dosaženo účelného (z hlediska dané historické epochy i okamžiku) a optimálního celospolečenského pohybu, Marx a Lenin *oprávněně kritizovali* jako abstraktní a vulgárně politicky služebnou (třídně apologetickou), a současně politiku konkretizovali. Chápali ji především jako boj tříd o státní moc a o vliv na ni a na řízení celospolečenských (veřejných) záležitostí prostřednictvím státu jako veřejné moci a současně nástroje, jímž prosazuje svou vůli především hospodářsky nejsilnější třída, a to zvláště bojem, avšak i pomocí dohod atd.

V *druhé, poklasické fázi*, se postupně z části marxistické vědy a politiky vytratilo vědomí o komplexní výchozí souvislosti a dialekticky „redukční“ povaze klasického vymezení vzhledem ke konkrétní sociální a politické struktuře, takže se počalo operovat prázdnými abstrakcemi,² jejichž původ a konkrétní obsah nebyl uspokojivě analyzován. Tak vznikaly poučky a zjednodušující teze, že politika je třídním bojem, koncentrovanou ekonomikou, scholastické spory o primárnosti či odvozenosti politické sféry se závěry, které si činily nároky na univerzální platnost.

K vulgarizující redukci³ docházelo nejen ve vztahu „základny“ a „nadstavby“, kdy bylo pragmaticky reagováno na speciální potřeby konkrétních historických situací subjektivistickým přeháněním vlivu ekonomiky (ekonomismus) či politiky (politický avanturismus, „politika rozhoduje vše“), ale také ve vztahu tříd a politiky. Třída byla jak ve své roli vůči společnosti a sociální struktuře v užším slova smyslu, tak sama o sobě interpretována často jako metafyzická, nikoli dialektická kategorie. Sociální souvislost byla často redukována na třídní; ve vztahu k politice byla často jednostranně akcentována její sociálně determinující funkce, aniž byla vždy zkoumána všestranněji determinace tříd politickým systémem (díky vulgární redukci politických fenoménů na instituce a procesy

² Tento akcent byl spjat s jednostranným zdůrazněním makroanalýzy, globální struktury, s redukcí rovin, s prázdnotou homogenizací, která nebyla schopna pochopit a analyzovat neustále se proměňující a složitě diferencované celky, s povrchním, normativně direktivním pojetím hegemonie. Část autorů označuje tento přístup terminem ab-

straktní globalismus, jiní terminem prázdný celek (Bibič, viz pozn. 50; K. Kosík, *Dialektika konkrétního*, Praha 1965).

³ Metafyzická redukce chápe redukované jako dále nestrukturovanou a historicky nehybnou entitu, nechápe však dialektickou povahu rovin podstatnosti.

spjaté s dělnickým hnutím, při čemž byly někdy další, a tím koneckonců i dělnické instituce interpretovány všeobecně, abstraktně). Ve vulgárním (dogmatickém) pojetí byly problémy řízení redukovány na řízení zaměřené k vyvolání efektů ve výrobě, ekonomice, v třídní struktuře a dynamice, přičemž další sféry (objektivně ovšem méně významné) byly více méně opomíjeny a nebyly rozvíjeny dialektické vazby na další oblasti (např. vztah ekonomiky a psychiky aj.). Subjekt řízení (jeho struktura i aktivita) byl vulgárně spojován pouze se sociálně třídními zdroji a účinky řízení. (S tím souvisí jednostranná personalizace anonymizovaných a globalizovaných subjektů — buržoazie vládne, buržoazie potlačuje, je úskočná atd.) Problematika relativní autonomie byrokracie a jejích možných dehumanizačních i antisociálních a antipolitických účinků (působí totiž rozporně) zůstávala po určitou dobu stranou pozornosti.

Konečně nebyla vždy konkrétně analyzována relativně autonomní sféra politiky. Některým se zdálo být tento problém optimálně řešen pouhým „klasickým“ poukazem na třídní obsah kategorie politiky a instituce stát. Ve skutečnosti instituce stát vulgárně redukována na svou třídní podstatu nebyla konkrétně zkoumána z hlediska svých vazeb na jiné politické instituce, nebyla zevrubněji analyzována jako relativně autonomní instituce vůči politické sféře (např. dialektika celospolečenských a třídních funkcí, hlubší analýza struktury státního systému).

V. I. Lenin významně přispěl k teoretickému i praktickopolitickému konstituování politické instituce proletářská strana s její vnitřní rozporností, možnostmi a odpovědností subjektu v kontextu reálného politického a sociálního systému. Ve vulgarizující interpretaci však byla tato politická instituce mnohdy stavěna proti jiným politickým institucím, např. proti politickým funkcím státu a politickým funkcím tzv. masových organizací, usilovala „převzít“ jejich sféru působnosti (aniž ji reálně byla schopna nahradit) tím, že je přeměnila v pouhé „převodní páky“. Vertikální vazby, jež se vytvořily v konkrétních společenských a politických procesech, byly chápány jako provždy fixované, s optimální strukturou, vždy jednoznačně působící původním (nyní již

historickým) směrem. Nebyl kladen dostatečný důraz na trvalý rozvoj vnitřní struktury této politické instituce vzhledem k měnící se roli v politickém a společenském systému; z jisté historické situace vzniklé normy a vzory jednání a vztahů byly chápány jako provždy optimální.

Marxismus položil seriózní vědecké základy výzkumu problému institucí, organizací a jejich funkcí vůči společnosti a jejím specifickým sférám, tj. řízení. Umožnil i vědeckou analýzu nositelů těchto specifických fenoménů, tj. byrokracie (sociologické pojetí).

Při schematickém pojetí hegemonních, integračních, podstatných a zákonitých procesů docházelo pak k celkovému zastraktnění politiky, a tím ke snižování její efektivity vzhledem k cílům, jež proletářské hnutí sleduje. Taktické zřetele dominovaly nad strategickými, dílčí zájmy nad základními, což způsobovalo i občasnou neorganickou dominanci parciálního zájmu určitých skupin a institucí nad skutečným zájmem hnutí. Hnutí naopak dosahovalo úspěchů vždy v takových případech, kdy bylo schopno maximálně konkretizovat analýzu předpokladů a povahy akce.

Poukazujeme-li na škody, vyvolané a vyvolávané vulgární redukcí (dogmatismem), ignorující celostní a historické závislosti, uvědomujeme si současně značné nebezpečí, které vyplývá z ustrnutí v povrchní „fenomenologii“, z eklektického pojetí fenoménů i podstat, z ustrnutí na úrovni (v konečných důsledcích pak falešné) abstrakce.

Abstraktní dogmatismus, spjatý s abstraktním globalismem, nemůže být léčen abstraktním uplatňováním hlediska komplexnosti. Máme sice právo takticky zdůraznit proti dogmaticky interpretovaným „podstatám“ živou, celistvou podobu reálných procesů, ale musíme přitom respektovat všechny podstatné dialektické souvislosti, jež koneckonců umožní konkrétní reprodukci aktuálních podstatných procesů (zákonitostí).

Jde tedy o dynamicky pojatou komplexnost vnitřně rozporných společenských procesů, které jsou spjaty se stabilizovanými a neustále vnitřními konflikty narušovanými celostními systémy, které jsou utvářeny (rozporně) prostředím, toto prostředí rozporně ovlivňují a současně se

v konfliktních procesech samy utvářejí. V těchto systémech existují hierarchické vazby prvků (struktur) s dominující podstatnou rozpornou souvislostí (základním rozporem, zákonitostí), jež se díky relativní „otevřenosti“ systémů a univerzální (ovšem diferencované) souvislosti všech komponent společnosti a jejího prostředí trvale, nerovnoměrně, v kvalitativních skocích, proměňují. Určitá soustava zákonitostí je tedy vždy spjata s kvalitativně určitým systémem.

Nelze bez vážných škod (revizionistického, antimarxistického, oportunistického rázu) přehlížet jednotu principů a zákonitostí dialektické metody a zejména kvalitativní určitost systémů, což platí jednoznačně také pro komponenty politických systémů a současné základní politické typy systému (kapitalismu a socialismu) vcelku. Jedním z hlavních důsledků takového postupu jsou naivní komparace aktuální i historické.

Dnes je již zřejmé, že je sice třeba položit mimořádný důraz na dialektickou analýzu politického systému vcelku, zejména na analýzu tzv. černé skříňky, tj. vnitřních, zvláště nejpodstatnějších komponent a souvislostí (dynamickorozporné povahy), ale že přitom nelze beztretně sklouzávat k politologickému formalismu, tj. k podceňování podstatné souvislosti politického systému a sociálního „prostředí“ (zejména jeho ekonomického a třídního jádra), a tím k *nutně abstraktní interpretaci samotných politických jevů a zákonitostí*.

I když jde o proces neobyčejně náročný, vzhledem ke stupni rozvoje politologie, jejich specifických hypotéz, teorií a zejména metodologie, jež umožňuje (i subjektivně pochopitelně preferuje) zejména abstraktní, víceméně přesné i přibližné explanace, je nutné od *samotného počátku* cílevědomě usilovat o postihování duchovně konkrétní reprodukce současných dvou základních typů politického systému, kapitalismu a socialismu.

I když cesta přes nutně dílčí i hrubý ráz abstrakce je přirozenou cestou rozvíjení vědeckého obrazu systému, nelze tím omlouvat metodologickou laxnost a bezstarostnost, tím spíše, jde-li o politicky a sociálně tak závažnou oblast zkoumání, jako je systém politický. Přes zdůraznění relativní autonomie postupů politologie a politiky nelze zanedbat trvalý a rozsáhlý

styk obou oblastí, který nedovoluje oslabit nároky na vědeckou preciznost ani na okamžik.

Při konkrétním řešení těchto úkolů se dosud setkáváme s málo koncepčním pojetím úkolu. Spočívá i nadále zejména v tom, že se pomoc hledá především v disciplínách, které jsou úkolu nejbližší, ale které jej nemohou beze zbytku převzít, což si ne vždycky zájemci o výzkum politiky plně uvědomují. Setkáváme se zejména s historizujícím, filosofujícím, sociologizujícím, státoprávním (veřejnoprávním, ústavoprávním), a jiným pojetím, výkladem z hlediska teorie systémů atd. V konkrétních přístupech se objevuje nejrůznější směs zmíněných pojetí.

Aby bylo možno postoupit kupředu, je třeba vyjasňovat specifikum politického systému v úzké souvislosti se specifikací vědní oblasti, která bude tuto sféru obrážet a zprostředkovat k této sféře přístup.

Pokusy konstituovat politologický obraz politického systému mají v jistém smyslu jednostrannou podobu, díky málo promyšlenému, metodologicky laxnímu a takticky neuváženému postupu.

Objektivní potřeba vyžaduje přístup z „jádra“ problematiky. Co je však tímto základem problému se v závislosti na specifické přípravě k úkolu chápe velmi odlišně.

V souladu s marxisticko-leninskou „sociologickou“ tradicí začínají často tyto pokusy zkoumáním prostředí. Co je však prostředím politického systému, je třeba stanovit v úzké souvislosti s dalšími dimenzemi politického systému, tj. s jeho komponentností, strukturou a dynamikou. Jestliže se tato vazba nerespektuje, nedisferencuje se (nekonkretizuje) ani politický systém, ani důležité a rozhodující vazby s prostředím a specifika tzv. „výstupů“ (např. ekonomické politiky). Jestliže se tato vazba nerespektuje, chápe se prostředí mechanicky jako prostor zevně (v látkovém, fyzikálním smyslu) obklopující (podobně kompaktní) celek politiky. Úkol se pak chápe formálně jako potřeba přehledu o stavu ekonomiky, sociální struktury a vnějších politických podmínkách fungování.

Jiná pojetí vyzdvihují některé politické instituce (stranu, stát), a to buď zcela záměrně, z přesvědčení o jejich strategickém či taktickém (aktuálně zvláště význam-

ném) poslání, či v jisté míře i spontánně, díky specifické odborné (filosofické, právní atd.) přípravě.

Také v těchto pojetích chybí konkrétnější explance komplexních dialektických vazeb zmíněných politických institucí.

V části úvah o politickém systému se vyzdvihují, obdobně jako ve světové politologii, některé aspekty celkové politické struktury, zejména struktura mocenská. Sociokulturní jevy, lidská jednání, postoje, přístupy, mezilidské vztahy, procesy, skupiny, instituce, hnutí, vývoj, změny, atd., se mění v politické, jestliže (podle tohoto pojetí) jsou spjaty s pojmem moci (autority), jestliže jsou tedy začleněny, chápány a využívány jako prostředky k prezentaci zájmů, zastoupení, uspořádávání, sankcím (viz Almondovy funkce), s cílem vytváření přestrukturalizace, sdílení moci jako samoučelu i jako prostředku k plnění skupinového i celospolečenského poslání. Má tedy jít o individuální i kolektivní (skupinová) jednání, jež jsou proniknuta mocensky, o mocenská jednání.

Nejde však přece o jakékoli mocenské sociokulturní jevy. Někdy se toto vymezení zužuje poukazem na to, že jde o sociokulturní jevy moci a panství, které se vztahují ke státu jako politické instituci. Zdá se pak, že politické jevy (útvary, vztahy, procesy) jsou všechny takové jevy, které jsou víceméně spjaty se státem (někteří přesněji dodávají: s jeho politickou funkcí). Nejedná se však i v tomto případě o pozůstatky vulgarizující redukce, která sice právem vyzdvihuje stát jako nejdůležitější politickou instituci (přičemž často spontánně a neprávem stát začleňuje jako celek do politického systému), ale současně jím zastíňuje všechny další politické instituce, organizace a polohy politického systému?

Úzké (abstraktní) je také vymezení, že politika je společenská činnost vztahující se k institucionalizované společenské moci (faktorům moci), která ji využívá k regulaci celospolečenského pohybu. Z těchto vymezení se vytráčí konkrétně sociální analýza subjektu společenské činnosti, skupinového profilu společenské moci a operuje se řízením redukovaným na celospolečenské řízení (politika jako regulativ regulativů).

Tato abstraktní sociologická orientace má u nás silnou (comtovsko-osvěcenskou) tradici, jež byla v minulých letech úspěšně ožívována.⁴

Zmatená politická publicistika v roce 1968 se ostatně neinspirovala (např. M. Jodl) Fischerovou teoretickou pozicí vcelku, ale tím, co vyhovovalo apriorním hodnotovým orientacím. Přijala jeho racionalisticko-osvěcenský utopismus, avšak obešla jeho nejzávažnější ideu, tj. nutnost pochopit svobodu jako možnost pokusit se o různá řešení směrem „nejčistší optimální možnosti“.⁵ Tato idea byla přímo postavena proti ideji, která nestanoví žádný konkrétní program, ale pouhé podmínky, za nichž společnost může rozhodovat o každém možném vládním programu. Fischer považoval takovou (pluralitní) ideu za jeden z doprovodných zjevů krize demokracie.

Mnozí publicisté se v roce 1968 a 1969 přiklonili k pragmatické ideji pluralismu politických institucí a organizací, k ideji, zdůrazňující jako záruky demokracie spíše formální pravidla (např. v právu), než konkrétní představu reálného a současně relativně optimálního politického řádu. Jejich orientace vznikala z kontrastní reakce na deformovanou podobu politického systému, na přežívající monolitismus. Dospívala však objektivně k reálné protidemokratickým snahám, eliminujícím reálné so-

⁴ Shodou okolností dožrálo v r. 1968 kulaté výročí, uplynulo totiž 35 let od vydání knihy J. L. Fischera, *Krize demokracie*, v níž se snoubí strukturálně funkcionální a comtovsko-osvěcenský postoj. Kniha byla reakcí na tehdejší krizi politického systému, na fakt, že valem mizela „přichylnost ke demokracii“ a to právě u vrstev, u nichž považoval Fischer tento jev za zvláště varovný, tj. u inteligence a zejména u inteligence mladé. Jestliže totiž, podle jeho názoru, zachvátí podstatné stránky sociálního dění dissensus, pak o vytvoření nové názorové syntézy (kulturního prototypu) se musí nutně postarat ta nepočtená součást kulturní elity, jejíž tvorba vrcholí ve filosofické syntéze. Podmínkou ovšem je, aby vstřebala všechny dobové determinující síly, aby je „semkla“, „zbavující se spolu jejich nezfetelnosti jednoznačným tvarem“ (*Krize demokracie*, 1933, díl I., s. 21.). Dálo se však kdy inteligenci jako takové dosahovat takové úplnosti a všestrannosti i hloubky poznání?

J. L. Fischer o tom pochybuje a nalézá typicky osvěcenské východisko ve své sociální utopii.

Neexistence obecně uznané (?) názorové syntézy vede k růstu „davových“ hnutí, která reagují neoptimálně, tj. kontrastně a afektivně. Fischer poukazuje na obtížnost dohovoru s představiteli tehdejších politických institucí, včetně marxisticko-leninské strany. Proto se nakonec rozhoduje postavit se mimo dosavadní demokratickou a socialistickou ideologii i praxi za svůj „skladebný program“. V souladu s marxisticko-leninskou koncepcí zdůrazňuje, že „nový řád může vzniknout jen z vůle společnosti, za její co nejspontánnější spoluúčasti, morální i politické podpory“ (II, 233). Domnívá se však, že takový široký pohyb, který obsáhne i sféru politickou, vyvolá právě jeho skladebné pojetí, čímž se rozdrobí dosavadní politická formace a umožní vznik nové, harmonické politické reality.

⁵ Dito, díl I., s. 22.

ciální a politické síly ve prospěch vlastních receptur. Tím se koneckonců tato část publicistů objektivně navracela k osvícensko-intelektuální tradici. V další části stati se budeme věnovat této interpretaci podrobněji.

Poměrně silná je orientace, která absolutizuje akcionální hledisko, hledisko subjektové, která ztotožňuje politiku a politický systém s řízením. V takovém případě je velice snadné sklouznout k reprodukci jednostranně direktivní, manipulativní koncepce politiky. Řízení je totiž konec konců redukováno na řízení ze strany centrálních institucí.

V této škále se vyskytuje celá řada vulgárně redukčních interpretací, jež jsou vzájemně logicky spjaté. Ryze manipulační hledisko není cizí ani sektářům, ani oportunistům, technokratismu či sociologismu.

Také v této třetí fázi, začínající v šedesátých letech a reagující v té či oné míře na smysluplnost prázdných abstrakcí, s nimiž se dosud pracovalo, se marxisté v hledání dialektiky konkrétního politického systému přechodně rozcházejí do několika skupin orientací, jež představují zřejmě neúplná i extrémní stanoviska. Vzniká značně heterogenní marxistická politologie, inspirující se vývojem socialistických experimentů (systémů), světové vědy, zvláště sociologie i politologie. Protichůdně se klade důraz na dosavadní charakteristiky, na celospolečenský charakter politiky, na novou sociální strukturu, na mocenské, institucionální, řídicí (rozhodovací), systémově vyvážené (konsensuální) a jiné pojetí. Neotřesená zůstává pouze devíza o rozhodujícím významu sociálního prostředí, zvláště ekonomiky, ovšem pouze na abstraktní úrovni, a o rozhodující úloze státu, avšak i tu se objevují abstraktní představy (deetatizace, přecenění významu okamžitého zavedení samospráv, vztah státních funkcí a abstraktně pojaté struktury atd.). Vyhraňují se krajnosti humanisticko-liberálně individualistické a anarchistické, tendence elitistní a scientistně manipulativní. Značné kontraverze existují kolem otázky „odumírání“ politiky (či státu): od zvětšení po subjektivistické pokusy o urychlení procesů.

V žádném z těchto pojetí se nestanoví přesnější „hranice“ politického systému a jeho komponent zejména proto, že se neprovádí specifikace skutečného jádra to-

hoto systému. Teprve jeho vymezením by se mohlo teoreticko-metodologicky účinněji čelit jak možnostem objektivních a subjektivních útoků proti dialektickému monismu, tak neurastenické reakci obranářů ahistoricky pojaté marxistické doktríny na straně jedné, a oportunistickému revizionismu na straně druhé.

Jedním z prvních pokusů o rozvinutou marxistickou interpretaci problematiky politického systému a politiky je práce Najdana Pašiče, který postupně shrnul své přednášky z této oblasti do dvou knih (1962, 1968; v citacích vycházíme z knihy *Třídy a politika* z r. 1968).

Smysl reprodukce Pašičových názorů je v tom, že představují žádoucí směr rozvinutí marxisticko-leninských teoretických úvah o problematice politického systému a politiky, ale současně vhodně ilustrují i typické slabiny tohoto úsilí některých marxistických politologů, tj. určitou závislost na teoretických nemarxistických zdrojích (přes velmi ostré distancování od metod eklekticismu; ovšem ze srovnání s dalšími pokusy, např. Ehrlichovými, vychází Pašičova práce velmi čestně), a zejména stále ještě dosti abstraktní ráz specifikace politického systému a politiky.

Pašič typizuje dvě základní pojetí politického systému, tj. konsensuální a mocenské. Konsensuální pojetí odmítá. Základním nedostatkem takového pojetí je podle jeho názoru za prvé antidialektické *odlučování* prvku souhlasu a konfliktu, jež jsou v realitě zpravidla neoddelitelné, za druhé pouhý popis moci, neobjasňující její společenskou (ovšem také politickou MF) podstatu, a tím výrazný prvek apologetiky. Jestliže Runciman abstraktně vytyká funkcionalistům přílišné združňování hodnot a norm, Pašič jako marxista kritiku konkretizuje poukazem na třídně sociální souvislosti konsensuální teorie. Přes některé další výhrady (vytyká podobné nedostatky, na nichž se antifunkcionalistická kritika již shodla) se zabývá např. Almondovým pojetím politického systému s jistým respektem. Podle jeho mínění toto pojetí „přesně vymezuje“ onu sféru společenských vztahů, kterou označujeme pojmem politického systému. Je to „sféra vztahů mezi veřejnou mocí a společností, mezi státem a národem“. Nedostatek spatřuje pouze v tom, že se příliš koncentruje na „vnitřní organizační struktury“ (v tom ohledu se

jeho kritika příkře odlišuje od oprávněné kritiky mnohých západních politologů, vytýkajících funkcionalistům nedostatečnou pozornost věnovanou analýze „černé schránky“) a nezabývá se původem a podstatou společenských sil, které nutně určují strukturu tohoto mechanismu, zvláště třídami a třídním bojem. Ve skutečnosti ani Almond, ani někteří další politologové nepřehlíží sociální prostředí politiky, pohybují se však na velmi abstraktní úrovni při jeho explanaci.

I když jednou ze základních Pašičových myšlenek je názor, že marxisté dostatečně nerozpracovali vnitřní mechanismus v „černé skřínce“ politického systému, formuluje některé zajímavé původní závěry pouze na základě analýzy systému a prostředí. I proto zůstává jeho analýza politického systému abstraktní. Pašič definuje politický systém jako „institucionalizovanou podobu a způsob, jímž je určen a regulován vztah veřejné moci a společnosti“. Rozumí jím „na jedné straně systém institucionalizovaných nositelů politické moci v dané společenské jednotce, způsob jejich konstituování, organizace a působení, a na druhé straně souhrn oněch institucí a vztahů, jejichž prostřednictvím se vytvářejí organizované svazky mezi nositeli politické moci a společenskými silami, jejichž jménem tito nositelé vládnou“. S odvoláním na Gramsciho odmítá vulgarizátory marxismu, kteří „podceňovali *relativní samostatnost* nositelů politické funkce a obecné protikladnosti veřejná moc — společnost, která se rodí se samotným zrodem státu“. Podle jeho názoru, „bez ohledu na to, že se bezprostřední působení politických činitelů může vztahovat k rozličným oblastem společenských vztahů a že politické regulování společenských procesů může mít někdy širší a někdy užší hranice, existují v každé třídní společnosti⁶ zvláštní politické subjekty, zvláštní instituce, které jsou nositeli jednotlivých stránek politického procesu“. Je proto možné „i pojmově určovat zvláštní politické oblasti společenských vztahů“.

Z tohoto pojetí, které naznačením relativních hranic politického systému překračuje vulgární sociologismus, odvozuje pak pojem politiky. Zahrnuje „všechny podoby a druhy vědomé společenské aktivity, jimiž se zabezpečuje řešení společenských

protikladů a provádění obecných společenských funkcí spjatých s integrací individualizovaných částí (jednotlivců i skupin) do funkcionálně organizovaného celku globální společnosti, založeného na určité podobě materiální výroby a reprodukce společenského života“.

Vedle politiky působí na toto usměrňování a regulování i další činnosti, např. osvětové výchovná činnost, morální a právní normování. Ani vymezení „působení na druhé společenské činnosti“ není dostatečné. Pašič dodává, že je třeba konkrétně analyzovat subjekty politických činností, zejména *stát, jako nespornou dominantu*, jako „surogát jednoty, kolektivnosti, veřejnou moc nad společností, odcizené vědomí a sílu“. Pašič příkře odmítá eklekticismus pluralismu politických institucí. „Tzv. pluralismus“ (Lasswell, Easton aj.), píše, reagoval na dominanci státu a státovědy tak, že „ve státě hledal pouze jednu z početných organizací, jejichž prostřednictvím společnost řeší určité problémy své existence a uspokojení své určité potřeby“. Tím se však ztratila ze zřetele podstatná odlišnost mezi státem a dalšími politickými a sociálními útvary. Stát totiž nesporně dominuje, neboť má „monopol reprezentace a interpretace obecných společenských zájmů“, „monopol legitimitního donucení, kterým zabezpečuje nadřazenost supremaci své vůle a podřizování všech ostatních svým rozhodnutím“. Eastonova autoritativní alokace hodnot přehlíží snahu tříd, politických stran a skupin zabezpečit si vliv na stát, protože rezignuje na radikální proměny politické moci.

V třídní společnosti představuje politický život složitý komplex interakce (podmiňování jednoty) mezi státem a společností (občanskou společností), „mezi aparátem veřejné moci, který nuceně reguluje společenské vztahy a organizovanými politickými silami společnosti (strana, klika, zájmové skupiny), které usilují o to, postavit tuto veřejnou moc do služeb svých zájmů“.

Za nejpodstatnější *sociální vztah*, určující podstatu politiky, a tím i politické moci, považuje (v souladu s pojetím, které vyzdvihuje dominantní hodnotu lidské pracovní činnosti) „zmnohonásobenou sílu a potence, které vytváří sdružená lidská práce“ (podtrženo MF).

⁶ J. L. Fischer, *Krize demokracie*, díl I., s. 22.

Za kapitalismu prochází lidská práce procesem odcizení vůči svým vlastním výtvorům, včetně politických. Za socialismu má politika mizet ve prospěch správy věci. Tento cíl je zprostředkován rozsahem a efektivitou demokratického působení „společenských sil“ na stát a státní politiku. Znamená to dosáhnout nových podob „skutečné a bezprostřední demokracie“, realizovat odumírání státní moci „postupným přenášením jejích funkcí na rozličné orgány a instituce společenské samosprávy“.

Politika sice odumírá, ale současně „se sféra politického ve společenském životě stále více rozšiřuje“. Rozšiřuje se v tom smyslu, že „stále rozvětvenější mechanismus výrobní a společenské samosprávy vytváří možnost, aby se rozličné společenské zájmy, které vznikají z existujících socialistických výrobních vztahů a společenské struktury, bezprostředně vyjádřily a bezprostředně se podílely na politickém rozhodování, na procesu sladování a spojování užších i širších společenských potřeb a na formování obecné politiky“.

Pašič představuje základní rozpor politického systému, tj. veřejné moci a veřejnosti, přes určité náznaky konkretizace, stále ještě značně abstraktně. Tato abstraktnost je dána nejen obecností úrovně úvahy, ale i schematickým naznačením obou pólů rozporu. Na jednom pólu vystupuje společnost, organizovaná společenská síla (problematický je vůbec pojem „síly“), jež je pak konkretizována poukazem na dominanci sdružené práce. Neanalyzuje se dosah opačného pólu pro strukturu politiky angažovaných a významných politických sil. Přes zdůrazňování relativní *autonomnosti* politické sféry, nevyvozuje se tedy z tohoto požadavku závěr pro charakteristiku tohoto pólu rozporu. Abychom zdůraznili dialektický zpětný vliv povahy veřejné moci na politicky angažované a významné společenské síly, označujeme je pojmem „veřejnost“ (rozpor veřejné moci a veřejnosti). Také druhý pól, tj. veřejnou moc, konkretizuje Pašič schematicky, pouze poukazem na dominantní úlohu státu. Nezabývá se dialektikou struktury veřejné moci a *správy*, dialektikou institucionální roviny a dalších rovin. V podstatě jen naznačena je také dialektika vztahů obou pólů. Výsledkem tohoto abstraktního přístupu pak je, že není dostatečně přesvěd-

čivě ilustrována a vysvětlena problematika kapitalistické a socialistické politiky, zejména problematika jejího odumírání. Pašič poukazuje zejména na odpovědnost a možnosti demokratického působení společenských sil na stát ve prospěch orgánů a institucí společenské samosprávy. Stranou však zůstal problém, který v pokusu o další konkretizaci naznačil, tj. rozhodující problém proměny povahy sdružené lidské práce. Zprostředkování změny povahy pracovních činností je v politické sféře rozhodující, přičemž však nechceme oslabit specifickou odpovědnost samotné politické sféry. O to však jde, aby rozbor základního rozporu politického systému byl natolik konkrétní, aby vyzdvihl nejen politický *dosah* struktur a dynamiky pracovních činností, ale také konkrétní možnosti a odpovědnost politiky za optimalizaci jejích proměn.

Pašič podléhá jistému ideologizování, jestliže tvrdí, že sféra politiky v samosprávných poměrech „není již sférou společenského odcizení, neboť řízení obecných věcí společnosti neprovádějí již zvláštní, společnosti odcizení nositelé“. Bylo by však neseriózní zamlčovat praxi vynucenou racionální kritikou, adresovanou vůči podceňování institucí všeobecného politického zastoupení (strana, stát).

V další (čtvrté) fázi, do níž se teoretické úvahy o politickém systému a politice v současné době dostávají, půjde, podle našeho názoru, o cílevědomou integraci poznatků z nejrůznějších sfér (praxe i vědy), poznatků z vnitřní diskuse mezi marxisty, na základě soustavně rozvíjené politologie, která svým dialektickomaterialistickým zaměřením si vydobude právo být označována jako marxistická a leninská.

*

Relativně autonomní politický systém můžeme analyzovat pomocí nejrůznějších přístupů. Můžeme do něho proniknout např. statickým vyčleněním *politických útvarů* (výtvorů, složek, částí, elementů, prvků, component atd.). V dialektickém pojetí zahrnují tyto útvary všechny podstatné a nejpodstatnější vztahy (dimenze) politického systému, tj. politické skupiny, instituce a organizace, politického člověka, politickou strukturu (např. manipulace stranika vládní institucí, participace odboráře ve stranickém vedení, jakýkoli prvek demokratického či totalitního vztahu atd.),

politický subjekt s jeho diferencovanou aktivitou (vládnutí, volby, tvorba stranických, státních, legislativních a jiných útvarů), politické prostředí, jež podmiňuje politickou aktivitu a spoluformuje politické dimenze a současně je objektem nejrůznějších aktivit toho či onoho politického subjektu, v němž se přeměňuje dialekticky ten či onen politický útvar (výstupní procesy — např. hospodářská, etnická, náboženská politika), politické vědomí (diferencované na živelné, spontánní a vědecké; podle typu politických institucí na stranické, státnické, odborové; podle typu sociálního obsahu na třídní, skupinové, společenské, generační, vesnické atd.; podle vazby na imanentní vlastní rozvoj, např. na ideologii liberální, socialistickou atd.), politickou dynamiku (rozvojové či naopak statické elementy, progresivní vývoj, krize, revoluční či reformní zvrat), povahu systému *vcelku* (typologie systémů).

Každá z těchto uvedených dimenzí politického systému může být za stejných podmínek (v dialektickém pojetí) použita jako specifický vstup do politického systému a politiky *vcelku*. Je ovšem třeba zdůraznit, že se takovou volbou zcela nutně současně vyzdvihují určité prvky politického systému na úkor jiných. Nelze očekávat, že budeme-li přistupovat k politickému systému z hlediska komplexní úvahy o politickém vědomí, získáme přesně stejný obraz jako přístupem orientovaným hlediskem politické antropologie či hlediskem institucí.

Hranici politického systému, jinak a přesněji řečeno, jeho specifikum, se můžeme a musíme snažit zjistit i tím, že budeme uvažovat o vztazích konkrétně historických komponent, které zkoušenost marxistické i nemarxistické politologie až dosud dovoluje za politické označit. Vznikne tak dokonce možnost objevit (pomocí popisných generalizací) řadu nových poloh problematiky pro ty, kdož se vzpamatovávají z vulgárních redukci, velmi inspirativních (např. složité vztahy uvnitř stranických systémů, vztahy nátlakových a převodních skupin a stran, vztahy těchto skupin ke státu, úlohu homo politicus ve vztahu k různým politickým strukturám a opačně).

Někteří funkcionalisté, především však kritikové funkcionalismu a marxisté,

oprávněně konstatují, že toto je jen jedna cesta, navíc spjatá s tautologickými definicemi politické činnosti (Charvát aj.).

Toto prvé přiblížení je třeba doplnit druhým, tj. objasněním kauzální závislosti relativně imanentních „vstupů“ do mnohdimenzionálního systému, odhalením vnitřní podstatné (vertikální hierarchické) souvislosti. Jen tak bude odhaleno specifikum politiky a objasněna závažná otázka, co je politika, tj. jaká je vnitřní povaha akce subjektu, jednajícího v té či oné míře adekvátně objektivnímu politickému systému a jeho nárokům na stav dynamické rovnováhy.

Důležité je uvědomit si za prvé, že relativní *autonomnost* žádné z těchto dimenzí nelze přecenit, že existují v dialektických vzájemných souvislostech, za druhé, že i v každé z těchto dimenzí existuje více méně výrazná hierarchie vazeb, více méně výrazná preference, pokud jde o celkový politický (a sociální) dosah, za třetí, že také ve vzájemném vztahu těchto dimenzí existuje — z dlouhodobého hlediska — určitá jednoznačná hierarchie, vyjadřovaná závěrem o smyslu politické činnosti, tj. úvahou obsahující ve vysoké míře prvek hodnocení, normy.

Z taktického hlediska může ovšem v konkrétně historické situaci ten či onen prvek zaujmout poněkud odlišné postavení, nabýt na závažnosti, nebo dočasně ustoupit do pozadí.

Mezi nejvýraznější politické *útvary* patří politické instituce, zejména stát. Mezi nejvýraznější politické *skupiny* patří *třídy* a jejich schopnost ovlivnit politické instituce, zvláště stát. Mezi nejvýraznější homo politicus patří špičkoví politici, to jest politici v rozhodujících institucích (státníci) či třídách (představitelé hlavních antagonistických tříd).

Rozhodujícím (strukturálním) *vztahem* je vztah mocenský (podmíněný ekonomicky, sociálně, třídně, politicky, duchovně) a institucionální, zvláště mezi institucemi veřejné (zejména státní) moci a správy a masou účastníků politického života, tj. veřejností (nejen sumou subjektů homo politicus, ale i jejich institucí a organizací). Tento vztah může mít povahu víceméně demokratickou či naopak dirigistickou, diktátorskou, pluralitní či monolitní, případně totalitní atd. Jako v kapce vody se

v něm obráží celá tvářnost politického systému. Tento vztah, který má rozpornou povahu, můžeme označit za *základní rozpor* politického systému. Jeho analýza nám objasní charakter politického systému, jeho statické a dynamické vlastnosti, jeho sociální efektivitu, progresivitu, a tedy budoucnost.

Nejzávažnější z politických činností *subjektů* je spjata s naplňováním sociálních a (pouze) zprostředkovaně i politických (svěbytných) funkcí, jejichž naplňování i obsah jsou konkrétně sociálně (i politicky) strukturovány. Konkrétně historicky jde o funkce, vázané zejména na velké sociální skupiny (zvláště třídy), které svou činností progresivně ovlivňují rozvoj ekonomického systému společnosti jako základu celospolečenského progresu. Nejzávažnější z politických činností je činnost *participační* (politika, konstatuje Lenin, začíná tam, kde jsou milióny). Teprve tato činnost naplňuje (je schopna naplnit) reálné sociální obsahy a současně je také smyslem specifické politické angažovanosti. Politika je v tomto smyslu, jako výchova k občanství, uvědomělému stranictví atd. sama sobě cílem, účelem, pěstuje zájem o celospolečenské problémy atd. Dočasně ovšem může vystoupit do popředí (zvláště v období anarchistického rozvratu některých sfér sociálních a politických aktivit) i činnost *vládnutí*, tj. sociálně či politicky hegemonní činnost sociálních či politických subjektů (státu, stran, tříd, byrokratických skupin, „elit“ atd.). V takovém případě, vzhledem k celkovému sociálnímu charakteru efektů (smyslu) této činnosti, hovoříme o třídní diktatuře (buržoazie, proletariátu), o silné vládě, hegemonní straně. Proces participace a vládnutí nelze stavět proti sobě: oba procesy představují jeden z aspektů základního rozporu každého politického systému. Je nutná jejich harmonická souhra.

Ve sféře politického *prostředí* je nejzávažnějším faktorem prostředí *ekonomické* a *třídně skupinové*, svůj význam má ovšem i někdy zcela podceňované prostředí geografické (přeceňované geopolitikou), případně zvláštnosti individuální a skupinové psychiky (psychologie politiky).

Ve sféře politické *dynamiky* jsou nejzávažnějším faktorem procesy optimalizace sociálních a politických funkcí, k jejichž realizaci je mnohdy třeba přímo revoluční

změny politické struktury (institucí, vědomí), tj. politické revoluce.

Ve sféře politického *vědomí* jsou nejzávažnějším faktorem procesy spjaté s rozvojem vědecké syntézy a analýzy, procesy vědecké reflexe politického systému a politiky, jež jsou trvale modifikovány politickou ideologií a jejím prostřednictvím také přenášeny k subjektům politických aktivit (individuálním skupinám, institucím).

Ve sféře politických *systémů* jako celku jsou nejzávažnějším faktorem ty, které jsou v nejpodstatnějších, tj. z hlediska sociální a politické efektivity významných směrech spjaté s progresivními ukazateli. V současné epoše jde o politické systémy socialistické.

Co je tedy tzv. integrativní komponentou (základní podstatnou strukturou vztahů, základním vztahem) v politickém systému? Odpověď by neměla být všeobecná, činí-li si nároky na přesnost. V neprogresivních, neefektivních systémech má tato komponenta přechodně zřejmě jinou povahu než v systémech poměrně efektivních či progresivních (nejen normativně, ale reálně).

Aktuálně klíčovou „integrativní“ komponentou politického systému mohou být různé politické fenomény (např. instituce či struktury vztahů), podle řady hledisek, zejména pak podle hlediska efektivity (pokrokovosti) systému. Bezprostředním cílem progresivní politiky je rozvoj společnosti, dlouhodobějším a hlubším cílem je však *rozvoj každé lidské individuality*. Lze vyjít např. z „demoskopické“ (osobnostní, skupinové, společenské) roviny (vedle ní existují např. roviny hodnotové, kulturní, akční aj.) a v ní vyčlenit člověka politického. Nemůžeme ovšem redukovat veškerou problematiku politického systému na tuto komponentu (na problémy politické antropologie a politické psychologie, případně „behaviorismu“). Rozhodující komponentou, jež zajišťuje reprodukci specificky politického systému z hlediska prostředí (zvláště sociálně ekonomického a v rámci ekonomického prostředí z hlediska technicko-vědeckých aspektů práce) je sdružená lidská práce. Její limity, zvláště sociální, třídní práce, jež má rozhodující vliv, vznáší rozhodující nároky na politické rozhodnutí, a to jako složka komplexní lidské tvorby a sebetvorby, tj. pro-

blematiky člověka jako tvora rozumného.

Ani to ovšem nepostačuje. Základní integrativní komponenta v efektivně fungujícím progresivním systému je dále spoludeterminována (dokonce rozhodujícím způsobem) zevnitř politického systému základním vztahem vnitřním, jehož je současně jádrem, tj. přispívá nejúčinněji k jeho sebedeterminaci a rozvoji (vzhledem k nárokům prostředí, zvláště lidské práce). Tímto obecným a základním politickým vztahem je *vztah veřejné moci a správy (institucí) a veřejnosti*. Místo pracovních činností lidského individua ve vztahu veřejných institucí a veřejnosti je tedy rozhodující; tyto aspekty činností lidského individua jsou integrativní komponentou efektivních a progresivních systémů.

Jádro, základní rozpor politického systému, je nejbezprostředněji spjato s jádrem (zejména) sociálního prostředí, tj. třídním konfliktem, vznikajícím především z konkrétního vykořisťovatelského ekonomického systému.

Tento vztah veřejných institucí a veřejnosti má řadu aspektů významnějších i méně významných. Obsahuje zvláště napětí mezi demokracií a vládou veřejných institucí, centralismem, spontánností a donucováním, participací a manipulací, účastí a řízením. Jde o problematiku, kterou pojem demokracie vystihuje jen zčásti, proto byl v marxismu trvale právem podrobován kritice a „doplňován“ pojmem demokratického centralismu (proti primitivnímu pojetí demokracie) a sociální (třídní) konkretizací. Také touto cestou lze zjistit dílčím způsobem, jaká je povaha základního rozporu. Zjistíme tak rozsah a kvalitu účasti veřejnosti na vlastní správě (správě sebe sama) politické, a jejím prostřednictvím i na správě ekonomické, sociální, kulturní a jiné, tj. na seberegulaci politické účasti, na politickém řízení ostatních sfér, na nátlaku na politický systém ze všech společenských, osobnostních a přírodních determinant (subsystémů, prostředí).

Pokud jde o vztah politických dimenzí navzájem, dominuje tedy nesporně z dlouhodobého hlediska homo politicus, jehož rozvoj je prostředkem, velmi významně kompletujícím snahy o harmonický rozvoj lidské osobnosti, přičemž ovšem je tento vývoj krajně rozporný, vzhledem k so-

ciální funkci třídní struktury a dominantních tříd. V rozvinuté kapitalistické společnosti je vytvářena celá řada zábran realizace humanizačního příspěvku politické činnosti. Tyto zábrany mají povahu, popisovanou v politické sféře např. pomocí pojmu odcizení. Jak známo, kapitalismus zformoval tyto procesy do specifické podoby vykořisťování nezaplacené nadpráce výrobce, redukováného na pouhou pracovní sílu. V takovém systému se veškeré politické aktivity jeví ve zvráceném světle jako ochrana dané hierarchické struktury, zejména kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků, privilegií vládnoucích tříd a trvale podřízeného postavení tříd neprivilegovaných. Odcizení politických institucí člověku politickému, způsobované zvráceným vztahem skupinového a celospolečenského zájmu (diktát třídní skupinového zájmu buržoazie), nemá ovšem totální povahu. Nemá tuto povahu ani u privilegovaných tříd, které jsou schopny dílčí vědecké analýzy a postupů, ani u tříd neprivilegovaných, které svým úsilím o překonání tohoto stavu, orientovaným a inspirovaným např. proletářskými politickými institucemi, strukturami, činnostmi, vědomím, procesy, systémy, atd., zmírňují či úplně potlačují procesy odcizování v politické sféře. Úplná negace odcizení je charakteristická pro revoluční proletářskou politiku dělnických institucí.

Za socialismu jsou vytvořeny předpoklady pro novou podobu sociálních efektů politické činnosti, a tím i efektů vůči osobnosti, pro základní změnu zejména ekonomického, ale i jiných sociálních systémů. Z těchto předpokladů vyrůstá i možnost kvalitativně nové úrovně ztotožnění člověka politického s hlavními politickými institucemi, jež trvale znovu vytváří. To znamená, že jsou vytvořeny základní předpoklady pro zformování vztahu vědomého spoluvytváření politických institucí, zahrnujícího i vědomé podřizování, jež umožňuje ve svém celku značně zmírnit, v některých případech i eliminovat proces odcizení. V tomto smyslu politika naplňuje požadavky, které jsou na ni kladeny jako na významného spolutvůrce harmonické osobnosti člověka za socialismu.

V závislosti na stupni úspěšnosti realizace úkolů socialistické výstavby společnosti se daří i více méně úspěšně se vyrovnávat s hlavní funkcí politiky, tj.

politikou humanizační, negativně vyjádřeno, se zmírňováním procesu odcizení politických výtvorů jejich tvůrcům.

Jestliže nejsou sociální funkce socialistického typu zajišťovány uspokojivě, díky menší či nedostatečné efektivitě funkcí politického systému (jeho nejružnějších složek), projevuje se tento stav negativně zpětně v politickém životě reprodukci a prohloubením procesů, jež označujeme jako odcizení.

V optimálním modelu socialismu se počítá s poměrně vysokou sociální efektivitou politiky, s poměrně vysokým humanizačním spoluúčinkem politických aktivit. Negativně vyjádřeno, nevylučuje se zcela proces politického odcizení, ale je omezen na okrajové vrstvy a skupiny či jednotlivce.

V reálných politických systémech socialismu ovšem dochází při realizaci politických funkcí k určitým výkyvům, jež mohou dokonce nabýt povahy politických krizí. V těchto krizích se mohou politické fronty zformovat i tak, že schopnost skutečné, racionální orientace si ponechávají pouze určité části vedoucích sociálních skupin (dělnické třídy a jiných tříd), určití činitelé rozhodujících politických institucí, zatímco větší část těchto skupin může být tzv. „dezorientována“, tj. její vztah k politickým institucím značně ochladne. Někdy i dosti široké vrstvy obyvatelstva ztratí důvěru v tyto instituce, začínají interpretovat jejich úlohu zkresleně, odmítají je vcelku či odmítají alespoň určitou interpretaci jejich úlohy.

Jen konkrétní výzkum může přispět ke zjištění, jaká je nebo má být povaha tohoto základního politického rozporu, má-li politický systém socialismu být v optimální míře pro své členy současně maximálně složitý i průzračný, integrovaný (homogenní) i „dezintegrovaný“ (relativní autonomie subjektů politické činnosti), maximálně organizovaný (byrokratizovaný) a poskytující prostor pro „dezorganizační“ činnost, novou organizační tvorbu, má-li být sám sebou, charakterní, uzavřený a sebevědomý, a současně pružný, otevřený a tolerantní, stabilní i tvárný, citlivý na vnější podněty, trvale se vnitřně rozporným pohybem adaptující, realisticky počítající s dannostmi i optimálně svobodně tvořící a sebeutvářející, tj. má-li být optimální.

Na tento vývoj mohou pozitivně i negativně působit interpolitické souvislosti, tj. vliv jiných politických systémů.

Tento vliv nelze nikdy zcela opomíjet, patří k organickým složkám prostředí politického systému. Žádný systém není z tohoto hlediska plně autonomním, tj. „svobodně“ se rozhodujícím pro politické alternativy. V míře i formě autonomie jsou ovšem důležité rozdíly. Tyto rozdíly jsou konec konců rozhodujícím způsobem podmíněny sociálně ekonomickým typem společnosti. Existuje podstatná příbuznost, shoda mezi politickými systémy kapitalistického typu, případně navazujícími na zvláštní úroveň rozvoje či směsi předkapitalistických a kapitalistických formací (třetí svět). V tomto smyslu je současný svět kvalitativně rozpolcen, zejména podle třídních kritérií.

*

Naše pojetí politického systému je tedy organicky antipluralitní, stejně jako každé pojetí, které usiluje překročit hranici buď neodborného, či abstraktního výkladu. Věnujme se nyní *kritické analýze pluralitní koncepce*.

Jak termín monismus, tak termín pluralismus, jsou užívány v souvislosti s různými systémy. Jejich charakteristiky (definice) jsou dosud značně nerozvinuté.

Mezi vědeckými pracovníky v Sovětském svazu je rozšířeno zejména filosofické pojetí kategorie monismu, zvláště v protikladu k dualismu, který klade důraz na materiální jednotu objektivní reality (na rozdíl od Hegelova absolutního ducha) spjatou s *kvalitativní rozrůzněností* různých druhů pohybu hmoty. Monismus tedy respektuje multiplicitu útvarů přírodních, sociálních i duchovních (případně osobnostních).

V anglosaském pojetí jde spíše o právní, případně zčásti politickou doktrínu, která redukuje ideu celostního systému s organickými systémovými komponentami na význam jednoty moci (unity of authority) ve společenském systému, což zahrnuje jednotnost (uniformitu) práva a svrchované a konečné rozhodování o platnosti práva.

Ve skutečnosti byla v různých aplikacích, jmenovitě v politické, idea monismu vulgárně přeměněna, a to v ideu *monolitnosti*, tj. za prvé, byly absolutizovány vazby od systému k částem, za druhé, sys-

tém byl neúměrně a jednostranně spjat s určitým preferovaným subjektem, což spolu s dalšími okolnostmi zavdávalo podněty ke zlomyslné a povrchní kritice, ke ztotožnění dialektického monismu s filosofií holismu, a zvláště s fašistickou idealizací celku.

Na tyto představy a deformace reaguje (i mezi dosud marxisticky orientovanými vědci) obnovený zájem o pluralitní koncepcce, spjaté s anglosaskou filosofickou tradicí (Locke, Hobbes, pragmatismus), a také s Durkheimem, von Gierkem, případně gildovým socialismem.

Problém optimálních cest formování obecné vůle, nalezení a prosazení společného (politického) zájmu, je trvale řešen v konfliktech rousseauovské obecné vůle skryté v každém občanu (který se jen musí zbavit zátěže sociálního zájmu, aby mohl vstoupit v komunikaci se všemi, přičemž obecná vůle je postihována racionální a osvícenou vědou) a liberálně pluralistického pojetí spontánní participace občanů, kteří nejsou částí systému, nejsou mu podřízeni, i když jsou jeho stavebními kameny. Celek je zkrátka v tomto pojetí především sumou částí.

V pluralitní koncepci jde o pojetí, které vychází z důrazu na relativně autonomní útvary, v nichž existují samostatné struktury pravomoci a rozhodování, vlastní vedoucí vrstvy, subsystémy, které fungují na základě tradice či jsou zrozeny existujícími vyššími celky a na kratší období či trvale se stávají jejich součástí.

Zvláště se zdůrazňuje: 1. relativní autonomie individua, jeho vědomí, rozmanitost sebevyjádření jedince; 2. existence mnoha autonomních, zájmových, nátlakových a jiných (příbuzenských, přátelských, sousedských, socioprofesionálních) skupin; 3. multiplicitní (na rozdíl od centrálně plánované, „monolitní“) společnost, jíž se rozumí taková vyvinutá společnost, kde je výroba (ekonomika) a rozhodování (politika) řízeno značným počtem specializovaných institucí a organizací.

Tyto autonomní útvary jsou současně v mnoha směrech a úrovních vzájemně závislé (kooperují a vzájemně se vyvažují).

Confluent society⁶ prokazuje schopnost těchto svých komponent formovat dominantní soulad mínění a akce, postupovat společným směrem (na rozdíl od společnosti v přechodu, rigidní či statické, dezintegrované, chaotické atd.).

Při aplikaci na politický systém jde o autonomitu a tedy pluralitu, multiplicitu útvarů, spjatých s dělbou společenských mocí a různými subjekty úsilí o prosazování celospolečenské integrace (viz základní rozpor). Žádný z útvarů a jejich stimulatorů (sociálních, skupinově třídních i politických) nemá uzurpovat veškerou společenskou moc (je to také nemožné: jde tedy o rozhodující moc). Idea plurality zahrnuje formálně soutěžení mocí (countervailing powers). Celkový zájem má vznikat z „rovnováhy“ (balance) dílčích zájmů. Formálním (normativním) smyslem pluralismu je tedy racionalizace kolektivního dohadování (bargaining-smlouvání). Prostředkem tvorby politické vůle se má stát konkurence, reálnými cíli mají být kompromisy, tj. nestálý konsensus, rovnováha rozdílných zájmů, dosažená na základě obecně přijatých pravidel hry a pod vlivem určitého minima souhlasu různých útvarů (jejich představitelů).⁷

Společnost s pluralitou mocí (multicentered) je však společností, kde je politické rozhodování vykonáváno svrchovanou autoritou (bez ohledů na krajní liberální představy některých dokonce „marxistických“ interpretů), limitovanou „pomocnými“ politickými silami (stavy, parlamentem, politickými stranami, nezávislým veřejným míněním) či „nepravými“ politickými skupinami a institucemi (skupinami nátlaku). V současné společnosti mohou mít takový omezující vliv velké průmyslové podniky (průmyslníci, podnikatelé), odbory, zemědělské podniky atd. Monopolistický kapitalismus nevede pochopitelně k redukci sociální struktury na pouhou třídní bipolaritu buržoazie a proletariátu. Tato představa je neprávem spojována s Marxem a marxisty (zvláště představa o zániku středních vrstev). Je udivující, že toto obvinění vznáší i L. Brokl, který je pravděpodobně inspirován J. L. Fischerem.⁸

⁶ J. Dunner, *Dictionary of Political Science*, 1965.

⁷ „Protože žádné koncepcce politické pravdy nebo politické filosofie a program z nich vyplývající nejsou nutně a zřejmě vyšší než jiné koncepcce, musí mít všechny koncepcce stejnou možnost, aby převládly, avšak žádné z nich nesmí být dána apriorní možnost, aby převládla jednou provždy.“

Mechanismem, pomocí něhož se tato možnost materializuje, jsou periodické většinové volby, které dočasné rozhodují otázky buď lidovými volbami anebo rozhodnutím legislativních orgánů.“ (*The Dilemmas of Politics*, s. 107).

⁸ L. Brokl, *Materiál pro Výzkumný tým Z. Mlynáře*.

Na druhé straně lze sotva přijmout argument, že „Američané mají tolik překrývajících se a konfliktních zájmů, že žádný převládající konflikt nerozděluje veřejnost do stálých táborů.“⁹

Politický pluralismus nicméně pracuje s poměrně značně rozvinutou představou politického systému: 1. zahrnuje specifické politické instituce, jako jsou stát a politické strany, rozmanité zájmy, vědomí, ideologie; 2. zahrnuje instituce politicky nespécifikované, tj. společenské nátlakové instituce účastníci se v jisté míře na politickém životě; 3. chápe vztahy mezi těmito institucemi jako vztahy střetávání soutěže, konkurence, boje; 4. vytváří ústavní „záruky“ fungování těchto institucí, zvláště v právních „zárukách“ menšině, „zárukách“ svěřování moci na omezenou dobu z vůle lidu, v „zárukách“ dělby moci mezi základní státní instituce (hlava státu, parlament, vláda, soudy a prokuratura) a různé úrovně státní a veřejné správy, v „zárukách“ suverenity práva (Rule of Law) a nezávislosti soudů.

Nemůžeme říci, že by pluralismus kladl do *absolutního* protikladu autoritu, legitimaci moci, konsensus, loajalitu na jedné straně, a pluralismus, reprezentaci, disensus, kooperaci a konkurenci na druhé straně. Rozvíjí však politický systém pouze *jedním* směrem, tj. poukazuje na jeho multidimenzionalitu (i tu ovšem představuje zjednodušeně). Tím vystupuje objektivně jako apologetika dané mocenské sociální (ekonomické) a politické struktury. Naši přívrženci pluralismu právě tuto slabost pluralismu nepostihují. Podle jejich názoru jsou „záruky“, které nabízí pluralitní koncepce, *dostatečnými* zárukami efektivního a progresivního sociálního rozvoje. Jen proto, že si všimají jednoho aspektu této teorie, a druhý přehlížejí (považují za dostatečně přesvědčivý), mohou vyslovit závěr, že „v jistém smyslu je každá společnost pluralitní, tj. je konglomerátem divergujících elementů zájmů skupin a jednotlivců“.¹⁰

Ve skutečnosti záruky, o nichž se uvažuje v pluralitní koncepci, mají ryze formálně právní ráz a abstrahuje se v nich

od reálných sociálně třídních a politických souvislostí.

Nelze také libovolně užívat pojmu pluralismus k označování dosti se lišících sociálně politických obsahů, tím spíše, jestliže se pojem téměř nikdy dostatečně blíže nespécifikuje. Pluralismus je totiž *komplexní ideologickou soustavou*, ježbž jednotlivé prvky (stránky) jsou harmonicky spjaty. Svými tvůrci je označován nejen za normativní doktrínu, ale i za historický fenomén (značně problematiky), za specifické institucionální uspořádání pro distribuci a sdílení státní moci, a konečně za způsob analýzy. Přestože jsme jeho základní rysy již charakterizovali, pro ucelení představy o jeho komplexitě bude jistě užitečná charakteristika, kterou uvádí Kariel:¹¹ 1. opatření jsou realizována malými (reprezentativními) vládními jednotkami; 2. veřejné agencie (public agencies, veřejní činitelé) jsou geograficky rozptýleny; 3. společnost se skládá z variety relativně nezávislých náboženských, kulturních, vzdělávacích, profesionálních a ekonomických asociací; 4. tyto soukromé asociace jsou dobrovolné; 5. veřejná politika, závazná pro všechny asociace, je výsledkem jejich svobodné interakce; 6. vláda (public government) je zavázána respektovat pouze *společného* jmenovatele vzniklého ze souhlasu skupin.

Pluralismus tedy *předpokládá malou či slabou vládu*, jejímž posláním je pouze sledovat a „uchovávat“ přirozené ekvilibrium, vznikající na základě přirozeného a spontánního vzájemného doplňování skupin formou „přívětivé“ soutěže (konkurence).

Ke komplexní analýze pluralistické ideologie je nezbytný i *historický exkurs*.

Za zakladatele pluralismu je všeobecně považován Alexis de Tocqueville.¹² Postupně se vyhranily tři hlavní typy pluralismu: francouzský (Proudhon, syndikalismus, anarchosyndikalismus, Durkheim, Duguit), anglický (Maitland, Burke, Figgis, Lindsay, gildový socialismus), americký (viz již zmíněné dílo Alexise de Tocquevillea o americkém systému, které významně podnítilo celkovou orientaci amerických

⁹ „Američané, konstatuje se v publikaci vydané H. W. Peltasonem a J. H. Burnsem (s. 7), mají tolik překrývajících se a konfliktních zájmů, že žádný převládající konflikt nerozděluje veřejnost do stálých táborů.“

¹⁰ Viz pozn. č. 9.

¹¹ *International Encyclopedia of The Social Sciences, The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

¹² Alexis de Tocqueville, *La démocratie en Amérique*, Paříž 1835.

ideologů). De Tocqueville, ovlivněný individualistickou ideologií, vysoko oceňoval (na rozdíl od ideologů revoluce ve Francii i USA¹³) rychlý rytmus a svobodný ráz (absence feudalismu) utváření organizací zájmových skupin, jež jako samosprávná tělesa (intermediate bodies) měla vyvažovat krajnosti atomistického či totalitního státu.

Ve Francii byl pluralismus inspirován především kritikou sociálního řádu, kterou podal Auguste Comte. Comte vystoupil proti ideologům rovnosti s tezí, že vždy „považoval suverenitu lidu za tísnivou mystifikaci a rovnost za mrzkou lež“. Prohlašoval, že demokracie nutně degeneruje, a za tvůrce hodnot označil elity. V tomto duchu napsal Proudhon, že „žádný zákon není odhlasován většinou nebo všemi hlasy; každý občan, každá obec či federace si vytváří vlastní zákon. To, co klademe na místo politických mocí, jsou ekonomické síly; to, co klademe na místo starých občanských tříd... jsou kategorie funkcí: zemědělství, obchod, průmysl atd. To, co klademe na místo veřejné moci, je moc kolektivní.“¹⁴ Z Proudhona pak vycházejí syndikalisté a anarchosyndikalisté a stopy vlivu nalezneme i v Durkheimovi.

Základní idea pluralismu zůstává neměnnou, tj. nepokládá za možné zformovat obecnou vůli, která by byla orientována na dosažení obecného blaha. Neměnnou však zůstává tato ideologie pouze při povrchním pohledu. Také ona prošla složitým vývojem, přičemž došlo k určité adaptaci vzhledem ke změnám společenské a politické struktury. V její interpretaci dominovali v určitých fázích orientace zdůrazňující autonomitu či naopak závislost.

Pluralismus kapitalismu volné soutěže byl spjat v podstatě s *klasickým liberalismem*.

Liberalismus, jak konstatuje J. L. Fischer, pokračuje v „libertářské“ ideologii, přičemž ji zjednodušuje. Naléhá totiž, aby nebyl rušen „svobodný“ rozvoj individuálních sil a věří v samočinný regulativ „rozumných“ přírodních zákonů (božská ruka Adama Smitha). Skutečnost byla ovšem s liberálními dogmaty v ostrém rozporu.

Ostatně již antická politická věda (Aristoteles) uznávala, že pluralitní společenství může dosáhnout takové „jednoty“, která je onoho „pluralitního“ charakteru zbaví.

K obdobnému poznání dospívali v nové době i nemarxisté, přičemž se někdy více či méně přibližovali podstatně konkrétnější marxisticko-leninské interpretaci reálných vazeb politických a sociálních fenoménů.¹⁵ Volná hra politických sil nevedla k rovnováze a univerzálnímu štěstí, ani k alokaci statků podle práce a zásluh, jak konstatuje Fetscher.¹⁶ Téhož názoru je také Kariel: „Zdánlivě laissez-faire ekonomie, která byla postulována individualismem, ve skutečnosti podnítila vykonávání moci sociální třídou, která nezajišťovala sociálně užitečnou funkci.“¹⁷ Reálné výsledky jsou tedy diametrálně protichůdné těm, které liberální ideologie proklamovala. „Za totální politizace společnosti, říká Fetscher, koncentrace vlastnictví a téměř všudypřítomné intervence administrativy, se uchovávaní liberální ideologie, která se domnívá, že je možné zajistit svobodu pouze prostřednictvím státní neintervence a svobodné konkurence, přeměňuje v jistý prostředek ke zničení svobody“ (podtrženo MF).¹⁸

Osudy individua, které se ztrácí v masě, je postiženo dělbou práce (ekonomika, industrialismus, technizace), vystaveno manipulaci nereprezentativním „národním“ státem, se znovu stávají předmětem intenzivnějšího zájmu již před I. světovou válkou. Jak konstatuje Fetscher, funkce vlády a legislativy se proti očekávání liberálů dále podstatně rozšiřují. Od posledních desetiletí 19. století, kdy vzniká sociální zajištění, ochrana práce, nacionalizace (municipalizace) veřejných služeb a zařízení (pošty, železnice, voda, plyn, elektřina, čištění silnic, školy a university, vodovody, stavby mostů atd.) se dospívá až k současným rozsáhlým státním sociálním funkcím, jež v komparaci uvádí World Handbook of Political and Social Indicators (1964, s. 56–104). Nemarxističtí autoři, jako Fetscher a Kariel, mohou mít různě hlubokou představu o tom, jak „uspokojivě“ plní stát tuto sociálně politickou

¹³ Viz např. zákon *Le Chapelierův* a *Ústavu* z 3. září 1791; averzi vůči „frakcím“ projevovali i zakladatelé americké Federace (Madison aj.); také Hume a A. Smith považovali za „rušivý jev“ organizace občanů.

¹⁴ Proudhon, *L'idée générale de la révolution au XIX siècle*.

¹⁵ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, díl I., s. 90.

¹⁶ Iring Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1967.

¹⁷ Viz pozn. č. 11.

¹⁸ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, díl I., s. 90.

roli (Kariel např. hovoří o zburžoaznění intelektuálního zájmu o rekonstrukci institucí pro ochranu individuí; ani Fetscher není příliš spokojen s tím, jak se welfare state jako „společensví, které se cítí odpovídáno za přijatelný standard života pro celou svou populaci, za ekonomickou expanzi a za odpovídající vzdělání“, vyrovnává s tímto úkolem), ale nezavírají oči před skutečností.

Jsou naopak v jisté míře schopni rozpoznat narůstající rozpor mezi potřebami rozvoje individua a povahou vývoje ekonomického a politického systému, poučít se z kritiky syndikalistů, socialistů a komunistů i z kritiky akademické vědy (sociologie, psychologie, kriminologie).

Na tendence vývoje společnosti, které marxisté-leninci označují jako vznik a rozvoj imperialismu, reaguje anglický pluralismus. Ehrlich odděluje v tomto případě pluralismus akademický a pluralismus dělnického hnutí.¹⁹ Anglický pluralismus otevřeně usiluje o difúzi moci: vystupuje proti monolitické moci ekonomické, estetické a moralistické (Kariel) reaguje na nehumánní disciplínu industrialismu, na koncentraci ekonomické moci, na ztrátu individuální autonomy, na kapitalismus.

Na obranu svobody individuí však neměl vystoupit stát. Angličtí pluralisté byli proti jakékoli možnosti jednotného výkonu moci. Stát byl považován za nástroj dominantní třídy vládnoucí ve svém vlastním zájmu, a tedy za nereprezentativní a neodpovědný. Pluralisté neodmítali považovat jej za potřebný, ale hodlali jej neutralizovat fragmentací. Svou úlohu tu sehrála jejich liberální minulost i vývoj státních funkcí v Německu v první světové válce.

Anglický pluralismus vystupuje jak proti Rousseauovi, Austinovi a Hegelovi (a německé „kontinentální“ idealistické filosofii vcelku) svou kritikou státu jako projevu všemocné ideje (pozitivní stát), tak proti liberalismu 19. století, tj. proti Spencerovu laissez-faire státu (negativního státu), neboť individuum se tím staví do sociálního vakuu, nepřipustně se opomíjejí jeho reálné asociace a vytváří se iluze o možnosti neustále je reintegrovat Benthamovým suverénním legislátorem a Austinovým pozitivním právem.

Pluralisté jsou unášeni vlnou oživeného zájmu o zkušenostní, empirické osvojení reality, jenž je typický pro sociologii a politickou vědu (i právo) počátku tohoto století. Bentley si klade otázku, v čem spočívá věda, zvláště v oblasti sociálních nauk, a odpovídá v duchu této orientace, že v popisu, založeném na pozorování. Proti vyprázdněným hodnotám tradiční teorie staví podnícení masové participace, angažování zájmových skupin v politice, jež má účinně přispět k zmíněné difúzi moci (ekonomická demokracie, funkční reprezentance).

Pluralisté konstatují, že došlo k destrukci „přirozené“ sociální lokality individua ve prospěch umělých zařízení, jako je industrialismus a právní řád, takže se individuum cítí emočně a intelektuálně odcizeno, společnost není pravým společenstvím, ale pouhou agregací individuí. Odvolávají se nejen na Aristotela a jeho úvahy o účelné velikosti polis, ale také na Tönniese, který provádí známé oddělení Gemeinschaft a Gesellschaft. Pluralisté touží oživit „autentické“ kompaktní společenství, v němž lidé intenzivně komunikují, znají navzájem svůj charakter, sdílejí kulturu a společenskopolitické postoje. Proti liberalistickému individualismu a etatismu se snaží prosadit prostředky reintegrace a resocializace mas.

Maitland zdůrazňuje, že stát je *jedna z asociací*, jež má být cílevědomě zbavena nenáležitě, suverénní moci. Tento názor ostatně sdílel i Durkheim: „Společnost,“ napsal Durkheim, „složená z nespočetných zrnec neorganizovaných individuí, které se hypertrofizovaný stát snaží uchopit a sevrít, je skutečným sociologickým monstrem. Kolektivní aktivita je totiž vždy příliš komplexní, než aby mohla být vyjádřena jediným orgánem státu.“²⁰ Národ se nemůže udržet, pokračuje Durkheim, „jestliže se mezi stát a soukromníky nekládá celá řada sekundárních skupin, které mají k jedincům natolik blízko, že je vtahují do své oblasti působení a strhují je do obecného proudu sociálního života“.

Jak ukazuje Kariel, pokoušeli se pluralisté historicky, empiricky, morálně i normativně zdůvodňovat přirozenost skupinového života, kterou liberalismus „nešťastně“ opomenul. Objevují význam klubů, církví (Figgis), odborů a různých eko-

¹⁹ Ehrlich, *Pluralismus*.

²⁰ Cit. podle Ehrlicha; viz pozn. č. 19.

nomických seskupení (Laski, Cole). Tomuto trendu napomáhají svým výzkumem stran a odborů i manželé Webbovi, Ostrogorsky i Michels. Značným podnětem je práce Otty von Gierkeho, i když byla motivována nacionalistickou snahou oživit původní německé instituce a zapudit „cizí doktríny“ římského práva. Korporace není v jeho pojetí výsledkem práva, fiktivní osobou, ale živoucím organismem se svou vlastní vůlí a svědomím.

Jak již bylo uvedeno, je i pro anglický pluralismus typickou představou o vysokých schopnostech seberegulace skupin (víra v jejich reprezentativní ráz, dobrovolnost a sociální odpovědnost) a harmoničnosti koexistence (možnosti konfederace homogenních skupin v heterogenním státním komplexu). Stát vystupuje jako pasivní koordinační autorita, neboť zdravá veřejná politika může vzniknout bez nezávislé, pozitivní státní akce. Posláním státu podle Duguita²¹ je poskytovat veřejnou službu, vystupovat jako neutrální služebník společenství. „Díváme-li se realisticky,“ píše Duguit, „vidíme, že veřejná zařízení vyrůstají z převládajících sociálních uskupení.“ Suverenita je dělitelná a odanost podmíněná.

Naopak tím, že se poskytne svoboda (práva) člověku v asociacích, podnítí se participace, paralyzuje se odcizení, prohloubí účinnost komunikace. Je nasnadě, že na otázku koho poslouchat při možných konfliktech, se vnucuje odpověď: nikoli stát. Duguit vystupuje důsledně (ostatně ne původně) proti „tyranii většiny“, například navrhuje komoru složenou ze zástupců odborových skupin jako protiváhu moci komory složené z jednotlivců (názor, který nedávno odmítl např. Huntington).²²

Snahy pluralistů byly různé označovány: nejen jako gildový socialismus či průmyslová demokracie, o nichž jsme se již zmínili, ale také jako reprezentace povolání, funkční korporativismus atd.

A když také Spojené státy dospěly k imperialistickému stadiu vývoje kapitalismu, pokračoval akademický pluralismus v díle A. F. Bentleye, *The Process of Government, The Study of Social Pres-*

sures.²³ W. Hirsch-Weber²⁴ podrobuje Bentleyho názory, na něž později navázal P. Herring a P. Odegard (1927), určité kritice. Konstatuje, že jeho teorie politického procesu je formální a ahistorická. Bentley totiž popisuje politiku jako výraz skupinových konfliktů, ale neříká o co skupiny bojovaly a bojují, necharakterizuje jejich vítězství a porážky. Opomíjí základní význam státních forem, pro jejichž sociálně ekonomický dosah se vedly nejostřejší meziskupinové boje, nezmiňuje se o rozdělení a užití státní moci.

V americkém pluralismu, podobně jako v anglickém, se závěry z analýzy malých skupin přenášejí na skupiny velké, které vystupují jako homogenní a dobrovolné, s jedním zájmem, takže politická rozhodnutí se identifikují se skupinovými procesy (Kariel). Individuální cíle, technologické tendence a sociální síly, které vzdorují technice skupinové analýzy, jsou ignorovány. Pro „přílišnou redukci“ zájmů sociálních skupin, byl pro pluralisty nepřijatelný nejen populismus a progresivismus, ale později i raný New Deal (Kariel).

Mezi dvěma světovými válkami se proces kvalitativních a kvantitativních změn ve státní (legislativní a administrativní) intervenci v sociálních procesech *rozrůstá* a navíc se stupňuje prolínání státních mocí (legislativa přímo intervenuje a deleguje quasi legislativní moci administrativě).²⁵

V této situaci se pluralitní představa státu, odmítající jeho samostatnou iniciativu, dostává *do stále hlubší krize*, kterou si uvědomují i jeho ideologové. Mnozí se i nadále rozhodují pro anarchistický postup, protože nechtějí riskovat vystoupení proti kterékoli skupině. Ale větší část si ve třicátých letech začíná uvědomovat nutnost zdůraznění jednotného účelu „nad a za vůlí plurality skupin“, zdůrazňování potřeb základnějších, než skýtá skupinový život, potřebu pomocné ruky státu (Kariel). Jak uvádí Ehrlich, např. H. Laski, který byl zprvu pod silným vlivem radikálního pluralismu Duguitova, se stal v této době přívržencem centralismu ve

²¹ Duguitova i Gierkeho díla byla uveřejněna současně v r. 1913.

²² S. P. Huntington, *Some Notes on Political Institutionalization*; viz pozn. č. 35.

²³ A. F. Bentley, *The Process of Government, The Study of Social Pressures*, 1908.

²⁴ W. Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, Stuttgart 1968, s. 288.

²⁵ Iring Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1967.

²⁶ Ehrlich, *Pluralismus*.

stylu Labour Party.²⁶ Obdobně se proměnilo stanovisko Colea.

Reálný vývoj společnosti, na nějž pluralisté přísahali, nejen měnil jejich teorie v irelevantní, ale způsobil, že objektivně podporovalo předání vládnoucích moci „elementům uvnitř nejžádoucíjším, nejdravějším a neskrupulosnějším skupin“. Pluralismus tedy „spíše než osvobození individuí, podněcuje moc již centralizovanou a získanou pod soukromou záštitou“ (Kariel).²⁷

Pluralisté neberou důsledně na vědomí ani umírněný závěr D. Riesmana,²⁸ poukazujícího na to, že „hierarchie, která stála v čele vládnoucí třídy, byla nahrazena velkým počtem »veto skupin«, mezi nimiž je moc rozdělena“. Tím méně akceptují realistický obraz Ameriky, jak jej vylíčil C. Wills ve své Mocenské elitě.²⁹ Jde o oligarchické elity moci, skládající se z direktoria politiky, kapitalistických skupin a vojenské inteligence, které tvoří dekadentní demokracii, „neofeudální“ politický systém monopolů (Morgenthau³⁰), v zahraniční politice se obrací na „zahraniční nerevoluční elity“ (Lasswell³¹). Jde o elity moci, které potlačují individuum „i stát“ (Kariel), neboť mu zabírají efektivněji rozšířit svobodu (marxisté považují ovšem tyto úvahy za poněkud abstraktní a zdůrazňují státně monopolní povahu politického systému imperialismu). Schelsky charakterizuje tyto procesy jako dalekosáhlé odcizení legitimního mocenského aparátu autentického rozhodování, jako zabstraktnění, vyprázdnění reprezentace.³²

Pluralismus, ani *po určitých ústupcích* v letech třicátých, neposkytuje reálné východisko z této (vlastně trvalé krize demokracie, která znepokojuje a vede k pesimismu i k určitému druhu psychologické paniky).³³

Základní příčiny krize trvají: 1. trvá v podstatě naivní liberální pojetí sociálních a politických svobod, a tedy možnosti rovnosti. Na liberální podstatu pluralismu

poukazuje i Fetscher i Kariel (politický pluralismus „tíse skomírá jako skrytá, nezřetelná ingredience západního liberalismu“); 2. převládá formální pojetí politického systému, není účinně řešeno odvěké dilema formálního (formálně právního) a sociologického pojetí, jež vede k prohlubování rozporu s reálnou dialektikou politického života, k prohlubování anarchistického rázu a reakčnosti této (utopické) koncepce.

Ilustraci o typických trendech ve vývoji postojů k pluralitní koncepci v západní nemarxistické politologii *v současné době* mohou poskytnout materiály z jednání u kulatého stolu IPSA o modernizaci politického systému v Salcburku v r. 1968³⁵. Jak se zde ukázalo, někteří současní teoretikové dospívají k nové úrovni kriticismu, k pokusu o novou „vzpouru“ proti politickoideologickému, antivědeckému tlaku poměrů, jímž pluralismus od počátku podléhal (nikdy nebyl více než vzpourou na kolenou).

Brettova (ovšem omezená) kritika sociální a politické abstraktnosti a racionalismu (přijímá stanovisko W. H. Greenleafa, tj. že „racionální názor je jasně defektní“³⁶), se dotýká také pluralismu. Brett nejen nepředpokládá, že politická volba vychází z nekonečné řady možností, ale respektuje limity dané i v politických procesech vládnutí (konflikty v systému cílů správy, uvnitř tzv. vládnoucí „třídy“, mezi krátkodobými a dlouhodobými požadavky atd.) i v sociální struktuře, která je ovládána mechanismy podpory a opozice, nad níž se vznáší „hrozba“ přeměny opozice v dominantní sílu a která nemá rozhodně povahu přívětivé soutěže. Přesuny vyvolávají účinky, jež nelze v politických orgánech „nikdy předem očekávat“, a jež mohou vést i k rozbití systému.

Brett pak informuje o dvou odlišných pojetích „zdrojů racionálnosti“: 1. tržním systémem, v němž se hodnota tvoří na periférii, kde spotřebitelé oznamují požadav-

²⁷ *International Encyclopedia of The Social Sciences. The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

²⁸ David Riesman, *Die Einsame Masse*, Darmstadt, 1964, např. s. 238an.

²⁹ C. W. Mills, *Mocenská elita*, Praha 1966.

³⁰ H. J. Morgenthau, *The Purpose of American Politics*, N. Y. 1960.

³¹ Lasswell, *Who gets...*, s. 179.

³² *Berechtigung und Anpassung in der Managerherrschaft, Sborník, Auf der Suche nach Wirklichkeit*, 1965, s. 26.

³³ *Democracy in the Mid-Twentieth Century*, Problems and Prospect, 1960, s. 2.

³⁴ *International Encyclopedia of The Social Sciences. The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.*

³⁵ Např. materiály E. A. Brett, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arndt (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghila Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crick (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State...* atd.

³⁶ W. H. Greenleaf, *Oakeshot's Philosophical Politics*, s. 48, 49.

ky a systém přiděluje prostředky těm, kdož je formulují „nejvýrazněji“. Kritéria racionality jsou dána tržní cenou a maximální podporou politice; 2. dominací systému mocenských vztahů, centra, jež mění působení trhu. Kritériem racionality je efektivita, dosažení cílů za nejmenší cenu.

Není třeba zdůrazňovat, že jde o ideální typy, navíc jednostranně ideologicky (apologeticky) interpretované (první systém je spojován s kapitalismem, druhý se socialismem). Tvorba rozhodnutí (míra autonomie v jeho tvorbě) je v tržním systému pováděna pomocí konkurence („pouze trhem), v hierarchickém systému monopolizovaným centrem (direktivní ekonomika). V řízeném systému je přístup k moci omezen vládnoucí skupinou, avšak *skupiny mimo centrum uplatňují vliv*, zatímco v konkurenčním systému existuje *formální právo* řady skupin soutěžit o ekonomickou i politickou moc (ekonomická a politická sféra spolu úzce souvisí). Za rozhodující považuje Brett přístup k informacím a sdělovacím prostředkům. V direktivním systému jsou cíle jasné, soutěžní požadavky jsou omezeny, nikdy však ne zcela. V systému soutěže se respektují potenciální konfliktní požadavky na obvodu centra, což přináší řadu těžkostí, ale i objev nových požadavků a potřeb.)

Brett tedy nevynáší tržní (a konkurenční) model jako ideální, ale konstatuje, že „všechny systémy jsou jistým druhem RM“ (regulovaného trhu), jimž politicky odpovídá řízená demokracie (na rozdíl od čisté demokracie a hierarchického centralismu).

Koncepcí vychází Brettovi model konvergujících systémů. Je „možné udelet si představu o socialistickém systému pracujícím v ekonomice volného trhu, kde podnikům se dostává svobody akce, zatímco zábrany, s nimiž kapitalistický podnik pravděpodobně musí pracovat, mohou být také velmi rozsáhlé“. Nepopírá však, na rozdíl od některých našich eklektických ekonomů, že určité hodnoty *převládají*. „Daná společnost, bez ohledu na to, jak je otevřená, bude v kterémkoli čase charakterizována strukturou mocenských vztahů založených na poznání (?), která sku-

pina docílila práva na nerovné užívání prostředků. Toto rozdělení společně s převládajícími hodnotovými systémy ve společnosti (a s vnějšími tlaky MF) bude určovat orgánům politickoekonomického řízení možnost výběru politiky.“ Racionálnost závisí na stupni řízení vykonávaného „skupinami, jejich cíle vytvářejí kritéria pro racionální činnost“. Také schopnost společnosti mobilizovat „volné prostředky“ závisí nejen na legitimnosti struktury moci a postoji k daným investicím, ale i na byrokratické zručnosti a ovládání na jedné straně a na autonomii, s ohledem na další a potenciální konfliktní struktury, na straně druhé.

Kapacita sociálních služeb (efektivnost systému) závisí na existenci nezbytné zručnosti mobilizovat je, na „vynalézavé racionalitě“³⁷ a také na autonomii systémů, i když naprostá nezávislost neexistuje. Brett radí co nejméně užívat násilí, avšak také nepodceňovat možnost jeho užití.

Abyste však vyhnul obvinění, že přeceňuje vědeckosociální manipulování, poukázal i na limity činnosti vedoucích osob, dané omezeností vnějšími činiteli, vlastní zkušeností, i „velmi omezenou“ schopností předvídat důsledky činnosti.

Arndt³⁸ se ještě ve vyšší míře pokouší vyhnout se ideologickým úskalím a převléčit se do role nezávislého pozorovatele a analytika. Ponecháváme stranou, nakolik se mu to preferencí instrumentálních a technických aspektů skutečně daří. Dospívá však výrazněji než Brett k závěru, který se blíží monistické představě: „Hlavním rysem strategie mezi skupinami nebo jednotlivci uvnitř probalistické masy je, jak jsme řekli, zachování procedurálního kódu, vztahujícího se k „celku“. A právě toto zachování umožňuje, aby se na strategii pohlíželo jako na „racionální“, a proto pravděpodobnou, a ne destruktivní a anarchistickou. Všechny konkurenční nebo pluralistické koncepce společnosti musí proto zahrnovat v sobě jistou „dohodu o zásadách“, na jejímž základě se seskupí všechny skupiny uskutečňující strategii, aby mohly navrhovat, diskutovat a vyhlášovat obecné normy-ústavy, a podle níž řídí strategii. Konkurent nebo oponent v tomto

³⁷ A. Altschuler, *Rationality and Influence in Public Services*, Public Administration Review, s. 231.

³⁸ Např. materiály E. A. Bretta, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arndta (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghita

Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crlica (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State ...* atd.

ohledu zůstává vždy „členem“ společného systému“.

Nechceme ovšem tyto postřehy, jež by bylo možno dále rozhojnit, *neúměrně* zevšeobecňovat. Na tomtéž zasedání se objevily i krajní pozice, spatřující modernizaci v podstatě v procesech institucionalizace stále nových a nových zájmů zájmových skupin (Ionescu), na druhé straně pak hlavně v optimalizaci komunikace a silné vládě (Crick, Huntigton aj.: jde o Aristotelův problém stentora, řešený masovými komunikačními prostředky, o ostré odsouzení praxe „rýpání v hnoji“, provozované některými nátlakovými skupinami).³⁹

Teze o silné vládě je ostatně dávno typická také pro americký sientismus. Lékem proti modernímu feudalismu je podle Morgenthaua „dostatečně silný stát, který bude trvat na svém stanovisku i proti koncentraci soukromé moci. Z velké části takový stát již existuje.“⁴⁰ Lid naopak musí uznat svou nekompetentnost. Vláda i sama společnost musí být osvobozena od „tyranie veřejného mínění“, tím, že „porovná své vlastní požadavky s objektivními potřebami“.⁴¹ Více prostoru má dostat kvalifikovaná byrokracie. Nejostřejším výrazem této tendence v USA je, jak jsme uvedli, elitářská koncepce Goldwatera, ideologa jižanských statkářů.

Krajnosti „strukturované“ (formierte, concentrée, structured) společnosti, jež má náhradit „volnou hru pluralistických sil schematem plánovaným ekonomickými, vojenskými a politickými experty“, kritizuje v díle Reinharda Opitze⁴² také Fetscher, který je odmítá jako antidemokratické, alespoň potud, pokud by rozhodnutí bylo dosahováno prostřednictvím pozitivistické vědy“. Velmi bystře poukazuje na to, že „vláda expertů, která se zdá být nevyhnutelným důsledkem dělby práce a vědeckého pokroku, je ve velké míře pouhým alibi pro skryté soukromé zájmy a účely, jež je obtížné hájit na veřejnosti“.⁴³

Fetscher oprávněně konstatuje, že pluralisté i strukturovaná společnost se snaží vzdálit politické akty a rozhodování od demokratické kontroly. Pluralitní teorie

„spoléhá, že tržní mechanismus bude činit tato rozhodnutí nepolitickými procesy“, koncepce strukturované společnosti „předpokládá, že takové rozhodnutí mohou být činěna experty, bez ohledu na systém hodnot“. „V obou případech, pokračuje Fetscher, je přehlížen jeden fakt: stát a společnost nejsou již jasně separovanými entitami; skupiny a jejich byrokratické vedení, právě tak jako experti, jsou na politice více či méně závislí. Lze s oprávněním mluvit o refeeduralizaci společnosti (pluralismus) či o scientifikaci (Verwissenschaftlichung) politiky.“

Přesto zůstává skupina tradičních pluralistů, neoliberalů, výrazných formalistů, kteří dávno opustili empirický criticismus, velmi *silná*. Naivní pluralismus (Mills) je i nadále „srdcem liberální ideologie Západního světa“. Těch, kteří k zahnání stínů Leviathanu navrhuji pouhé zdokonalování pravidel politické hry, prohlubování umění kompromisu (Riesman, Loewenstein aj.) je ovšem ještě více. Představa „systému mnoha center moci, mnoha oblastí soukromí a silných vnitřních impulsů směrem k vzájemné adaptaci sfér, spíše než k dominaci nebo submisi jedné druhé“ (E. A. Shills) se však objektivně s *krajním* politologickým formalismem stále jednoznačněji shoduje. Teze, že politika je „společenský proces, vyrůstající z existence plurality či multiplicity různých se zájmů a skupin“, že tedy může být definována „jako konflikt či vzájemná hra mezi skupinovými zájmy“ (Crick)⁴⁴, nabývá v pluralitní koncepci přímo demagogický smysl.

Přes své snahy o adaptaci není ideologický systém pluralismu optimálním popisem fungování politického systému, ani vhodným nástrojem jeho modernizace. Často se naopak i v nemarxistické politologii hovoří o *krizi* pluralismu.

Pravda, rousseauovská aplikace monismu na politický systém v podobě plebiscitní demokracie se neosvědčila, protože příliš reflektovala zkušenosti ze „ženevského kantonu“. Ehrlich ji nazývá „kantonálním politickým romantismem“, který příliš snadno řešil Aristotelův problém stentora

³⁹ Ditto.

⁴⁰ H. J. Morgenthau, *The Restauration of American Politics*, s. 87.

⁴¹ H. J. Morgenthau, *The Purpose of American Politics*, s. 353.

⁴² Reinhard Opitz, *Der Grosse Plan der CDU, die formierte Gesellschaft*, in: *Blätter für deutsche- und internationale Politik*, Heft 9, 1965.

⁴³ Iring Fetscher, *The Concept of Political Parti-*

cipation Today, VII. světový kongres IPSA, 1967.

⁴⁴ Např. materiály E. A. Bretta, *Politics, Economy and Rationality* (univerzita v Sussexu), H. J. Arnda (Heidelberg), *Political Problems of Planning*, Ghita Ionescu (Manchester), *Politics in a New Key*, S. P. Huntingtona (Harvard), *Some Notes on Political Institutionalization*, B. Crica (VB), *The Growth of Group Representation in Pluralistic-constitutional State*... atd.

(hlasatele), ovládajícího svým hlasem určité území. Neosvědčil se liberalismus, neosvědčila se však ani pluralitní koncepce masové demokracie.

Kariel vytýká pluralistům, že přes zdůrazňování empirismu, „konc konců podlehl novým fikcím“, i proto, že idealizovali vnitroskupinový život (tyranii skupiny nad individuem). K téže kritice dospívá Fetscher: „Teorie pluralitní společnosti, podle níž liberální společnost přežívá díky nestabilní rovnováze mezi vzájemně se překrývajícími a soutěžícími skupinami, se snaží zcela ignorovat vyšší a nižší stupeň demokracie, s nímž se setkáváme ve skupinách, a na úrovni skupinového pluralismu předpokládá vztahy obdobné vztahům na trhu“.⁴⁵ Ve skutečnosti závisejí skupiny na individuální racionalitě a zájmu, podle něhož se pluralisté natolik obávali zbytnění státní moci, že „riskovali mat státu“, což Laski sám označil za *podmíněnou anarchii*.⁴⁶

Ve jménu zkušenosti kritizoval pluralismus právem formální politický systém a kvantitativní hlediska, podle nichž politické panství vzniká zjištěním vůle většiny ve volbách. Nelze přehlédnout, že ve srovnání s formálním pojetím státu či liberálním pojetím klasickým, představuje určitý pokrok, tj. poněkud strážlivější interpretaci reprezentativnosti demokracie (rozhod s principy imperativního mandátu, právo na samostatné rozhodování představitelů voličů atd.). Model imperativního mandátu byl však pouze nahrazen modelem, podle něhož se uvedeným způsobem zjišťuje vůle určitých skupin, přičemž alternativní model mají vyjadřovat strany, jejichž posláním je vytvářet alternativní soutěživé modely vycházející ze střetnutí specifických ideových inspirací a sociálních podnětů. Ve světle marxistické sociologie a politologie se ukazuje i tento model jako naivní, nerespektující reálné hegemonní procesy v sociální i politické sféře.

Strany nevystupují jako hodnotný pomocník v udržování přívětivé soutěže, ani nejsou sebevědomými mluvčími skupinových zájmů o tuto službu soustavněji žádány. Samy se stávají výraznými reprezentanty určitých, zejména třídně skupi-

nových zájmů, a neupínají se tudíž k modelování alternativ politického systému jako prostředku k nalezení obecné vůle, společného zájmu.

Současné se prokazuje, že na formování politické vůle kteréhokoli subjektu politického života, ať již jde o subjekt individuální či skupinový, působí tolik uvědomovaných a zejména neuvědomovaných tlaků, že uvažovat o nezávislém projevu politické vůle je přinejmenším naivní.⁴⁷ Výtky, které byly právem adresovány liberalismu, platí tedy plně i pro *v podstatě liberalistický* pluralismus.

Pluralitní ideje nejen „ochromují odpovědnou veřejnou vládu“, ale vedou i k přehodnocení předindustriální situace (gildy, vesnice, malý stupeň integrace). „Moderní svět se tak stal zřejmě disfunkční“, píše Kariel „ztracený svět feudálních gild, korporací, církví, klášterů, universit, municipalit a stavů mohl získat atributy utopické společnosti.“ Kariel se proto domnívá, že jde o „konzervativní reakci proti domnělým efektům masové společnosti“ (podtrženo M. F.).

Charakteristické rysy pluralismu tedy jsou:

1. multiplicita útvarů;
2. důraz na skupinovou participaci a idealizace skupinového života (paušální přenášení norem života některých malých skupin na všechny velké skupiny);
3. idealizace tvorby společného (obecného) zájmu;
4. slabý stát;
5. formální a jednostranná interpretace vztahu centrální moci a individuální a skupinové participace.

Naznačili jsme jistý vývoj pluralismu, zejména představ o vztahu centrální moci a participace, ale současně jsme ukázali, že kritika v podstatě právem napadá pluralismus za liberalistickou úchylnku.

Základní omyl pluralismu není v tezi o multiplicitě (i monismus respektuje relativní autonomnost částí), ale v tezi přeceňující záruky, poskytované právním řádem.

*

Ideologie pluralismu prožila krátkou, ale zato velmi bouřlivou renesanci dokon-

⁴⁵ Iring Fetscher, *The Concept of Political Participation Today*, VII. světový kongres IPSA, 1987.

⁴⁶ *International Encyclopedia of The Social Sciences*, The Macmillan Comp., Free Press, Volume 11, Pluralism, Henry S. Kariel.

⁴⁷ Stanley Kelley, *Professional Public Relations and Political Power*, Baltimore, London, Oxford University Press.

ce mezi určitými společenskovědními teoretiky, ideology a publicisty v některých socialistických zemích, zvláště v ČSSR v roce 1968 a 1969. Jaké byly příčiny oživení a konečně i překvapivé glorifikace tak nesporně jednostranné a povrchní ideologie?

Zájem o pluralitní koncepcí podnítila za prvé, kontrastní reakce na předchozí situaci, zejména na redukci skupinové participace a ohrožení stability zákonnosti a právního řádu, za druhé, idealizace (formalizace) vztahu participace a vládnutí, nahrazovaného reálně subjektivistickým intelektuálním aristokratickým osvícenstvím.

Monolitní model společenské struktury neodpovídal potřebám efektivního rozvoje socialistické společnosti; 1. ve sféře ekonomiky (omezení možností aktivní ekonomické tvorby řady subjektů ve prospěch abstraktně liberálně pojaté spontánní účasti všech, inspirované formálním pojetím skutečného stupně zespolečnění základních výrobních prostředků); 2. ve sféře politického systému (redukce politického rozhodování na procesy směřující shora dolů, faktický autokratismus vedoucích politických osobností, spojený s jejich kultem); 3. ve sféře duchovního systému, zvláště vědy (podcenění potřeb rozvoje vědy a subjektivistická politická interpretace jejího rozvoje).

Stupeň těchto deformací a návrhy vychodisek byly ovšem posuzovány velmi protichůdně. Např. Ehrlich tvrdí, že byl podceněn význam sociálních skupin v neprospěch individua, i když byl slovy mnohdy vyzdvihován, že byla podceněna potřeba rozptýlení veřejné moci, funkční decentralizace, proudhonovského federalismu (?). Dialektická rozpornost sociální a politické skutečnosti byla nahrazena schématem: třída — společnost, individuum (občan — stát), tj. „nesmiřitelným a neplodným dualismem“⁴⁸ těchto kategorií.

Příčiny spatřuje Ehrlich v schematizaci klasických a praktických sociálně politických inspirací. „Skutečnost, že jsme zařadili Rousseaua a jakobíny mezi předchůdce marxistického myšlení,“ píše, „má tento důsledek: je třeba přijmout politický individualismus a v této souvislosti se pak dichotomie stát — občan stává zřejmým podceňováním »prostředkujících skupin«.“⁴⁹ Je ovšem otázkou, kterou si Ehr-

lich neklade, zda jsme zařadili tyto klasické zdroje nahodile, anebo v souladu se základní inspirací gnoseologickou (dialektický monismus) a sociálně politickou (revolučnost jakobínů).

To, co slibovala *socialistická demokracie*, tj. vytvoření podmínek pro preferování hledisek výkonu a sociální prospěšnosti (odbornost a političnost v jednotě), a tedy pro vznik nové dynamické struktury moci, bylo fakticky nahrazeno rousseauovským zjevením obecného zájmu, přičemž podmínky jeho trvalého zhodnocování byly politickým subjektivismem zúženy. Zvláště po tomto „monolitickém“ období musela snaha o reálné sjednocování nutně zahrnout i specifikaci, autonomizaci, případně v jisté míře „rozpad“ jednoty úsilí nacházet společné a obecné a prosazovat je nikoli přehnaně apriorně, ale při respektování suverenity a formální rovnosti. Socialistická kritika nemůže fakt formální rovnosti zrušit, *nehodlá se jím však ani spokojit*. Trvale usiluje o to, naplnit jej reálným obsahem prostřednictvím uplatnění sociální a politické hegemonie dělnické třídy a vedoucí úlohy strany.

Pojem pluralismu nebyl ve zmíněném období zevrubně (historicko-kriticky) interpretován, přestože, jak konstatuje Ehrlich, je „stále dosti vágní“. (Sám jej vymezil poměrně značně povšechně poukazem na novou reprodukci pojmu suverenity, zvláště státu a občana, v neprospěch byrokratismu a ve prospěch práv jedince (člověka a občana). Přesto se Ehrlich snaží reprodukovat klasické *marxistické* dědictví v pluralitním duchu (!). V odpovědi na otázku, zda byl Marx pluralistou, nepřesně tvrdí, že „nelze pochybovat, že chápal sociální problémy pluralistickým způsobem“. Tutéž pozici přičítá Leninovi (jeho síť volených lidových rad byla „antibyrokratickou pluralistickou koncepcí“) a upírá ji až Stalinovi. Jemu přičítá taktizování nad problematikou pluralismu. V jeho pojetí prý jde o „krok zpátky, krátkodobou taktiku, jež je dočasně diktována základní politickou nezbytností“ (Ehrlich poukazoval i na vývoj v Polsku po r. 1956).

Ehrlichova představa o „socialistickém pluralismu“ není však spjata s představou o potřebě více stran. Rozvíjí jinou možnost, možnost rozvinutí demokracie uvnitř strany: poukazuje na dominantní

⁴⁸ Ehrlich, *Pluralismus*.

⁴⁹ Dito;

pozici reprezentativního článku, na kritiku exekutivy, potřebu rotace kádrů, respekt k sociálním organizacím. Odmítá však tezi o konvergenci systémů.

Relativně větší a víceméně trvalá autonomie mezzoskupin a mikroskupin a individuí v sociální a politické struktuře je trvalým atributem moderního systému, a tedy i vědeckého, marxistického hlediska. Ehrlich však činí podle našeho názoru naprosto neoprávněně *rovnítko* mezi pluralismem a antibyrokratismem.

Jinou podobu alternativy pluralismu a monismu jako nástroje řešení základního rozporu politického systému socialismu předkládá Jugoslávec Bibič a Pašič. „Tím, že zanedbává konkrétní historickou dynamiku ve společenské struktuře, která je projevem uvědomělých i živelných historických procesů v průběhu posledních desetiletí,“ konstatuje Bibič, „konzervuje abstraktní globalismus lidskou akci na historicky stabilním bodě a činí ji nehybnou“. Empirickému pluralismu (např. americkému) však Bibič přisuzuje pouze deskriptivní konkrétnost. Nezná historické dimenze zájmových konfliktů ani hierarchii moci rozličných společenských makroskupin a jejich postavení v totální společenské struktuře. Z nehistorické „žabí perspektivy“ skupinového pluralismu, dynamicko-historický vztah mezi politikou a totální společenskou strukturou se zdá být věčnou, osudem danou potřebou politické arbitráže a smysl politické činnosti se redukuje na skupinový egoismus. Základem pluralistické koncepce se tak stává »idiotismus«, i když na »vyšší« skupinové úrovni.⁵⁰

Je příznačné, že také Pašič věnuje zvláštní pozornost diferenciaci a *jednotě*, nikoli prosté absolutizaci pluralitně pojatých útvarů. Pašičovi jde o novou integraci, nejde mu o kritiku z hlediska všeobecných demokratických ideálů, z hlediska všeobecné politické demokracie pro dělnickou třídu. Jeho pozice se dosti odlišuje od poměrně abstraktního pluralismu Ehrlichova. Příznačně také poukazuje na zcela jiné aspekty tradic, na něž se marxismus odvolával, konkrétně na *překonání* hradeb mezi legislativní a výkonnou mocí v Komuně a na odvolatelnost reprezentan-

tů i úředníků, na sověty jako na formu diktatury proletariátu i formu radikálního rozšíření demokracie.⁵¹

Českoslovenští pluralisté se někdy odvolávají na koncepcce strategie a taktiky italských (či francouzských) komunistů a označují je za „pluralitní“. V tomto případě jde o další doklad povrchnosti argumentace ideologů pluralismu. Italští komunisté mnohokrát poukazovali na své úsilí rozvinout v rámci zachování zastupitelských institucí „zásadní kritiku zastupitelské či, přesněji řečeno, liberální demokracie, formulovanou Leninem, Marxem a v určitém kontextu i Rousseauem“ (Ingrao).⁵² Zdůrazňovali, že pružná taktika, respektující vývoj partnerů i odpůrců, klade značné nároky na povahu akce strany, zvyšuje nároky na snahy (ovšem trvalé) o její hegemonii. Antikomunistické ideologické politické tlaky je nemohou donutit ustoupit od požadavku hegemonie strany. Konkrétní politika, kterou rozvíjejí a která klade zvýšené nároky na každodenní postup strany, není doprovázena politicko-ideologickým odzbrojením, a vůbec ne rezignací na zápas o rozhodující otázku — *otázku moci*.

I na dílčí, ovšem vážný, problém týkající se taktiky v souvislosti s nesouhlasem při jednání v ústředním orgánu strany, odpovídá Ingrao jinak než naši pluralisté. Proč jsme tak nedůtkliví, pokud jde o nesouhlas, ptá se. „Zde působí naše přesvědčení, zakořeněné a odůvodněné, že taková stranická demokracie, jež se spokojuje pouze konfrontací názorů a nemění se v akci, je pohybnou, pokulhávající demokracií.“⁵³

Pro některé československé politiky v r. 1968 a 1969 je příznačná určitá bezradnost a koncepční dezorientace. Není jim jasná zejména koncepce dlouhodobějších cílů, tím méně pak prostředků realizace (strategie). Je typické, že A. Ort (na rozdíl od Pašiče) vychází z respektu k autonomii částí, k jejichmu dalšímu prohlubování, a dočasně v jisté míře rezignuje na zjištění a regulaci globální souvislosti, neboť, jak píše, zkoumat problémy nepochybně velmi úzce navzájem spojené ve vzájemné souvislosti „je v současné době nad síly jedince“. Je však podobně příznačné,

⁵⁰ A. Bibič, *Humanistická funkce politické vědy, Marx i Souvremennost* II, 1964.

⁵¹ Najdan Pašič, *Socialism and modernization of Politics*, viz pozn. č. 35.

⁵² P. Ingrao, *Démocratie socialiste et démocratie interne du parti*, Řím 1964.

⁵³ Ditto.

že se zdůrazňuje potřeba hluboké sociální analýzy jednotlivých sfér, potřeba dílčích výzkumů prováděných týmy, což by mělo předcházet syntetickému pohledu.⁵⁴

Z těchto globálních souvislostí se však nelze vymknout. Také Ort hovoří o potřebách dne, které nutí zaujímat okamžitá, víceméně dočasná stanoviska, jež se však případně mohou měnit v taktickou (i strategickou) linii.

Naši pluralisté nikdy nerozvinuli (na rozdíl od Ehrlicha) ideu plurality, ale spontánně se koneckonců ztotožnili se všemi základními rysy tohoto ideologického systému.

1. jednostranně zdůrazňovali multidimenziálnosť (ať již byly motivy s ohledem na monolitní aspekty dosavadního vývoje jakkoli oprávněné);

2. chápali politické procesy značně formálně, neobdobně, naivně;

3. silně podceňovali sociální a politické dimenze politiky ve prospěch právních, ztotožňovali se (formálně) s předsudkem o dostatečnosti právních záruk;

4. absolutizovali význam zájmových skupin ve společenskopolitickém životě, idealizovali jejich vnitřní život a přenášeli naivně představy o jejich patriarchálně idylickém vnitřním uspořádání na skupiny velké, a dokonce na celou národní společnost (zájmová identita, vytvořená ryze „demokratickou“ cestou);

5. přeceňovali a idylizovali povahu přívetivé soutěže meziskupinových zájmů, deklasovali mocenské struktury, existující prvky donucování či násilí;

6. podceňovali význam vládnutí a jeho efektivitu, institucí, včetně úlohy strany a státu; nezastavili se ani před jednoznačně anarchistickým rozvrtem orgánů státní moci; nikoli tento rozvrat, ale obava z ohrožení nejproblematičtějších skupinových zájmů je lekala a orientovala;

7. logikou faktů však byli donuceni angažovat se v reálném politickomocenském zápase), vyrovnávat se s tlaky a požadavky reálné mocenské struktury; protože rezignovali na třídní proletářskou orientaci, dospívali koncepcí k formálně eklektickému zacházení se skupinovými a individuálními zájmy, čímž přispívali k dominanci zájmů a skupin, jež si počínaly nejcílevedoměji, nejagresivněji, skupin, jimž

v předchozích kampaních pomohli vybudovat prestiž masově komunikačními prostředky.

Jejich reálná angažovanost nabývala tedy typicky liberalisticko-pluralistických rysů, tj. byla nutně provázena individualistickým mesiášstvím, přeceňováním racionalistických přístupů, lichocením mase a současně aristokratickým přezíráním této masy. Šlo fakticky o neosvícenecký postoj, který však působil objektivně (díky vyspělé manipulační technice a zejména jednostrannosti inspirací krajně reakčně.

Československý pluralismus vyšel (podobně jako např. historický anglický pluralismus) ze záměru obrátit se od ideologických dogmat ke skutečnosti. Smyslem mělo být vyjít z reálné zájmové struktury socialismu, obnovit náročný a potřebný mechanismus prosakování sociálních zájmů do politickoinstitucionální sféry. Nešlo však o samoúčelnou reflexi zájmové struktury ve struktuře politických procesů. Cílem měla být obnova efektivitu a vyšší efektivita sociálně politického (zejména ekonomického) rozvoje.

Uplatněním komplexní pluralistické ideologie se však velice rychle přešlo od pokusů o realistické interpretace k formování ideologických mýtů, k naivnímu a vulgárnímu politickému angažování, jež postupně nabylo rysů teorií elit a davu „obohaceného“ racionalistického osvícenectví a utopismu. Spekulativnost (abstraktnost) a utopismus v teorii však objektivně komplikoval snahy o konkrétní politickou (masově politickou) akci, komplikoval snahy marxisticko-leninsky orientovaných vedoucích stranických představitelů o obnovení koncepčního, zásadového přístupu, vedl k bezzásadovému politikaření, zejména v oblasti kádrové politiky, prohluboval koneckonců krizi naší společnosti.

Jeho celkový reálný efekt byl reakční, antisocialistický.

Pluralismus není vhodným teoretickým rámcem ani pro verifikaci hypotéz o růstu významu participace individuů a skupin v politickém životě za socialismu. Přináší abstraktní kritéria, rozcházející se podstatně s reálnou povahou politických procesů v socialismu, zejména pak s dialektikou participace a vládnutí.

⁵⁴ A. Ort, *Ekonomická racionalizace a politické rozhodování*, viz pozn. č. 35.

Jaké jsou základní rysy monistické koncepce?

Monistické pojetí vychází z těchto zásad:

1. existence „plurality“ politických fenomenů, institucí; hledání záruky existence a trvalé autonomie institucí (otevřenost);

2. všeobecná souvislost a podmíněnost, ale zejména objektivní hierarchická, nerovná povaha vazeb politických institucí, existence integrativní komponenty v každé dimenzi politického systému a v politickém systému jako celku (častá redukce na mocenskou strukturu); hledání cest k objasnění a optimalizaci mocenské, participační, ideové, organizační, vývojové a dalších struktur;

3. objektivní převládání systémových elementů nad elementy parciálními (skupinovými, individuálními); charakteristika, respektování a optimalizace zprostředkování vztahu mezi rozhodujícími obecnými systémovými znaky parciálními, skupinovými, individuálními (demokracie, participace a vedení, řízení, manipulace);

4. jednota statiko-dynamického aspektu, zprostředkovaná vnitřní a vnější rozporností systému s kvalitativními skoky v trvalé inovaci (modernizaci), typické pro současné systémy (růst temporality);

5. existence hierarchie vnitřních rozporů systému, v níž dominuje rozpor mezi komplexní institucí (zejména formálně) představující veřejnost (často redukovanou na veřejnou moc či dokonce stát či stranu) a politicky orientovaným a angažovaným obyvatelstvem, tj. veřejností vcelku.

6. vnitřní vazby (rozpory) systému jsou úzce podmíněny rozhodujícími komponentami sociálního prostředí (jmenovitě ekonomikou, i když neztrácejí svou relativní autonomii);

7. rozhodující význam pro povahu základního politického rozporu má sociální skupina jako složka veřejnosti, jež má rozhodující (inovační, modernizační, optimalizační) funkce v ekonomické soustavě, tj. moderní dělnická třída;

8. existuje podstatná a neobyčejně významná souvislost politické, sociální (třídní) a ideové (ideologické a vědecké) struktury; trvalým problémem zůstává překonání omezené autonomie, zejména vůči vědě, a také pozice tzv. čisté vědy. Rozhodující je vazba mezi dělnickou třídou a moderní vědou o společnosti a politice.

Závěr

I. Pluralitní dezinterpretace marxismu-leninismu se projevuje ve faktickém snížení nároků na úroveň odbornosti v jednotlivých vědních oborech a filosofii. Nejprůběžněji se tato nižší efektivita, v některých případech i stagnace a regres, projevuje v určité bezstarostnosti vzhledem k integračním procesům v soudobé vědě, v jednostranné preferenci autonomizačních procesů, v preferování rozpadu struktur a v živelné povaze tvorby struktur modifikovaných, „moderních“. Plodem této metodologické a teoretické laxnosti je revizionismus ve vědě, snížená schopnost kritického odstupu od přitažlivých tendencí vývoje světové vědy, mnohdy zatížené apologetikou buržoazní společnosti. Ve vědě se v důsledku toho projevuje deideologizace, desociologizace, tj. určitý vliv renesance osvíceneckého racionalismu, modifikovaného ovšem soudobou zkušeností, zejména teorií elit a davu. „zkušenostmi“ z výstavby socialismu atd.

Vzájemný vztah sociologie, politologie a vědeckého komunismu je chápán značně povrchně, existují stále ještě pansociologické tendence a mylné interpretace povahy sociálního konkrétní (eklekticismus).

Současný vývoj vědy znovu vyzdvihl význam základních marxistických východisek. Neexistuje skutečný protiklad mezi současnou vědou a „ideologizujícím se“ marxismem-leninismem. Existuje však podstatný rozdíl mezi autentickým marxismem-leninismem a některými dogmatickými a revizionistickými interpretacemi, jež se opírají o metodu vulgární redukce a ideologii pluralismu.

II. Českoslovenští pluralisté nikdy nerozvinuli ideu plurality, ale spontánně se koneckonců ztotožnili se všemi základními rysy tohoto ideologického systému.

Jednostranně zdůrazňovali multidimenzionalitu, chápali politické procesy značně formálně, neodborně, naivně, zejména podceňovali sociální a politické dimenze politiky ve prospěch právních, ztotožňovali se s předsudkem o dostatečnosti právních záruk. Absolutizovali význam zájmových skupin ve společenskopolitickém životě, idealizovali jejich vnitřní život a přenášeli naivně představy o jejich patriarchálně idylickém vnitřním uspořádání na skupiny velké, a dokonce na celou národní

společnost (zájmová identita, vytvořená „ryze demokratickou cestou“). Přeceňovali a idylizovali povahu „přívětivé soutěže“ meziskupinových zájmů, deklasovali mocenské struktury, existující prvky donucování či násilí. Podceňovali význam vládnutí a jeho efektivity, institucí, včetně úlohy strany a státu. Nezastavili se ani před jednoznačně anarchistickým rozvrátem orgánů státní moci. Nikoli tento rozvat, ale obava z ohrožení nejproblematičtějších skupinových zájmů je lekala a orientovala.

Logikou faktů však byli donuceni se angažovat v reálném politickomocenském zápase, vyrovnávat se s tlaky a požadavky reálné mocenské struktury. Protože rezignovali na třídně proletářskou orientaci, dospívali koneckonců k formálně eklektickému zacházení se skupinovými a individuálními zájmy, čímž přispívali k dominanci zájmů a skupin, jež si počínaly nejcilevědoměji, nejagresivněji, skupin, jimž v předchozích kampaních pomohli vybudovat prestiž masově komunikačními prostředky.

Jejich reálná angažovanost nabývala tedy typicky liberalisticko-pluralistických rysů, tj. byla nutně provázena individualistickým mesiášstvím, přeceňováním racionalistických přístupů, lichocením mase a současně aristokratickým přezíráním této masy. Šlo fakticky o neoosvěcenský postoj, který působil objektivně krajně reaktivně, komplikoval snahy o konkrétní politickou (masově politickou) akci, snahy marxisticko-leninsky orientovaných vedoucích stranických představitelů o obnovení koncepčního, zásadového přístupu. vedl k bezzásadovému politikaření, zejména v oblasti kádrové politiky, a pohluboval koneckonců krizi naší společnosti.

Monistická koncepce vychází z „plurality“ politických fenoménů, institucí, ale respektuje existenci integrativní komponenty, objektivní převládání systémových elementů nad elementy parciálními, jednotu staticko-dynamického aspektu. zprostředkovanou vnitřní a vnější rozporností systému a s kvalitativními skoky k trvalé inovaci. Existuje hierarchie vnitřních rozporů systému, v níž dominuje rozpor mezi komplexní institucí, představující veřejnost a veřejností samou. Vnitřní rozpory systému jsou úzce podmíněny rozhodujícími komponentami sociálního prostředí, jme-

novitě ekonomikou, bojem dělnické třídy.

Existuje podstatná a neobyčejně významná souvislost politické, sociální (třídní) a ideové (ideologické a vědecké) struktury. Trvalým problémem zůstává překonání omezené autonomie, zejména vůči vědě, a také pozice tzv. čisté vědy. Pro zvýšení efektivity rozvoje vědy a společnosti je rozhodující úzké spojení dělnické třídy s moderní vědou o společnosti a politice, s marxismem-leninismem.

Резюме

Милослав Форманек: Марксизм и плюрализм

1. Плюралистная дезинтерпретация марксизма-ленинизма проявляется в фактическом снижении требований по отношению к уровню специальности в отдельных областях науки и в философии. Наиболее показательно проявляется эта пониженная эффективность, в некоторых случаях даже стагнация и регресс, в определенной беззаботности в отношении интеграционных процессов в современной науке, в односторонней предпочтении автономизационных процессов, в предпочтении распада структур и в стихийном характере образования модифицированных, «современных» структур. Плодом этого методологического и теоретического равнодушия является ревизионизм в науке, сниженная способность критического отношения к привлекательным тенденциям развития мировой науки, служащей часто апологией буржуазного общества. В результате этого наступает в науке деидеологизация, десociологизация, т. е. определенное влияние возрождения просвещенного рационализма, модифицированного, конечно, современным опытом, прежде всего, теорией элит и толцы, «опытом» строения социализма и т. д.

Взаимоотношение социологии, политологии и научного коммунизма понимается очень поверхностно, все еще существуют пансоциологические тенденции и ошибочные интерпретации характера общественного конкретного (эклетицизм).

Современное развитие науки снова выдвинуло значение основных марксистских положений. Нет действительной противоположности между современной наукой и «идеологизирующимся» марксизмом-ленинизмом. Есть однако существенная разница между аутентичным марксизмом-ленинизмом и некоторыми догматическими и ревизионистскими интерпретациями, которые опираются на метод вульгарной редукции и идеологии плюрализма.

11. Чехословацкие плюралисты никогда не развернули идею плюральности, но в конце концов они спонтанно отождествились со всеми основными чертами этой идеологической системы.

Они односторонне подчеркивали мульти-размерность, понимали политические процессы слишком формально, дилетантски, наивно, прежде всего недооценивали социальные

и политические моменты в отличие от правовых, отождествлялись с предрассудком, что достаточно одних правовых гарантий. Они абсолютизировали и значение группировок в общественно-политической жизни, идеализировали их внутреннюю жизнь и применяли наивно представления об их патриархально идиллическом внутреннем устройстве к большим группам, или даже к всенародному обществу (идентичность интересов, созданная чисто демократическим путем). Они слишком высоко ценили и идеализировали характер «приветливого сосуществования» интересов группировок, деклассировали господствующие структуры, существующие элементы принуждения, или насилия. Они недооценивали значение господства и его эффективности, учреждений, в том числе и роль партии и государства. Они не остановились даже перед анархическим разложением органов государственной власти. Их не пугало это разложение, их брал страх, что поставлены под угрозу их самые проблематичные групповые интересы, и этот факт определял их ориентацию.

Но логика фактов заставила их ангажироваться в реальной политической борьбе, справиться с нажимом и требованиями реальной, господствующей структуры. Так как они отказались от классовой пролетарской ориентации, они в конце концов стали обращаться с индивидуальными и групповыми интересами формально и эклектически. Этим содействовали доминирующему положению интересов и группировок, которые выступали наиболее целеустремленно, агрессивно и которые при помощи массовых средств коммуникации завоевывали престиж в предыдущих кампаниях.

Их реальная деятельность получала типично либерально-плюралистический характер, это значит, что ее неизбежно провожал индивидуалистический мессианизм; чехословацкие плюралисты переоценивали рационалистические приемы, они льстили массе и одновременно ее презирали. В самом деле это было неопросвещение, объективное воздействие которого было крайне реакционным. Оно мешало стремлениям совершить конкретный, политический (массово политический) подвиг, мешало стремлениям марксистско-ленински направленных руководящих партийных представителей восстановить концепцию, принципиальный подход. Это привело к беспринципному политиканству, прежде всего в области расстановки кадров, это углубляло в конце концов кризис нашего общества.

Монистическая концепция исходит из «плюральности» политических феноменов, учреждений, но учитывает наличие интегративного компонента, объективное преобладание системных элементов над элементами парциальными, единство статически-динамического аспекта, вызванное внутренними и внешними противоречиями системы и качественными скачками к прочной инновации. Существует иерархия внутренних противоречий системы, в которой доминирует противоречие между комплексной институцией, представляющей обществу, и между общественностью. Внутренние противоречия тесно обусловлены решающими ком-

понентами социальной среды, прежде всего экономической, борьбой рабочего класса.

Существует коренная и чрезвычайно важная связь политической, социальной (классовой) и идейной (идеологической и научной) структуры. Постоянной проблемой остается преодоление ограниченной автономии, именно в отношении науки, и также положение т. н. чистой науки. Решающим моментом для повышения эффективности развития науки и общества является тесная связь рабочего класса с современной наукой об обществе и политике, с марксизмом-ленинизмом.

Summary

Miloslav Formánek: Marxism and Pluralism

I. The pluralistic desinterpretation of Marxism-Leninism manifests itself in the factual reduction of claims placed on the level of expertness in the separate scientific disciplines and in philosophy. This lower effectivity, and in some cases even stagnation and regression, manifest themselves most symptomatically in a certain nonchalance as to the integration processes in contemporary science, in a one-sided preference of autonomization processes, in preferring the decomposition of structures and in the elemental character of building up modified modern structures. The fruit of this methodological and theoretical laxness is revisionism in science, a lowered ability to keep critically aloof from the attractive tendencies in the development of the world science, frequently affected by the apologetics of the bourgeois society. As a consequence of this, a sort of de-ideologization, de-sociologization are making their appearance, i. e. certain impact of the renaissance of the Enlightenment rationalism which is, of course, modified by contemporary experience, especially by the theory of the elite and of the crowd, by „experiences“ with introducing socialism, etc.

The mutual relation of sociology, politology and scientific Communism is conceived rather superficially; pansociological tendencies and erroneous interpretations of the nature of the social concrete (eclecticism) are still existent.

The contemporary development of science has laid new emphasis on the significance of the basic Marxist starting point. No real contradiction between contemporary science and ideologizing Marxism-Leninism exists. There is, however, a substantial difference between the authentic Marxism-Leninism and some dogmatic and revisionistic interpretations resting — among other things — on the method of vulgar reduction and on the ideology of pluralism.

II. The Czechoslovak pluralists have never developed the idea of plurality but have, after all, spontaneously identified themselves with all the fundamental characteristics of this ideological system.

They one-sidedly emphasized multidimensionality, conceiving the political processes

very formally, incompetently, naively, underestimating especially the social and the political dimensions of politics in favour of the legal ones, and identifying themselves with the unjustified assumption of the sufficiency of guarantees. They absolutized the significance of interest group in socio-political life, idealized their inner life and naively transferred the ideas of their patriarchally idyllic internal organization to large groups and even to the whole national society (identity of interests created in a purely democratic way). They overestimated and idealized the character of the „affable competition“ among intergroup interests and declassed power structures, existing elements of coercion or violence. They underestimated the significance of governing and its effectivity, of institutions, including the role of the Party and the State. They did not stop even before the unambiguously anarchist decomposition of the State-power authorities. It was, however, not this decomposition, but an apprehension of the most problematic group interests being endangered that frightened and orientated them.

By the logics of facts, however, they were forced to participate in the real struggle for political power, to cope with the pressures and requirements of the real power structure. Due to the fact that they had resigned the class orientation of the proletariat, they ultimately arrived at dealing with individual and group interests in a formally eclectic way; in doing so, they contributed to the domination of the interests and groups acting most purposefully, most aggressively, and helped them to build up their prestige in preceding campaigns by means of the mass media.

Their real commitment thus acquired a typically liberalistic-pluralistic character, i. e. it was necessarily accompanied by an individualistic Messiahship, by overestimating the rationalistic approaches, by flattering the

masses and simultaneously by slighting them in an aristocratic manner. It was, in fact, not an attitude of Enlightenment, but one which objectively operated in an extremely reactionary way complicating the efforts to carry through a concrete political (mass political) action, as well as the efforts made by the leading Party representatives, who were orientated according to the Marxist-Leninist principles, to revive the conceptual, high-principled approach. It led to an unprincipled pot-house politics, especially in the area of personnel policy, and ultimately prolonged, the crisis of our society.

The monistic conception proceeds from the plurality of the political phenomena, institutions, but respects the existence of an integrative component, the objective dominance of system elements over partial elements, the unity of the statico-dynamic aspect mediated by both the internal and the external contradictions of the system and with qualitative leaps towards a permanent innovation. There is a hierarchy of the internal contradictions of the system with the dominating contradictions between a complex institution representing the public and the public itself. The internal contradictions of the system are again conditioned by the decisive components of the social environment, especially by economics, by the struggle of the working class.

There is a substantial and extraordinarily significant connection of the political, social (class) and ideational (ideological and scientific) structures. To overcome the limited autonomy especially with regard to science — and also the positions of the so-called pure science remains a permanent problem. The narrow connection between the working class and the modern science of society and politics, Marxism-Leninism, is decisive for increasing the effectivity of the development of science and society.

V. I. Lenin a mírové soužití socialismu a kapitalismu

MILOŠ BENEŠ

Vysoká škola zemědělská, Praha

V tomto roce vzpomínáme významného stého výročí narození V. I. Lenina, nejvýznamnějšího představitele tvůrčího rozvoje marxismu v epoše imperialismu, tvůrce leninismu — marxismu naší současnosti. Toto významné výročí připomíná všem komunistickým stranám a všem komunistům celého světa, aby se znovu zamysleli nad svými názory a postoji, nad svou politikou, stylem a metodami své práce, aby je porovnávali ne s literou, ale s duchem leninismu. Zejména naše vnitropolitická situace nutně vyžaduje, aby každý komunista a každý vědecký či pedagogický pracovník na společenskovědním úseku si znovu ověřoval své názory a postoje v duchu leninismu.

Je ovšem úplně jasné, že nemůže jít a také nejde o jednostranné a mechanické přenášení Leninových teoretických a prakticko-politických názorů a závěrů na současné ekonomické, politické a jiné otázky, ale o *osvojení si Leninova přístupu, leninské metodologie řešení ekonomických, politických, kulturních, sociálních a jiných, ale v dnešní situaci především politických problémů*. Současně však jde i o skoncování s nedávnou praxí podceňování leninského přístupu k řešení těchto otázek na naší společenskovědní frontě pod záminkou, že Leninovy závěry a přístupy jsou již v podstatě dávno překonány, že již nemají naší současné socialistické společnosti mnoho co říci, že jsou snad ještě platné pro podmínky zaostalých zemí, ale nehodí se pro vyspělé průmyslové společnosti.

Domívám se proto, že je vhodné si znovu připomenout i Leninův přístup k základním problémům zahraniční politiky socialistického státu, zejména k politice mírového soužití států s různým společenským zřízením, a v této souvislosti alespoň stručně objasnit nesprávnost a škodlivost názorů a teorií nepřátelských marxismu-leninismu.

Buržoazní kritika marxismu-leninismu v oblasti zahraničně politických názorů, názorů na mírové soužití socialismu a kapitalismu, se vyznačuje zejména snahou „dokazovat“, že politika mírového soužití je přímo protikladná duchu Leninova přístupu, duchu leninismu, a že vlastně v Leninově díla nenajdem o mírovém soužití států s různým společenským zřízením skoro nic, že naopak Lenin se zabýval výhradně problémy násilných revolucí a válek.

Zejména v USA a NSR jsou rozpracovány různé antikomunistické „teorie“, snažící se dokazovat, že mírové soužití neodpovídá leninské teorii socialistické revoluce a že je jen dočasnou taktikou. Tak např. G. Wetter ve své práci *Sovětská koncepce koexistence* napsal: „Politika mírového soužití ... znamená pozici pokojného očekávání, až jedna země za druhou odpadne na základě probíhajícího objektivního a zákonitého procesu dozrávání od kapitalismu, jako suché listy odpadávají na podzim se stromu ... Je nutno říci, že taková vyčkávací pozice je v rozporu s vnitřním charakterem leninismu.“¹

V. Leonard ve své práci *Současná sovětská ideologie* dokonce šel tak daleko, že vůbec popřel jakýkoli přínos V. I. Lenina k problematice mírového soužití. Napsal: „Lenin nikdy nerozpracovával doktrínu, učení nebo princip koexistence.“²

Tak se snaží buržoazní kritikové ve svém antikomunistickém boji „dokazovat“, že politika mírového soužití socialistických zemí, především tedy Sovětského svazu, je jenom rouškou pro jakousi „agresivní“, „protimírovou“ politiku, sloužící v podstatě „exportu komunistické revoluce“ do celého světa, neboť jen taková politika prý odpovídá závěrům a přístupům marxismu-leninismu.

Tak například G. Kissinger, jeden z nejznámějších poradců presidentů Spojených států amerických, ve své knize *Jaderná*

¹ G. Wetter, *Die sowjetische Konzeption der Koexistenz*, München 1959, s. 22.

² V. Leonard, *Sowjet-Ideologie heute*, Band II. Frankfurt am Main und Hamburg 1962, s. 226.

zbraň a zahraniční politika napsal: „Sovětští představitelé se dívají na mírové soužití... jako na nejlepší prostředek k přetrhání existujících mezinárodních spojení za pomoci jakýchkoli prostředků kromě všeobecné jaderné války.“³

A. Buchholz zase napsal: „Mírové soužití mezi Východem a Západem je proto ve svém základě jednostranná cesta k ofenzivě komunismu.“⁴

Nejdříve bude tedy snad nejvhodnější velmi stručně odpovědět na otázku, jaký je teoretický a prakticko-politický přínos V. I. Lenina k problematice mírového soužití států s různým společenským zřízením, a potom objasnit Leninův odkaz pro rozvoj marxisticko-leninské teorie a politiky mírového soužití socialismu a kapitalismu v současné době.

Leninský přístup k řešení problémů mírového soužití států s různým společenským zřízením.

V. I. Lenin byl, jak známo, vynikajícím teoretikem a praktikem nejen ruského, ale celého mezinárodního revolučního dělnického hnutí. Veškerou svou činnost a energii věnoval jak rozvíjení teorie leninismu, tak politice revolučního dělnického hnutí.

Lenin přistupoval k politice jako ke vědě a umění. Mnohokrát totiž zdůrazňoval, že má-li být politika komunistické strany účinná, musí být správná, to znamená, že se v ní mají vždy co nejvěrněji odrážet objektivní poznatky a závěry společenských věd. Současně si byl plně vědom, že to samo o sobě v politice nestačí, že v ní je nutno včas najít, ovládnout a použít i odpovídající strategické a taktické formy a prostředky boje za dosažení cílů politiky, že tyto metody a prostředky boje stejně jako cíle politiky strany musí být pro dělnickou třídu (zejména pro její uvědomělejší a aktivní části) přijatelné a pochopitelné.

Lenin si byl plně vědom i nutnosti umět včas měnit tyto metody, způsoby a prostředky politického boje, aby odpovídal dané situaci, danému poměru sil i předpokládaným závěrům nepřátel revolučního dělnického hnutí. Když ve své práci *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu* ro-

zebíral soudobou strategii a taktiku různých revolučních dělnických organizací, napsal:

„Dějiny vůbec a dějiny revolucí zvlášť jsou vždycky obsahově bohatší, mnohotvárnější, rušnější, záluždnější, než si představují nejdokonalejší strany, nejuvědomělejší předvoje nejvyspělejších tříd... Z toho vyplývají dva velmi důležité praktické závěry: za prvé, že revoluční třída, aby mohla dostat svému úkolu, musí zvládnout *všechny* formy nebo stránky společenské činnosti bez výjimky..., za druhé, že revoluční třída musí být připravena na nejrychlejší a nejneočekávanější záměnu jedné formy druhou“.⁵

Z tohoto metodologického přístupu k politické strategii a taktice, jejím formám, způsobům a prostředkům, vyplývá vzájemná závislost politické strategie a politiky strany a poznatků a závěrů teorie marxismu-leninismu. K nalezení, ovládnutí a použití nových forem, metod a prostředků politického boje bylo v dějinách mezinárodního revolučního dělnického hnutí třeba neustálého rozvíjení teorie marxismu-leninismu, stále hlubšího porovnávání objektivních zákonitostí společenského vývoje. Bylo nutno porovnávat nové ekonomické a sociální podmínky vyvolávající v život působení stále nových a nových zákonitostí vývoje lidské společnosti.

Tak již od počátku existence sovětské moci, první vítězství diktatury proletariátu, ale zvláště po porážce imperia-listických intervencí a vnitřních kontra-revolučních sil v občanské válce a po neúspěchu revolučního dělnického hnutí v západní a střední Evropě vzniká závažný mezinárodněpolitický problém, problém uspořádání vztahů mezi prvním socialistickým státem a okolním kapitalistickým světem. Za této situace Lenin konkrétně rozpracovává otázky a problémy mírového soužití států s různým společenským zřízením.

Lenin jako politik a organizátor revolučního dělnického hnutí vycházel při rozpracování otázek a problémů mírového soužití z teorie socialistické revoluce. Proto jeho názory a závěry o mírovém soužití nikdy nebyly odtrženy od zájmů roz-

³ G. Kissinger, *Jadernoje oružije i vněšnja politika*, s. 211.

⁴ A. Buchholz, *Der Kampf um die bessere Welt*, Stuttgart 1961, s. 52.

⁵ V. I. Lenin, *Spisy* 31, s. 90–91.

⁶ V. I. Lenin, *Spisy* 30, s. 368–371.

víjení světové socialistické revoluce, nýbrž naopak byly jim přímo podrženy.

Východiskem jeho teoretických a praktických závěrů v otázkách mírového soužití dvou soustav byla *teorie o možnosti vítězství socialistické revoluce zpočátku i jen v jedné či několika zemích a tudíž nutné existence socialistického státu spolu s kapitalistickými státy.*

„Vývoj kapitalismu — píše Lenin ve své práci *Vojenský program proletářské revoluce* — probíhá v různých zemích nejvýše nerovnoměrně. A jinak tomu při zbožní výrobě ani být nemůže. Z toho vyplývá nezvratný závěr: socialismus nemůže zvítězit současně *ve všech* zemích. Socialismus zvítězí nejprve v jedné zemi nebo v několika zemích, kdežto ostatní zůstanou nějakou dobu buržoazními nebo předburžoazními“.⁶

Z toho nezbytně vyplynul problém vztahů mezi státy s různým společenským zřízením, problém koexistence. Lenin správně předpokládal, že imperialismus se pokusí, jak jen k tomu budou vhodné podmínky, zničit první socialistický stát světa. I když také po vítězství v občanské válce připomínal nevyhnutelnost imperialistické intervence, přece jen ukazoval, že sovětský lid si vydobyl, zejména za podpory lidových mas v kapitalistických zemích (které, jak říkal, znemožnily válku imperialismu proti sovětské moci) určité období, kdy může sovětský stát existovat vedle ekonomicky a vojensky silnějších imperialistických států.

A na otázky, jak si představuje vztahy mezi socialistickým státem a ostatními národy světa odpovídá, že plány sovětské vlády v Asii jsou stejné jako v Evropě: „... mírové soužití s národy, s dělníky a rolníky všech národů, které se probouzejí k novému životu...“⁷

Současně rozpracovával zásady mírového soužití, jako např. zásadu nevměšování do vnitřních záležitostí cizích států, zásadu rovnosti ve vzájemných vztazích, zásadu vzájemných výhod v obchodních stycích atd.

Snad nebude neužitečné ukázat některé konkrétní Leninovy myšlenky a výroky o zásadách mírového soužití.

V dopise „Americkým dělníkům“ např. Lenin napsal: „Často se mne lidé ptají,

zda mají pravdu ti Američané — nejen dělníci, ale hlavně buržoazie — kteří se stavějí k válce s Ruskem záporně a čekají, že v případě uzavření míru budou nejen obnoveny obchodní styky s námi, ale že bude možno získat v Rusku i jisté koncese. Opakuji, že mají pravdu. Trvalý mír by přinesl pracujícím masám v Rusku takové ulehčení, že by tyto masy nepochybně přistoupily i na poskytnutí jistých koncesí. Koncese jsou za rozumných podmínek žádoucí i pro nás, neboť je to jeden z prostředků, jak získat Rusku po tu dobu, dokud budou socialistické a kapitalistické státy existovat vedle sebe, technickou pomoc zemí po této stránce vyspělejších.“⁸

Uvádíme některé jeho myšlenky z odpovědí na otázky dopisovatele amerického listu „New York Evening Journal“:

K problému „Zásady míru s Amerikou“ Lenin říká:

„Ať nás američtí kapitalisté nechají na pokoji. My je na pokoji nenecháme. Jsme dokonce ochotni zaplatit jim zlatem za stroje, náradí a jiné věci potřebné pro dopravu a výrobu. A nejen zlatem, ale i surovinami...“

K problému „Možnost hospodářského spojení mezi Ruskem a Německem“ uvádí:

„Bohužel tato možnost není veliká. Neboť Scheidemanovci jsou špatní spojenci. Jsme pro spojení se všemi zeměmi bez výjimky...“

Na otázku „Je Rusko ochotno navázat obchodní styky s Amerikou?“ odpovídá:

„Ovšemže je ochotno, tak jako se všemi zeměmi.“⁹

To snad stačí, aby nebylo nejmenších pochyb o tom, že Lenin konkrétně rozpracoval řadu problémů a otázek mírového soužití států s různým společenským zřízením.

Rozpornou či spornou otázkou však zůstává problém Leninova celkového pojetí politiky mírového soužití a jeho zásad jako principů zahraniční politiky socialistického státu v rámci politické strategie a taktiky komunistické strany, revolučního dělnického hnutí.

Lenin v tehdejší situaci, za tehdejšího poměru sil, podle mého názoru, jak se později pokusím dokázat, neviděl v míro-

⁶ V. I. Lenin, *Spisy* 1, s. 835.

⁷ V. I. Lenin, *Spisy* 30, s. 340.

⁸ V. I. Lenin, *Spisy* 30, s. 31.

⁹ V. I. Lenin, *Spisy* 30, s. 368–371

vém soužití reálně možnou cestu vývoje světové socialistické revoluce, i když se to někteří teoretikové, publicisté a propagandisté snaží dokazovat. Tato cesta v tehdejších podmínkách nebyla realizovatelná a proto také Lenin, podle mého mínění, *chápal zásady mírového soužití a mírové soužití vcelku jako taktické prostředky zahraniční politiky socialistického státu v boji proti kapitalistickému obklíčení, proti agresivním snahám imperialismu.*

I když Lenin při rozpracovávání otázek strategie politiky strany, jejich cílů a prostředků vycházel z nevyhnutelnosti dalších pokusů imperialismu o zničení sovětského státu a tomu podřizoval taktické metody a prostředky, naprosto to neznamenalo, že by vždy a za všech okolností byl jen pro násilnou cestu rozvoje světové socialistické revoluce, pro „export revoluce“, a že by odmítal pokojnou cestu, jak se snaží imperialističtí a také maoističtí ideologové „dokazovat“.

K dokázání nesprávnosti snad postačí odpovědět několika větami z Leninova významného článku „Podivné a hrozné“, ve kterém kritizoval nesprávnou teorii „exportu revoluce“, halenou do hávu nutnosti začít pseudorevoluční válku proti kapitalismu za nevýhodného poměru třídních sil i za cenu zničení sovětské moci, prvního socialistického státu, SSSR, základny a opory mezinárodního dělnického hnutí.

„Možná, že autoři (levičácké rezoluce — pozn. M. B.) soudí, že zájmy mezinárodní revoluce vyžadují, aby byla podněcována zvenčí, a že takovým podněcováním by byla jediné válka a naprosto ne mír, který může zapůsobit na masy dojmem jakéhosi „uzákonění“ imperialismu? Podobná „teorie“ by byla v úplném rozporu s marxismem, který vždy zavrhoval „podněcování“ revolucí zvenčí, neboť ty se rozvíjejí podle toho, jak se vyhrocuje třídní rozpor, z nichž revoluce vznikají. Taková teorie by se rovnala názoru, že ozbrojené povstání je vždy a za všech podmínek nutnou formou boje.“¹⁰

A že Lenin skutečně i v politice se neorientoval výlučně na násilné metody a prostředky, plně dokazují jeho teze s orientací na pokojný rozvoj revoluce, přijaté dubnovou konferencí strany v roce 1917.

Takový je, jen stručně vyloženo, základní metodologický přístup V. I. Lenina k rozpracování problémů a otázek mírového soužití států s různým společenským zřízením, který vedl k položení základů marxisticko-leninské teorie mírového soužití, k uskutečňování politiky koexistence.

Aktuálnost Leninova odkazu v otázkách mírového soužití

V mezinárodním dělnickém revolučním hnutí je tento velký teoretický a prakticko-politický přínos V. I. Lenina k problematice mírového soužití států s různým společenským zřízením plně uznáván a oceňován. V tom prakticky není sporů, ani podstatných rozdílných názorů. Různost hledisek a různost názorů se ale objevuje hned při zkoumání a řešení otázky, co z Leninových závěrů platí pro současnost, jak pro tvůrčí rozvoj současné marxisticko-leninské teorie, tak pro politickou praxi zemí světové socialistické soustavy, která se stává stále více rozhodujícím činitelem mezinárodního vývoje. A právě tato skutečnost nesmírně zdůrazňuje význam správného určení obsahu, metod a prostředků zahraniční politiky socialistických zemí na základě tvůrčího rozvíjení leninského učení o mírovém soužití.

V názorech na teorii a politiku mírového soužití socialismu a kapitalismu existují v mezinárodním revolučním dělnickém hnutí skutečně hluboké názorové rozdíly. Jsou to jednak nesprávné pravicové reformistické názory, jednak nesprávné sektářské levičácko-dogmatické názory, které v praxi, vinou maoistického vedení čínských komunistů, vedly de facto k roztržce mezi socialistickými zeměmi, čehož imperialisté, zejména američtí, dovedně ve své zahraniční politice využívají.

V čem spočívají maoistické dogmatické názory na mírové soužití a čím se liší od tvůrčího marxistického pojetí mírového soužití většiny socialistických zemí a komunistických stran?

Maoistické názory chápou politiku mírového soužití států s jiným společenským zřízením jen jako *taktický, tj. dočasný, pro současný poměr třídních sil a situaci ve světě vhodný prostředek, nástroj zahraniční politiky socialistických zemí a komunistických stran vůbec.* Chápou zá-

¹⁰ V. I. Lenin, *Spisy* 27, s. 64–65.

sady mírového soužití jako prostředky a nástroje politické taktiky a jako takové je ve své politice používají. Jak známo, taktika se mění každou změnou situace a také musí odpovídat na taktické způsoby a prostředky protivníka. Z toho vyplývá, že ve vhodné situaci jsou např. čínští vedoucí ochotni odložit zásady mírového soužití stranou a použít nemírových, násilných prostředků k řešení sporných problémů s jinými státy. Dokazují to např. čínsko-indické ozbrojené konflikty v minulých letech. Takto prováděná politika mírového soužití nutně vede k sektářskému a politickému avanturismu.

Maoisté odmítají pojetí mírového soužití dvou soustav jako základního strategického nástroje, prostředku, cesty vítězství socialismu na celém světě, jako základního strategického prostředku zahraniční politiky socialistických zemí.

„Jestliže se generální linie mezinárodního dělnického hnutí jednostranně omezuje na „mírové soužití“ ..., znamená to ... zřeknutí se poslání světové proletářské revoluce a opuštění revolučního učení marxismu-leninismu.“¹¹

V jiném materiálu se praví doslova:

„Mírové soužití je součast boje na obranu míru. Komunisté ale nemohou převádět veškerý obsah boje za mír na mírové soužití, mírové soužití nelze pokládat za celkovou linii zahraniční politiky socialistických zemí ve světovém měřítku, za klíč strategie boje za socialismus.“¹²

Jak maoisté teoreticky zdůvodňují pojetí mírového soužití socialismu a kapitalismu? Především vycházejí z toho, že imperialismus se ve své podstatě nezměnil a že tudíž byl, je a bude zdrojem válek. Z toho pak vyvozují, že nevyhnutelnost války imperialistických zemí proti socialistickým zemím existuje stejně tak jako před druhou světovou válkou. A když mluví o tom, že světová válka není nevyhnutelná, pak jediné za předpokladu neexistence imperialismu. Proto je prý nutno se orientovat v politice na nevyhnutelnost války imperialismu proti socialismu, což v praktické politice nutně vede k odmítání každého pozitivního kroku k zmírnění zbrojení či odzbrojení, každého pozitivního kroku při mírovém jednání mezi před-

staviteli socialistických zemí, zejména SSSR a imperialistických zemí.

Dále zdůvodňují své taktické pojetí mírového soužití netřídním dělením zemí na chudé a bohaté země, přičemž vycházejí ze stavu jakési permanentní revoluční situace v nesocialistických chudých zemích, kde je možno prakticky ihned začít uskutečňovat ozbrojenou socialistickou revoluci. (Nesprávnost podobných „teorií“ plně dokázaly tragické události v Indonésii v roce 1965.)

Politika mírového soužití států s různým společenským zřízením, chápána jako základní strategický prostředek, podle jejich názoru, na jedné straně umožňuje imperialistům připravovat světovou válku proti socialistickým zemím a ztěžuje jejich přípravu na obranu, na druhé straně znemožňuje nebo alespoň značně ztěžuje uskutečnění socialistických revolucí především v chudých, tj. rozvojových zemích. Proto prý nemůže být správné strategické pojetí mírového soužití, ale výhradně taktické pojetí. V této souvislosti je třeba připomenout, že jsem si plně vědom, že vztah strategie a taktiky v politice mírového soužití, zejména pak v uplatňování či neuplatňování zásad mírového soužití je jistě mnohem složitější. V tomto výkladu mi jde ale o základní pojetí.

Maoismus se snaží ukazovat tyto své názory jako marxisticko-leninské a proto se velmi často odvolává na myšlenky a citáty V. I. Lenina o otázkách války a míru, které však Lenin vyslovoval v naprosto jiné světové situaci, za zcela jiného, pro socialismus nevýhodného poměru třídních sil ve světě.

Jaké byly tehdy podmínky pro Leniny záměry? Po vítězství socialistické revoluce v Rusku roku 1917 a nastolení diktatury proletariátu se imperialismus pokusil, s využitím zejména vnitřních kontrarevolučních sil, zničit sovětskou moc a obnovit kapitalismus. V této nemilosrdné třídní, občanské a intervenční válce byla imperialistická vojska spolu s vnitřní kontrarevolucí poražena za vydatné pomoci celého mezinárodního dělnického hnutí.

Vznikla úplně nová situace, kdy první socialistický stát na světě si vybojoval

¹¹) *Dopis ÚV KS Číny ÚV KSSS, Rudé právo*, dne 15. 7. 1963.

¹²) *K otázce války a míru*, Hanoj 1964, s. 148 (rusky).

právo na svou existenci v podmínkách kapitalistického obklíčení. Jak to vlastně bylo možné, proč imperialismus ekonomicky a vojensky mnohem silnější nebyl schopen zničit tento mladý a slabý sovětský stát? Tehdejší rozložení třídních sil ve světě vytvářelo totiž určitou specifickou rovnováhu sil. Její specifikum spočívalo v tom, že kapitalismus ekonomicky a vojensky nesrovnatelně silnější, neměl dostatek sil zničit sovětskou moc. Akce mezinárodního dělnického hnutí znemožnily sice imperialismům vyslání dostatečně silných vojsk proti Sovětskému Rusku, ale revoluční hnutí v Evropě nebylo schopno využít revolučních situací a svrhnout moc buržoazie a dál rozvinout socialistickou revoluci. Tato rovnováha sil přivedla k nutnosti dočasného mírového soužití socialistického státu s kapitalistickým světem, což Lenin správně pochopil a problémy koexistence rozpracovával.

Přitom připomínal, že není možno opájet se dosaženým úspěchem a „... nepopíráme, že by kapitalistické země mohly v budoucnu zasahovat do našich záležitostí. Musíme udržovat svou bojovou pohotovost. Ale podíváme-li se na podmínky, za nichž jsme rozdrtili všechny pokusy ruské kontrarevoluce a dosáhli formálního uzavření míru se všemi západními státy, tu nám bude jasné, že nemáme jen oddech — máme nové období, kdy je vybojována naše zásadní mezinárodní existence v síti kapitalistických států.“¹³

Lenin si ale byl velmi dobře vědom, že vzniklá specifická rovnováha sil je dočasná, že imperialisté se za výhodných podmínek znovu nepochybně pokusí zničit první socialistický stát, že válka imperialismu proti socialismu je nevyhnutelná.

Proto nutně chápal mírové soužití a jeho zásady jako taktické prostředky, dočasné nástroje zahraniční politiky SSSR. V tehdejší situaci, za tehdejšího poměru sil to bylo zcela správné a plně pochopitelné. Dosáhnout tehdejšího základního strategického cíle SSSR a mezinárodního dělnického revolučního hnutí, znemožnit nebo alespoň oddálit imperialistickou intervenci proti SSSR a vytvářet podmínky k dalšímu rozvoji světové socialistické revoluce, vyžadovalo velmi dovedně používat těch nejrozmanitějších taktických prostředků.

V zahraniční politice SSSR se proto ob-

jevuje mírové soužití jako taktický prostředek, který se stává hlavní zásadou sovětské zahraniční politiky.

Lenin ale vždy také ukazoval, že sovětský stát jako opora světové socialistické revoluce může a za určitých podmínek i musí použít proti imperialismu případně i jiné, nemírové prostředky a opatření, která z vojenského hlediska jsou dokonce opatřeními a prostředky útočnými.

„Kdybychom se vůči těmto silám, které jsou nám neustále aktivně nepřátelské, měli zřeknout, jak se nám to navrhuje, určitých akcí, jež by ve vojensko-strategickém smyslu mohly vypadat jako útočné, pak bychom nebyli jen hlupáky, ale i zločinci (podtrženo M. B.). Vedou nás k tomu, že chtějí sovětskou moc, obklíčenou nepřáteli, svázat na rukou a nohou a vydat ji na pospas světovým imperialistickým dravcům.“¹⁴

Tyto Leninovy názory nás jistě dostatečně opravňují k tvrzení, že Lenin chápal mírové soužití a jeho zásady i zásady případného použití vojenské síly jako prostředky taktiky zahraniční politiky SSSR. Mohlo by se tedy na první pohled zdát, že Leninovy názory a závěry podporují současné maoistické názory. Jenomže od dob Lenina mezinárodní revoluční dělnické hnutí urazilo obrovský kus cesty vpřed. Dnes existuje světová socialistická soustava, která se stává rozhodujícím faktorem mezinárodního vývoje, došlo k rozpadu imperialistického koloniálního systému, vznikl nový poměr sil ve světě. *Lenin vždy připomínal, že strategie a taktika komunistického hnutí musí vycházet především z rozboru poměru třídních sil ve světě, že se tudíž nelze držet starých teoretických a prakticko-politických závěrů, když se situace změnila.* A proto není možné dogmaticky lpět na těch názorech a závěrech, které byly správné za určité situace, ale za jiné situace správné být nemohou.

Leninův odkaz není v každém jeho slově, myšlence, ale v jeho přístupu k řešení problémů teorie i praxe. Lenin chápal marxismus ne jako dogma, ale jako návod, přístup k řešení konkrétních politických problémů a otázek. Neváhal proto vždy za nové situace řešit tyto otázky tvůrčím způsobem. Proto např. zdůrazňoval v roce 1921:

„Naučili jsme se za tři roky chápat, že

¹³ V. I. Lenin, *Spisy* 31, s. 521.

¹⁴ V. I. Lenin, *Spisy* 31, s. 412–413.

spoléhat na mezinárodní revoluci neznamená počítat s určitou lhůtou a že tempo vývoje, které se stále více urychluje, může na jaře přinést revoluci, ale také ji přinést nemusí. A proto musíme umět přizpůsobovat svou činnost poměru třídních sil v naší zemi i v jiných zemích tak (podtrženo M. B.), abychom byli s to dlouho udržet diktaturu proletariátu a léčit, byť i pozvolna, všechny pohromy a krize, které na nás doléhají. Jedině takové pojetí otázky bude správné a strážlivé.¹⁵

Tvůrčí přístup k rozvoji teoretických otázek marxismu-leninismu, k řešení prakticko-politických otázek odpovídající konkrétně historickým podmínkám, to je největší odkaz V. I. Lenina mezinárodnímu revolučnímu dělnickému hnutí. Tomuto odkazu plně odpovídá pojetí mírového soužití jako základního prostředku strategie mezinárodního dělnického hnutí, který má a jistě i napomůže vítězství socialismu na celém světě.

Leninské pojetí mírového soužití socialismu a kapitalismu v současné době

Po druhé světové válce, po porážce fašistických mocností a celkovém oslabení imperialismu v důsledku vytvoření světové socialistické soustavy a rozpadu koloniálního systému imperialismu, nutně vystoupila do popředí otázka, jakým způsobem dosáhnout vítězství socialismu a komunismu na celém světě, jak dosáhnout věčného míru. Vždyť rozpor mezi socialismem a kapitalismem se stal základním rozparem současného lidstva, který je nutno řešit.

Nesmíme zapomínat, že v současné době, za současného poměru sil ve světě existují dvě možné cesty řešení tohoto rozporu ve prospěch socialismu: buď válka, která by stála lidstvo nepředstavitelné oběti, nebo mírová cesta, cesta mírového soužití a soutěžení socialismu a kapitalismu. Proto již v „Deklaraci představitelů komunistických stran socialistických zemí“ z roku 1957 se praví:

„Otázka války nebo mírového soužití se stala základním problémem světové politiky.“¹⁶

Dnes — ať již jsou na pozicích socialismu či kapitalismu — jsou si pracující na celém světě ve velké většině vědomi toho,

že rozpor mezi socialismem a kapitalismem je nutno řešit. Chtějí však, aby byl řešen mírovou cestou a ne cestou vyhlašovací války. Proto myšlenka mírového soužití socialismu a kapitalismu pronikla do vědomí lidu celého světa.

Tvůrčí marxismus-leninismus chápe. v duchu Leninova odkazu, mírové soužití dvou soustav jako *objektivní proces, kdy vedle sebe budou po určité období existovat státy s různým společenským zřízením, dvě světové soustavy, socialistická a kapitalistická, které nepoužijí války k řešení vzájemných rozporů*. Nebude to však nekonečně trvající proces, ale takový vývojový proces, ve kterém lid jednotlivých kapitalistických států postupně vybuduje novou socialistickou společnost ve své zemi a socialismus bez války zvítězí na celém světě. Tato cesta nebude pochopitelně bez rozporů a boje mezi oběma soustavami, jde však především o to, aby tyto rozpory a boj nepřerostly ve vyhlašovací nukleární válku.

Mírová cesta lidstva směrem k socialismu prostřednictvím mírového soužití je v současné době podmíněna či umožněna současným poměrem třídních sil ve světě a dalším narůstáním sil socialismu a demokracie na celém světě. Z toho jasně vyplývá, že uskutečnění cesty mírového soužití závisí *především na síle světové socialistické soustavy*, zejména na vojenské síle, která je pro imperialisty zstrašující silou. Bylo by však neodpustitelnou chybou a tragickým omylem podceňovat význam a úlohu pokrokových demokratických a socialistických sil v nesocialistických zemích. *Na nich totiž bude záležet zda a kdy cesta mírového soužití bude korunována žádoucím výsledkem, likvidací imperialismu mírovou cestou*.

Vojenská síla socialistických zemí, zejména SSSR, je základním faktorem zajišťujícím cestu mírového soužití. Může a také zabraňuje změně v poměru sil ve světě, znemožňuje imperialistické intervence a agrese proti socialistickým zemím. Není však možno, nechceme-li stát na pozici nesprávné protimarxistické teorie „exportu revoluce“, zapomínat, že tato vojenská síla může a má zachovat daný poměr sil, zachovat „status quo“. Měnit ho dál a dál ve prospěch socialismu mohou jen pokrokové demokratické a socialistické síly v ne-

¹⁵ V. I. Lenin, *Spisy* 32, s. 183.

¹⁶ *Rudé právo*, 23. 11. 1967.

socialistických zemích, za všestranné podpory socialistických zemí v čele se Sovětským svazem.

Tuto skutečnost je třeba chápat jako prvořadý faktor, limitující používaná opatření a prostředky zahraniční politiky SSSR a ostatních socialistických zemí.

V této souvislosti může vzniknout otázka: jestliže je vojenská síla socialistických zemí základním faktorem zajišťujícím mírové soužití, proč tedy jednání o odzbrojení apod.? Vojenská síla socialistických zemí je tím rozhodujícím mírovým faktorem za současného poměru třídních sil ve světě. Uskutečnění cesty mírového soužití by ale bylo mnohem výhodnější, a to nejen ekonomicky, kdyby možnost vzniku světové nukleární války byla odstraněna preventivně — odzbrojením nebo alespoň snížením ozbrojených sil. Proto přikládáme takový význam jednáním o odzbrojení, v současné době zejména jednáním Sovětského svazu s USA o omezení jaderných zbraní.

Mírové soužití je současně podmíněno vědecko-technickou revolucí na úseku vojenství, která vedla k tomu, že válka mezi socialismem a kapitalismem by byla termojadernou válkou, která by v případě vítězství znamenala pravděpodobně oddálení výstavby komunismu ve světě o řadu pokolení.

Jen si připomeňme výrok dvojnásobného nositele Nobelovy ceny L. Paulinga na tiskové konferenci v říjnu v Montrealu o tom, že v současné době podle jeho odhadu dosahují zásoby jaderných zbraní na světě zhruba 500 000 megatun výbušné energie, což znamená, že na každého obyvatele naší Země (muže, ženu či dítě) připadá ničivá síla kolem 150 tun tritolové výbušniny. To nevyžaduje dalších komentářů, neboť i kdyby tento odhad byl skutečností jen z 50 %, jen velmi vzdáleně si dovedeme představit, jak by to vypadalo, kdyby tato síla byla realizována.

Odvrátit světovou termojadernou válku, zajistit cestu mírového soužití a dosáhnout tak trvalého míru je proto hlavním úkolem socialistických zemí, celého mezinárodního dělnického hnutí v současné době, všech pokrokových lidí vůbec.

„Mírové soužití a soutěžení socialistických a kapitalistických států je objektivní nutností vývoje lidské společnosti. Mezi-

národní spory se nemohou a nesmějí řešit válkou. Mírové soužití nebo katastrofální válka — jediné tak stavějí otázku dějiny.“¹⁷

Mezinárodní dělnické hnutí si uvědomuje tuto základní skutečnost a proto také porada 75 komunistických stran v červnu 1969 v Moskvě ve svém základním dokumentu prohlašuje:

„Obrana míru nedílně souvisí s úsilím o to, aby imperialistům bylo vnuceno mírové soužití států s různým společenským zřízením.“

Z toho, co jsme si dosud řekli, jasně vyplývá, že marxismus-leninismus chápe mírové soužití jako objektivní proces, nutný pro vývoj lidstva. Z toho plyne také chápání mírového soužití jako základní strategické cesty (generální linie je širší a zahrnuje všechny základní úkoly) mezinárodního revolučního dělnického hnutí).

Přesto existují názory, že mírové soužití je třeba chápat jen jako uplatňování známých zásad mírového soužití ve vzájemných stycích mezi státy socialistickými a kapitalistickými.

Je jistě správné chápat mírové soužití jako problém vztahů mezistátních, nelze ho vztahovat tedy na otázku třídního a národně osvobozenického boje uvnitř jednotlivých zemí. Podle mého názoru je však nesprávné mínění, že mírové soužití je jen uplatňováním známých zásad ve vztazích mezi státy s různým společenským zřízením.

Domnívám se, že je třeba rozlišovat mezi *mírovým soužitím socialismu a kapitalismu jako objektivním vývojovým procesem, jako reálným stavem, skutečností, kdy vedle sebe existují světová socialistická a kapitalistická soustava v míru a mezi chápáním mírového soužití jen jako uplatňováním zásad mírového soužití ve vzájemných vztazích.*

Mírové soužití dvou soustav existuje a bude existovat jako objektivní vývojový proces i tehdy, když nebudou vždy plně respektovány všechny zásady mírového soužití ve vzájemných vztazích, pochopitelně při zachování míru.

Mírové soužití je totiž takový objektivní vývojový proces, ve kterém budou postupně přecházet další a další země k socialismu, což se jistě neobejde bez některých období zotřívání rozporů a vztahů mezi

¹⁷ Viz XXII. sjezd KSSS, *Nová mysl*, zvl. č., říjen 1961, s. 445.

socialismem a kapitalismem vůbec. Proto *je mírové soužití zvláštní formou třídního boje, při níž je třeba počítat s používáním takových forem styků, takových prostředků ve vzájemných vztazích, které nelze v žádném případě nazvat pokojnými*, kromě jiného např. ekonomická diskriminace, nedodržování uzavřených smluv, špionáž, ideologická diverze ze strany kapitalistických států. Socialistické státy jsou právě touto činností imperialistických států nuceny při přípravě obrany a při ochraně svých zájmů k používání některých obdobných forem a prostředků. Tyto prostředky, které se zásadami mírového soužití nemají nic společného, jsou však prostředky mírovými, neznamenají válku. V objektivním procesu mírového soužití jako formy třídního boje jsou tedy používány a proto je zcela přirozené, že dochází k zosťrování a zase k zmírňování mezinárodní situace, neboť to odpovídá vývoji rozporů mezi oběma soustavami.

Naproti tomu, chápeme-li mírové soužití jen jako uplatňování známých zásad mírového soužití v zahraniční politice socialistických zemí a posuzujeme-li realnost či nereálnost politiky mírového soužití podle jejich dodržování či nedodržování, potom každé narušení některé ze zásad mírového soužití, každé zosťrování mezinárodní situace, každý pokus (případně i zdařilý) imperialistů o agresivní akci či jinou akci oslabující socialistické či jiné pokrokové země, případně nedůsledné respektování některé ze zásad mírového soužití kapitalistickými a v odpověď na to případně i určitá opatření ze strany socialistických zemí „dokazují“ nereálnost politiky mírového soužití. Podle mého názoru při prosazování strategické linie mírového soužití zatím docházelo a bude pravděpodobně docházet i v budoucnu k používání takových taktických prostředků, které se zásadami mírového soužití mají jen málo společného, i když to nejsou válečné prostředky. Tím, že těchto taktických prostředků používají imperialistické státy, jsou i socialistické státy nuceny do určité míry jich používat.

A zde se mohou vyskytnout, podle mého názoru, dvě nesprávné krajnosti v praktické zahraniční politice socialistických zemí. Především je to názor, že je nutno *uplatňovat zásady mírového soužití ve vzájemných vztazích za každou cenu*, nepoužívat jiných taktických prostředků. Jistě-

že tento lidský, skutečně humanistický názor by byl nejlepším základem pro ideální politiku mírového soužití. Je také snahou většiny socialistických zemí tyto zásady v mezinárodních vztazích prosadit. Nesmíme však zapomínat, že existuje imperialismus, reakční imperialistické kruhy, které se nevzdaly plánů na zničení či alespoň oslabování socialistických zemí. *Nemůžeme tedy ztotožňovat ideální mírové soužití s reálně existujícím mírovým soužitím socialismu a kapitalismu*. V praktické politice by to nutně vedlo k podpoře imperialistických agresivních akcí, protože by nenarážely na patřičný odpor.

Může ale také existovat druhá krajnost, která naopak *nedoceňuje dodržování zásad mírového soužití ve vzájemných vztazích* a má ve skutečnosti velmi blízko k dogmatickým čínským názorům na taktické pojetí mírového soužití dvou soustav. Subjektivistické rozhodování o použití různých taktických prostředků v zahraniční politice musí nutně vést k narušování celého procesu mírového soužití a nahrává imperialismu v jeho záměrech, nahrává mu v rozpoutávání antikomunismu, „studené války“ a vede k oslabení mezinárodního dělnického hnutí.

Chceme-li jít mírovou cestou koexistence dvou soustav, je třeba k tomu vytvářet předpoklady, soustavně dokazovat celému světu, že jsme pro mírový, svobodný socialistický a demokratický rozvoj všech národů a nepoužívat násilných prostředků a metod v zahraniční politice, nejsme-li k tomu donuceni imperialisty. Jiná zahraniční politika by nutně ztěžovala odpadávání dalších zemí od světové kapitalistické soustavy. Proto také Sovětský svaz a další socialistické země vycházejíce ve své zahraniční politice z Leninova odkazu, provádějí důslednou zahraniční mírovou politiku.

Jestliže ale socialistické země odmítají „export revoluce“, musí na druhé straně ve své zahraniční politice tvrdě postupovat proti imperialistické agresivní politice „exportu kontrarevoluce“, proti pokusům imperialistů o oslabení sil socialismu a míru.

V této souvislosti se objevuje otázka, na čem nejvíce závisí cesta mírového soužití socialismu a kapitalismu. Často slyšíme odpověď, že především na síle, zvláště ozbrojené síle socialistických zemí v čele se SSSR. Tato odpověď je jistě správná,

přesto ale není úplná. Mírové soužití dvou soustav může být výsledkem společného úsilí nejen socialistických zemí, ale všech pokrokových demokratických a socialistických sil na celém světě.

Je bohužel stále pravdou, že ve světové zahraniční politice platí a ještě asi dost dlouho bude méně platit pravda, a více ozbrojená síla. To současný třídně rozdělený svět vyžaduje.

Ale současný svět není rozdělen jen mezi dvě supervelmoc USA a SSSR, dělicí čára nejde dokonce ani po hranicích mezi kapitalistickými a socialistickými státy. Tato dělicí čára jde celým lidstvem bez ohledu na světové soustavy, kontinenty a hranice států. A proto je třeba si stále více uvědomovat, že ozbrojená síla socialistických zemí je základním mírovým faktorem, ale jak jsem již řekl, sama nám cíle naší politiky mírového soužití nemůže zajistit.

Zdůrazňování významu ozbrojené síly socialistických zemí nesmí vést k podceňování všech ostatních socialistických, mírových a všech pokrokových činitelů a sil ve světě, které účinně mohou pomoci zajistit cestu mírového soužití. Tyto pokrokové síly představují skutečnou materiální sílu, o tom nás přesvědčily např. v době imperialistické intervence po Velké říjnové socialistické revoluci proti Sovětskému Rusku, kdy podpora mezinárodního dělnického a pokrokového hnutí pomohla zachránit ekonomicky i vojensky slabou sovětskou moc. Na socialistické a další mírové a demokratické síly nelze v žádném případě zapomínat. *Bez nich totiž není další vývoj lidstva cestou mírového soužití myslitelný.* Je třeba velkého společného úsilí a jednoty všech socialistických a demokratických sil k zajištění cesty mírového soužití. Socialistické země musí dělat vše pro vytvoření této internacionální jednoty.

Zdůrazňování významu socialistických a demokratických sil v nesocialistických zemích nesmí ovšem vést k přeceňování reálných možností těchto sil, neboť to by nutně vedlo k narušení upevňování síly socialistických zemí v čele s SSSR, který je hlavní základnou a oporou mezinárodního dělnického hnutí a rozvoje světové socialistické revoluce.

Tato skutečnost vede k tomu, že nejen buržoazní ideologové, ale i maoističtí a pra-

vicoví revizionističtí ideologové zaměřují své útoky především proti Sovětskému svazu a jeho zahraniční politice. Snaží se o odtržení socialistických zemí, komunistických stran a také ostatních socialistických a demokratických sil od SSSR. Také u nás se v nedávné minulosti pokusili pravicoví oportunisté odtrhnout náš lid, náš socialistický stát od Sovětského svazu.

V čem spočívají pravicové revizionistické či oportunistické názory (představované v mezinárodním dělnickém hnutí Garaudym, Fischerem aj.)?

Tyto nesprávné pravicové názory spočívají v základě v tom, že pokládají politiku mírového soužití dvou soustav za jakousi hru mocenských zájmů velmocí, zejména supervelmocí USA a SSSR. Zahraniční politiku SSSR pak chápou ne jako výraz internacionálních zájmů mezinárodního dělnického hnutí a rozvoje socialistické revoluce, ale jako jakýsi výraz „vlastních specifických mocenských“ zájmů SSSR.

Praxe zahraniční politiky SSSR dokazuje, že tato politika pevně vychází z leninských závěrů, z internacionálních zájmů dělnického hnutí, ze zájmů rozvoje světové socialistické revoluce.

Pravicově reformistické síly u nás, aby uvedly v pochybnost tuto skutečnost, se snažily a snaží „dokazovat“, že naše národní zájmy jsou v nesmiřitelném protikladu s internacionálními zájmy dělnické třídy, v jejich pojetí představovaným velmocenskými zájmy SSSR, že zájmy naší průmyslově vyspělé země jsou protikladné zájmům zaostalých socialistických zemí, že naše zájmy jsou bližší zájmům vyspělých zemí západu. Proto také prý pro náš lid by byla nejvýhodnější neutralita typu Rakouska nebo alespoň Jugoslávie, vystoupení z Varšavské smlouvy apod.

Tyto názory ještě před srpnem hlásali různí pravicoví oportunisté typu Volného, Weinera, Štovičkové aj. ve svých vystoupeních v tisku, televizi, rozhlasu, a byly obsaženy ve známém vojenském memorandu. Srpen 1968 prý „plně potvrdil“ tyto názory. *V srpnu však vůbec nešlo o nějaké „mocenské“ zájmy SSSR a ostatních socialistických zemí, ale o internacionální zájmy socialismu a socialistické revoluce vůbec.*

Ze je nutno zdůraznit, že nejvlastnější zájmy našich národů, především *zajištění*

naší bezpečnosti a vybudování socialistické společnosti, je možno realizovat právě jen ve spojení se socialistickými zeměmi. V tom jsou také základní zájmy našich národů shodné se základními národními zájmy SSSR a ostatních socialistických zemí. Politika našeho státu a činnost naší komunistické strany musí z těchto zájmů vycházet.

I v této otázce není jistě zbytečné se vrátit k Leninovu odkazu a zamyslet se nad kritérii činnosti komunistických stran a komunistů vůbec, nad tím, co je či má být rozhodujícím kritériem pro praxi zahraniční politiky socialistických zemí a komunistických stran vůbec.

Lenin nikdy neodmítal vlastenectví, národní hrdost, naopak zdůrazňoval je, ale vždy nezapomínal připomenout, že současně nelze opomíjet internacionální zájmy dělnické třídy. Např. ve své práci „Bojový militarismus a taktika sociální demokracie“ píše:

„... jedině možným kritériem při zkoumání a řešení otázky, jaké stanovisko mají zaujmout sociální demokraté k tomu či onomu jevu v mezinárodních vztazích ... (mají být) ... zájmy třídního boje proletariátu, nebo lépe řečeno, zájmy mezinárodního proletariátu“ (podtrženo M. B.).¹⁸

Domnívám se, že tato Leninova myšlenka je natolik průkazná, že nelze pochybovat o tom, že proletářský internacionalismus musí být hlavním kritériem pro politickou praxi komunistických stran a socialistických zemí. Tyto země v čele s SSSR, musí být základnou a oporou revolučního dělnického hnutí na celém světě.

Základní internacionální a národní zájmy dělnické třídy a lidu vůbec nemohou však být v zásadním rozporu, naopak tyto zájmy jsou ve své podstatě v souladu. To pochopitelně neznamená, že je možné podceňovat konkrétní dílčí zájmy jednotlivých národů. Národní zvláštnosti jednotlivých národů musí být v politice nutně respektovány, bez toho by ani internacionální zájmy dělnické třídy nebylo možno realizovat. Lenin o tom říká:

„Naše zkušenosti v nás vytvořily nezvolné přesvědčení, že jenom ohromná pozornost k zájmům různých národů odstraňuje půdu pro konflikty, odstraňuje vzá-

jemnou nedůvěru, odstraňuje bázeň z jakýchkoliv intrik, vytváří tu důvěru, zvláště dělníků a rolníků mluvících různými jazyky, bez které ani mírové vztahy mezi národy, ani jen trochu úspěšný rozvoj toho, co je cenné v současné civilizaci, je absolutně nemožný.¹⁹

Respektování specifických národních zájmů vlastně znamená, že každá komunistická strana, každý socialistický stát, při řešení otázek demokratické či socialistické revoluce nebo otázek výstavby socialismu musí vycházet ze zájmů vlastního národa či národů, neboť jediné tak se nejlépe mohou prosadit i internacionální zájmy revolučního hnutí. Lenin vždy zdůrazňoval, že prosazování zvláštních národních ale i místních zájmů musí odpovídat cílům socialistického státu a mezinárodního revolučního dělnického hnutí.

„... konkrétní podmínky a formy přechodu nevyhnutelně jsou a musí být různé podle podmínek, za nichž začíná hnutí směřující k vytvoření socialismu. I místní rozdíly, i zvláštnosti hospodářského zřízení, i formy způsobu života, i stupeň připravenosti obyvatelstva, i pokusy uskutečnit ten či onen plán — to všechno se musí odrazit na svéráznosti cesty k socialismu v té či oné pracovní komuně států. Čím více bude takových rozdílu — nezvrhnou-li se ovšem v přehnanou snahu o originalitu — tím spolehlivěji a rychleji bude dosaženo jak toho, že dosáhneme demokratického centralismu, tak i toho, že uskutečníme socialistické hospodářství.“²⁰ (Podtrženo M. B.)

Lenin tedy plně respektoval konkrétně historické podmínky a zvláštnosti výstavby socialismu nejen u jednotlivých národů, ale i u jednotlivých oblastí vždy s cílem uskutečnění zájmů, společných jednotlivých zájmů a ne nějakých „originálních“, které tyto společné zájmy narušují.

Je jistě nejen nesprávné, ale i krajně škodlivé stavět proti sobě internacionální a národní zájmy dělnické třídy a ostatních pracujících.

Proto ani ve vztazích mezi socialistickými zeměmi nestačí používat jen takové zásady, jako jsou zásady mírového soužití mezi státy s různým společenským zřízením. Zde jde o víc, zde je nutno v plné míře uplatňovat zejména i zásadu vzájem-

¹⁸ V. I. Lenin, *Spisy* 15, s. 202–203.

¹⁹ V. I. Lenin, *Spisy* 33, s. 349.

²⁰ V. I. Lenin, *Spisy* 37, s. 202–203.

né spolupráce a pomoci, zásadu socialistického internacionalismu. Socialistické země mají kromě toho povinnost všestranně pomáhat mezinárodnímu revolučnímu dělnickému hnutí. V této souvislosti vzniká někdy otázka, jak se s touto povinností pomáhat srovnává politika mírového soužití socialistických zemí.

I když marxismus-leninismus rozhodně odmítá různé teorie „exportu revoluce“, nepouští ze zřetele, že politika mírového soužití není lhostejná k vývoji revolučního dělnického hnutí, k dalšímu rozvoji světové socialistické revoluce. Socialistické státy nestojí stranou vývoje revolučního hnutí v kapitalistických zemích, nýbrž ovlivňují toto hnutí. Ne však vměšováním do vnitřních záležitostí kapitalistických států, ale především svým příkladem, svými hospodářskými úspěchy v budování nové, lepší společnosti, socialismu a komunismu a svou mírovou zahraniční politikou. Již v květnu 1921 o tom V. I. Lenin řekl:

„Dnes působíme na mezinárodní revoluci hlavně svou ekonomickou politikou. Na Sovětskou ruskou republiku se dívají všichni, všichni pracující ve všech zemích světa bez výjimky a bez jakéhokoliv zveličování. Toho jsme dosáhli. Zamřčet, utajit kapitalisté nemohou nic a proto především číhají na naše hospodářské chyby a na naši slabost. Na toto těžiště byl přenesen boj ve světovém měřítku. Vyřešíme-li tento úkol, pak jsme vyhráli v mezinárodním měřítku určitě a definitivně.“²¹

Je třeba udělat vše pro to, aby tento vliv byl stále větší a silnější, aby socialistické země dosahovaly neustálého pokroku na poli ekonomiky, vědy a kultury. Jen vzpomeňme, jak zapůsobilo na lidové masy kapitalistických zemí dosažení historických úspěchů SSSR v dobývání vesmíru, lety sovětských kosmonautů apod. Čas pracuje pro nás, pro vítězství socialismu a komunismu. Musíme však dělat vše pro to, aby se národy kapitalistických zemí z našeho příkladu přesvědčily, že socialismus a komunismus jsou lepším společenským řádem a vybojovaly si změnu společenského řádu, začaly budovat socialismus.

Současné s tímto vlivem našeho příkladu působí i mírová zahraniční politika SSSR a ostatních socialistických zemí. Politika mírového soužití napomáhá semknutí všech

protiimperialistických, protiválečných sil celého světa do jedné fronty boje proti imperialismu a jeho pokusům o zvrát dějinného vývoje pomocí války. Tím současně napomáhá vytvořit podmínky pro vyzrávání revolučních sil uvnitř kapitalistických států.

To je nejvýznamnější podpora mezinárodní revolučního dělnického hnutí, i když materiální a morálně-politická pomoc také hraje svou roli.

Komunistické strany socialistických zemí, skutečně leninské strany v čele s KSSS, vycházejí v těchto otázkách plně z odkazu V. I. Lenina v otázce základních kritérií zahraniční politiky socialistického státu. Tato kritéria jsou plně platná i v současné době. Závěrem bych chtěl zdůraznit aktuálnost tohoto hlediska přímo Leninovými slovy:

„...od chvíle, kdy zvítězí socialistická vláda v jedné zemi, je nutno řešit otázky... výhradně (podtrženo mnou M. B.) z hlediska nejlepších podmínek pro rozvoj a upevnění socialistické revoluce...“²²

Резюме

Милош Бенеш: В. И. Ленин и мирное сосуществование социализма и капитализма

В введении статьи отмечается сотая годовщина со дня рождения В. И. Ленина, создателя коммунистической партии Советского Союза и советского государства, великого стратега мировой социалистической революции. Эта годовщина напоминает коммунистам и коммунистическим партиям, что было бы уместно проверить свои позиции и взгляды в духе ленинизма. Кратко указаны главные направления буржуазной критики ленинского понимания мирного сосуществования, стремящейся «доказать», будто политика мирного сосуществования социалистических государств противоречит духу ленинизма и служит только прикрытием каких-то «агрессивных» целей внешней политики социалистических стран, прежде всего СССР, что это временная тактика.

Вторая часть посвящена теоретическому и практически политическому вкладу В. И. Ленина в проблематику мирного сосуществования. Ленин исходил из разработанной им теории о возможности победы социалистической революции сначала только в одной, или нескольких странах и невозможности этой победы во всех капиталистических странах. Приводятся основные идеи В. И. Ленина о мирном сосуществовании и его принципах. В особенности уделяется внимание общему пониманию мирного сосуществования В. И. Лениным. Всеобщая обстановка того времени в мире

²¹ Viz V. I. Lenin, *Spisy* 32, s. 457.

²² V. I. Lenin, *Spisy* 26, s. 431.

и отношение классовых сил оправдывают взгляд, что мирное сосуществование понимал Ленин как средство политической тактики, а не стратегии.

Третья часть содержит главное наследие Ленина в вопросах теории и политики. Резкой критике подвергается маоистическая догматическая концепция мирного сосуществования, которая и в настоящее время понимает мирное сосуществование как временную тактику. Маоисты ссылаются на идеи и высказывания Ленина о вопросах мира и войны и этим хотят подчеркнуть подлинный марксистско-ленинский характер своих взглядов. Но Ленин говорил это совсем в другой обстановке. Следовать учению Ленина — это не значит повторять его буква в букву, но по-ленински подходить к решению теоретических и политических вопросов. Марксизм-ленинизм не догма, а орудие действий.

Следующая часть содержит современное марксистско-ленинское понимание мирного сосуществования социализма и капитализма. Итоги второй мировой войны и послевоенное развитие дали возникнуть мировой социалистической системе, равновесию классовых сил в мире. Главным противоречием человечества стало противоречие между социализмом и капитализмом, двумя противоположными общественными укладами.

Вопрос войны или мирного сосуществования стал коренной проблемой мировой политики.

Марксизм-ленинизм понимает мирное сосуществование двух систем как объективный процесс дальнейшего развития человечества, как путь к победе социализма во всем мире без военного конфликта между социализмом и капитализмом. Мирное сосуществование обусловлено изменением отношения классовых сил в мире в пользу сил социализма. Осуществление этого пути зависит прежде всего от могущества социалистических стран во главе с СССР, именно от их военного могущества. Но не только от этого, осуществление этого пути зависит в большой мере тоже от социалистических, демократических и всех миролюбивых сил и деятелей в несоциалистических странах. Это совместное усилие поможет осуществить путь мирного сосуществования. Мирное сосуществование двух систем обусловлено и научно-технической революцией в области военных дел, наличием ракетного термоядерного оружия с большой уничтожающей силой, применение которого принесло бы человечеству огромные потери. Благодаря СССР располагают этим оружием и социалистические страны и это тоже является важным фактором мира. Мирное сосуществование — это особая форма классовой борьбы между социализмом и капитализмом.

Против марксистско-ленинского понимания политики мирного сосуществования выступают тоже правые ревизионисты и оппортунисты. В недавнем прошлом они очень провинились перед нашим народом и причинили ему громадный, прежде всего моральный ущерб, нарушили интернациональные отношения с нашими союзниками — социалистическими странами. Их неправильные взгляды исходили прежде всего из того, что они резко противо-

поставляли национальные и интернациональные интересы, интересы больших и маленьких социалистических стран. Защита интернациональных интересов международного рабочего движения со стороны СССР по их словам была какими-то повинистическими «великодержавными интересами» СССР. И в борьбе против правого оппортунизма правильно исходить из наследия Ленина, который указывал, что «с момента, когда победит социалистическая власть в одной стране, необходимо решить вопросы... исключительно с точки зрения наилучших условий для развития и укрепления социалистической революции».

Summary

Miloš Beneš: Lenin and the Peaceful Co-existence of Socialism and Capitalism

In its introduction, the paper commemorates the significant 100th anniversary of the birth of V. I. Lenin, the creator of the Communist Party of the Soviet Union and of the Soviet State, the great strategist of the world socialist revolution. This anniversary reminds the communists and the Communist Parties that a verification of their attitudes and views in the spirit of Leninism might prove useful. The main trends of the bourgeois criticism concerning Lenin's conception of peaceful co-existence are briefly mentioned; these critics try to "demonstrate" that the policy of peaceful co-existence of the socialist States is contrary to the spirit of Leninism and that it serves only as a veil for masking some „aggressive“ aims of the socialist countries' foreign policy — especially that of the USSR — as a temporary tactics.

The second part is devoted to the theoretical and practical-political contribution of V. I. Lenin to the problems of peaceful co-existence. Here, Lenin proceeds from his own theory postulating the possibility of the victory of the socialist revolution at first only in one or in several countries, and the irrealizability of this victory in all capitalist countries. The basic ideas of V. I. Lenin concerning the peaceful co-existence and its principles are then introduced. The problem standing in the focus of interest is the general conception of peaceful co-existence elaborated by V. I. Lenin. The general situation in the world of that time and the relation of class forces justify the views that peaceful co-existence was considered by Lenin to be a means of political tactics and not of strategy.

The third part contains Lenin's most significant heritage in the area of theory and politics. Sharp criticism is directed against the Maoist dogmatic conception of the policy of peaceful co-existence, which, even in our time, regards peaceful co-existence as a temporary tactics. The Maoists try to add splendour to their views by making reference, in a truly Marxist-Leninist way, to Lenin's ideas and statements concerning the questions of war and peace, which, however, Lenin uttered in a completely different situation. Lenin's heri-

tage lies not in observing the letter of Leninism but in the methodological approach to the solution of theoretical and political questions. Marxism-Leninism is not a dogma, but an instrument of action.

The following part contains the contemporary Marxist-Leninist conception of the peaceful co-existence of socialism and capitalism. The results of the Second World War and the post-war development gave rise to the universal socialist system, to a balanced relation of class forces in the world. The antagonism between socialism and capitalism, i.e. between two contradictory social systems, has become the most serious antagonism of mankind. The questions of war and of peaceful co-existence have become the fundamental problem of world politics.

Marxism-Leninism conceives the peaceful co-existence of the two systems as an objective process of the further development of mankind, as the road of victory of socialism all over the world without any war between socialism and capitalism. Peaceful co-existence depends on the change in the relation among the class forces in the world to the benefit of the forces of socialism. The realization of this way depends primarily on the power of the socialist countries led by the USSR, and especially on their military power. Besides, the realization of this way depends, to a great extent, on the socialist, democratic and all peaceful forces and agents in the non-socialist countries. These common efforts may put the way of peaceful co-existence into life. The peaceful co-existence of the

two systems is conditioned also by the scientific-technical revolution in the military area, by the existence of immensely destructive rocket thermonuclear arms the application of which would cause mankind enormous losses. And the very fact that these arms are — thanks to the USSR — at the disposal of the socialist countries is a significant factor of peace. Peaceful co-existence is a special form of class struggle between socialism and capitalism.

It is also the right-wing revisionists and time-servers who stand up against the Marxist-Leninist conception of peaceful co-existence policy. In this country, they recently committed a great crime against our people, caused immense, mainly moral damage and deranged international relations with the allied socialist countries. The incorrectness of their views followed especially from their creating a sort of irreconcilable contradiction between national and international interests, between interests of big and small socialist countries. They defined the defense of international interests of the international workers' movement on the part of the USSR as some chauvinist „big-power interests“ of the USSR. It is also correct to base the struggle against the right-wing opportunism on Lenin's heritage demonstrating that „since the time when the socialist government in one country gains victory, it is necessary to solve problems exclusively from the standpoint of optimum conditions for the development and consolidation of the socialist revolution“.

**1. Státně monopolistický kapitalismus
a protikladnost jeho vývojových tendencí**

Společenské zřízení, jež vykryštovalo v poválečném období v ekonomicky vyspělých kapitalistických zemích a je tedy půdou, na níž je nutno vést boj za socialistické přeměny, definujeme jako systém státně monopolistického kapitalismu. Jde — historicky vzato — o nejvyšší vývojové stadium monopolistického kapitalismu, v němž výroba dosáhla nového, nikdy nebývalého stupně zespolečenštění.

Vysoký stupeň zespolečenštění pozorujeme především *na úrovni výrobních sil*. Je to vzájemná závislost a přímo prolnutí jednotlivých složek výrobní činnosti, vysoká úroveň kolektivní součinnosti při působení na přírodu. To se nejmarkantněji projevuje v započaté vědeckotechnické revoluci. V této souvislosti připomeňme jen skutečnost, že na rozdíl od průmyslové revoluce 18. století, která s sebou nesla převraty v pracovních nástrojích, vědeckotechnická revoluce i v podmínkách kapitalismu zasahuje tak či onak všechny složky výrobních sil, to jest i pracovní předmět a pracovní sílu člověka. I v podmínkách kapitalismu se značně mění možnosti využití vědy.

Vysoký stupeň zespolečenštění výrobních sil si ovšem vynucuje vyšší úroveň zespolečenštění i *v oblasti výrobních vztahů*. Vidíme, že se tu zvyšuje dále koncentrace výroby kapitálu a že ještě větší část výrobních sil se ocitá v moci monopolů, respektive oligopolů. S přechodem k tzv. masové výrobě a spotřebě se prohlubuje také dělba práce a to nejenom uvnitř jednotlivých zemí, ale i v mezinárodním měřítku a utváří se i určitý systém plánovitých zásahů do národního hospodářství. V souvislosti s tím probíhá ve všech vyspělých kapitalistických zemích proces jistého osamostatňování funkcí reálného podnikání, řízení a operativní správy jednotlivých podniků v rukou manažerů a jejich oddě-

lení od nominálních vlastníků. Nominální kapitalistický vlastnický titul tím přirozeně nikterak nepozbývá svého, v konečné instanci rozhodujícího významu pro celkový charakter ekonomiky, což se snaží zastřít četní soudobí apologeti kapitalismu. Z druhé strany je však evidentní, že toto jeho závažné funkční omezení oslabuje jeho vnitřní sociální pozici a ještě názorněji problematizuje existenci kapitalismu.

S vysokou úrovní zespolečenštění se pojí pronikavé změny ve *vzájemných vztazích mezi ekonomikou a politikou*. V epoše předmonopolistického kapitalismu vykazovaly, jak známo, ekonomika i politika poměrně velmi značnou samostatnost. Právě touto okolností lze vysvětlit, proč Marx usiluje o to, stanovit objektivní ekonomické zákony kapitalismu v podstatě nezávisle na politice. S nástupem monopolního kapitalismu dochází však k závažnému obratu. V této nové epoše naprosto už nelze brát ekonomické zákony jako takové a studovat je víceméně nezávisle na politice. Není to možné a je to přímo vyloučeno, neboť nejpodstatnějším jevem celé této nové dějinné epochy je monopol a monopol, jak víme, je skutečností nejen ekonomickou, ale právě i eminentně politickou. Čili vidíme, že s nástupem imperialismu dochází k zřetelnému *zpolitizování ekonomiky*. Státně monopolistický kapitalismus, který se rozvíjí v pokročilých zemích po druhé světové válce, tuto spojitost ekonomiky s politikou ještě dále prohlubuje a stupňuje a dovádí ji ke krajní mezi.

Tato velmi těsná spojitost a přímo prolnutí ekonomiky s politikou se nejmarkantněji zračí v činnosti buržoazního státu, především v nebývalém rozvoji jeho hospodářsko organizátorské funkce. Tak se stát ve značné míře podílí na akumulaci kapitálu, ať už tím, že se stává sám vlastníkem, prostřednictvím zestátněného sektoru, anebo tím, že provádí investiční činnost. Někde rozděluje stát až 40 % ná-

rodního důchodu. Přirozeně, tato rozvinutá hospodářsko organizační činnost státu přináší v určitých směrech a ohledech prospěch všemu obyvatelstvu. Tak je tomu v případě opatření pro snižování nezaměstnanosti, v případě zvyšování kupní síly obyvatelstva, zkracování pracovní doby a podobně. Takovéto zásahy a opatření, které přináší prospěch všemu obyvatelstvu, nacházíme ovšem v té nebo oné míře u každého státu. Avšak právě jako u kteréhokoli státu i zde je tato — abychom tak řekli — obecně prospěšná společenskopravní činnost podřízena konečným základnímu třídnímu zájmu vládnoucí třídy. A tím je v daném případě zájem na zachování kapitalistického společenského zřízení. Ve jménu tohoto základního, obecného zájmu vystupuje a jedná právě monopolistická velkoburžoazie. Aby se mohla svého úkolu zhostit, musí se stát, kterým tato velkoburžoazie v rozhodující míře disponuje, umět v zásadě povznášet nad dílčí, partiкулярní zájmy svých vlastních příslušníků a v případě potřeby je i určitým způsobem korigovat a omezovat.

Z hlediska vzájemných vztahů a vazeb ekonomiky a politiky je tedy možno definovat státně monopolistický kapitalismus jako monopolistický kapitalismus, v němž byl na základě vysoce zespolštěné výroby institucionalizován státní zásah ve prospěch zájmů velkých monopolů.

Vyvstává nyní otázka: jak teoreticky zhodnotit evoluci soudobého státně monopolistického kapitalismu z hlediska jeho aktuálního stavu a jeho základních, iminentních vývojových tendencí?

Je faktem, že vypracování a zavedení modifikovaných mechanismů a regulativů systému státně monopolistického kapitalismu umožnilo určitou relativní stabilizaci západního kapitalismu po druhé světové válce, a to přesto, že bylo rozrušeno jeho dřívější zázemí — koloniální soustava. Avšak neméně průkazným faktem je, že v soudobém státně monopolistickém kapitalismu se paralelně dále rozvinulo mnoho vysloveně negativních a povážlivých jevů, jakými jsou například existence pauperismu ve společnosti „nadbytku“, sociální nejistota miliónů, dalekosáhlé manipulování lidmi, rasismus, barbarské vojenské agrese atd. Tím je dáno, že aktuální rovnováha daného společenského systému je značně labilní. Ale nejen to. I samy spo-

lečenské instituce a institucionalizované mechanismy, etablované za vlády monopolistické buržoazie, které jí přináší bezprostředně prospěch, naprosto nejsou takto funkčně jednoznačné. Třebaže fungují aktuálně prokapitalisticky, implikují současně stále více momentů a prvků potenciálně protikapitalistických (např. plánování, mechanismy stimulující technologický rozvoj, společenskou změnu apod.). Přitom vládnoucí vrstva nemůže tyto prvky eliminovat. Předně proto, že právě jenom adaptací a vstřebáváním alespoň nezbytného jejich minima může čelit hrozbě sociální dezintegrace, a dále rovněž proto, že k přijímání mnohých z těchto prvků, zejména právě nad ono nezbytné minimum, je donucována silicím tlakem pracujících mas a socialistických zemí.

Skutečnost, že v systému státně monopolistického kapitalismu se stále více zvýrazňují zmíněné ambivalentní momenty, však v žádném případě neznamena, že se proměňuje či dokonce že se už změnila nejzákladnější podstata tohoto systému. To není možné, dokud společensko-politická moc zůstává v rukou třídy, jejíž nejzákladnější devizou je kapitalistický zisk, jasně limitující její možnosti v současnosti i budoucnosti. Monopolistická buržoazie je sice s to omezit svůj aktuální zisk — jak o tom svědčí například vysoké progresivní zdaňování dividend a jiná opatření —, nikoli však proto, že by se snad vnitřně předpokládala, nýbrž pouze proto, aby si zajistila optimální monopolní zisk dlouhodobě, čili jediné v zájmu zachování tohoto zisku jako takového. To znamená, že pokud vedení politických a ekonomických procesů ve společnosti zůstává v rukou monopolistické buržoazie, všechny společenské elementy a procesy jsou integrovány do systému, který slouží konečným zájmům této vrstvy, a to na úkor zájmů všech ostatních skupin národa, namnoze i včetně nemonopolistické buržoazie.

Právě těmito rysy se vyznačuje situace v hlavních doménách dnešního západního světa. Strukturální reformy v těchto zemích probíhají, ovšem uskutečňují se tu zatím — abychom tak řekli — shora, pod vedením monopolů a v jejich prospěch. Proto je třeba odmítnout celkové závěry o lidovém kapitalismu a státu sociálního blaha, které razí soudobý buržoazní i so-

cialistický reformismus. Jsou to mystifikující závěry, zastírající fakt třídní nadvlády monopolistické buržoazie, který znemožňuje překonávání dalekosáhlého zmanipulování člověka, jeho skutečně lidský rozvoj.

Strukturální reformy monopolistického typu tím, že modifikují soustavu kapitalistického přivlastňování a přizpůsobují ji požadavkům vysoce zespolečenšovaného výroby, tlumí nebo aspoň částečně či dočasně řeší ty nebo ony projevy a složky rozporu mezi prací a kapitálem. Ovšem vyřešit tento rozpor může jedině pracující lid, jenž není objektivně omezován třídně egoistickými, vykořisťovatelskými zájmy.

Je stěžejním úkolem komunistického hnutí orientovat a vést tento boj lidu proti nadvládě kapitálu a za socialismus.

2. Socialistická revoluce

Je mimo intence tohoto článku blíže objasňovat dějinnou nutnost socialismu a podmínky a náležitosti přechodu od kapitalismu k socialismu. Mírně připomenout jen ta nejzákladnější východiska.

Tak vycházíme z nezvratného dějinného faktu, že proletářsko-socialistické revoluční hnutí nedospělo k převratným společenským přeměnám v zemích ekonomicky vyspělých, nýbrž v zemích zaostalých. Je velikou zásluhou Leninovou, že dovedl rozpoznat a analyzovat potenciální revoluční možnosti v těchto zemích a že je bral plně v úvahu ve své teorii revoluce. I když je pravda, že leninská teorie revoluce nejzjevněji propracovává zkušenosti právě z těchto ekonomicky méně vyspělých zemí a jmenovitě z carského Ruska, je neopodstatněné se domnívat, že tato teorie je relevantní jen pro tento typ zemí. Vždyť to byl právě Lenin, jenž zdůvodnil nutnost koncipovat socialistickou revoluci na rozbořech vývojových společenských procesů a hnutí v dimenzích celkové soustavy imperialismu, tedy v měřítku *celosvětovém*. Leninská teorie socialistické revoluce tudíž zcela logicky implikuje nejvyšší úroveň zobecnění a *obecně platné* závěry. Stejně jako všude jinde i zde se ovšem ozvláštňuje obecné podle konkrétních časoprostorových podmínek. Ač obecně platná, je tedy leninská teorie socialistické revoluce na nižších úrovních obecnosti současně *vnitřně diferencovaná*. Je nasnadě, že pro tak rozdílné články celkové struktury světa, jakými jsou „třetí svět“ a průmyslově vyspělý kapitalismus, platným a životným pro praktickou orientaci může být nikoli jeden jediný univerzální teoretický recept, ale pouze teorie jednotná ve své obecnosti, avšak schopná přitom reflektovat všechna významná specifika těchto oblastí světa.

Vycházíme dále z toho, že socialistickou revoluci nelze chápat jako docilování nějakého předjatého, historicky nepodmíněného ideálu, podle kterého by se měla řídit skutečnost, ale právě jako proces rezultující z reálných vývojových trendů samého kapitalismu. Jako proces „uvolňování“ oněch objektivně progresivních potencialit, tendencí a prvků, o nichž byla výše řeč, z kapitalistických pout, cílevědomého dovádění jich ke krajní mezi jednoznačného fungování v zájmu lidu, a tedy revolučního integrování v novou společenskou strukturu s kvalitativně vyššími civilizačními a lidskými ukazateli, než kterých je schopen dosáhnout kapitalismus. Přitom je třeba mít za prokázané — teoreticky i prakticky —, že revoluční procesy socialistických přeměn jsou v podmínkách třídních antagonismů realizovatelné jen cestou třídního boje dělnické třídy a dalších progresivních společenských sil s buržoazií.

Objektivní obsah rozporu mezi prací a kapitálem určuje ovšem jen nejzákladnější kontury jeho řešení; konkrétní podoba, respektive forma tohoto řešení bude pochopitelně vždycky záviset na konkrétní činnosti progresivního historického subjektu, který danou objektivní revoluční možnost uskutečňuje. Vždyť právě tato konkrétní činnost se stává nezbytnou náležitostí socialistické revoluce. Úspěšná může být jenom tehdy, jestliže bude dosaženo určité shody ideové a i žádoucí akceschopnosti dělnické třídy a jejích společenských spojenců. Komunistické strany sledují v současnosti politiku širokých třídních svazků a usilují zejména o svazek se socialistickými stranami, které podchycují v řadě západních zemí masu dělnictva i střední vrstvy. V současnosti se dospívá k závěru, že pro přístup k socialistické revoluci není nutná ani ideologická, ani organizační jednotota dělnické třídy, nýbrž že nutná je jedině politická jednotota dělnických stran. Pro přechod k socialismu se pak počítá — podle okol-

ností — i se systémem více politických stran.

Tato koncepce socialistické revoluce ve vyspělých kapitalistických zemích je však v příkrém rozporu s koncepcí vedoucích čínských představitelů, kteří neberou na vědomí objektivní změny, k nimž v těchto zemích v poválečném období došlo. Strategií revolučního dělnického hnutí by chtěli vybudovat na předpokladech ekonomické degradace a avanturistických ozbrojených akcích samotného předvoje hnutí v těchto zemích. Ve skutečnosti ovšem, jak se znovu připomíná, socialistickou revoluci nelze uměle urychlovat, a to ani ozbrojeným násilím, ani přeskakováním nevyhnutelných etap boje.

Východiskem tvůrčí koncepce socialistické revoluce v pokročilých zemích zůstává i dnes Leninovo pojetí epochy světové socialistické revoluce jako epochy heterogenních revolučních procesů, kdy s bezprostředními socialistickými převraty se mísí i jiné revoluční proudy. Obzvlášť aktuálními v poválečném období se staly leninské teze o demokratických progresivních prouděch jakožto součástech světové socialistické revoluce; je to dáno tím, že v tomto období se dostaly demokratické úkoly znovu do centra pozornosti, a to právě i ve vyspělých kapitalistických zemích. Přirozeně, jestliže problematika demokracie a demokratických úkolů dělnické třídy nabývá klíčového významu pro pochopení strategické orientace komunistických stran Západu v současné epoše, je tím důležitější nedogmatický, tvůrčí přístup k ní.

3. Demokracie a soudobý vyspělý kapitalismus

Jedním z fundamentálních poznatků leninismu je zjištění *zákonité tendence* odvratu buržoazie k politické reakci v epoše imperialismu. Tento poznatek — jak ukazují výzkumy nejnovějších dějin — je relevantní i pro soudobý vyspělý kapitalismus. Vskutku nedospějeme k adekvátnímu teoretickému pojetí povahy a role státně politických forem na Západě, pomíne-li fakt oné zmíněné zákonité tendence. O tom nejmarkantněji svědčí formalistní,

netřídní koncepce modelů pluralitní demokracie, koncepce difúze moci v širokých vrstvách populace, apod.

Vodítkem pravdivého poznání však bude uvedená Leninova teze jen za určité podmínky, že totiž nebudeme zaměňovat tendenci buržoazie k politické reakci za nedemokratickou a reakční státní politikou formu jakožto reálné vyústění této tendence, tedy za už realizovanou možnost. Jinak bychom se totiž dostali do rozporu s historickými fakty s tím, že bychom zároveň dezavuovali progresivní historický subjekt.

Pokud jde o sám vznik buržoazní demokracie, víme, že se nerodí jako výsledek buržoazně demokratických revolucí v období předmonopolistického kapitalismu. Bezprostředním a typickým výsledkem revolucí v tomto období nebyla buržoazní demokracie, nýbrž konstituční monarchie, která je produktem kompromisu s feudálním zřízením.¹ Buržoazní demokracie sama vzniká právě až s přechodem k imperialismu a s jeho nástupem. Teprve v této fázi dochází k pozvolné demokratizaci některých evropských kapitalistických zemí, k vzestupu pravomoci parlamentu na úkor pravomoci panovníka (např. Anglie) či k vítězství republikánského zřízení nad monarchií (např. Francie na konci 19. století, Německo po první světové válce). Prosazení nejdůležitějšího institutu buržoazní demokracie — všeobecného volebního práva v hlavních zemích Evropy není však zásluhou buržoazie, nýbrž je, jak známo, vybojováno dělnickou třídou a socialistickým hnutím. Buržoazie se v tomto ohledu pouze podvoluje, přizpůsobuje, není aktivním původcem těchto změn. V některých imperialistických zemích mohla buržoazie připustit „luxus“ poměrně značné formální demokracie jenom proto, že vylupovala, vyssávala a terorizovala jiné země.

Pokud jde o další vývojová stadia buržoazní demokracie, pozorujeme, že ani zde nedochází k lineárnímu narůstání politické reakce. Naopak, procesy v oblasti politické nadstavby se vyznačují značnou nevyrovnaností a proměnlivostí forem. Tak se po pronikavém prohloubení otevřeně reakčního kursu imperialistické velkobur-

¹ Francouzská revoluce sice ve své nejvrcholnější jakobínské fázi zavedla všeobecné hlasovací právo, zřídila republiku a negovala tím feudalismus i ve státní politickém ohledu. Kontrarevoluce však brzy

tyto demokratické vymoženosti odstranila a přizpůsobila státní politické poměry ve Francii ostatní Evropě.

žozie mezi oběma světovými válkami, který vyústil až do fašismu, opět stává příznačnou pro uskutečňování třídní nadvlády buržoazie v poválečném období právě forma buržoazní demokracie, byť obvykle výrazně prostoupená množstvím zjevně reakčních a protilidových prvků.

Klíčem k osvětlení naznačených peripetií *reálného vývoje* politických forem buržoazního státu je především studium protikladných *tendencí v třídní a stratifikační struktuře* příslušných společností. Co se týče sociální skupiny, která má rozhodující moc v soudobém vyspělém kapitalismu, tj. velké, státně monopolistické buržoazie, platí, že má přirozenou, vysoce intenzivní tendenci k politické reakci. Tato jejich tendence se však setkává s protikladnou a neméně přirozenou tendencí většiny pracujících vrstev. Tlhnutí buržoazie k politické reakci a naopak tlhnutí pracujících vrstev k demokracii označujeme za přirozené tendence, poněvadž jsou zakotveny v sociálně ekonomické struktuře. Sociální skupina, která do značné míry koncentruje ekonomickou moc, tihne bytostně k tomu, aby koncentrovala i moc politickou.

Že velká buržoazie tihne k politické reakci a pracující obvykle k demokracii, lze pochopit jako *podstatu* věci. Přitom však nesmíme zapomenout, že podstata nabývá nejrůznějších *forem*, někdy i zcela protikladných. Jinak bychom totiž vůbec nemohli vysvětlit, že třídní představitelé státně monopolistického kapitalismu za daných konkrétních podmínek většinou nevystupují otevřeně proti demokratickým právům a svobodám, ale staví je naopak v ideologickém zápolení se socialistickými zeměmi do popředí jako základní hodnoty západního světa. To je ovšem pochopitelné a vysvětlitelné jenom z analýzy celkové vnitřní i mezinárodní situace. Zde lze jen poznamenat, že pro samu existenci těchto práv a svobod je rozhodující celý komplex tlaků, který se rozvíjí na pólu práce, a ovšem i síla a mohutný vliv světové socialistické soustavy.

Nehledě však k tomu, jak se konkrétně utvářejí podmínky pro formální demokracii v té nebo oné vývojové fázi státně monopolistického kapitalismu, jisté je jedno, že totiž kurs skutečně důsledného demokratismu je dostupný jediné pracujícím masám a absolutně nedostupný mo-

nopolistické buržoazii. Rozvoj hnutí za důsledný demokratismus je pochopitelně tím potřebnější a akutnější, čím vyšší je stupeň zespolečnění výroby a čím významnější humánní hodnoty jsou ve hře.

Učiněné poznámky o důsledném demokratismu nás nyní přivádějí k otázce *dialektiky demokratických a socialistických úkolů a přeměn*. Vycházíme ze skutečnosti, že ústřední společenskou silou, která je schopna bojovat za důsledný demokratismus, je dělnická třída ve svazku s dalšími vrstvami lidu. Demokratické přeměny jako takové nejsou. pravda, nejvlastnějším cílem boje dělnické třídy; tím jsou přeměny socialistické, respektive komunistické. Nicméně mezi přeměnami těchto dvou typů je — jak výtečně prokázal právě Lenin — těsná spojitost. A tato spojitost je v současnosti hlubší a těsnější než kdykoli předtím, poněvadž hlavním obsahem demokratických přeměn ve všech vyspělých kapitalistických zemích už nemůže být úder proti pozůstatkům feudalismu, jak tomu bylo v těchto zemích kdysi, nýbrž úder proti monopolům, které jsou hlavní překážkou přechodu k socialismu. To však vytváří zároveň možnost rychlého přerůstání demokratických procesů do etapy socialistických přeměn.

Nutnost přednostního řešení demokratických úkolů je dána obvykle především objektivní situací v ekonomické a třídní struktuře, tj. tím, že se v této sféře vyostřuje zejména jedna složka základního rozporu kapitalistického řádu, totiž rozpor mezi monopoly a lidem. Tato nutnost je ale dána zároveň i úrovní subjektivního faktoru. Jde totiž o to, že ve většině kapitalistických zemí socialistické uvědomění pracujících mas stále ještě není na žádoucí a potřebné úrovni.

4. Základní typy demokratických procesů ve vyspělých kapitalistických zemích

Roztřídění demokratických procesů ve vyspělých kapitalistických zemích na základní typy spojujeme s odlišnými druhy krizové, respektive revoluční situace, jež se v těchto zemích vyvíjejí, nebo za určitých okolností mohou vyvinout.

První typ demokratických progresivních přeměn je spjat s revoluční situací, která vede k prudkým třídním srážkám a náhlým zvratům. Taková revoluční situace se

vytváří zpravidla tam, kde se — jak říká Lenin — mimořádně zotřuje bída a utrpení utlačených tříd. K tomu dochází obvykle v souvislosti s vystupňovanou politickou situací, s hlubokou hospodářskou krizí, případně s válkou. Taková revoluční situace pak v soudobé epoše vyúsťuje v demokratickou revoluci, o které se obvykle mluví jako o moderní demokratické revoluci anebo o novodemokratické revoluci.

Konkrétním historickým příkladem takové revoluce je právě národní a demokratická revoluce v Československu. Jaké jsou ty nejzákladnější rysy této revoluce? V oblasti politické moci nevede taková revoluce bezprostředně ani k diktatuře buržoazie, ani k diktatuře proletariátu. To znamená: nevytváří politickou nadstavbu, která je příznačná pro buržoazní revoluci ve vlastním slova smyslu, ani pro socialistickou revoluci ve vlastním slova smyslu. Tato revoluce nastoluje moc svazku těch tříd a skupin, které tvořily hybné síly revoluce; hovoříme o ní obvykle jako o diktatuře lidu. Tato demokratická revoluce ještě nevede útok proti kapitalismu jako takovému, není ještě namířena proti buržoazii jako třídě. Hlavní úder vede proti monopolistické reakci. V této souvislosti a tímto prostřednictvím se však nicméně kapitalismu citelně dotýká, rozleptává jeho ekonomickou i politickou základnu. Jinak řečeno, ačkoli takováto demokratická revoluce ve vyspělé kapitalistické zemi není ještě sama o sobě provedenou socialistickou revolucí, svými četnými socialistickými prvky otevírá této revoluci cestu a je v tomto smyslu jejím počátkem, počáteční etapou. Pochopitelně, progresivní perspektivou této revoluce je její přerůstání v revoluci socialistickou.

Demokratická revoluce v této podobě, jak se uskutečnila například u nás, není však jedinou možnou alternativou pro současnost. Jinou alternativou — kterou komunistické strany na Západě pokládají dnes za velmi pravděpodobnou — je *cesta demokratických strukturálních reforem*. Předpokladem rozvinutí takového procesu není nezbytně revoluční krize, která by byla provázena mimořádným zotřením bídy a utrpení mas. Naopak, komunistické strany musí vycházet z faktu, že poválečný kapitalismus funguje lépe než dříve a že v něm nedochází k hrozivým cyklickým krizím. Komunistické strany musí tedy po-

čítat se zcela novým typem revoluční situace, kdy krize politiky vládnoucích monopolistických kruhů a aktivita mas se rozvíjejí v podmínkách relativní hospodářské stability. To ovšem neznamená, že by se škála možných impulsů ke vzniku takové revoluční situace zmenšovala; opak je pravdou. To je dáno rozšiřujícím se okruhem demokratických, humanizačních úkolů a požadavků mas. K nejpřednějším z nich v současnosti patří: rozvinutí mírového hnutí, hnutí za zachování národní suverenity proti útlaku cizího imperialismu, které je i ve vyspělých zemích aktuální záležitostí, a hnutí za základní životní zájmy pracujících a demokracii.

Orientace na *demokratické* strukturální reformy je alternativou strukturálních reforem, které jsou prováděny „shora“ monopolisty v zájmu zachování buržoazního panství. Je jejich *demokratickou alternativou*. Objektivním základem této orientace je existence rozporů mezi vládnoucími monopoly a lidem, k němuž v dané fázi patří i určité kruhy buržoazie. Subjektivním předpokladem je taková míra demokratického uvědomění mas, která je uschopná k tomu, aby pronikly do klíčových pozic ve veřejném a hospodářském životě a paralyzovaly tak ekonomickou a politickou moc monopolů. Toto pronikání pracujících mas do státního aparátu je svým způsobem usnadněno jeho rozrůstáním, tím, že se nemůže bez jejich rozsáhlého začlenění obejít. Rozrůstají se, jak známo, řady technokratů, manažerů, a rostou štáby státních úředníků, přičemž sociální postavení některých z těchto vrstev je sblížuje s dělnickou třídou, jež si však i nadále zachovává svou třídní vyhraněnost. Určitou příznivou okolností je přitom i relativní samostatnost jednotlivých částí a složek státního aparátu, poněvadž pracující mohou právě v některých z nich snáze nabýt vrchu, čili mohou tu provést určité dílčí vlomů do mocensko-politické a ekonomické sféry.

Orientace na strukturální demokratické reformy počítá s pravděpodobností postupných přeměn, což plyne z významných modifikací v charakteru i tempu utváření revoluční situace v těchto zemích. S tím těsně souvisí i pravděpodobnost uskutečňování strukturálních reforem *pokojnou formou*, s případným využitím parlamentu. Významnou zvláštností strukturálních

реформ, так, как же чápоу коммунистické strany Itálie, Francie a dalších zemí, je skutečnost, že tyto reformy se v příznivých podmínkách mohou stát součástí procesu permanentních přeměn, který ve svém celku nebude ničím jiným než *socialistickou revolucí samou*. Tato významná zvláštnost strukturálních demokratických reforem proti reformám z dřívějších historických etap je umožněna jednak tím, že monopolní kapitalismus se neobyčejně těsně přiblížil k hranicím, které ho dělí od socialismu a zároveň tím, že síly světového socialismu jsou dnes nesrovnatelně větší než dřívě. Elementární podmínkou úspěchu této strategie strukturálních reforem je soustavný a aktivní boj mas na všech základních frontách třídního boje.

Резюме

Иржи Гоушка: Капиталистически развитые страны и социализм

Общественный строй, который кристаллизовался в послевоенный период в экономически развитых капиталистических странах и поэтому является почвой, на которой нужно бороться за социалистические перемены, определяется как система государственно-монополистического капитализма. С высоким уровнем обобществления производства связываются резкие изменения в взаимоотношениях между экономикой и политикой. Если в эпохе домонополистического капитализма эти сферы пользовались относительно большой самостоятельностью, то с возникновением империализма происходит заметная политизация экономики и государственно-монополистический капитализм эту тенденцию еще углубляет и постепенно усиливает. Происходит институционализация вмешательства государства в интересах крупных монополий. Путем модификации общественных механизмов и регуляторов достигает государственно-монополистический капитализм относительной стабилизации западного капитализма после второй мировой войны. Однако ввиду того, что в этой системе параллельно развивается много отрицательных и опасных явлений, его равновесие оказывается в настоящее время очень лабильным. Кроме того, в результате деятельности общественных учреждений и институционализированных механизмов стабилизированного правительства монополистической буржуазии, приносящих ей непосредственную пользу, зарождается все больше моментов и элементов потенциально антикапиталистических. Поскольку, конечно, руководство политическими и экономическими процессами остается в руках буржуазии, все общественные элементы и процессы интегрированы в систему, служащую в конце концов интересам этого слоя.

Исходным пунктом концепции социалистической революции в капиталистических стра-

нах остается и в настоящее время ленинское понимание эпохи мировой социалистической революции как эпохи гетерогенных революционных процессов, когда с непосредственными социалистическими переворотами переплетаются и другие революционные течения. В послевоенное время особую актуальность получили ленинские тезисы о демократических прогрессивных течениях как составной части мировой социалистической революции, именно в развитых капиталистических странах.

Одним из основных достижений ленинизма является открытие закономерной тенденции приращения буржуазии к политической реакции в эпоху империализма. Это указание, как свидетельствуют исследования новейшей истории, сохраняет свое значение и в современном развитом капитализме. Приведенный ленинский тезис служит однако руководством правдивого познания только при условии, что не будет смешиваться тенденция буржуазии к политической реакции с недемократической и реакционной, государственной, политической формой как реальным воплощением этой тенденции, значит с уже реализованной возможностью. В таком случае мы бы пришли в противоречие с историческими фактами с тем, что мы бы одновременно отрицали прогрессивный, исторический субъект. Буржуазная демократия возникает как раз только с переходом к империализму и с его наступлением. Даже и на протяжении дальнейшего развития не происходит прямолинейное нарастание политической реакции. Ключом к объяснению приведенных перипетий реального развития политических форм буржуазного государства является изучение противоположных тенденций в классовой и стратифицированной структуре соответствующих обществ. Тяготение крупной буржуазии к политической реакции и трудящихся наоборот к демократии можно понимать как сущность дела. В случае такого подхода нельзя забывать о том, что сама сущность приобретает самые разнообразные формы, иногда даже совсем противоположные. Только таким образом можно объяснить, что классовые представители государственно-монополистического капитализма при известных конкретных условиях в большинстве случаев не выступают открыто против демократических прав и свобод, наоборот, они выдвигают их на первый план как основные ценности Запада в идеологической борьбе с странами социализма. Подлинный, последовательный демократизм доступен, конечно, только трудящимся массам, а абсолютно недоступен монополистической буржуазии.

Демократические процессы в развитых капиталистических странах делятся на основные типы на основе различных видов кризисной или революционной обстановки. Первый тип демократических, прогрессивных перемены связан с революционной обстановкой, ведущей к сильным классовым столкновениям и внешним поворотам. Этот тип возникает обычно в связи с политической обстановкой доведенной до крайности, в связи с экономическим кризисом и также с войной. В современную эпоху такая революционная обстановка переходит в демократическую революцию, о кото-

рой обычно говорится как о современной демократической революции. Конкретным историческим примером такой революции является как раз народная и демократическая революция в Чехословакии. Другую альтернативу революционного демократического развития представляет путь демократических, структурных преобразований, путь, который коммунистические партии на Западе считают в настоящее время очень вероятным. Это демократическая альтернатива структурных реформ, осуществляемых «сверху» монополистами и в интересах сохранения господства буржуазии. Ориентация на структурные, демократические реформы рассматривает на вероятные, постепенные перемены с возможным использованием парламента. Эти реформы в благоприятных условиях могут стать составной частью процесса перманентных перемен, который в итоге будет нечем иным, как самой социалистической революцией.

Summary

Jiří Houška: The Capitalistically Developed Countries and Socialism

The social order which crystallized in the post-war period in the economically developed capitalist countries and thus represents the sphere in which the struggle for socialist transformations must take place, is defined as the system of State-monopolistic capitalism. Here, intensive changes in the mutual relations between economy and politics go hand in hand with a high-level socialization of production: Whereas in the period of pre-monopolistic capitalism these spheres showed a relatively great degree of independence, with the rise of imperialism a significant politicization of economics is coming about and the State-monopolistic capitalism deepens and intensifies this tendency still further. The institutionalization of the State intervention to the benefit of the interests of big monopolies is taking place. After World War II, the State-monopolistic capitalism succeeds, by means of modification of social mechanisms and regulatives, in achieving a relative stabilization of Western capitalism. But owing to the fact that, in this social system, there is a parallel development of many explicitly negative and precarious phenomena, its factual equilibrium is considerably unstable. Besides, the social institutions themselves, as well as the institutionalized mechanisms established under the rule of the monopolist bourgeoisie and bringing it immediate profit, imply always more and more potentially anti-capitalist moments and elements. However, while the management of economic processes in the society remains in the hands of the monopolistic bourgeoisie, all the social elements and processes are integrated into the system which, after all, serves the interests of this stratum.

Even today, Lenin's conception of the epoch of the world socialist revolution as the epoch of heterogeneous revolutionary processes, in which also other revolutionary trends partici-

pate, remains to be the starting point of the creative conception of the socialist revolution in the capitalistically developed countries. In the post-war period, Lenin's theses concerning the democratic progressive trends as the components of the world socialist revolution, particularly in the developed capitalist countries, are extraordinarily topical.

One of the fundamental findings of Leninism is the ascertainment of a *lawful tendency* of the bourgeoisie to turn to political reaction in the period of imperialism. This piece of knowledge — as shown by the researches of the most recent history — is relevant even for the contemporary developed capitalism. The mentioned thesis of Lenin, however, is a clue to true knowledge only under the condition that the *tendency* of the bourgeoisie to political reaction will not be confused with the undemocratic and reactionary State-political form as the actual result of this tendency, i. e. with the already *realized possibility*. Otherwise we would be at variance with historical facts, simultaneously disavowing the progressive historical subject. It is just with the transition of imperialism and with its rise that the bourgeois democracy comes into being. Not even in the further development does a linear growth of political reactions take place. The study of contradictory tendencies in the class and stratification structures of the respective societies provides the cue for elucidating the mentioned peripetias of the actual development of the political forms in a bourgeois State. The tendency of the big bourgeoisie towards political reaction and the tendency of the workers to democracy may be conceived as the *substance* of the matter. However, if we do so, we must not forget that the substance acquires most various *forms* which sometimes may be quite contradictory. Only thus it is possible to explain that, under given concrete conditions, the class representatives of State-monopolistic capitalism mostly do not openly stand up against democratic rights and liberty, but, on the contrary, in their ideological struggle against the socialist countries they place them to the fore as the fundamental values of the Western world. The course of really consistent democratism is, of course, accessible only to the working masses and absolutely inaccessible to the monopolist bourgeoisie.

The democratic processes in the developed capitalist countries are classified into fundamental types on the basis of different kinds of crises or revolutionary situations. The first type of progressive democratic changes is connected with the revolutionary situation which leads to violent class clashes and sudden overthrows. This usually takes place in connection with an intensive political situation, with a deep economic crisis and also with war. In the contemporary period, such a revolutionary situation leads to a democratic revolution which is usually referred to as the modern democratic revolution. The national and the democratic revolution in Czechoslovakia presents a concrete historical example of such

a revolution. Another alternative of the revolutionary democratic development, considered today by the Communist parties in the West as very probable, is the realization of democratic structural reforms. It is the *democratic* alternative of structural reforms which are carried out „from above“, by the monopolists and in the interest of preserving

the bourgeois ascendancy. The orientation to the structural democratic reforms reckons with the probability of gradual changes, with the eventual help of the Parliament. Under favourable conditions, these reforms may become a part of the process of permanent changes which, in its totality, will be nothing else but the *socialist* revolution itself.

Sociologie v SSSR

Z ruského originálu přeložily J. Bauerová a J. Oborská. Nakladatelství Svoboda, Praha 1967. Edice „Sociologická knižnice“, s. 218.

Významné etapy v rozvoji věd jsou vždy spjaty s řešením základních otázek metodologických. Sovětská marxistická sociologie věnuje v posledních letech mimořádnou pozornost rozpracovávání metod a metodologie sociologických výzkumů, aby našla cestu, jak překlenout subjektivismus a empirismus i celkové zabrzdnění vývoje marxistické ideologie jako vědy, vyplývající z nesprávných předpokladů ideologických. Nesporný vliv na změnu zásadního hlediska na použitelnost kvantitativních metod ve společenských vědách měl rozvoj kybernetiky jako nového vědního oboru, heuristická hodnota pokusů o matematické modely struktur a funkcionálních vztahů a řešení problémů stále zdokonalované techniky počítačích strojů.

Svědectvím zásadních změn v pohledu na význam a metodologii sociologických výzkumů v Sovětském svazu byl sborník *Kvantitativní metody v sociologických výzkumech* (Količestvennyje metody v sociologičeskych issledovanijach), který vyšel v Novosibirsku v roce 1964. Nevelký náklad tohoto vydání byl rozebrán během jednoho měsíce a poptávka nebyla uspokojena. Proto Akademie věd SSSR v Moskvě sborník doplnila dalšími statemi a přepracovaný vydala v roce 1966 znovu nákladem 5700 výtisků pod názvem *Kvantitativní metody v sociologii* (Količestvennyje metody v sociologii).

Nyní se nám dostává v českém překladu výběr statí z dalšího dvoudílného sborníku, který byl vydán v roce 1965 v Moskvě pod názvem *Sociologie v SSSR*. I toto dílo přesvědčí čtenáře o tom, že teprve obecná metodologie dialektického a historického materialismu poskytuje pevný základ a východisko při řešení těch metodologických otázek, které je třeba vytvářet a rozvíjet z hledisek marxistické sociologie a nelze je nekriticky přejímat ze sociologie buržoazní.

Vybraných deset statí týkajících se vesměs metodologie sociálních výzkumů ukazuje charakteristický rys současné etapy rozvoje sovětské sociologie, zaměřené k objektivnímu výzkumu složitějších jevů a procesů sociálního života sovětské společnosti.

První stať *Metoda vysvětlení v sociologii* (autoři A. M. Andrejevová, J. P. Nikitin) je celou svou povahou filosofickým krédem dnešní sovětské sociologie, zdůrazňující pozitivistický charakter metodologie buržoazní empirické sociologie, v níž sociologické

vysvětlení neliší se od prostého popisu ztrácí svou gnoseologickou podstatu. Avšak ani sovětská sociologie se nazývá empirického zjišťování dat o sociálních jevech, jejich význam však spatřuje nikoliv ve faktech samotných, ale v jejich vysvětlení. „Ve vědeckém sociologickém výzkumu nejenže není empirický stupeň poznání v rozporu s teorií, ale naopak, nutně v sobě zahrnuje její využití. Bez tohoto využití je empirické poznání principiálně nemožné,“ uvádějí autoři na s. 18. S těmito a celou řadou dalších tvrzení a závěrů bezvýhradně souhlasíme.

Vemí zajímavý a poučný je pro nás výklad stanoviska autorů k otázce, zda je v metodě sociologie možná unifikace s logikou přírodních věd. Po rozboru této otázky docházejí autoři k závěru, že specifická vysvětlení sociologických faktů je jen relativní. Proto je možné vytvořit obecnou teorii a obecný model vysvětlení jak pro přírodní vědy, tak i pro sociologii (s. 22). Totéž platí v obecných rysech i pro vysvětlení zákonů (s. 25).

Ve druhé stať *Struktura dynamických procesů* (autor B. A. Grušin) jsou rozvedeny systémy vztahů v myšlení a některé typy „elementárních procesů“, tj. procesů vývoje jednotlivých složek systému, jak jsou uplatňovány v politické ekonomii; příklady volí autor převážně z Marxova *Kapitálu*.

Mezi pro nás nejužitečnější kapitoly sborníku patří kapitola třetí — *Metodologické problémy výzkumu objektů, které tvoří systémy* (V. N. Sadovskij). Autor hned v úvodu kapitoly upozorňuje, že spolu s pokračující diferenciací a integrací poznatků a se stále širším pronikáním matematických a logických metod i do společenských věd patří systémový (strukturní) přístup k vědeckému řešení problémů k základním zvláštěm vědy našeho století a zjišťuje (s. 44), že problémy metodologie výzkumu systémů a struktur se staly předmětem soustředěné pozornosti filosofů-marxistů teprve v posledních šesti až osmi letech. Na potvrzení této konstatace můžeme uvést shodu názorů autora této stať s naším sociologem-filosofem prof. dr. J. L. Fischerem, který rovněž dochází k zjištění, že pojem „struktura“ se dnes stává jedním z hlavních ústředních pojmů ve všech vědách, nyní i v sociologii (J. L. Fischer, *Qualität, Funktion und Struktur. Eine wissenschaftliche Untersuchung*. Zeitschrift Vitalstoffe-Zivilisations-krankheiten, Hannover 1/67).

Pro rozvíjení marxistické sociologie a pro interpretaci sociálních jevů má systémová analýza, která směřuje k objasnění celého komplexu vztahů vzájemně se ovlivňujících

(ne toliko izolovaných vztahů jednotlivých) zcela mimořádnou důležitost, neboť ona je zvláštní formou konkretizace dialektického materialistického světového názoru. Proto zvlášť cenné jsou pro naši sociologii způsoby myšlení systémové analýzy, jak je autor podrobně rozvádí (sociologická definice vztahů mezi prvky, charakteristika systémů a systémových předmětů, rozlišení objektů a předmětů výzkumu) a ukázky specifických postupů (s. 63 a 64), které bude nyní třeba i v naší sociologii dále rozpracovávat. Jde nesporně o nejpodstatnější studii celého sborníku, která by měla být zvláště našimi vědeckými aspiranty a mladými teoretiky podrobně prostudována a dále rozvíjena.

Čtvrtá stať *Sociální modely* (autor P. P. Maslov) pojednává o dynamických modelech, strukturálních modelech a modelech vzájemných závislostí a ukazuje jejich matematické zpracování buď z hlediska vnitřní struktury objektu (strukturální analogie), nebo ve smyslu popisu funkcí objektu (funkcionální analogie).

V páté stati *Metodika výzkumu životní úrovně pracujících* se autor (S. J. Pisarev) zabývá vlivem jednotlivých faktorů ve sféře materiální výroby i v oblasti „duchovní výroby“ na životní úroveň pracujících v Sovětském svazu.

Šestá stať *Sociologie a statistika* (autor V. S. Němčinov) zavádí pojem „společenská statistika“, jejímž náležitým uplatněním můžeme zkoumat nejen statiku (úroveň a strukturu), ale i dynamiku (tempo) změn jevů společenského života; společenská statistika rozpracovává ovšem svoje metody, jež se liší od metod matematické statistiky. Autor zdůrazňuje, že kvantitativní stránka hromadných společenských jevů a procesů může být poznána a zkoumána jen na základě využití principů a metod statistické vědy (s. 112) a dokládá: „Když V. I. Lenin zkoumal během první světové války význam a úlohu národních hnutí, začal ve své nedokončené práci *Statistika a sociologie* výzkum statistikou, protože pokládal za nutné vycházet ze souhrnu přesných a bezesporných faktů“.

Z marxistického hlediska je podstatné, že statistika vždy odráží kvantitativní stránku společenských jevů v jejím nerozlučném spojení se stránkou kvalitativní; proto ignorování kvalitativní podstaty sociálních jevů vede v řadě případů k nesprávnému používání matematických metod při sociologickém výzkumu. Uznávám přitom, že celou složitost sociálních jevů a jejich specifiku nemůžeme obsáhnout jen prostřednictvím matematických vzorců (s. 114), ale přesto právě tato složitost vyžaduje rozpracovat nové metody matematické analýzy tak, aby v plné míře odpovídaly složitým podmínkám společensko-ekonomických procesů plánovitě socialistické společnosti, jak autor v závěru své stati správně vyzývá matematizující sociology. Vždyť například v sociologii osobnosti závislost sociálních jevů a činitelů je tak složitá, že ji nelze často ani postřehnout, natož dokázat pouhou abstrakcí.

Výzkumu společenské osobnosti je věnována sedmá stať sborníku *Osobnost a sociální hodnoty* (V. B. Olšanskij). Autor po

několik měsíců pracoval jako skrytý pozorovatel na výrobním úseku moskevského Závodu Vladimíra Iljiče, kde se výzkum konal, takže výsledky jeho zjištění mají průkaznou hodnotu.

Značně obsáhlá a metodicky velmi důkladně zpracovaná studie přichází ve svém závěru (s. 168) k zjištění, že jako důsledek dialektického vztahu mezi individuálním a společenským vědomím jednotlivce, jako výsledek osobního vzájemného působení lidí v sociálně psychologických skupinách existuje jednotlivcovo „skupinové vědomí“, jehož podstatnými prvky jsou hodnoty, cíle a normy chování členů daného kolektivu, což má velký praktický význam.

Osmá stať *Vztah k práci a hodnotové orientace osobnosti* (autoři A. G. Zdravomyslov, V. A. Jadov) považuje hodnotové orientace (zaměření, potřeba, zájem) za hluboce ustálené stránky individuálního vědomí, zatímco motivy jsou toliko dočasnými nestabilními stavy, které jsou vždy spojeny s momentální reakcí na životní situaci. Protože existence ustálených hodnotových orientací charakterizuje *zralost člověka*, zkoumají autoři vliv hodnotových orientací osobnosti na vztah k práci u pracujících mládeže, aby z výsledků výzkumu vyvodili účinné zaměření výchovy mládeže ke komunistickému vztahu k práci.

Autoři deváté stati *Mimopracovní čas a jeho využívání* (G. V. Osipov, S. F. Frolov) vypracovali metodu kvantitativního vyšetření struktury „časových výdajů“, jejich hodnocení a srovnávání se zřetelem k věku, pohlaví, vzdělání, povolání a ostatním faktorům lidské osobnosti, kterou ověřili na 2682 časových snímcích doplněných více než 550 speciálně zaměřenými interviewy. Výsledný matematický model „časových výdajů“ v příslušné sociální skupině (s. 199) přináší zcela jiný pohled na způsob interpretace výsledků, než je dosud obvyklý v naší sociologii. Považují za velmi účelné prověřit tento model i československými sociologickými výzkumy mimopracovního času. Přispělo by to i k vysvětlení některých nejasných míst.

Právě tak poslední — desátá stať — *Volný čas pracujících a jeho výzkum s použitím statistických metod* (autor G. T. Žuravlov) je vhodnou ukázkou, jak lze správně uplatnit matematické metody v sociologickém výzkumu. Použitím variační analýzy empirických údajů a regresní analýzy poskytuje studie hlubší představu a jasnější obraz o volném čase a o jeho rozdělení a proměnlivosti u jednotlivých kategorií pracujících. Příčiny této proměnlivosti můžeme však odhalit jen pomocí adekvátních metod sociologického vysvětlení.

Kdybychom měli vcelku zhodnotit přínos sborníku *Sociologie v SSSR* pro naši sociologii, vyjádřili bychom jej nejvýstižněji vědeckým uspokojením nad informacemi o dnešním vývoji sociologie v Sovětském svazu, kladným oceněním pomoci při řešení metodologických otázek marxistické sociologie v Československu, vysokým uznáním podnětnosti myšlenek a bohatosti příkladů, které sborník přináší a jichž nemáme nikdy dostatek.

František Kahuda

Todor Pavlov osmdesátiletý

Významný bulharský vědec, filosof a veřejný činitel Todor Pavlov se 14. února t. r. dožil osmdesátilet. Tohoto významného životního jubilea bylo vzpomenuáno v řadě zemí, protože význam Pavlovova díla v mnoha ohledech překračuje hranice Bulharska. Československé vědecké, zejména společenskovědní veřejnosti není třeba Pavlova rozsáhle představovat — prakticky od osvobození je v našich zemích znám osobně, ale především svým dílem. V roce 1951 totiž vyšlo ve slovenském překladu jeho základní dílo — *Teorie odrazu*, a později výbor z jeho vědeckých statí, věnovaný především vztahům filosofie a speciálních věd, tedy jednomu z ústředních témat Pavlovova vědeckého usilování. Brzy po válce byl Pavlov počten čestným doktorátem Karlovy university a zvolen čestným členem Slovenské akademie věd.

Todor Pavlov se narodil 14. února 1890 v Makedonii, dětství však prožil v učitelské rodině, z níž pochází, v Sofii, kde vystudoval gymnasium a vstoupil do veřejného a politického života. Od roku 1919 je členem Bulharské komunistické strany. Po fašistickém převratu v roce 1923 byl několikrát zatčen a vězněn. Ve vězení také napsal své první filosofické práce, když se byl do té doby věnoval především práci propagandistické a osvětové. Již v těchto raných pracích je zřejmá základní problémová orientace Pavlovovy vědecké práce — studium základních filosofických problémů dialektického a historického materialismu, gnoseologická problematika odrazu, inspirovaná zejména dílem Leninovým, vztah filosofie ke speciálním vědám, obecné problémy estetiky a literární kritiky a kritika soudobé nemarxistické filosofie, zejména freudismu, bergsonismu, voluntarismu a pragmatismu. V roce 1932 odchází Pavlov z pověření vedení BKS do Moskvy, kde se věnuje rozsáhlé vědecké činnosti, kterou dovršuje svým nejvýznamnějším a nejrozsáhlejším dílem *Teorie odrazu (Základní otázky dialekticko-materialistické teorie poznání)*. Po návratu do Bulharska je znovu zatčen, je bezprostředně — spolu s celou rodinou — ohrožen na životě, avšak díky energickému odporu jeho spolubojovníků a přívrženců je nebezpečí odvráceno. Po osvobození se stává členem regentské rady a pak intenzivně vědecky a veřejně pracuje. Do roku 1962 byl presidentem Bulharské akademie věd, je ředitelem Filosofického ústavu

BAV, šéfredaktorem časopisu *Filosofická mysl* a členem politického byra UV BKS.

Filosofické dílo T. Pavlova bude jistě předmětem kompetentnějších zamyšlení a kritických rozborů. Listujeme-li dnes, po třiceti letech od prvního vydání, jeho základním dílem *Teorie odrazu*, nemůžeme si nepovšimnout řady dodnes aktuálních, neantikvovaných a moderních myšlenek o vztahu filosofie a sociologie. Jistě, řada formulací je dobově podmíněna a zvláště v dalších vydáních udělal Pavlov některé ústupky tehdy převládajícímu netvůrčímu, mechanicky exegetickému přístupu k marxistické filosofii, byl však dostatečně vzdělán nejen v autentické filosofii Marxově a Leninově, ale i v soudobé filosofii, aby nepodlehł nekritické adoraci „Stalinova přínosu“ do marxistické filosofie. Pavlov důsledně zastával stanovisko, že sociologie je „speciální věda o společensko-historické skutečnosti“ (*Teorie odrazu*, Bratislava 1951, s. 339), stanovisko, které nejen proklamuje, ale také argumentačně dokládá. Připomeňme si tedy několik jeho myšlenek na toto téma.

„Vycházejíce z pojetí sociologie jako nejobecnější vědy o společenských jevech musíme především zdůraznit, že obecné pojmy, kategorie a zákony, které jsou obsahem sociologie... nejsou jen *závěry* souhrnného vývoje méně obecných společenských věd. Sociologické obecné pojmy, kategorie a zákony mají do jisté míry zároveň úlohu *předpokladů* tohoto souhrnného vývoje ostatních, méně obecných věd... Každá speciální věda předpokládá určitou obecnější speciální vědu, která je současně závěrem a předpokladem a v tomto smyslu má úlohu obecné vědecké metodologie pro danou, méně obecnou vědu... Proto můžeme říci, že sociologie jako speciální nefilosofická věda o společnosti se nemůže ztotožňovat s historickým materialismem, který není speciální vědou nebo speciálně vědeckou teorií a metodou. Speciální vědecké sociologické myšlení přechází do společenského filosofického myšlení nebo jinými slovy — přechází do historického materialismu.“ Pavlov tedy zastává jednoznačné stanovisko, že 1. sociologie je *samostatnou* společenskou vědou, která není identická s historickým materialismem, z něhož však teoreticko-metodologicky vychází a vyúsťuje v něj, že 2. je *nejobecnější* speciální společenskou vědou a že tedy (což v citované úvaze je implicitně obsaženo) 3. je nutná *obecná sociologická, nefilosofická teorie*, která je teoreticko-metodologickouází speciálnějším věd. Tyto úvahy, exemplifikované u Pavlova

zejména na problému výstavby sociologického konceptuálního aparátu byly — bohužel — ve své době prakticky ignorovány, ačkoliv ani z hlediska současného stavu marxistického sociologického myšlení k nim není třeba nic podstatně nového dodávat. Československá sociologická veřejnost tedy — přes kritické

výhrady, jež lze a nutno mít ke každému opravdu vědeckému a nedogmatickému usilování — oceňuje Pavlovův přínos k rozvoji sociologického poznání, přínos, na nějž lze v obecné metodologické rovině rozhodně plodně navázat.

mp

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Jiřská 1, Praha I, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novina služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisků, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisků, odd. vývoz tisků, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámkova 12, Praha 10 - - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 20,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — £ 3/11/1. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v květnu 1970. Číslo vyšlo v září 1970. © Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1970.